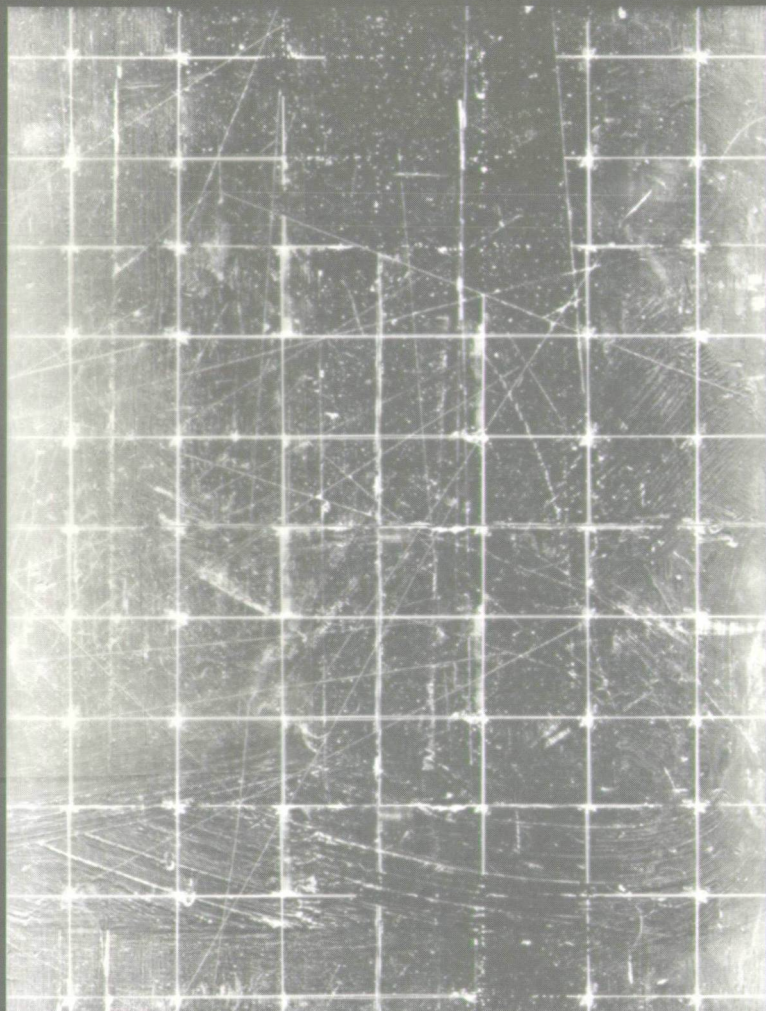

ELÉRYBEN
OLVASHATÓ

A falonatar mögött szociológiai tanulmányok

szerkesztette: pászka imre

A látóhatár mögött

SZTE Egyetemi Könyvtár
Egyetemi Gyűjtemény
3

HELYBEN
OLVASHATÓ

A 178908

A látóhatár mögött

Szociológiai tanulmányok

Szerkesztette: Pászka Imre

A 178908

Szociológia TDK
Belvedere
Szeged, 2004

A kötet megjelenését támogatta az Oktatási Minisztérium
2003/2004. TDK, Tehetséggondozási Programja
a DKMT Eurorégió Ifjúsági Szövetsége
és az SZTE Polgáriért Alapítvány

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000274363

A 178908

ISBN 963 9573 03 5

© Pászka Imre, 2004

© Belvedere Meridionale, 2004

Tartalom

Néhány mondatban	7
HÉJJAS BARBARA: A fiatalok társadalomképe dalszövegek tükrében	11
NAGY GÁBOR DÁNIEL: Politikai pártpreferenciák és szavazótáborok Szegeden, 2000-ben és 2001-ben	53
NAGY TERÉZIA: Kapcsolatháló-elemzés egy szegedi hajléktalan- csoportban	91
SZÚCS NORBERT: Az Óperenciás-tengeren is túl... Magyar au pairek Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban	141
SZÚCS NORBERT: A cigányokkal kapcsolatos társadalmi távolság mértéke a szegedi lakosság körében	197
Abstracts	219

Néhány mondatban

Nem ajánlásra gondoltam, amikor néhány mondattal idetolakodtam a kötet dolgozatainak élére. Az ajánlást/ajánlásokat és bármi más erre utaló konvenciót, megszokást kerülni szeretnék, hiszen az túl hivatalosnak tűnik, sőt egyenesen bürokratikus hozzáállásnak. Bármennyire fennkölt, és/vagy sablonmentes kívánok lenni, bizonyos konvencióktól mégsem tudok megszabadulni.

Miről is van szó, pontosabban mit kell itt szóvá tennem néhány mondatban, immár tényleg a konvencióktól sem mentesen? Elsőször is azt, hogy a kötet szerzőit nincs miért ajánlanom, hiszen már bizonyítottak: ebben az esztendőben ez a második (az első a „Kisebbségsszociológia” című) tanulmánykötetük, amely a nyilvánosságnak, a szakmai nyilvánosságnak szól, nem rejtett szándékuk az elismertetés, tudományos pályájuk megalapozása. Az ez irányában tett további lépéseikről beszélnek a kötetben szereplő szövegeik. Vállalkozásuk mögött szorgalmas, tudatos, kemény, esetenként az élet örömet (szabadidő, szórakozás stb.) megtagadó életvitel húzódik. Ennek ellenére vidámak, s azok is lehetnek, hiszen egyetemi éveiket tartalmas céltudatossággal tették jelentésselivé/ jelentőségteljessé. Példát adtak. S egyben elégtétellel is szolgáltak annak a szakmai közösségnek (a szociológiai tanszék oktatóinak), amelynek egyik fő törekvése az évek során megszerzett tudás megmutatása. S ennek útja/módja a sok-sok apró, a kívülálló számára láthatatlan munka – most látható – eredményének a demonstrálása.

A dolgoknak, a történeteknek azonban vannak előzményei: a kötetben szereplő dolgozatok a szakmai nyilvánosság előtt először az OTDK 2003. évi rendezvényén méretettek meg, az ott elért siker valamennyiünk számára megnyugtató volt. Visszafogottan ugyan, de a „Végre!” szóval nyugtáztuk: *Nagy Terézia* első, *Héjjas Barbara* második, *Szűcs Norbert* harmadik, *Nagy Gábor Dániel pedig* különdíjban részesült. Ezek a díjazott dolgozatok olvashatók a kötetben. Időközben, mint már említettem, a dolgoknak voltak/vannak előzményeik és következményeik. Mire gondolok? Arra, hogy *Nagy Gábor* és *Szűcs Norbert* ma már PhD-program hallgatója. Őket hasonló szándékkal követi *Nagy Teréz* és *Héjjas Barbara*, akik most fejezték be egyetemi tanulmányaikat. Tehát ezek a következmények, de melyek az előzmények, amiket immár másodszor hozok szóba?

Tapasztalatom szerint a legfontosabb – s ezt már többször, több helyen is szóvá tettem – a „Szeged-vizsgálatok” (*Felek György*) módszertani terep-
gyakorlat szervessé tétele a szociológiai képzésben. Túlzás nélkül: ez
olyan alap, amely nélkül, s ezzel – gondolom – a kötet szerzői is egyetér-
tenek, az OTDK eredmények, és annak folyamányaként az itt szereplő
szövegek sem láthattak volna napvilágot. Mindez ma már objektivitás, in-
tézmenyes kontextus, amely nélkül nem létezhet szociológiai képzés. A
másik előzmény, pontosabban immár adottság a „kis műhelyek” megléte
az SZTE Szociológia Tanszéken, egy-egy kolléga (*Felek György, Utasi Ág-
nes, Pászka Imre, Lencsés Gyula, Rácz Attila, Lőrinczi János, Balog Iván, Ka-
tona Péter*) vezetésével, de az évfolyamok soraiból, mindig be-betekint
egy-két, a „gyártási technológiákra” kíváncsi inas jelölt is, aki vagy ott ra-
gad, vagy továbbáll. Végülis ez az élet rendje. A kötet szerzői, láthatóan,
a „kis műhelyek” egyik-másikában tanonckodtak, de van aki közülük
több „műhelyben” is inaskodott, ami csak hasznára vált.

Ezek a „tények” immár konvencionálisak. Hadd szóljak néhány szót
végezetül a kötet címről is! A „látóhatár mögött” kifejezés jelentése,
pontosabban jelentésadása, a szerzők szándéka szerint is arra a társadalmi
mezőre utal, amit a hétköznapiak teendőitől is leterhelve nemigen látunk,
vagy éppen nem akarunk észrevenni. A társadalom peremén elő egyének,
csoportok állapotairól, világlátásáról van szó, azokról akik látóhatárunkon
kívül esnek, amögött vannak. A mögött szó nem arra utal, hogy nem lát-
juk őket, mert valami eltakarja őket, hanem arra, hogy látóhatárunk szán-
dékosan és/vagy ösztönösen csak egy olyan teret pásztáz be, amelyet lát-
ni kívánunk/akarunk, amit nem óhajtunk észrevenni, attól elfordítjuk te-
kintetünket. Nem szívesen fordítjuk tekintetünket olyan tények felé,
amelyek nem illeszkednek saját társadalmi pozícióinkhoz, környezetünk
és dolgaink jó vagy rossz fejleményeinek magyarázatára és saját haszná-
latra gyártott kis ideológiáinkba, még ha azok a tények nyilvánvalók is.
A szülők túlnyomó többsége például együtt él gyermekeivel, de vajon
túlnyomó többségük tudja-e, hogy gyerekeik mit gondolnak a világról,
hogyan látják jelenválóságukat és jövőjüket? Bármennyire triviálisnak tű-
nik a kérdés ilyenén felvetése, mégis elgondolkodtató. Elgondolkodtató
az is, hogyan látjuk a cselédsors újabb formáját, igaz most már nem annyira
staferung megszerzése a lényeg, de most is a pallérozottság és a
nyelvtanulás a fő motiváció. A kérdés az, hogy esetükben milyen a kiszol-
gáltatottság mértéke. Tudjuk azt, hogy nagy, s erről nem óhajtunk be-
szélni. Vagy csak a statisztikai adatok számsorait vesszük tudomásul. Vagy

ott van a pártokat választó közönség, mely kiszámíthatatlan. Vannak még jócskán mögöttes, úgymond marginalizált csoportok, akikkel lépten-nyomon találkozunk, akiket az urbánus terek megszokott látványához tartozónak tartunk, úgy mint nagyanyánk árvácskáit. Nos, ehhez és más hasonló „mögöttes”, a többség által nem látni vélt kérdéseket tesznek fel maguknak szerzők, s azokra keresik a válaszokat, s mindezt az ember bonyolult társadalmi léthelyzeteiből próbálják részben megválaszolni, részben rögzíteni, minden esetben az empirikus kutatásaik eredményeire alapozva.

A szerkesztő

HÉJJAS BARBARA

A fiatalok társadalomképe dalszövegek tükrében

A ROCKZENE RÖVID TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL A TANKCSAPDÁIG

„Born to be wild”¹

2001 augusztusa, Diáksziget, Metal Hammer színpad.

– Nekem azért nem tetszik a Sziget, mert itt minden harmadik ember bármikor képes lenne felválni az ereit. Széttaposott műanyagpoharakon fetrengenek, miközben valaki a sátorban azt üvölti, hogy halál. De van ennél durvább együttes is. Nem csak azt mondja, hogy halál, hanem azt is, hogy miért.

– Miért?

„Kihalt minden / zene se szól / nincs Beethoven / nincs rock and roll”²

A különböző együttesek sokszor a rajongótábor szócsöveként funkcionálnak, ezért a fiatalok által hallgatott zene a fiatalok önkifejezési formája is egyben. Épp ezért a dalszövegek elemzése lehetőséget nyújt arra, hogy megismerhessük azokat a fiatalokat érintő társadalmi eredetű problémákat, melyekről ők is azt gondolják, hogy probléma. Ezeket a tartalomelemzés módszerével elsősorban Magyarország talán legismertebb és legnépszerűbb rockegyüttese, a Tankcsapda dalszövegein keresztül kívánom bemutatni³. De mert az ismertetett problémák nem csak a Tankcsapda rajongótáborát, hanem a fiatalok annál sokkal szélesebb körét érintik, ezért ennek alátámasztására a dolgozatban más rockzenéhez köthető együttesek (pl. Sing-Sing, Akela, Sziámi) szövegei is szerepelnek. A dolgozat célja, hogy az együttesek által tudatosan vagy nem tudatosan megénekelte, fiatalokat érintő kérdések kapcsán kitérjen azok valós, társadalmunkban is megjelenő formáira, ismertesse azok

¹ Steppenwolf: Born to be wild

² Bonanza Banzai: Kihalt minden

³ A tanulmány a 2002 év végéig megjelent albumok szövegei alapján készült.

előzményeit, okait és a probléma megoldására tett kísérleteket. A társadalmat érintő változások nem egyik napról a másikra következnek be, és mert a rockzene története is régebbre nyúlik vissza, ezért a dolgozat gondolatmenete természetesen megköveteli a múltba történő időutazást.

1955-ben jelent meg az új korszak reprezentáns regénye, az Úton. Benne az ösztönösség, a terv nélküli élet, az érzelmek kiélése, az extázis jelentik azokat a fogalmakat, melyek az ifjúságot orientálják. Mindehhez az ifjúság szerepének megváltozása járult. A fiatalság már készen kapta a társadalmi kiábrándulást. Az '50-es évek a felfedezés pillanata, az újdonság mámoráé és a konzervatív sajtó ellenállásáé. A rock már megjelenésekor általános megütközést váltott ki a társadalomból: „*A rock and roll egyenes út a bűnözéshez.*”⁴ – mondták. Pedig az Ekseption a klasszikus feldolgozás során eljutott Beethoventől Csajkovszkijon át a modernekig, és a színház is musicalnek nevezett szövetséget kötött a rockzenével. A rockzenével olyasmit sikerült megtalálni, ami azóta is a fiatal korosztályok alapvető önkifejezési eszköze. Ennek következménye, hogy az új csatornán keresztül kell kommunikálni velük.⁵

Egy 1956. október 16-i weekend indította újjára azt a zenei és társadalmi mozgalmat, melyet a „*virággyermekek lázadásának*” kereszteltek el. Sokan úgy hitték, a tánc és a zene összehozhatja a serdülő ifjúságot és a béke hirdetésével megoldás található valamennyi társadalmi és egyéni gondjukra. Alan Ginsberg író egy San Francisco-i parkban meghirdette az „*emberi együttélés ünnepét*”. Szeretni! Le az erőszakkal! Ez volt a sokszor naiv, később csalódott generáció jelszava. De ezeket a koncerteket LSD-fesztiváloknak is nevezték. San Francisco a hippik fellegvára lett. Az együttesek tagjai jelképalakká váltak. A The Doors szövegeiben a szabad szerelmet hirdette, dicsőítette a kábítószerket és a forradalmat. Énekelték a természetellenes dolgok tiltott gyönyöréről, a szexről, a káoszról és a halálról. De a felszínen ható Flower Power-divat mögött jelen volt az új, pozitívabb életformák keresése. Ebben a környezetben amolyan ellenkultúra alakult ki, mely első ízben kísérelte meg a fiatalok nézeteit, elméleteit a gyakorlatban megvalósítani. E kísérleteket alternatív-, szub-, ellen- vagy antikultúrának nevezték, és használták az underground kifejezést is. Ennek a rockzene lett a legfontosabb támpontja.⁶

Európában azt gondolták, a rock több mint zene: egy megváltozott életmód jele, mely a társadalom megváltoztatására irányul. De a '60-

⁴ Szabó 1996. 216.

⁵ Ungvári 1976.

⁶ Ungvári 1974. 137-167.

as évek lázadásainak vezetőit lelőtték, bezárták. A megmaradtakból konformista családapa lett, „mert addig tart ama híres/ nonkonformista láz is, amíg egy valamirevaló összkomfortos/ állás ki nem kerekedik belőle”.⁷ Martin Luther Kinget, az erőszakmentesség fekete prédikátorát lelőtték, Woodstock és Watergate összetörte az utolsó illúziókat. Egy korszak végét jelentették. 1968-ban sorsforduló következett be, májusban eszmék és illúziók véreztek el a párizsi barikádon. Az izzó válság a hétköznapiok kísérőjelenségévé vált. Az ifjúság, mely korábban ellene lázadt, megtanult benne élni. Az új generáció pedig már egy tartósított kompromisszumba született bele. Egy olyan korszakba, mely még az elvontságnak azon a fokán sem kínált fel célokat, melyre egykor a virágok gyermekei elképzeléseiket kivetítették. Mintha elnapolták volna a lázadást.⁸

Mi történt 1968-ban? A lázadástól, mely a pozitívabb életformák keresését jelentette, kiderült, hogy tettekben kudarcra ítéltetett. Akkor a fiatalság, és annak egyik legfontosabb támpontja, a rockzene elvesztett valamit, amit azóta sem tudott visszaszerezni. A két világháború még adott a fiataloknak valamit, amivel azonosulhattak. De az ezt követő nemzedékeknek valami mást kellett találnia. A kortárs művészetek jelentősége abban áll, hogy a sémákkal való szakításra nevel, és ezáltal a modern ember számára önmaga visszaszerzését jelentheti. De ha a belenyugvás és lázadás örök körforgásában a beletörődés teljes közönné korszakosul, a fiatalság joggal érezheti, hogy még ma is igazak Mario Savio diák szavai: „Az a jövő és karrier, amelyre ma a fiatalok előkészülnek, nagyrészt lelki és erkölcsi sivatag.”⁹

„El ne hidd azt, bárki mondja, hogy ez jó így”¹⁰

A hatvanas évek második felében nálunk nem került sor utcai összecsapásokra vagy az ellenkultúra látványos kivirágzására; de az új gazdasági mechanizmust előkészítő légkörben nálunk is utópikus elképzelések születtek. A fiatalok tömegét itt is a remény-romantika és a változtatni akarás szelleme hatotta át ezekben az években. 1967-68-ra fiatalok tucatjai hitték el, hogy van önálló kultúrájuk, értékrendjük, világnézetük, életformájuk, és hogy mindez jobb, mint a felnőtteké. Nálunk a rockzene összekapcsolódása mégsem volt olyan egyértelmű a társadalmi progresszivitással, mint nyugaton. Ezért sok külföldi szerző meg is kérdőjelezi a szocialista országokban a rock létjo-

⁷ Kányádi 1999. 164.

⁸ Takács M. 1998. 30.

⁹ Ungvári 1974. 137-167.

¹⁰ Illés: Miért hagytuk, hogy így legyen

gosultságát, mondván: a műfaj sajátosságai: a szabad kezdeményezés, spontaneitás nem érvényesülhettek a tervgazdaság keretei között.¹¹

Az első könnyebb műfajú rockot játszó együttes az 1957-ben alakult Benkó Dixiland Band volt, melyet az Illés, Zenith (későbbi Metró) és az Omega követett. Az új ifjúsági zenét, a beatet felülről adminisztratív eszközökkel, tiltással próbálták megállítani a határnál. De az új zene megállíthatatlannak tűnt, mert elemi erővel felrázó, szédítő mámort jelentett a szürke hétköznapiakban. Egyfajta szükségletzeneként funkcionált. Olyan volt, mint az ifjúság: hangos, konvenciókat felrúgó, lázadó, erőszkos, kollektivitást, változást és megújulást is igénylő egyben.¹²

A rock az ötvenes évek közepétől egy elavultnak tartott társadalmi rendszert támadott, de paradox módon léte ettől a norma- és intézményrendszertől függött. Ezáltal a kibontakozó lázadás eleve integrálódásra kényszerült. Mert a pártállam a kulturális életet is egy hierarchikus rendszerbe illesztette bele, amihez jogszabályokat rendelt, s a döntési pozíciókba az intézmények élére megbízható kádereket ültetett. Nem engedtek nyilvánosságra olyan szövegű dalokat, melyek életuntságot, kilátástalanságot sugalltak és igyekeztek elfojtani az ideológia szerint káros, tömegeket is mozgatni képes kezdeményezéseket. Ennek ellenére megjelentek a hippik, a csövesek, majd a punkok is. Az új szubkultúrák megjelenése már a változás jele volt.

Ezzel egy új nemzedék arculata körvonalazódott a társadalomban, mely leginkább a kemény rockban találta meg az önkifejezés és a szórakozás lehetőségét. A hetvenes évek végén az ifjúsági lapok már figyelmeztettek a zenei jelenségek mögött meghúzódó társadalmi változásokra, a szabadidő eltöltésének problémáira és a beilleszkedés nehézségeire. Nyilvánosságra kerültek az első kábítószeres halálesetek, beszédtema lett a tizenévesek szipózása, italozása, a példaképek hiánya és a rendezetlen családi körülmények között élők egyre növekvő száma. Mert látszólag a tizenéves korosztály jó életkörülmények között készült a felnőtt életre, de valójában a sívár és nem sok reménnyel kecsegtető jövő taszított sokakat a pótszerek és a kemény rock világa felé. Ezáltal „a kemény rockzene lett az a »nyirokcsomó«, amely megduzzadásával jelezte, hogy a társadalom – hivatalos részről – egészségesnek vélt szervezetében ismét valami rendellenesség támadt”¹³. Ezért a rockzene létezését nem oknak, hanem okozatnak kellene felfogni, egy olyan társadalmi kórtünetnek, amely bizonyos hiányosságokat jelez az ifjúság, illetve a társadalom életében.

¹¹ Sebők 2002. 205-217.

¹² Sebők 2002. 31-67.

¹³ Sebők 2002. 239.

Mert a rockzene jelentősége azért óriási, mert még mai megnyomorított formájában is ez az, ami a legközelebb áll a fiatalokhoz a művészetek közül: mert „*amíg a Föld kerek, mindig lesznek rockerek*”.¹⁴

A FIATALOKAT ÉRINTŐ PROBLÉMÁK – ELLENSÉGES BE- ÁLLÍTOTTSÁG, KÁBÍTÓSZER- ÉS ALKOHOLFOGYASZTÁS, DEPRESSZIÓ – BEMUTATÁSA, ELEMZÉSE A DALSZÖVEGE- KEN KERESZTÜL

„*Én, hal Padlón vagyok is, hidd el,/ A gitártól akkumulátor leszek,/ Újra feltöltődök hittel.*”¹⁵

Miért ne kaphatna teret a morális-egzisztenciális problémákkal küzdők életérzése is? Nagy-Britanniában a punkot országosan megismertető Sex Pistols az anarchia, a rombolás és a jövőnélküliség jelszavával lépett a közönség elé. A hetvenes évek második felében a punknak ez a nihilisztikus, háborút hirdető ága erősödött meg, melynek hamarosan Magyarországon is megjelentek a követői (Beatrice, VHK, Spions).¹⁶

A punkok a társadalom pereméről való, javarészt hátrányos és problémás helyzetű fiatalok, akiknek csillapíthatatlan dühe a társadalom ellen irányul, s akik más utat nem találva a zenében látják a lázadás, kitörés lehetőségét. A punk tehát egy veszélyeztetett állapot, léthelyzet vagy életérzés kifejeződése, s mint a valóság egy lehetséges tükröződése minden eddiginél provokatívabb és sokkolóbb hatású. Ebből adódóan a punk nyilvánvalóan válságtermék, apokaliptikus jel, egyfajta reagálás a válságokkal teli valóságra.¹⁷

1989-ben Magyarországon jelentős átalakulások mentek végbe. Például ebben az évben október 14-én megszületett a Tankcsapda nevet viselő zenekar. Kezdetben még meglehetősen primitív, technikai és zenei szempontból is egyszerű körülmények között, de az együttes kiadta első, *Baj van* című demóját, melyről a kritika azt írta, hogy a „*a punk és a rockzene egyfajta ötvözete, amit nevezhetnénk akár punk & rollnak is*”.¹⁸ Az együttes metálos, rockos hangvételű, egyszerű akkordokból igyekezett jó lemezeket készíteni. Jelentős változást – mintegy vízváltató szerepet

¹⁴ Pokolgép: Gép-induló

¹⁵ Tankcsapda: Zene a minden

¹⁶ Sebők 2002. 251-271.

¹⁷ Sebők 2002. 301-321.

¹⁸ Lénárd László In: www.estmusic.hu Tankcsapda interjú 2-5.

betöltve – *Az ember tervez* című album megjelenése jelentett 1995-ben. Ezzel a lemezzel a zenekar felnőtté vált, zenei és szövegi szempontból egyaránt. Igaz, ezen az albumon is megvannak a punkos vonások (*Így letél*), de emellett már megjelentek a mélyebb mondanivalót hordozó, súlyos történetek is (*Az ember tervez*). Ez már egy olyan ember alkotása, aki komolyabban elgondolkodik a világról, akit már nem csak az érdekel hány sör és hány lány van egy házibuliban. Mert az idő múlásával – „*Látod a szemem alatt már / ott van néhány ránc*”¹⁹ – az együttes tagjai egyre bölcsébbé és érettebbé váltak. Így a később megjelenő albumokon (*Agyarország, 2001*) már egyre kevesebb szó esik a kábítószerrel, italozásról, csajozásról, és egyre több a szeretetről, szerelemről és Istenről.²⁰

Az általam elemzett Tankcsapda dalokat (92) tartalmuk alapján

- csajozós – bulizós (42)
- világ romlását kommentáló (23)
- és egyéb (27) kategóriába sorolhatjuk be.

Az első kategória a hedonisztikus életszemlélet, a fiatalság heves, vad, tomboló életérzésének a kifejeződése. Ezek a zenekar korai időszakából származó hangulatok, rock & rollos, punkos dolgok a mai napig helyet kapnak az együttes albumain. A következő kategória a társadalom kritikáját, a fiatalok által is érzékelhető, megélt gazdasági és társadalmi válságok megjelenését, a társadalmi norma- és értékrendszer megváltozásának a bírálatát foglalja magában. Az egyéb dalok csoportján belül pedig megkülönböztethetjük a

- kizárólag kábítószerrel
- szerelemről
- Istenről
- zenéről
- és repülésről szóló alkategóriákat.²¹

¹⁹ Tankcsapda: Akinek látsz (Nyomtalanul nem múlok el)

²⁰ www.estmusic.hu

²¹ Ez utóbbi témakör megjelenése nyilván összefügg azzal, hogy Lukács László, a Tankcsapda énekese ejtőernyőzik.

A szövegekben előforduló szavak többsége szintén besorolható a már említett kategóriák valamelyikébe:

drogokkal kapcsolatos kifejezések			repülésre vonatkozó kifejezések		
fű	szív	kávé	száll	kifutó	ejtőernyő
por	belővi	sör	égen	Naprendszer	zuhanok
exet	kábít	vodka	repülő	léghajó	űrhajós
tű	feldob	pezsgő	repülőtér	dugattyúk	szkafander
kokó	szál	bor			
kábítószer	slukk	whisky			
crack	cigi	pálinka			
áru	fűst	részeg			
kokóárus	dohány	inni			
pia	repül	alkohol			
zenével kapcsolatos kifejezések			erőszakhoz kapcsolható szavak		
rock & roll	rap	zaj	kés	stukker	penge
zene	gitár	jazz	fegyver	colt	bomba
énekelek	diszkó	elrepi	Molotov-koktél	terrorista	fejsze
dal	fény		mesterlövész	gyilkos	gyújtózsínór
			célkereszt	életlen	fegyver
nőkre vonatkozó kifejezések			egyéb szavak		
csók	szőke	baby	rabszolga	börtön	ember
múza	kuva	dög	média	verem	törvény
fehérmáj	nő	lotyó	csapda	híd	kopó
ringyó	lány	go-go girl	szakadék	állat	lsten
csaj	you	neked	nem	élet	kötél
szerелеm	bőr	luk	nincs	halál	méreg
fehérmáj	közösüljete	öl	szeretet	béke	
			rendőr	zsaru	
gazdagságra - szegénységre vonatkozó szavak			Amerikához köthető szavak		
Cabrio	bank	kifli vég	felhőkarcoló	San Francisco	Hollywood
Corolla	bankár	üres zseb	New York	USA	nyomornegyedek
autó	hatalom	üres gyomor	Los Angeles	AIDS	Amerika
ház	luxusyacht	hajléktalan	United States	Let's go	Clinton
kaviár	pénz	maradék	McDonalds	néger csaj	parabola mocsok
lé	szőke nő	nyomor	Coca Cola	műanyag élet	Vadnyugat
jelzők			igék		
gonosz	örök	gyenge	rájövök	elfog	bizik
jó	hülye	erős	kinyírtak	fél	remél
rossz	hangos	részeg	elkap	megszerzem	vár
rohad	sok	kuva	végez	átharap	felépül
szar	keves	magányos	robban	elintéz	hisz
			lelép	út	lelő
			menekül	tűzet nyit	átvág

1.táblázat: A Tankcsapda-szövegekben előforduló szavak témakörönként csoportosítva

A teljesség igénye nélkül ezek azok a szavak, melyek leginkább képek visszaadni a Tankcsapda-feelinget. Ennél többre már csak a lefogott akkordok képesek.

A rockzene kialakulásakor a hangerőnek volt elsődleges szerepe, mert a fiatalok gondolataikat még képtelenek voltak megfogalmazni. De a rock hangsúlyozott szerepe folytán az egymást követő generációk számára sohasem csak zene, hanem mindig is életforma, életérzés, az elkülönülés és a lázadás egyik megszólalási formája volt. Hitvallás, életstílus, magatartásforma és világnézet is egyben.²² S mert leginkább a zene képes kifejezni azokat az érzéseket, amelyeket az ember a világban megél, az új szubkultúra létrejöttével – mely az energiák kiélése mellett a meglévő dolgok elutasítását és tagadását demonstrálta – megkezdődött a zene ricsajjá való átváltozása. Ennek megfelelően a hazai punkmozgalom zenéjét a Zappa-attitűd jellemezte, mely szerint nincs elég torz akkord, hogy kifejezze a rossz érzéseket. De a lármának van egy előnye: mindent eláraszt és örökre elnyeli a szavak fájdalmát, jelentéktelenségét és hiábavalóságát. „*A zene a mondatok tagadása, a zene az anti-szó!*”²³

De a zene egyben a meglévő világ tükörképe is. Azaz a zenében megjelenő diszsharmónia, torz akkordok felelnek meg leginkább a fiatalok világában megjelenő totális káosznak. Annak a hatalmas kavarodásnak, amit szavakkal a „nem kell” és „nincs jövő”²⁴ gondolatiságával és életérzésével lehet sugallni. Így születhetett meg a nyolcvanas évekre az a deviáns szubkultúra, mely a szeretet és béke helyett a gyűlölet és háború jel-szavát hirdette, és a „*a világ anarchia*”, „*Anarchia minden nap*”²⁵ felkiáltással, minden mindegy hozzáállással támadt az addigi értékekre, eszményekre és példaképekre, s ennek szellemében temette el a múltat, jelent és jövőt.

Könnyen megteheti ezt az ember, ha olyan eszköz áll rendelkezésére, mint a zene, mely „*ha felkap és elrepít innen,*”²⁶ azzal időnkívüliséget kínál. Ahogy az egyik punkzenész megfogalmazta: „*A punk eleve leszámol a múlttal, kilép a jelenből és eltemeti a jövőt. Önmagába disszidál, a pillanatnak él.*”²⁷ Erre az életfilozófiára utal a Tankcsapda-szövegekben a jelen idejű igék (pl. volt 38, van 177, lesz 41) többsége is. Arra az időutazásra, melyről a fiatalok úgy vélekednek, hogy akár örökké is tarthat és ahol hajlamosak úgy gondolkodni, hogy „*Megvakulok a fényben, megsüketülök a zajban, / De nem érdekel, voltam már sokkal nagyobb, sokkal nagyobb bajban.*”²⁸ A fiatalok sokszor bármilyen kockázatot vállalva, minden lehetőséget megragadva próbálnak kiszakadni a jelen börtönéből. Mert ebben a jövő nélküli világ-

²² Sebők 2002. 372.

²³ Kundera 2000. 124.

²⁴ Tankcsapda: Anarchia

²⁵ Tankcsapda: Anarchia

²⁶ Tankcsapda: Zene a minden

²⁷ Sebők 2002. 308.

²⁸ Tankcsapda: Voltam már bajban

ban a lázadás hiábavaló, és mert ha valaki fogolynak érzi magát, előbb-utóbb azzá is válik.

A börtönélettel való párhuzamba állításából egyenesen következik a halál jutalomként való értékelése. De az ember ösztönösen tiltakozik a halál ellen, mert lehet, hogy utána csak a nirvána vár rá. A létezés értelmetlensége miatt az ember képzeletben egy másik élettel próbálja kompenzálni magát, ahol ez az élet „*Örök börtön/ Száműztek/ A büntetésemet töltöm/ Ezen a földön*”²⁹. Ezzel az élet jelentősége a túlélésre redukálódik, a jövő értelmét veszti, csak a tegnap és a most létezik. Igaz, a halál gondolata az élet értékét emeli, „*de ha elválasztjuk az élettől, kísértetté válik, torzképpé, vagy még annál is rosszabbá... bűnös vonzereje kétségtelenül igen nagy, ámde a veletartás éppoly kétségtelenül az emberi szellem legszörnyebb tévedése*”.³⁰ Amikor éljük az életünket, folyamatosan ismerkedünk a halállal. Minél inkább részesedünk mások életéből, úgy találkozunk mások halálában saját elmúlásunkkal, s egyre bizonytalanabbak leszünk, mi is az élet és a halál. Ha abban hiszel, hogy élet nincs, vagy néha van, szükségszerű, hogy a világnak feledhető legyen az oka, értelme, és úgy érezd, „*az élet nem éri meg, hogy végigéljük*”.³¹ Különösen igaz ez egy olyan világra, ahol az ember állandó menekülésre kényszerül, s melynek minden percére igaz, hogy „*Ex az álom, ez az élet,/ Lehet, hogy most ér véget*”.³² De az élet nem azonos az emberi élettel, az életet így semmi sem pusztíthatja el. Ha az ember halott módjára él, s csupán árnyéka önmagának minden nap cellájában ébred, akkor egyetlen dolog fontos: hogyan lehet kibújni a gépezetből, van-e kiút ebből a kikerülhetetlen csapdából, és ami mindennél többet számít, a szökés lehetősége, a hirtelen szakítás a könyörtelen előírásokkal, és valami elszánt örület, amely minden reményre feljogosít. Be kell bizonyítani, hogy másképp is lehet élni, hogy vadnak születünk, akiket nem kötnek előítéletek, „*akik ökölbe szorítják kezüket, és azt mondják: Reszkesse-tek, penészes formások!*”³³

„*A lelkem átfagyott/ Sehol sem vagyok/ Lehet hogy már meg is haltam*”³⁴

Az ifjúsági zene vonzereje többek közt abban rejlik, hogy az énekesek, zenészek hasonló környezetből jönnek, mint a rajongóik, ezért a kö-

²⁹ Tankcsapda: Ezen a földön

³⁰ Juszt - Zeley 1981. 147

³¹ Camus 2001. 92

³² Tankcsapda: A legjobb méreg

³³ Ómolnár 1986. 83.

³⁴ Akela: Megkísértelek

zönség magáénak érzi őket. Talán ez a titka, hogy a Tankcsapda meg tudja tartani a közönségét, mivel az együttes tagjai együtt öregednek a rajongótáborukkal. S ahogy az idő folyamával változnak az emberek, úgy változik a dalok mondanivalója is. Mert a Tankcsapda egyre inkább „*bölcs metált*” játszik. Így a tinédzserektől a harmincévesekig mindenki megtalálhatja az együttes dalaiban azt, amit keres, illetve amire szüksége van. Ez a folyamat azért is érdekes, mert ha a Tankcsapda továbbra is összhangban marad a hallgatóságukkal, akkor ezzel megszüntetheti a generációk közti szakadékot. Azt a szakadékot, ami az élet oly sok területét szeli ketté.

A Tankcsapda világa is a szakadékok világa, mert valami mély, végtennek tűnő tér feszül az emberek között, akik csak keringenek egymás mellett, de nem találkoznak. Ugyanilyen, legyőzhetetlennek tűnő távolság van gazdag-szegény, élet-halál, a mi civilizációnk és a szép, új világ között. Ezért „*az nem a véletlen / Műve, hogy a szakadék szélén ülve, semmibe lógó lábbal / haragban állsz az egész világgal*”.³⁵ Mert ezt a világot a gátlástalanság, a humanisztikus értékek hiánya és az erőszak jellemzi. Ezt bizonyítja a Tankcsapda-szövegekben fellelhető fegyverarzenál is, ahol a pengétől a colton át a Molotov-koktélig szinte minden előfordul (szavakat lásd korábban). Ezek az eszközök aztán a terrorista, mesterlövész által kelnek életre: „*semmilyen törvény téged! Semmi sem véd meg, véged, véged!*”³⁶ Ezek a sorok már önmagukban is veszélyeztetett állapotra utalnak. Ha ehhez még megnézzük a dalokban szereplő igéket – például: elkap, menekül, gyilkol –, akkor azok egy életen át tartó hajtóvadászatot idéznek fel bennünk. Persze „*Lehet hogy nem vagy gyáva, / és a végén Te maradsz állva, / de mire jó úgy ez az élet, / hogyha futnod kell amíg éled*”.³⁷ Mert az állandó menekülés, örökös bizalmatlanság és bizonytalanság megfosztja az életet a szépségétől, értékétől és értelmétől. Mert ha „*Nincs mit vesztenem, mitől féljek hát*”.³⁸

Az, hogy a Tankcsapda egy ilyen sivár, agresszív és céltalan világ megteremtésével miért lett mégis az Egy a rockzenében, azt elsősorban a közönségtől kellene megkérdezni. De az biztos, hogy benne van a sikerükben a „*jó időben, jó helyen*”-effektus is. Mert 1989-91 körül, a rendszerváltás idejében a Tankcsapda volt az a zenekar, ami olyan dolgokról énekelt, ami sok embert megérintett.³⁹ Mert az, hogy az új rend nem hozott azonnali és általános jólétet, csalódáshoz, és ebből fakadóan közönyhöz veze-

³⁵ Tankcsapda: Az ember tervez

³⁶ Tankcsapda: Az ember tervez

³⁷ Tankcsapda: Mennyország Tourist

³⁸ Tankcsapda: Magzat a méhben

³⁹ www.diak.sulinet.hu

tett. Ezt az állandó elégedetlenséget fokozta a nyugatiak elérhetetlennek tűnő gazdagságának a látványa, valamint az, hogy nálunk 1989 után dőlt el, hogy a következő évtizedben kik lesznek a gazdagok vagy szegények, és hogy kié lesz a hatalom.⁴⁰ Ennek megfelelően az elmúlt tíz év átmenetének a dzsungelében megjelentek azok a vadászó hölgyek és urak, akik vadászterületnek tekintették a Pannon-medencét, s akik a piacgazdaság kialakítását követően hamarosan úgazdaggá civilizálódtak.⁴¹ Eközben a társadalmi egyenlőtlenségek ollója ismét kinyílt, s „*Aki nem vak, látja mi a lényeg! A szegény minden nap szegényebb! Aki gazdag az meg tovább hízik! Itt már senki senkiben nem bíz.*”⁴² Mert a többség életében megindult a stagnálás, a lefelé csúszás, az útvesztés és a túlélésért folytatott küzdelem. Egyre többen lettek azok az emberek, akiket a romló presztízs, szerep-, és identitásvesztés jellemzett: „*ember, ami annyit ér, / Mint egy magzat a méhben, ami éppen elvetél.*”⁴³

Tény, hogy a hagyományos hiedelemrendszerek meggyengülésének következtében az élet értelme az elmúlt századokban egyre jobban elhomályosult bennünk. Egyre nehezebb hinnünk abban, hogy életünknek és a világmindenségnek van valami önmagán túlmutató célja, értelme. Schopenhauer szerint az élni akarás az az alapvető erő, mely élni kényszerít, s ezáltal a szenvedések poklába taszít minket. Ezért a társadalomnak az lenne az alapvető funkciója, hogy tagjait ellássa értelemmel teli szerepekkel, és azáltal segítsen megfedkezni a Lét ürességéről és az élet mulandóságáról.⁴⁴ A fiataloknak is olyan cselekvésekre van szükségük, amelynek értelme van. Az egészséges társadalomban kölcsönhatás biztosítja az ember és környezete közti egyensúlyt, azt, hogy a fiatal integrálódjék a környezetébe, családjába és abba a közösségbe, melynek értékeit, magatartási mintáit sajátjának tekinti. Ha ez a folyamat gyökereinél sérül, önrontó körök indulnak meg. Az egészséges magatartás „*alapvetően az élet-célok és a megfelelő konfliktuskezelő, megbirkózási stratégiák eredménye.*”⁴⁵ Az ellenséges beállítottság elsősorban a többi emberrel kapcsolatos negatív attitűdöt jelenti. Ez, és a céltalanság a két legfontosabb tényező, amely ellen véd a család. De sokszor pont a családi kapcsolatok meggyengülése vagy hiánya vezet ezek kialakulásához: „*Márványtábla a síron, rajta név, így ismeri az apját. / És jobb esetben az anyja, mondjuk gondozásba adja. / De az is lehet, hogy szarik az egészre, és a sorsára hagyja.*”⁴⁶ A megfelelő konfliktus-

⁴⁰ Ferge 2002. 363-381.

⁴¹ Hankiss 2002. 19-40.

⁴² Tankcsapda: Aki nem vak (Látja mi a lényeg)

⁴³ Tankcsapda: Magzat a méhben

⁴⁴ Hankiss 1998. 24-25, 45-47.

⁴⁵ Kopp 1994. 104.

⁴⁶ Tankcsapda: Bárány

megoldási készség kialakítására emellett akkor van lehetőség, ha a fiatal csatlakozik valamilyen ifjúsági szubkultúrához. A szubkultúrák legnagyobb vonzereje a látszólagos autonómiában rejlik. Vannak stratégiák, melyek valójában nem a probléma megoldását, hanem annak megkerülését szolgálják. Az ilyen szubkultúrák negatív alternatívákat kínálnak. Ez lehet a drog vagy az alkohol mely kiemeli a gazdaságilag feltételezett hétköznapiokból, megteremti a szellem szabadságát, megszünteti az elidegenedést. Élet és művészet közt az eksztázis egysége teremődik meg. De az ilyenfajta tiltakozás persze nem képes másra, mint egy újfajta elidegenedésre, a világ képzeletbeli újrateremtése az adott feltételek mellett legfeljebb a káoszt képes kivetíteni. Szélsőséges esetben alternatíva lehet a halál időpontjának autonóm megválasztása, amely ugyan nem old meg semmit, de adott esetben megoldás lehet mindenre. Persze, *„ha valaki tizenhat évesen megöli magát, az nem igazán annak a jele, hogy győzött volna a játékban, amit játszani idejöttünk”*.⁴⁷

*„Az égben az ISTEN a földön az ÖRDÖG az úr! És mind a kettő beszél magyarul”*⁴⁸

A szubkultúrák és a társadalomba konform módon beilleszkedő, normakövető emberek viszonyát egy Mrozek-idézettel nagyon jól lehet jellemezni. Mert a legtöbb szubkultúra is úgy viselkedik, mint egy introvertált ember. *„Az extrovertált természetének megfelelően, elmegy hazulról, elvegyül a világgal, együttműködik vele. A világ nem fáj neki, a világ az eleme. Az introvertált kulcsra zárkózik, és neki lát elméleteket kidolgozni. Képtelen megbékélni a valósággal, felépíti hát saját valóságmodelljét. Amikor befejezte így szól: „Íme, a valóság” – és elgyönyörködik benne.”*⁴⁹ A Tankcsapda is felépített egy szürreális elemekben gazdag, zárt világot. De ebben a világban legtöbbször nem lehet elgyönyörködni. Ez egy nagyon agresszív, erőszakos és konfliktusokkal teli világ. A konfliktuselmélet szerint a konfliktus az emberi társadalom természetes jellemzője, mely elősegíti a társadalmi fejlődést. De súlyosan veszélyeztetheti annak integrációját, amennyiben kezelhetetlenné válik. A konfliktuselmélet képviselői a társadalmukkal szemben mindig kritikusok voltak, és hajlottak annak megváltoztatására. Hiszen a konfliktusnak a hatalom és a hatalomnélküliség szembeállításai a gyökerei. Az egyenlőtlenség oka, hogy a társadalomban vannak hatalmat birtokló és hatalommal nem rendelkező személyek. Ez

⁴⁷ Bach 1999. 202.

⁴⁸ Tankcsapda: Aki nem vak (Látja mi a lényeg)

⁴⁹ Mrozek 1988. 20.

a dahrendorfi vagy-vagy logika már önmagában is egy dichotóm modellt fel-tételez, amely eleve kibékíthetetlen ellentétet sugall. Az ilyen modellekben mindig egy osztály küzd a jövőbeni lehetőségek reményében egy másik el-len, mert „*a gyenge csak addig az, amíg le nem győzi az erősebbet.*”⁵⁰ Ezzel elju-tottunk Paretohoz, aki a régi és a hatalom megszerzésére törekvő új elit köz-ti harcban látja az alapvető konfliktust. Elmélete szerint, ha „*válságban van végre a hatalom*”⁵¹, az alávetettek körében megbúvó ellenelit megkezdi a ha-talom átvételét.⁵²

Természetesen a valóságban nem létezik olyan társadalom, mely két éle-sen elkülöníthető rétegre osztható. Igaz, hogy Dahrendornnál hiányzik a köz-vetítési mező, mely összekötné a hatalmasokat a szegényebbekkel, de a Tankcsapda-szövegekben érezhető egy köztes kisebbség, mely azonban kö-zelebb áll az alsó réteghöz, s leginkább a lecsúszófélben lévő egyre vékonyo-dó középosztálynak felel meg. Erre utalnak az olyan sorok, mint „*Hatvan évesen a téren/ Padon alszol majd télen!*”⁵³ Amennyiben tovább szeretnénk bon-tani a két szélső réteget, érdemes megemlíteni C. Wright Mills nevét, aki *Az uralkodó elit* című könyvében a szűk hatalmi elit három csoportját: a gazdasá-gi élet vezetőit, a vezető politikusokat és a hadsereg vezetőit különbözteti meg.⁵⁴ Mills elmélete nagyrészt megfelel a Tankcsapda-szövegek alapján körülhatárolható elitnek, mert azt szintén a gazdasági és politikai vezetők al-kotják – „*A drakula-politika vérből él meg... A véredből!*”⁵⁵ – és ezeknek válik ki-szolgálójává a rendőrség, mely ezáltal szintén a hatalom részese lesz. Így „*Hi-ába vannak rendőrök, itt rend attól még nem lesz*”.⁵⁶ Az elittel szemben az alsó réteg nehezebben bontható tovább, mivel itt legtöbbször sarkított példaként a hajléktalanokat állítják szembe a felső réteg képviselőivel: „*Aki nem vak an-nak tiszta az ábra/ Itt mindennek megvan az ára/ Bankár fiúk autóban ülve/ Haj-léktalanok a falnak dőlve/ Az egyik viszkít jéggel/ A másik egy kifliveléggel*”.⁵⁷ Ha az együttes mégsem hajléktalanokról beszél, akkor egyes szám első, illetve egyes szám második személyben fogalmaz: „*Engem is rabszolgák szültek rab-szolgának*”⁵⁸ vagy „*Automata vagy ebben a gyárban,/ A dagadtak meg isznak a bárban!... Neked meg nem jut más, csak a maradék!*”⁵⁹ Ebből is kiderül, hogy a Tankcsapdának nem a jómódú fiatalok alkotják a célközönségét.

⁵⁰ Tankcsapda: Bárány

⁵¹ Tankcsapda: Anarchia

⁵² Felcký 1998. 74-79.

⁵³ Tankcsapda: Nem ismerek rád

⁵⁴ Andorka 2002. 78.

⁵⁵ Tankcsapda: Sovány vigasz (Blokkolj!)

⁵⁶ Tankcsapda: Agyarország (Én vagyok a törvény)

⁵⁷ Tankcsapda: Aki nem vak (Látja mi a lényeg)

⁵⁸ Tankcsapda: Magzat a méhben

⁵⁹ Tankcsapda: Nem ismerek rád

Az eddigiek alapján már adja magát a vagyonosokkal való szembenállás. Már pusztán megjelenésük is leküzdhetetlen erőfölényükre emlékezteti a szegényebbeket, hiszen nekik sokszor még a létfenntartáshoz szükséges feltételek megteremtése is gondot okoz. Az emberi élet külső feltételeinek (lakás, étkezés) mint alapvető fizikai szükségleteknek a kielégítését egy jól működő társadalomnak mindenki számára egyaránt biztosítani kellene. De a Tankcsapda által felvázolt társadalomban az evés is egy olyan pont, melynél ketté lehet osztani a társadalmat. Mert az egyik oldalon ott van a jóllakott disznó, pocakos pióca, míg a másikon „*üres zseb üres gyomor*”.⁶⁰ Az utóbbi csoportba tartozó emberek habitusát a mindennapi gondokkal való küzdelem határozza meg. Ebből adódóan ennek a világnak a légkörét az egyik oldalon az örökös bizonytalanság, a túlélésért folytatott küzdelem, a másikon pedig a fogyasztói javakhoz és leginkább a pénzhez való viszony jellemzi. De „*akinek semmije nincs, mi a ...-ban higgyen*”.⁶¹

Egy jól működő demokráciában a társadalom minden tagja által elfogadott pozitív morális értékekre van szükség. De az értékracionális viselkedést a modern társadalmakban a célracionális cselekvés váltja fel, melynek lényege, hogy a cselekvő mennyiben képes az adott feltételeket, eszközöket és személyeket felhasználni arra, hogy saját racionálisan mérlegelt és kiválasztott céljait elérje.⁶² Mert ebben a világban te is csak „*egy számító primitív gép vagy*”.⁶³

Dahrendorf szerint a gazdasági hatalom birtokosai állnak a hierarchia csúcán, ebből adódóan a konfliktus a hatalomért folyik, hiszen a hatalmi pozíciótól függ a jövedelem, s mert „*Ez a hely az, ahol Pénzben méri az embert*”.⁶⁴ A pénz azért értékes számunkra, mert az értékek elérésének eszköze. De a véggél érdekében legjobb, ha az adott eszközzel úgy bánunk, mintha az maga volna a cél. Mindez hozzájárul ahhoz, hogy a tudat teljes figyelme az eszközök megvalósítására irányul. Ez egyetlen esetben sem zajlik oly radikálisan, mint a pénz esetében. Mert miközben értéke mint eszköz növekszik, a céltudat végállomása lesz. „*A pénz lényegének belső polaritása az, hogy egyfelől abszolút eszköz, másfelől éppen ezáltal pszichológiailag a legtöbb ember számára abszolút cél; sajátos módon jelképpé alakítva, amelyben a gyakorlati élet nagy irányelvei mintegy megmerevednek.*”⁶⁵ Ezáltal a pénzgazdálkodás elterjedése lényeges változásokat hoz az emberek közti

⁶⁰ Tankcsapda: Mitől legyen

⁶¹ Tankcsapda: Agyarország (Én vagyok a törvény)

⁶² Weber 1987. 53.

⁶³ Sziámi: Elmaradott ország

⁶⁴ Tankcsapda: Pazarol a világ

⁶⁵ Simmel 2001. 3-6.

interakciókban. A személyes kapcsolatok helyére céltudatosan kialakított absztrakt kapcsolatok lépnek. Mert a siker érdekében mindenkinek úgy kell felhasználnia azokat az embereket, akiket szeret, mintha sakktáblán mozgatná bábuit. Ennek következménye az elsődleges kapcsolatok meggyengülése és a személytelen viszonyok felerősödése. De az ember sokszor nem elégszik meg a nagyobb jövedelemmel; emellett azt akarja, hogy az emberek elismerjék és tiszteljék.⁶⁶ Ennek eszköze – ahogy Veblen nevezte – a hivalkodó fogyasztás: „Az emberek meg néznek, / hogy az Isten a pénz lett. / Sorban nyílnak a bankok, / és az jelenti a rangot, / hogy mennyire állat az autód, / mekkora mellű a nőd, / és hogy meddig bírod feltekerni / a koscsiban a hangerőt.”⁶⁷

Az úgazdagok gátlástalansága, pazarlása frusztrálhatja a társadalmi hierarchiában lentebb elhelyezkedőket, mivel a kapitalista rendszer által ébresztett igényeiket a lassuló gazdasági növekedés mellett nem tudják kielégíteni. Ez aztán agresszióhoz vezethet. Az agresszivitás fakadhat abból is, hogy neurotikus állapotban elvárásaikat egy ideális szinthez és nem a reális lehetőségekhez viszonyítjuk. Ez az éretlen, gyermeki lelkiállapot állandó elégedetlenségben nyilvánul meg. Ha mindent akarunk, de semmit sem kapunk, az irreális elvárások miatt úgy érezhetjük, „Nincs semmim, nincs helyem! Csak a fejem hogy a falba verjem”⁶⁸. Ez a külvilággal szembeni negatív attitűd vezet a másokkal és önmagunkkal szembeni agresszióhoz. Az agresszió fakadhat a tehetetlenség, kiszolgáltatottság érzéséből, mert „Hiába változol, ha minden más! Ugyanolyan marad”⁶⁹. De adódhat a korlátlan szabadság érzéséből, amely a közömbösség miatt akár a közveszélyességig fokozódhat. Az ellenséges beállítottság szignifikáns kapcsolatban áll a következő változókkal: depresszió, reménytelennek tűnő jövőkép, közömbösség, neurózis, életcél hiánya, szülői támogatás hiánya...⁷⁰ Az ilyen fiatalokra jellemző a depresszív kép, kiábrándultság, reménytelenség, feleslegesség érzése. A világot értéktelennek, cinikusnak, az embereket szélsőségesen érzéketlennek, agresszívnek látják.⁷¹ Ők pedig ugyanolyan gonoszak lesznek, amilyenek a környezetüket érzik önmagukkal szemben. A feltételezett erőszakra erőszakkal, fenyegetőzéssel válaszolnak: „Én gonoszabb leszek, mint az ördög! Ha eszembe jut, bepörgök!... Le az utcára, ki a térrel! Senki sem lökhet félre”⁷². A világ így nyers erőszakká csupaszodik, és óhatatlanul szükség lesz valamilyen ellenségre. De

⁶⁶ Andorka 2002. 64-66.

⁶⁷ Tankcsapda: Mennyország Tourist

⁶⁸ Tankcsapda: A legjobb méreg

⁶⁹ Tankcsapda: Rohadt a hely

⁷⁰ Kopp 1994. 107.

⁷¹ Kopp 1994. 107.

⁷² Tankcsapda: A legjobb méreg

„Bármilyenek is a tömegeknek szuggerált gondolatok, csak azon föltétel alatt válnak uralkodóvá, ha nagyon általános és nagyon egyszerű formát vesznek föl.”⁷³

A Tankcsapda-dalokban az agresszió már nem csak a korábban maffi-
őzőként emlegetett dzsungelkapitalizmus vadászai ellen irányul. A *legjobb méreg* az ellenségek egész hadát sorakoztatja fel. A kemény rocknál a hatalom sokszor rendőrök képében jelenik meg: „A kopó, ha vérszagot érez, először üt, aztán kérdez.”⁷⁴ De a bűnözés sokoldalú megnyilvánulása után törvényszerű a zsaruk megjelenése. A kamaszkornak velejárója nemcsak a határok és értékek megkérdőjelezése, de a tekintéllyel való szembenállás és az azt megtestesítő személyeknek szóló provokáció is, mely itt egy zeneileg is kihangsúlyozott felkiáltásban teljeseedik ki. De a „*seggfej*” kifejezés megadja a szabadságot a szubjektív értelmezés számára, amely a közvetlen kontextusból kiemeli a szöveget, biztosítva ezzel a mindenkor adott szituációval kialakítandó kapcsolat lehetőségét. Ahogy az „*Egy szemétdombra születtek! De ők is kikészültek*”⁷⁵ egyaránt értelmezhető a család-
ra és a tágabb környezetre, az egész társadalomra. A konkrét ellenséggé csak ezután jelenik meg. A különböző képek kapcsolat nélkül követik egymást: a mindenható kormány, a csajom, aki „*elintéz egyből*”, a prédikátor, akinek „*fasizmus van a vérében*”... Ezután jelennek meg a bűn városai: New York, Los Angeles. Ezek a városok az egyre közelgő veszélyt, az egyre jobban elterjedő amerikai életformát jelképezik, ahol oly sok ember téved el; „*de nincs mit szégyellni! ...A birkákat az orruknál fogva vezetik jobbra-balra! (a sok marha...)*”⁷⁶

Mert az „*amerikai álom*” búrja nehezedik nem csak Magyarországra, hanem szinte az egész világra. De ha levesszük ezt a burkot, előtűnnek ennek a világnak az árnyoldalai: a kurvák, kábítószer, AIDS, bandahabórúk, maffia és nyomornegyedek... És minden, ami rossz, kivetíthető hazánkra is, mert „*a Vadnyugat itt van rég*”⁷⁷. De a Tankcsapda nem csinál Amerikából bűnbakot, mert a média és „*Te ugyanúgy tehetsz róla*”,⁷⁸ ha bedől sz ennek az amerikai maszlagnak, a tökéletes nők és a legjobb mosópor világának. Mert nem szabad elfelejtenünk, hogy ezek sokak számára nem elérhetők, és ez állandó kielégíthetlenségeket és feszültséget terem. Ennek ellenére „*a TV előtt a sok idióta! Bármit elhisz*”.⁷⁹

A Tankcsapda globalizáció-ellenes dalának is tekinthető a *Jönnek a férgek*. Itt az amerikai lekvár, műanyag élet az elnökekben ölt testet, akit el kell

⁷³ Le Bon 1920. 53.

⁷⁴ Tankcsapda: A legjobb méreg

⁷⁵ Tankcsapda: A legjobb méreg

⁷⁶ Tankcsapda: Akinek látsz (Nyomtalanul nem múlok el)

⁷⁷ Tankcsapda: Jönnek a férgek

⁷⁸ Tankcsapda: Jönnek a férgek

⁷⁹ Tankcsapda: Agyarország (Én vagyok a törvény)

pusztítani: „*Mikor Clinton beül a/ Lincolnba/ Mintha valamit titkolna/ Az arca itt van előttem/ Álmomban már lelöttem/de te/ Az orrodig se látsz/ Neked jó a McDonald's/ Neked elég ha Coca a kóla...*”⁸⁰ Ezt követően megjelenik a drog, kurva, fegyver is. De az amerikai ellenségképnek ennél is fontosabb szerepe van a dalban, mert itt elhangzik a DE: „*De talpra kell hogy állj/ Az ütés bármennyire fáj*”⁸¹. A legtöbb Tankcsapda-dalra a belenyugvás, közöny, a „nem akarok változtatni azon, ami van” felfogás az uralkodó. Nem biztatnak, ahogy a Sing-Sing („*Próbáld meg újra*”) vagy a PUF („*De nekem élni kell*”). De az amerikaiak legyőzhetőek, eltaposhatóak, mert ők pusztán férgek, Lukács, az énekes pedig A *legjobb méregben* azt állítja: „*Patkány vagyok, de nem féreg*”, vagyis több náluk.

Amerikát felfedezése óta mítoszok veszik körül. A kaliforniai aranyláz, az amerikai álmot rengeteg olyan embert vonzott, aki hajlandó volt valamit tenni is azért, hogy jobb élete legyen. Ezáltal Amerika hatalmas, gazdag és erős ország lett. De a technika és a tömegtájékoztató fejlődése, a sebezhetetlenség megkérdőjelezése már megrepszttette, a Tankcsapda pedig darabokra törte ezt az Amerika-búrát. Hiszen a tökéletes világ létezése is csak illúzió, és mert „*Ez az a hely ahova születél,/ De tiéd ez a világ, itt kelj, hogy élj/ Lehet, hogy rossz helyre születél,/ De tiéd ez a világ, hát örülj, hogy élsz.*”⁸²

„*Hóesés, nem az égből, hóesés, nem a földre hull*”⁸³

„*Semmiféle magatartás nem jogosult, mely az emberi renden kívül akar felépíteni egyfajta életrendet és napirendet*”.⁸⁴ Az ember csak mérhetetlen göggyében és hiúságában képes elhinni, hogy a világ törvényei ellen is élhet, megmászhatja azokat, és büntetlenül lázadhat ellenük. De a féktelen, iránytű nélküli szabadságvágy hol túltengő önérzetben, hol lázas kitérésekben nyilvánul meg. Janis Joplin már a múlt században a veszendőségének adott hangot. Egyetlen pillanat az ifjúság, vallotta. „*Live fast, love hard, die young*” hirdette világszerte jelszavát. A vándorlás szabadsága, az egyedüllét és hedonizmus különös módon sürgette, hogy mintegy bandákba tömörülve hódoljanak a pillanatnak, a mulandóságnak. S persze a részegség is belefért abba a csupa illúzióra épített ideológiába, melyet Janis olyan tragikus következetességgel végigélt. A tapasztalat minden, hangoztatta a San Francisco-i hippie-ideológia. De a mámor pillanatait után

⁸⁰ Tankcsapda: Jönnek a férgek

⁸¹ Tankcsapda: Jönnek a férgek

⁸² Sing-Sing: Ez az a hely

⁸³ Tankcsapda: Hóesés

⁸⁴ Márai 2000. 12.

mindig a csalódás és kiábrándulás következett. Janis mégis elvei szerint élt, és sokan így élnek ma is.⁸⁵ A személyes kockázat napjainkban sem tántorítja el a fiatalokat a társadalomból való kivonulástól. „Az élet számukra hasonlít egy repülésre egy olyan gépen, amelyen nincsenek fékek, és vészhelyzetben kénytelen gyorsítani.”⁸⁶ Ez a magatartás a fiataloknál leginkább a hedonisztikus életvitelben jelenik meg: „Itt állok látod mossz a testemet/ A hang a fény a füst lassan maga alá temet”.⁸⁷ A drog, az alkohol, a zene és a fény egyaránt az ifjúság ópiumaként szolgál a Tankcsapda-szövegekben. De a fiatalok egy idő után belefáradnak ebbe a felpörgetett életmódba és nem marad bennük más, csak a gyászos űr.

Kettős célt szolgálnak a hallucinogén anyagok. Egyfelől a hedonizmust, másrészt a világból való menekülést, mert „Ha kívül szar is, lehet belül jó, ha már így lettél.”⁸⁸ Magyarországon a rendszerváltás után az élet minden területén nagyobb szabadsághoz jutottunk. A drogfogyasztás a fiatalok beilleszkedési nehézségei, perspektívavesztése mellett azok társadalmi kezelhetetlenségének szinonímájává vált. A kedvezőbb társadalmi pozíciójú társadalmi csoportokban a drogozás egy értékátalakulás kísérőjelensége. Ennél az átalakulásnál kétségtelenül egyre nagyobb teret kap a tolerancia. Ez azonban együtt jár az addig érzett relatív biztonság megrendülésével. Szabadságunkkal így kiszolgáltatottságunk is nőtt. Az új körülmények módosították a korábbi célokat és jövőképet. Az illegitim szerek fogyasztása a válság egyik tüneteként is felfogható, melyben a fiatalok elbizonytalanodása, útkeresése juthat kifejezésre. Persze, „Ha meg lennék elégedve talán nem lennék elégetve”.⁸⁹ A modern kor embere fokozatosan elidegenedik saját testétől, lelkétől. Szívesen kikapcsolja az azok jelzéseit, mint például a fájdalom, szorongás vagy kimerültség.

Egy, a középiskolások körében végzett felmérés azt mutatja, hogy 1995 és 1999 között hogyan változott az egyes illegitim szerek kipróbálása. Az 1995-ös adatokhoz képest az amfetaminok kipróbálása 840, az Ecstasyé 590, a marihuánáé 330, az LSD-é 320, a heroiné 170, az anabolikus szteroidoké 164 %-os növekedést mutat.⁹⁰ A KSH adatai szerint a regisztrált kábítószerfogyasztók száma öt év alatt közel másfélszeresére nőtt (1997/8494, 2001/12049).⁹¹ A legveszélyeztetettebb a 20-24 és a 25-29

⁸⁵ Ungvári 1976. 325-329.

⁸⁶ Dahrendorf 1994. 284.

⁸⁷ Tankcsapda: Föld és ég

⁸⁸ Tankcsapda: Így lettél

⁸⁹ Tankcsapda: Agyarország (Én vagyok a törvény)

⁹⁰ Rácz 2000. 46-47.

⁹¹ Magyar Statisztikai Évkönyv 2001. 2002. 174.

éves korosztály („*Nincs hús, de már nincs sok hátra.*”⁹²). Az első korcsoportba tartozó férfiak és nők egyaránt vezetnek a regisztrált fogyasztók közt az opiát, a kokain, a cannabis, a hallucinogén és az amfetamin-típusú kábítószeres fogyasztásában.⁹³ Emellett más vizsgálatok utalnak arra, hogy a kábítószer-használat nem tartja tiszteletben a társadalmi határokat. Minden társadalmi csoportban előfordul, de a legveszélyeztetettebbek a társadalmi ranglétra két pólusán elhelyezkedő rétegek. Különbség sokszor csak a fogyasztott szer típusában van: a gazdagabb családok gyerekei drágább szereket használnak. Emellett kimutatható az az összefüggés, hogy a dohányzás és az alkoholfogyasztás egyértelműen nagyobb mennyiségben fordul elő azok közt, akik már próbálkoztak valamilyen illegitim drog fogyasztásával.⁹⁴

A különböző együttesek, zenészek véleménye a drogokról kezdettől fogva megoszlott. Frank Zappa együttese a kábítószer-élvezet ellen beszélt. Zappa nem volt hajlandó kérelmeket aláírni a marihuána legalizálásáért. Az ő alapállása a provokációé. Az egész világot bejárta az a plakát, melyen anyaszült meztelen egy vécécészen méreng, és egész San Franciscót felháborította az a dal, melyet a hippy mozgalom ellen írt. De a kábítószer használata miatt a társadalomból kirekesztett rock-zenészek mégis mártírok lettek, mint például John Lennon, Joe Cocker, Mick Jagger, Jimi Hendrix, Jim Morrison... A rockkultúra lassan droggkultúrává változott. Aztán megjelentek az első drogellenes dalok – „*She thought her mind was flyin', yeah! On those little pills/ She didn't know it's going down fast! 'Cause speed kills.*”⁹⁵ – és nyilatkozatok, hogy a kábítószeres olyan, mint a leáldozó nap, és hogy tartósan LSD-t szedni nem jelent semmi újat és hogy a drog menekülést jelent a gyáváknak.⁹⁶

Magyarországon éber hatásági szemek örködték a könnyűzenei élet felett, így hamar észrevették a hetvenes évek elején a „magyar LSD-dal” – *Egy Lány Sétál a Domboldalon* – megszületését, melynek kezdőbetűi az LSD-betűösszeretelt adták. Szintén ez idő tájt jelent meg Szörényi Levente *Utazás* című szólólemeze, de mert a hatóságok szerint a borító fotója alapján ez az utazás a kábítószerre vonatkozott, néhány órával a megjelenése után megkezdtek annak begyűjtését.⁹⁷ A Tankcsapda kábítószeres témájú dalai kezdetben eléggé kétértelműek voltak, ezért az 1990-ben *Punk & Roll* címmel megjelenő kazettájukon egy kábítószerellenes logó,

⁹² Tankcsapda: Nem ismerek rád

⁹³ Egészségügyi Statisztikai Évkönyv 2001. 185-189.

⁹⁴ Elekes – Paksi 1994. 315-316.

⁹⁵ Canned Heat: Amphetamine Annie. Azt hitte szárnyal az agya/ azoktól a kis tablettáktól/ nem tudta, épp hogy lefelé tart/ mert a gyorsítók gyilkolnak.

⁹⁶ Ungvári 1974. 235-248.

⁹⁷ Sebők 2002. 167-168.

egy kettétört injekciós tű szerepelt, mert nem akarták, hogy bárki azt gondolja, a zenekar fogyasztásra buzdítja az embereket.

„*Veszteni fogok érzem! Hogyha elragád a valóság*”⁹⁸ – éneklí a Sing-Sing. Ez valószínűleg tükrözi a Tankcsapda-rajongók egy részének életfilozófiáját is, akik előszeretettel hallgatják az együttes drogokról, alkoholról szóló dalait. Akik pedig látták az együttest élőben fellépni, valószínűleg nem vonják kétségbe a zenészek ilyen irányú tapasztalatait. A Tankcsapda-dalok közel egynegyedében hallhatunk különböző kábítószerfajtákról, és emellett több szöveg is kizárólag ezekről szól. Szembetűnő, hogy míg a marihuána fogyasztása az élvezettel fonódik egybe – „*Gyűjts meg egy szálát és nyomd a számba./ Ő már repül és én megyek utána.*”⁹⁹ – addig a többi drog használatának mindig negatív szerepe van, megjelenése a bűnözéssel, önpusztító magatartással és a halállal társítható – „*A kokó-árusok összes cucca/ A stukker a zsaru kezében/ Egy másik banda kereszttűzében/ Nem lennék a helyedben/ Mikor golyó lesz a fejedben*”¹⁰⁰ A drog nem csak közvetlen, de közvetett életvesztést is okozhat, ha emiatt kerülünk szembe a rend őreivel vagy tűzharcba a konkurens bandával. De lehet, hogy mindez csak a veszély tudatos keresését jelenti.

Példabeszéd értékű az együttes *Johnny a mocsokban* című dala. Ez a történet a múltban játszódik, de a jelenről szól és a jövőre vonatkozik. Az együttes legfőbb mondanivalója, hogy az életet a végletekig ki lehet élvezni, de mert „*Ebben a rohadt gépben csak gáz van és nincs fék*”¹⁰¹ tudnunk kell, hol a határ, hogy mikor jön el az a pillanat, amikor még időben lehetjük a lábunkat a gázpedálról. Nem szabad megengednünk, hogy bármelyik hallucinogén anyag eluralkodhasson rajtunk, és azzal kényszerből és ne élvezetből éljünk. Mert a hedonisztikus életmód következményei a jövőre is kihatnak, s álmokat, életcélokat, életeteket tehetnek tönkre. Így történt ez Johnnyval is, aki azt képzelte, rock & roll-sztár lesz. De „*Elkapta őt is a lendület/ Szóvott és lőtte magát.../ Egyre gyorsabban egyre többet/ Nem ismert semmi határt/ A tű, a nők, a pia, a pénz/ A torkát vágta át/ A történet vége.../ Johnny a mocsokban rohad rég/ Számára nincs több kiút/ Elnyelte őt is a szemét/ Álom marad Hollywood*”.¹⁰²

Egyáltalán, miért használja valaki addig az anyagot, amíg függővé nem válik? Mert valószínűleg nincs helyette más, ami igazán érdekelné. Így a szer győz ellenfél híján. Aztán „*egy reggel betegen ébredsz, és tudod, hogy rászoktál.*”¹⁰³ Ennek ellenére az együttes oly sok kábítószerrel szóló dala kö-

⁹⁸ Sing-Sing: Hé öreg

⁹⁹ Tankcsapda: Szív

¹⁰⁰ Tankcsapda: A legjobb méreg

¹⁰¹ Tankcsapda: U. S.

¹⁰² Tankcsapda: Johnny a mocsokban

¹⁰³ Burroughs 2001. 20.

zül egyetlen egy sem nevezhető a szó szoros értelmében drogellenesnek, mert nem ágálnak ellene, mindössze elmondják azt, ami igaz: „*Jönnek az új körök, soha nem ér véget...[Hócsés, de a végén te maradsz alul] Tudod, a por túl nagy úr./ Ha felszáll a köd, csak a hideg félelem marad./ Megtennél bármit, hogy feldobhasd újra magad.*”¹⁰⁴ De a Tankcsapda nem akar sem lebeszélni, sem rábeszélni a szer használatára, hiszen tiszteletben tartják a rajongók döntési szabadságát, autonómiáját: „*Hülye vagy, az almát te kérted./ Hát most itt van az ideje./ Szenvedj!*”¹⁰⁵ Gondoljunk vissza, hogy pont ebben rejlik a szubkultúrák legnagyobb vonzereje. Ennek hátulütője, hogy a nagyobb nyitottság és tolerancia a drogok kipróbálására is kiterjed. Ezért hárul az együttes tagjaira óriási felelősség, mert a közösség szabadságát a felelősségérzet adja meg. A Tankcsapda ebből a szempontból kötelességtudó és felelősségteljes zenekar (talán nem csak üzleti megfontolásból). Gondolhatunk itt az együttes tagjaival, legtöbbször az énekessel, Lukács Lászlóval készült interjúkra: „*A szerek egyébként csak azt a szituációt pótolják, amit az embernek magának, pótszerek nélkül is meg kellene tudnia élni... Ez az élmény olyan, mint bekukkantani egy függöny mögé, de senkinek nem az a célja, hogy élete végéig egy függöny mögül kukucskáljon*”¹⁰⁶, vagy gondolhatunk mostanában a példamutató magatartásukra, arra, hogy az együttes tagjai az idő haladtával már nem isznak csak azért mert buli van, és már egyikük sem dohányzik. És persze gondolhatunk a sorok közt olvasva mégiscsak a droghasználatról óvó, illetve annak következményeire figyelmeztető dalszövegekre: „*Mer' hogy az átmulatott kábulatot/ Soha nem a népszerűsége okozta./ Hanem a szer, beszéltem már/ Róla elégszer, remélem, emlékszel.*”¹⁰⁷

„*Mit kéne tenni ezzel a beteges szenvedéllyel!*”¹⁰⁸

A drogot határuk alapján négy csoportba sorolhatjuk. Vannak a stimulánsok vagy gyorsítók, amelyek feldobják a fogyasztót. Ilyen a kokain, a diszkódrogként ismert Extasy, valamint a koffein. Külön csoportba sorolhatók a szorongásoldó, nyugtató hatással rendelkező bódító szerek. Ezek az opiátok, mint például a ragasztó-hígító szerek, heroin, a nyugtatók vagy az alkohol.¹⁰⁹ A harmadik csoportot alkotják a hallucinogének.

¹⁰⁴ Tankcsapda: Hócsés

¹⁰⁵ Tankcsapda: Szenvedj

¹⁰⁶ Oravecz 2002. 13. (Lukács László)

¹⁰⁷ Tankcsapda: Akapulko

¹⁰⁸ Tankcsapda: Mikor a srác

¹⁰⁹ 2000-ben a 20-29 éves korcsoportból összesen 46-an vesztették életüket kábítószerfogyasztás következtében, és ebből 25-en opiát típusú szerek fogyasztása miatt haltak meg. Forrás: Egészségügyi Évkönyv 192-193. o.

Ezek közé sorolhatjuk az LSD-t és számos növényi alkaloidot. A legismertebb talán az ún. „varázsgombákban” található psilocybin. Az utolsó kategóriába tartoznak az egyéb kábítószeresek, mint a marihuána és a hasis. A négy csoport közül azonban csak a bódító szerek (ópiátok) okoznak fizikai függőséget. Ezek közül is leginkább a heroin. A többi szer használata ezzel szemben lelki függőséghez vezethet. Ez alapján az előbbieket kemény, az utóbbiakat könnyű drogoknak nevezzük.¹¹⁰

Világszerte háromféle módon próbálják megakadályozni a kábítószer terjedését. Van, ahol a zéró tolerancia elvét hirdetik (Magyarország, USA), mert úgy gondolják, hogy ami közül választanod kell az a „*Sötétség és a Fény./ De neked tudnod kell./ melyik mennyit ér.*”¹¹¹ Van, ahol a könnyű drogok fogyasztását engedélyezik kimondva (Hollandia, Svájc) vagy kimondatlanul (Belgium, Csehország), és van ahol orvosi célból engedélyezett a marihuána használata (skandináv országok). A null toleranciának megfelelően jelenleg Magyarország büszkélkedhet Európa legszigorúbb drogtörvényével (1998. évi LXXXVII. tv.). A jelek szerint azonban hamarosan enyhítenek a drákói szabályozáson, mely szerint az egyszerű drogfogyasztó akár két év börtönt is kaphat (Btk. 282. §) a ma is hatályban lévő rendelkezések alapján. Sokan azonban elhibázottnak tartják az egyszeri fogyasztóra vonatkozó jelenlegi szabályozást és a hatékonyság érdekében a probléma újragondolását szorgalmazzák a „*Legyen köztünk híd, ne csak az árok*”¹¹² elve alapján. Eszerint lehetőség lenne az alkalmi kábítószerfogyasztó büntetésének felfüggesztésére, ha az vállalja a rehabilitációs programban való részvételt. Természetesen a drogtörvény módosítása korántsem mentes politikai vitáktól.

A probléma tárgyalása megkerülhetetlen. Ahogy azt az Európa Parlament egy 1995-ös dokumentumában elismerte: a eddigi drogpolitikák képtelenek voltak megakadályozni a droggereskedelem virágzását; drogfogyasztás pedig mindig volt, van és lesz. Nincs más választásunk, meg kell tanulnunk ezzel együtt élni és elérni, hogy minél kisebb kárt okozzon. Ennek érdekében képzeljünk el egy olyan drogpolitikát, melynek célja nem az, hogy a tiltott droghasználatot, hanem a drogfogyasztáshoz és a teljes tiltás politikájához kapcsolódó bűnözést és nyomorúságot csökkentse. Mert a kábítószerfogyasztó emberek azt jelzik, hogy az adott társadalomban semmi sem olyan, amilyennek lennie kellene: „*Egy másik világ kapuját döngetem./ Lelépek, itt hagyom ezt végre./ Visszajöhetnek ide, de mi-*

¹¹⁰ www.vitalitas.hu

¹¹¹ Tankcsapda: Négy

¹¹² Tankcsapda: Legyen köztünk híd

nek.¹¹³ Továbbá képzeljünk el egy olyan politikát, mely a tudatlanságon, félelmen és előítéleten alapuló jelenlegi hozzáállástól eltérően a kutatási eredményeken és emberjogi szempontokon nyugszik. Mindez csak akkor válik lehetségessé itthon is, ha hajlandóak leszünk más országok tapasztalataiból tanulni.¹¹⁴ De a magyar droghelyzet leírására egyelőre Orwell szavai a legalkalmasabbak: „A HÁBORÚ: BÉKE. A TUDATLANSÁG: ERŐ”.¹¹⁵

A magyar embereket elsősorban a dezinformáltság jellemzi, többségük a mai napig nem rendelkezik alapos ismeretekkel a különféle kábítószerekről, így nem él bennük reális kép azok tulajdonságairól és veszélyeiről. Ennek következtében a magyar közvélemény egy emberként mond nemet a drogtörvény enyhítésére, bizonyos kábítószerfajták dekriminalizálására vagy legalizálására. Nálunk „A törvényeket farkasok írják.”¹¹⁶ Ezáltal a modern társadalomban a drog elleni háború gyakran a társadalmi béke megteremtésének eszközévé válik. Mert „a kábítószeres elleni háború egyfajta társadalmi altatószerként funkcionál. A nyomor, a szenvedés megmagyarázható a kábítószerfogyasztás okaként és így a fejlett ipari országok valós gyengeségeire, fogyatékoságaira nem fognak rákérdezni. A kábítószerkontroll szükségessége egyfajta integrációs eszmeként működik, amely az állami propaganda- és médiaipar támogatásával közvetíti a társadalmi egyetértést a drogok elleni háború szükségességéről.”¹¹⁷

Természetesen fontos a drogkereslet csökkentésének politikája, de legalább ennyire fontos az ártalomcsökkentő politika, amely a már meglévő károkat igyekszik enyhíteni. Mert a fiatal ugyan „Néha a pálinkától részeg, néha a fűtől kába,| Néha úgy érzi, tisztulnia kéne.”¹¹⁸ Az ártalomcsökkentő politika részét képezi, hogy hozzáférhetővé tesznek steril injekciós tűket, az orvosoknak engedélyezik a methadon, sőt heroin és más drogok felírását azoknak a drogfüggőknek, akik azt egyébként a feketepiacon vásárolnák.¹¹⁹ Biztonságos injekciós helyiségeket biztosítanak, nagyobb koncertek alkalmával megvizsgálják az ott árult Extasy minőségét és enyhítik a marihuána birtoklásáért és kis tételben történő értékesítéséért já-

¹¹³ Tankcsapda: Tetoválj ki

¹¹⁴ Nadelmann 1998. 25.

¹¹⁵ Orwell 2000. 10.

¹¹⁶ Tankcsapda: Rohadt a hely

¹¹⁷ Christe 1998. 14.

¹¹⁸ Tankcsapda: Mikor a srác

¹¹⁹ 1994-ben Svájcban országos kísérlettel igazolták, hogy a receptre felírt morfin, heroin és methadon használói közt a bűncselekmények száma 60%-kal csökkent, az illegális jövedelmek aránya 69%-ról 10%-ra esett vissza, a résztvevők ritkították kapcsolataikat a kábítószeresek világával, 14%-ról 32%-ra nőtt körükben a foglalkoztatottság, és túladagolás miatt nem történt haláleset.

ró büntetést. A szaktárca Magyarországon is tervezi a tűcsere-program fejlesztését: új központok, tűcsere-automaták létrehozását, tűcserebusz üzembe helyezését. A HIV- és hepatitisz fertőződés esetében a tűcsere-program bizonyult a leghatásosabb és a leggazdaságosabb módszernek, hiszen a tűcsere-program kiadásai eltörpülnek a már megfertőződött emberek kezelési költségei mellett.¹²⁰

Emellett a kábítószerfogyasztás különböző kezelési módjai közül a methadonos fenntartó kezelés produkálta a legpozitívabb eredményeket. Olyan szerepet tölt be a methadon, mint a nikotintapasz a dohányosok esetében. A methadonnal csökkenthető a heroin használata és az ehhez kapcsolódó bűnözés, betegség és halálesetek száma. Akár évtizedeken át is fogyasztható, s igaz, hogy szedése függőséget okozhat, de ez inkább emlékeztet egy inzulinfüggő cukorbetegre, mintsem egy volt narkósra. A methadonnal kezelték elláthatják munkájukat és biztonsággal vezethetnek, míg „*egy fűtől beállt ember teljesen alkalmatlan arra, hogy kocsit vezessen*”.¹²¹ Nálunk a szaktárca azt szeretné elérni, hogy a fogyasztók is részt vehessenek methadonos kezelésben. De jelenleg az országban mindössze három helyen működik kis kapacitású metadonközpont; így nem véletlen, hogy az intravénás opiát-fogyasztóknak mindössze két százaléka vesz részt a programban, miközben tőlünk nyugatabbra ez az arány 40-65% közt mozog.¹²²

A drogok közül a marihuána és a hasis a legkevésbé veszélyes pszichoaktív anyag. Jelenlegi ismereteink szerint az alkalmoszerű marihuána-fogyasztásnak nincsen különösebb következménye, emellett orvosi és pszichés veszélye, a fű hatása alatt elkövetett bűncselekmények valószínűsége is lényegesen kisebb, mint az alkohólnál.¹²³

Hollandiában 1976-ban szigorították a büntetési tételeket a heroin tiltott kereskedelmével kapcsolatban, miközben enyhítették a cannabis elleni harcot. Ma már Nyugat-Európa jelentős részéről elmondható, hogy a cannabis birtoklása, illetve kis adagjainak adásvétele kikerült a büntetendő cselekmények köréből. Az is említésre méltó, hogy „*a kender fokozza a szexuális örömet, és élvezetesebb a szeretkezés fűvel, mint anélkül*”.¹²⁴ Ezért is

¹²⁰ Nadelmann 1998. 27-32.

¹²¹ Bourroughs 2001. 49.

¹²² www.psychiatry.doc.hu

¹²³ Amíg 1990 és 2001 közt az alkohol hatása alatt elkövetett bűncselekmények száma 34,75%-kal csökkent, addig a kábítószer hatása alatt álló bűnelkövetők száma majdnem tízszeresére nőtt. Igaz, ez így is csak 7%-át teszi ki a 2001-ban alkoholos befolyásoltság alatt elkövetett bűntetteknek. Ráadásul amíg ezek döntő többsége közlekedési (52,3%) valamint közrend, vagyon, személy elleni cselekmény, addig a kábítószer hatása alatt állók bűncselekményeinek 90,8%-a kizárólag a közrend elleni bűntettek kategóriájába tartozik. Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv 2001. 253.

¹²⁴ Bourroughs 2001. 48.

találó az *Egyszerű dal* első versszaka: „*Néha úgy hiányzik a marihuána,/ Mint a hercegnőnek a Don Juan, ha/ Az erkélyről a szemébe néz,/ Vonzza, mint méhet a méz.*”¹²⁷ Természetesen meggondolandó, hogy a marihuánát van-e értelme liberalizálni, mert „*nem biztos, hogy jól tesz neked,/ Ha kiszolgálják az ízlésedet.*”¹²⁸ Látható, milyen következményei vannak Magyarországon az alkoholfogyasztásnak: az alkoholisták száma fél-egymillió közé tehető és a májzsugorodás okozta halálesetek számával világelső vagyunk.¹²⁷ Jelenleg a Btk. módosításának tervezete alapján a jövőben mentesülhetnek a büntetőjogi felelősség alól azok a drogterjesztők, akik csekély mennyiségű kábítószer együttes fogyasztás esetén kínálnak fel, vagy adnak át másnak. Ugyanakkor továbbra is tilos a kábítószer előállítása, forgalmazása, fogyasztása. A módosítás alapját az az elv jelenti, hogy erőteljesebben kell különbséget tenni a keresleti és kínálati oldal között, úgy hogy a terjesztők megítélése legyen szigorúbb, mert nem mindegy, hogy „*Ő Eladni akar, Én meg Venni!*”¹²⁸

A kábítószer-politikának nem érdemes célul kitűzni, hogy az alkalmi drogfogyasztók számát csökkentsék. Prioritást a HIV-vírus megfékezésének, a tücsere- és a methadon-program megvalósításának kell kapnia. Meg kellene vizsgálni az olyan ígéretes felvetéseket, mint a heroin orvosi receptre történő felírása, a cannabis dekriminálizálása, valamint az ártalomcsökkentés elveinek gyakorlati megvalósítása. „*S ahogyan gyűlnek az ezirányú tapasztalatok, úgy válik egyre nyílvárvalóbbá, hogy melyek azok a módszerek, amelyek hatásosak. Egy dolog azonban nem kerülhető meg: a döntéshez politikai bátorság kell.*”¹²⁹

„*Kicsikét be vagyok pipázva/ Lehet, hogy el is vagyok ázva*”¹³⁰

Manapság jó néhány kábulatot okozó anyag használata illegális, habár az első számú drog a társadalomban még mindig az alkohol. Igaz, hogy nagyon nehéz káros hatásuk mértéke szerint rangsorolni a különböző szereket, mint az alkohol, dohány vagy fű. A dohánynal szemben a marihuána szívása sokkal károsabb lehet a rákkeltő anyagokat tekintve. Azonban figyelembe kell venni az elszívott mennyiséget is. Míg egy erős dohányos napi 40-60 szál cigarettát is elszív, addig egy átlagos marihuána fogyasztó

¹²⁵ Tankcsapda: Egyszerű dal

¹²⁶ Ákos: Induljon a banzárj

¹²⁷ Demográfiai Évkönyv 2001. 468.

¹²⁸ Tankcsapda: Akapulko

¹²⁹ Nadelmann 1998. 39.

¹³⁰ Tankcsapda: Kicsikét

beéri két-három szállal is. Ebből adódóan a jogtalan használat az, ami igazán megkülönbözteti őket.¹³¹

Az alkohollal kapcsolatos fő probléma, hogy főleg Kelet-Magyarországon nagy mértékben terjed a tömény ital fogyasztása. Pedig a borral szemben a tömény alkohol nem képezi szerves részét a magyar kulturális normának. Jelenleg Közép-Kelet-Európában, így Magyarországon is jelentősen növekszik a súlyos májkárosodások száma, amely Nyugat-Európában csökken. Ha tehát ragaszkodunk a drogok közti különbségtételhez, azt mondhatjuk: a sört tekinthetjük lágy, a tömény italokat pedig kemény drognak. A kategorizálás azonban így sem tökéletes, mert az alapvető különbséget az jelenti, hogy a kemény drog fizikai függőséget vált ki, az enyhébb drog nem. Ebből a szempontból viszont minden alkohol kemény drognak tekinthető, míg a marihuána nem.¹³²

Ha megnézzük a Diákszigeten¹³³ végzett kutatások eredményeit, azt láthatjuk, hogy a szigetlakók körében meglehetősen magas a drog kipróbálásának aránya (2000-ben 60,9 %, 2002-ben 57,7 %). De fontos megjegyezni, hogy a drog kipróbálása, illetve fogyasztása leginkább a marihuánára vonatkozik. 2002-ben a fiatalok mindössze 2,6 %-a mondta, hogy még soha nem próbálta, és 59,2 %-uk válaszolta, hogy alkalmanként él vele. Ezzel szemben a többi drogfajtánál (LSD, Speed, Extasy) a fiatalok átlagosan 85 %-a jelölte meg a „soha nem próbálta” válaszlehetőséget. Ha a dohányzás gyakoriságát nézzük, 2000 és 2002 közt nem beszélhetünk lényeges változásról: a fiatalok több mint fele minimum egy doboz cigit fogyaszt el hetente. Az alkoholra vonatkozó adatok pedig azt mutatják, hogy a 18-30 év közötti korosztály esetében is súlyos probléma az alkoholfogyasztás. 2000-ben a szigetlakók 69,4 %-a, 2001-ben már 71,4 %-a mondta, hogy legalább hetente egyszer fogyaszt alkoholt. Nem véletlen, hogy a Tankcsapda szövegekben is ez a leggyakrabban előforduló legális drog: ezért jó lenne „*Valaki, ha megmutatná, hol a határ.*”¹³⁴

¹³¹ Nyilas 2002. 10. (Dr. Rappant György pszichiáter szakorvos)

¹³² Nyilas 2002. 10.

¹³³ A Szigeten a dohányzás, az alkohol és a drog kipróbálása gyakoribb, mint a középiskolások körében, de kisebb a rendszeres fogyasztók száma. Forrás: Oktatókutatató Intézet Sziget Fesztivál 2000-2002

¹³⁴ Tankcsapda: Mikor a srác

Az 1995 és '99-es ESDAP (European School Survey Project on Alcohol and other Drugs) vizsgálatok adatainak az összehasonlítása arra utal, hogy az alkoholfogyasztás emelkedő tendenciát mutat a középiskolások körében:

	Fiú		Lány		Összesen	
	1995	1999	1995	1999	1995	1999
Alkoholfogyasztás:						
Életprevalencia	91,5	92,7	91,4	94,1	91,4	93,3
Havi prevalencia	55,7	62,0	45,5	54,5	50,4	58,5
Lerészegedés:						
Életprevalencia	60,8	69,6	46,3	52,9	53,3	61,6
Havi prevalencia	28,9	34,6	14,8	19,5	21,6	27,5

2. táblázat Az alkoholfogyasztás tendenciája a középiskolások körében

Összességében megállapítható, hogy az alkoholfogyasztás elterjedtsége folyamatosan nőtt a fiatalok körében. Ez a növekedés különösen a lányok esetében volt erőteljes, és leginkább az évtized második felére esett. Emellett időközben az alkohol fogyasztásának növekedésével párhuzamosan megváltozott annak összetétele is.¹³⁵ Míg 1992-ben a sör volt a leggyakrabban, a tömény ital pedig a legritkábban fogyasztott italfajta, addig 1995-ben és 1999-ben a fiatalok már egyértelműen a tömény szesz fogyasztását preferálták. Pedig senki sem akarja, hogy ő legyen az, „*Akit a kalapácsos... este először vág fejbe.*”¹³⁶ Borivó nemzetből sör- és égetett szeszital fogyasztókká váltunk. Pedig már Erbé Kapitány is megmondta: „*Hogy nem szabad berúgni, mert azt a számár is tud, hanem inni kell. Egészen addig, amíg az ember nem jut el a számára legkellemesebb pontig. Utána aztán figyelni kell magunkat, hogy megtarthassuk az egyensúlyt. A józanság és a jóérzés között.*”¹³⁷ A Kapitányt mégis az ital vitte el. Pedig már II. Ramszesz fáraó létrehozta az első alkoholelles társaságot, és törvényt hozott a részegkedők megbüntetésére. Magyarországon jelenleg nincs olyan hatályos jogszabály, mely bármely módon korlátozná a fiatalkorúak alkoholfogyasztását. Ez nem csak azért szokatlan, mert a legtöbb fejlett országban létezik valamilyen korhatár, mind a fogyasztást, mind az árusítást illetően, hanem azért is, mert a sokkal kevésbé elterjedt illegális drogfogyasztásra

¹³⁵ Elekes 2000. 152-170.

¹³⁶ Tankcsapda: Ki csinál rendet

¹³⁷ Ómolnár 1986. 108.

igen szigorú jogszabályok vonatkoznak. Lényegi változás az alkoholos italok reklámozásának engedélyezése is (1997.LVIII.tv). A potenciális vagy már tüneteket mutató alkoholbetegek folyamatosan ki vannak téve az alkoholt hirdető reklám ingereinek, miközben az ifjúság alkoholfogyasztása évről évre nő, és miközben a szülők alkoholproblémái miatt veszélyeztetett gyerekek száma is folyamatosan emelkedik. Az alkoholos italok fogyasztásának, árusításának jogi szabályozásánál azonban sokkal jelentősebb hatása van az italok árának.¹³⁸ A múlt században az alkoholfogyasztást több helyen prohibícióval igyekeztek csökkenteni. (USA 1919-1933, Finnország 1919-32). A szigorú szabályozás – a drog esetéhez hasonlóan – nem járt sikerrel, viszont elterjedt az alkohol forgalmazásával összefüggő bűnözés. A II. világháború után kialakult az alkoholizmus betegség koncepciója, és a cél a kulturált ivási szokások elterjesztése volt. Ennek ellenére az alkoholisták száma és a fogyasztással kapcsolatos problémák (balesetek, megbetegedések) gyakorisága állandóan nőtt. A „*Long-nominális elosztás*” törvénye¹³⁹ szerint az alkoholisták száma az egy főre jutó átlagos fogyasztás négyzetével arányosan nő. Ebből következik, hogy az alkoholisták száma az egy főre jutó átlagos fogyasztás mérséklésével csökkenthető. Andorka Rudolf 1986-ban egy tanulmányában bizonyította a tömény ital fogyasztása és a kereset közti összefüggést.¹⁴⁰ Ez tankcsapdás megfogalmazásban úgy hangzik, hogy „*Innék még, ha lenne pénzem*”.¹⁴¹ Azaz „*elsősorban az égetett szeszesitalok árának emelésétől...lehet lényeges eredményt várni, mert ezek fogyasztása nőtt meg...problemátikus arányúvá, ezek váltak leginkább olcsóvá relatív értelemben...ezeknek a fogyasztása reagál a legérzékenyebben az áremelkedésre...sejthetően fogyasztásuk csökkenése esetén a kereslet nem tolódik át automatikusan más szeszes italokra és az illegális pálinkafőzésre.*”¹⁴² De az áremelés mindössze egyik része az alkoholizmus elleni küzdelemnek. Az ivással kapcsolatos kulturális szokások, a gyógyítás kiterjesztése legalább ilyen fontos részét képezi egy komplex programnak.

Kétségtelen, hogy a drogprobléma tudatosodásának köszönhetően a keresletcsökkentésre irányuló programok száma szaporodóban van, de iskolavizsgálatok kimutatták, hogy a fiatalok csak az illegális drogok veszélyeit ismerik és helytelenítik, de a mértéktelen alkoholfogyasztást a mai napig nem utasítják el. Ez valószínűleg annak tudható be, hogy a fiatalok inkább társítanak az alkoholfogyasztáshoz pozitív, mint negatív követke-

¹³⁸ Elekes 2000. 152-170.

¹³⁹ Egy adott országban elfogyasztott összes szeszesital mennyisége egyformán oszlik meg a viszonylag kevesebbet, az átlagos és a nagy mennyiséget fogyasztók között.

¹⁴⁰ Andorka 1986. 1-7.

¹⁴¹ Tankcsapda: Fekszem a földön

¹⁴² Andorka 1986. 6-7.

ményeket. A fiatalok közül legtöbben az alkohol jónak tartott hatásai közül a „*nagyon jól szórakoznék, feloldódnék*” választ említették, míg a negatívumoknál az „*ártanak vele az egészségemnek*” választ jelölték meg.¹⁴³ De szintén helyezést ért el a negatívumok között, hogy „*Itt van a másnap a gymromban, / A sarkatonák árkokat ásnak, / A fejemben az érből a vér meg / Iszonyúan lüktet, / A testem büntet. / Pazarol a világ, / Én meg segíték neki.*”¹⁴⁴

Annak ellenére, hogy a mértékletes alkoholfogyasztás formája fiúkra és lányokra, vidékiekre és fővárosiakra, gimnazistákra és szakközépiskolásokra egyaránt jellemző, a fiatalok nincsenek tisztában annak negatív következményeivel. Igaz, a nagyívás és a lerészegedés a hátrányosabb társadalmi rétegeknél gyakoribb, s ennek következményeként az átlagosnál gyakrabban fordulnak elő anómiára vagy depresszióra utaló tünetek. De a következményekre sokszor nem kell ilyen hosszú ideig várni. A 15-24 éves korosztálynál vezető halálok a közlekedési baleset.¹⁴⁵ 2001-ben 208 fiatal veszítette életét motoros járművel történt ütközésben. A számok lassú csökkenése ellenére „*Azt mutatja a statisztika! Hogy nincs esélyed*”.¹⁴⁶ A balesetek speciális fajtája az ún. diszkóbaleset. Ilyen kifejezést ugyan sem a statisztika, sem a büntetőjog nem ismer, mégis mindenki tudja miről van szó. Ezek a balesetek este tíz és hajnali három óra közt történnek, mikor a „*A véredben a jó sok fügebor / A gondjaid már nem érnek el*”.¹⁴⁷ De az alkohol mellett életveszélyes lehet az indokolatlan kockázatvállalás, vezetői rutin hiánya, gyorsjárat – „*Az országúton padlógázzal*”¹⁴⁸ – és a virtuskodás. Minderre persze az ital és a drog hatása is ösztönöz. A fiatalok hétvégén jutnak autóhoz, sokszor 120-140 lóerős, szédítő sebességre képes gépekhez. Úgy érzik, ők az aszfalt és a sebesség urai, s nem gondolnak arra, hogy „*Téged most éppen megöl ez az Ez a divat / A disz-kó-ból hazafelé*”.¹⁴⁹

A diszkóban természetesen az idegrendszeret felfeszítő fény- és hangeffektek, az érzelmi túlfűtöttség. Ezt fokozza az esetleges drog- vagy alkoholfogyasztás illetve, ha „*Közben az autómagnóból meg valami jó banda énekel.*”¹⁵⁰ Ilyenkor a fiatalok kiszakadnak az idő folytonosságából, kívül kerülnek az időn, extázisban vannak. Ebben az állapotban mit sem tudnak a korukról, gondjaikról; ezért nem is félnek. Mert „*a félelem forrása a jövőben van, s aki megszabadul a jövőtől, annak nincs féltővalója.*”¹⁵¹

¹⁴³ Elekes 2000. 152-170.

¹⁴⁴ Tankcsapda: Pazarol a világ

¹⁴⁵ Demográfiai Évkönyv 2001. 222-251.

¹⁴⁶ Sziámi: Diszkóbaleset

¹⁴⁷ Sziámi: Diszkóbaleset

¹⁴⁸ Tankcsapda: Napra nap

¹⁴⁹ Sziámi: Diszkóbaleset

¹⁵⁰ Tankcsapda: Fiúk ölébe lányok

¹⁵¹ Kundera 1996. 5.

„Gitárommal a kezemben egy szakadékba nézek,/ Kapszok a húrokba, mert lezuhanni félek,/ Hisz' hív a mélység egyre jobban, ha magam lennék, elbuknék,/ De míg a hat húr kitart, addig én is bírom még...”¹⁵²

Honnan is tudhatnánk, mit gondol az a fiatal, aki 120-szal száguld el a halálos baleseteket jelző keresztek mellett? Miért nem lassít? Tényleg „nincs jövő”? Vagy az életünk ennyire egyhangú? Lélektani kísérletek igazolták, hogy a teljes feszültség- és félelemmentesség bénító hatással van ránk. E nézet szerint szükségünk van bizonyos félelemmennyiségre, mert az valamiképpen mobilizál bennünket. „Az élet értelme, hogy szórakoztasson minket; és ha ehhez lusta, akkor nincs más hátra, mint hogy megbíztassuk egy kicsit.”¹⁵³ Talán ennek köszönhető az extrém sportok gyors térhódítása is. Igaz, ez nem orosz rulett. Az extrém sportok elsősorban a gravitációról, a zsenialitásról és a technológiáról szólnak. De vajon mi az oka annak, hogy egyre kevesebb fesztivált rendeznek bungee jumping nélkül? Lehet, hogy „nem a zuhanás, hanem az érkezés a fontos”?¹⁵⁴ Vagy a modern kor emberének ez „a tomboló erő/ A hangtalan zenel/ Csontokat töröl/ Kábítószerre”?¹⁵⁵ Mert ez is csak egy drog. Az eszköz ugyan különböző, de a cél egy: vágyakozás egy olyan lehetőségre, mely ettől a világtól legalább lélekben távol visz. Az extrém sportok és a drogok egyaránt függőséget okozhatnak, költségesek és veszélyesek. De lényeges különbség, hogy az előbbinél mindig van egy mentőernyő vagy mentőmellény, ami az utolsó pillanatban visszaránt a életbe. Mert „senki sem azért ejtőernyőzik, mert keresi a halált; ha így lenne, mindenki ernyő nélkül ugrana”.¹⁵⁶ De a mindennapi életben is szükség van erre a mentőernyőre, gitárhúrra, arra a valamire vagy inkább valakire, ami miatt úgy érezzük, ez a világ megéri, hogy küzdjünk érte. „Azelőtt ott volt a vallás meg a többi értelmetlenség”¹⁵⁷, most meg mindenki úgy érzi, szüksége van valakire, akinek – ha nincs ott – megérzi hiányát, akiben megbízhat, akinek mindent őszintén bevallhat, mert különben magányossá lesz. Mert „Se a nappal se az éj nincs semmilyen szenvedély/ Ami nálad jobban kell és ez soha nem múlik el”.¹⁵⁸

A Tankcsapda-szövegek alapján azt mondhatjuk, az együttes felépített egy sajátosan zárt, rideg és erőszakos világot, ahol az ember célja nem lehet más, minthogy keressen magának egy sarkot, ahol kellemesen érzi magát. A humanisztikus értékek hiányát a *Carpe Diem* életfilozófiájával próbálják kipótolni. A hedonisztikus életszemlélet lényege „A pohárba pi-

¹⁵² Ákos: Tanulékony szörnyeteg

¹⁵³ Kundera 2001. 5.

¹⁵⁴ Vincent Cassel In: Gyűlölet. Rendezte: Matthieu Kassowitz, 1994.

¹⁵⁵ Tankcsapda: Szabadon

¹⁵⁶ Oravecz 2002. 13. (Lukács László)

¹⁵⁷ Hemingway 1964. 86.

¹⁵⁸ Tankcsapda: Föld és ég

át, az ágyba nőt, / Falakat döngető hangerőt”.¹⁵⁹ Már ez a két sor is jelzi, hogy a Tankcsapda-szövegekben a nők leginkább a testiséget, a szexualitást szimbolizálják. A legtöbb dalszövegben a nő nem több, mint pusztán használati darab, egy pénzre váltható tárgy, birtoklandó eszköz. Erre utalnak a „megszerzem”, „elveszem a nődöt”, „enyém vagy” kifejezések is. Sokszor nem is látják a nőt a nőben – „Nyitom az ajtót, belép egy jó kis luk.”¹⁶⁰ –, mert úgy tekintik a szexuális aktust, mintha egy pohár bort hajtának fel. A nőkre legtöbbször használt kifejezés, a baby kedvesebb ugyan, de nem győzi le a két nem közti szakadékot. A testi-lelki kapcsolatból csak a testi marad. Annak pedig még az egymás közti szóbeli kommunikáció sem feltétele: „Lehet, baby, hogy a nyelvemet nem érted. / De a nyelvemmel majd megmutatom neked, / Hogy beszélgetni másképp is lehet.”¹⁶¹ Ezeknek az elszemélytelenedett kapcsolatoknak egyetlen funkciójuk van: a fizikai szükséglet kielégítése. És ebben sokszor ki is merül mindkét fél igénye: „Te nem akarsz többet, csak egy pár lökést, / De ha itt maradsz, beléd rakom a kést”.¹⁶² A nőkre használt kifejezések többsége (lásd korábban) eleve megfosztja hordozójukat minden egyedi jellemvonástól, mert nem egy lányra, nem egy személyiségre vonatkoznak, hanem „mindegy melyik, holnap úgy is lecserélem” alapon csak egyre a sok közül: „Valami nő lefekszik melléd, / Megszokásból fogod a mellét. / Az arcán három ujjnyi festék, / Mindig ugyanúgy telnek az esték”.¹⁶³

Természetesen a kapcsolatok ilyen irányú alakulásáért a gyengébbik nem is okolható, mert nem csak a férfiak hódolnak a promiszkuitásnak. „Buta tyúkod a pasikkal, ma az egyikkel megy el holnap a másikkal! Tényleg annyira hülye hiába jó az eleje, hogy mire a végére érsz! Rájössz, hogy semennyi ész nem szorult bele”.¹⁶⁴ Az 1960-as években végbement szexuális forradalom következménye a testiség előtérbe kerülése, a kapcsolatok számának nagyarányú növekedése, valamint a nemi életben való szabadosság. De hogyan tört meg minden tabu? Miért mutatható meg minden, ami tegnap még takargatnivaló volt? Ma a csajoknak „Mindenük kint van a szégyen! Lehullott rólu(k) (már) régen”.¹⁶⁵ Leomlottak a gátak a társadalmak elvilágiasodásával, az emberi közösségek szétzilálódásával és a fogyasztói civilizáció megerősödésével.¹⁶⁶ Ennek köszönhető, hogy a párkapcsolatok egy részénél is „az a lé-

¹⁵⁹ Tankcsapda: Tedd meg a kedvemért

¹⁶⁰ Tankcsapda: Szenvedj

¹⁶¹ Tankcsapda: Tedd meg a kedvemért

¹⁶² Tankcsapda: Fordulj fel

¹⁶³ Tankcsapda: Napra nap

¹⁶⁴ Tankcsapda: Akinék látsz (Nyomtalanul nem múlok el)

¹⁶⁵ Tankcsapda: Üdvözlő a pokol (Vigyázz magadra jól)

¹⁶⁶ Hankiss 2002. 235-240.

nyeg, hogy/ Legyen elég pénzed”¹⁶⁷ Mindezek ellenére nem csak ezek a „mondd a számat, ha kell, máskor is hfejam”¹⁶⁸-típusú kapcsolatok léteznek a Tankcsapda hedonisztikus világában. Hiszen a magánynak nem az az ellentétpárja, hogy nem vagy egyedül, hanem a meghitt közelség.

A zenekar szerelmes dalai már sokkal nyugodtabb hangvételűek, komolyabb hangzásúak. Ezekben a dalokban a pénz, hatalom elveszti értékét. De a legismertebb és talán legszebb szerelmes vallomás, a *Lopott könyvek* sem mentes az agresszivitástól. Az itt megjelenő erőszak azonban nem tiszta nyers erőszak, hanem az együtthalálshoz szükséges rituálé része. „Lopok neked egy könyvet,/ A lapjait teleírom,/ A képeket kitépem,/ Rajta lesznek a síron,/ Amit kettőnknek áson,/ Úgy, hogy ne lássák mások,/ Mikor a szemembe nézek,/ Szűrok, aztán magammal végzek./ Tudom, hogy hagynád,/ Én addig szeretnék,/ Amíg látnám, hogy van még benned élet”¹⁷¹ Ezek a sorok, a sírig tartó szerelem, de a hedonisztikus életmód is felidézheti bennünk Janis Joplin jelszavát: „Live fast, love hard, die young”. S ennél már csak a szerelmesek halála lehet romantikusabb. Mert a nők lealacsonyítása az értéktelenséget, az élethez való nemköthődést jelképezi. De a szerelem egy egész világnézet alapjait cáfolhatja meg.

„Ha előrelátó csecsemő lettél volna,/ Felkötöd magad a köldökösinórodra./ De te megszülettél,/ És nem vagy se hülye, se vak,/ Ha már itt vagy,/ ne hagyd, hogy leállítsanak!”¹⁷⁰

„Élj gyorsan, szeress nagyon és halj meg fiatalon!” Ma Magyarországon az öngyilkosság – a közlekedési baleset után – a második leggyakoribb halálok a 15-24 éves fiatalok között.¹⁷¹ De ahogy azt minden viadukton történt diáköngyilkosság után megjegyzik: „nem a híd beteg, hanem az emberek”.¹⁷² Az életben előforduló „gyáva nyúl”¹⁷³ játék lényege az, hogy dönteni kell. S bár a végső döntés egyszeri, azt egy hosszabb-rövidebb előjáték előzi meg, és a játékosok döntése erősen attól függ, hogy ebből az előjátékból milyen következtetéseket vontak le. Mert az öngyilkosság – akár a májzsugorodás – olyan halálok, melynek hosszú előtörténete van, ezért a mélyebben fekvő okokat az azt megelőző időszakban kell keresni.

¹⁶⁷ Tankcsapda: Üdvözl a pokol (Vigyázz magadra jól)

¹⁶⁸ Tankcsapda: A R&R rugója

¹⁶⁹ Tankcsapda: Lopott könyvek

¹⁷⁰ Sziámi: Ha előrelátó csecsemő lettél volna...

¹⁷¹ Demográfiai Évkönyv 2001. 222-251.

¹⁷² Horváth 1997. 6.

¹⁷³ Az 1955-ben készült Lázadás ok nélkül című filmben a Los Angeles-i tinédzserek lopott autókkal, nagy sebességgel száguldoztak egymás felé. Aki kitért, azt a banda gyáva nyúlnak csúfolta és megvetette.

Nehéz választ találni arra a kérdésre, hogy létezik-e fiatalkori válság, vagy csak az egyén életében előforduló válságokról beszélhetünk. „Az ifjúkor nem feltétlenül a lázadás és feszültség időszaka, ha csak az ifjú nem él olyan társadalmi környezetben, amely állandó kényszerhelyzeteket és kielégíhetetlenségeket teremt, tehát olyasmit, ami megsavarja, s amire nem talál orvoslást.”¹⁷⁴ Azaz, ha van krízis, akkor az a társadalmi környezettel szorosan összefügg. A konfliktus általában abból adódik, hogy a fiatal szembekerül a társadalommal, a felnőttek által előírt szabályokkal, és a számára nem túl vonzó értékekkel. A legtöbb öngyilkosságot megkísérló gyermek úgy érzi, nem talál megértésre, a családjában nem kap elég szeretet, és igaz, hogy „Nem lenni nem jó, / De nem jobb lenni sem”.¹⁷⁵ Az öngyilkossági kísérlet minden bizonnyal nagyfokú izoláltság kifejeződése. Az izoláltsággal együtt járó magány és depresszió a gondolkodás és érzelmvilág nagymértékű beszűkülését válthatja ki. A félelem egyik arca, amikor a tudatunkból ránk törő, okatlan és megfoghatatlan, de számunkra valóságosnak tűnő fenyegetettségben kell élnünk. A másik, amikor a valóságtól rettegünk. Az előbbi belülről, az utóbbi kívülről tör ránk, de mindkettő korunk legtöbb betegségének gyökere. A pszichoanalitikus elméletek a személyiség fejlődésében keresik a deviáns viselkedés, leginkább a mentális betegségek, s azok közül is elsősorban a neurózis okát.¹⁷⁶

A neurózis társadalmi méretű teher, amely a viselkedés zavarából, annak feszültségéből ered. De oka lehet a bőség zavara is. Az egyén előtt korlátlan lehetőségek bontakoztak ki, de ezek közül választani kell, de „Választ hiába vár, döntenie kéne már”.¹⁷⁷ A neurózis a személyiségnek olyan zavara, amely a lelki fejlődés megakadásából ered, s mely a személyiség alkalmazkodását a környezethez és önmagához egyaránt megnehezíti, így abból állandó feszültségek támadnak. Azt is mondhatnánk „korunk egyik alkalmazkodási formája”.¹⁷⁸ A probléma gyógyszerekkel kezelhető, de akin még tünetileg sem lehet segíteni, annál a neurózis krízisszerűvé fokozódhat és depresszióba mehet át. Ennél is veszélyesebb a krónikus depresszió, mert ebben az állapotban általában megkérdőjeleződik az emberi lét értelme: „Aki nem vak látja mi a lényeg! Annak tiszta a kép! Kötélén táncol az élet! Alatta tátongó szakadék”.¹⁷⁹ De nem szabad elfelejtenünk, hogy ezek a megnyilatkozások nem a halálvágyat, hanem a másképpen való létezés lehetetlenségét tartalmazzák. A lázadás a perspektíva nélküli, kiüresült, cél nélküli világ és annak determinizmusa ellen szól; illetve az ellen a szimbolikus rend ellen, amely őket élni kényszeríti.¹⁸⁰

¹⁷⁴ Bauer Nándorné 1999. 5.

¹⁷⁵ Sziámi: Ha előrelátó csecsemő lettél volna...

¹⁷⁶ Gyökössy Endre: A félelem 1. In: www.gondolkodom.hu

¹⁷⁷ Tankcsapda: Mikor a srác

¹⁷⁸ Jusz - Zeley 1986. 65.

¹⁷⁹ Tankcsapda: Aki nem vak (Látja mi a lényeg)

¹⁸⁰ Jusz - Zeley 1986. 63-87.

„Valami szomorú dallam hangjai halkan/ Kísértenek éjszakákon át./ Velem vannak és együtt/ Dúdolgatjuk a halál dalát.”¹⁸¹ Az emberek többsége hosszú vívódás után jut el az öngyilkossági kísérlethez, vagyis hosszú ideig küzd a halálra vágyás ellen. Mert ez a halál nem jogos büntetés, hanem mártírhálál, hiszen az egyén áldozat. Legtöbbször az emberi társadalom áldozata. De mert a rendszer nem érzékeli egy-két ember hiányát, s az nem okozhat mélyreható változásokat a társadalom működésében, ezért az egyén halála hiábavaló. Talán többek közt ennek tudható be, hogy a Tankcsapda-szövegekben öngyilkosságra utaló sorokat meglehetősen ritkán, de apokaliptikus töltetű szövegeket annál gyakrabban találhatunk: „Nagyon mély szakadékba estem/ Többé nem menekülök/ A halálom napján világháborús/ bombázó gépek/ Pilóták jönnek és csillaghajók/ a keleti égen!”¹⁸² Az apokalipszis háttérében legtöbbször az elnyomás valamely formája alatt szenvedő tömegek állnak, melyek a közvetlenül elérhető kiút hiányában fordulnak a jövő felé, amikor majd kozmikus erők sújtanak le a földre, s elpusztítanak minden rosszat. Ebben az értelemben azt mondhatjuk „minden apokalipszis erős utópisztikus töltetet hordoz és a jövőbe vetett hatalmas reményt, ugyanakkor a jelennel szembeni csüggedt lemondást fejezi ki”.¹⁸³ Persze a kényelmes beleegyezés és a világvége várása helyett sor kerülhetne az emberek közti összefogásra, ha legalább felsejlenének előttünk a végcél lényegi értékei, ha azt éreznénk, nem vagyunk egyedül, és ha léteznének olyan orientációs pontok, melyek megmutatnák, hogyan építhetnénk fel a régi romjain egy nekünk tetsző új világot. Az ehhez szükséges első lépés megtételét az jelentené, ha az emberek felül tudnának emelkedni a mindennapi gondjaikon és bizakodva, erős hittel, várakozással telve fordulnának a jövő felé. De „Ex a felszabadult ország/ Ahol élünk/ Annyira depressziós/A jövője/ Annyira bizonytalan/ Hogy lesütött szemmel/ Jár itt a jó! Ameddig engedik még”.¹⁸⁴

Napjainkban egyre inkább elfogadottá vált az a lélektani antropológiai kép, mely szerint az ember önmaga kormányosa, minden gondjával szemben neki kell megtalálnia a megoldást. Ezért nem élhet öntudatlanul; meg kell ismernie önmagát, fel kell ismernie, hogy őt belül többféle készletet irányítja, hogy „a lélekben »többpártrendszer« van, amiben nagyon kemény parlamenti harckok, nagy lobbik és nagy államcsínyek folynak, és időnként újra kell termelni az egyensúlyt (...) a neurózis megjelenése tulajdonképpen egzisztenciális alkalom arra, hogy többet és mélyebbet lásson magából, illetve, hogy

¹⁸¹ Tankcsapda: Egyszerű dal

¹⁸² Tankcsapda: Nem lesz jobb

¹⁸³ Eco 2000. 17.

¹⁸⁴ Sziámi: Ennyi

hermeneutikus kulcsot vagy vezérfonalat kapjon, hogy hol is van a baj vele, és merre is kell haladnia”.¹⁸⁵ Mert a lelki erő nem egyenletesen fejlődik, hanem krízisekben. A görög krízis szó jelentése, hogy kényszerűen be kell következnie valamilyen változásnak, tehát vagy jobbra, vagy rosszabbra, de fordul valakinek a sorsa, mert „*Valaminek mindig történnie kell*”.¹⁸⁶ A legtöbb ember egy-egy komoly krízis után érettebb, teherbíróbb lesz. Azaz minden megoldott, túlhaladott neurózis a személyiség magasabb szintű integrációs állapotát eredményezi. Ezért a krízis a fejlődés motorja lehet. Tulajdonképpen ezt kínálja a modern társadalom, hogy a sokféle feszültség, változás és megghiúsulás miatt az ember egy olyan lelki fejlődésen meher át, melyre még egyetlen kor nemzedéke sem kényszerült.¹⁸⁷

Korábban léteztek olyan általánosan elfogadott normák és értékek, melyek megmutatták, hol van az ember biztonságos odúja a világban. De ahol ma élünk „*ex dzsungel, ex börtön*”.¹⁸⁸ Ma minden ország a civilizáció individuális értékeiért küzd, s ez összefonódott a teljesítményelvvel, mely a közvetlen emberi kapcsolatokat is befolyásolja. Ebben a dzsungelben egyre nehezebb a humanisztikus értékek megeléke az anyagi és fogyasztói értékekkel szemben. Túl nagy a versengés és túl sok az élet-halál küzdelem. Túl nagy a kudarc, ha valaki lemarad, mert nem ismeri azt az erőt, amit a társadalom vagy egy jól funkcionáló közösség tud adni a bajban. Pedig abban a társadalomban, ahol az igazán fontos emberi értékek ismeretlenek „*A civilizáció Babilon tornya! Épül aztán összedől végül*”.¹⁸⁹

ÖSSZEGZÉS, ILLETVE TOVÁBBGONDOLÁS

*„Álmodtam egy világot/ magamnak, itt állok a kapui/ előtt, adj erőt, hogy/ be tudjak lépni, van hitem a/ magas falak előtt”*¹⁹⁰

A Tankcsapda-dalok kategóriákba való besorolása már önmagában is előrevetítette a fiatalokat érintő problémákat – ellenséges beállítottság, deviáns viselkedés, depresszió – melyek megjelenése sokszor a humanisztikus értékek, életcélok hiányára, a családi kapcsolatok meggyengülésére, a világhoz való nemköthődésre vezethetők vissza. Ezek következ-

¹⁸⁵ Juszt - Zeley 1986. 70-71. (Buda Béla)

¹⁸⁶ Tankcsapda: Akinek látsz (Nyomtalanul nem múlok el)

¹⁸⁷ Juszt - Zeley 1986. 63-87.

¹⁸⁸ Tankcsapda: A legjobb méreg

¹⁸⁹ Tankcsapda: Akinek látsz (Nyomtalanul nem múlok el)

¹⁹⁰ Edda: Álmodtam egy világot

tében a fiatal nem képes integrálódni a környezetébe, illetve nem tudja kialakítani a megfelelő konfliktusmegoldási stratégiákat, ezáltal önrontó körök indulhatnak meg. Erre példa a kábítószer- vagy alkoholfogyasztás is. Az ezekkel kapcsolatos legfontosabb következtetés, hogy Magyarországon aránytalanul sok energiát fordítanak a kábítószer elleni harcra, miközben hazánkban az elsődleges drog még mindig az alkohol. De a különféle droghasználatra, a depresszív világkép kialakítására az is okot adhat, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek ollója a rendszerváltást követően jelentősen szétnyílt, és egyelőre rosszul működnek azok a mechanizmusok, melyek csökkenthetnék az alulról indulók esélyeit, illetve a társadalomból hiányoznak azok az elemek – család, kis közösségek – melyek életcélokat, időtálló értékeket és kötődési pontokat nyújthatnának a fiatalok számára.

Az, hogy a Tankcsapda-szövegek tartalmuk alapján párhuzamba állíthatók különféle szociológiai elméletekkel, illetve összefüggésbe hozhatók a társadalom jelentős részét érintő (pl. alkoholfogyasztás, depresszió) vagy foglalkoztató és állásfoglalásra késztető problémákkal (pl. drogkérdés), egyértelműen arra utal, hogy érdemes megvizsgálni a fiatalok által hallgatott együttesek szövegeit, mert ezáltal megismerhetjük és megérthetjük gondolkodásmódjukat. Ezek alapján pedig látnunk kell, hogy a legnagyobb gondot nem a deviáns viselkedés különböző formái jelentik, hanem ami azokat kiváltja. Ezért csak ennek a ténynek a felismerése után van értelme elgondolkodni a megoldásokon, mert lehet hogy a tünetek különbözőek, de mégis szorosan összefüggnek, mert a kiváltó ok sokszor ugyanaz lehet.

*„Egy előrelátó szociológus figyelmeztethetett volna rá harminc éve, hogy a jóléti fejlődés, mely azzal párosul, hogy a fiatalok később lépnek be a munka világába, ifjúkori talajvesztéshez vezethet (lásd: kábítószerfogyasztás vagy kódrobálás az autópályahidakról), és ennyiben sugallhatta volna, hogyan kell elejét venni a dolognak.”*¹⁹¹ Mert lehet emelni az alkoholos italok árát, lehet törvényt hozni, mely megtiltja a 16 vagy 18 éven aluliak kiszolgáltatását. S mindez érthető is lenne, mert leginkább a középiskolás diákok érdeklődése fordul az alkohol felé, s azután könnyen kialakulhat bennünk az a feltételes reflex, mely szerint bulizni csak illumináltan lehet. Lehet éjszakai buszjáratokat indítani a diszkóbalesetek számának csökkentése érdekében és lehet próbálkozni az ifjúság mértéktartásra való nevelésével. De a fiatalok többek közt attól fiatalok, hogy erre többségük képtelen. Még jó, hogy a fiatalság egy múló hiba.

¹⁹¹ Eco 2001. 216.

Lehet mérsékelni a kábítószer okozta károkat. Idő és tájékoztatás kérdése, hogy itthon is elfogadottá váljon a methadonos kezelés, a tűcsere-automaták látványa és egyéb ártalomcsökkentő politika bevezetése, illetve hogy megváltozzon a lakosság hozzáállása a drogkérdéshez. Mert vajon károsabb-e a marihuána legalizálása, mint a csattanó maszlag fogyasztása?¹⁹² Ahogy az Európa Bizottság is leszögezte: kábítószerfogyasztás mindig volt, van és lesz, hiszen minden olyan élmény csábító, amelyet még nem éltünk meg.

De nem szabad elfelejtenünk, hogy a drog, az alkohol, a hedonisztikus életmód, a felesleges kockázatvállalás, az önpusztító magatartás mind tünet, ezért ezek gyógyszeres kezelése is csak tüneti kezelés. A problémát a gyökerénél kell elfojtani azáltal, hogy a fiatalok sikeresen integrálódhassanak a társadalomba. Mert *„minden fiatal lélek zseniális, mindre a tudatlanság szilárd harangja borul, minden fiatalban ez a dacos öntudat a legszebb, amellet az az érzés, hogy nincs egyedül, hogy a többiek is mellette állnak, hogy tagja az emberi társadalomnak. De nem akármelyiknek, hanem annak, amelyik egy jobb világért küzd, még olyan áron is, ha világunkban az ifjú az egyetlen, aki a gyönyörű gondolat lényegét és formáját vigyázza.”*¹⁹³ Az egész biztos, hogy a társadalom működése elképzelhetetlen a közös normák és az egyetemesen elfogadott, mögöttük álló értékek hiányában. Mert ha nincsenek megtartó keretek, melyek az embert aggodalmában, sorskérdéseiben segítik és továbbviszik, akkor ez belső, morális bizonytalansághoz vezet.

A Tankcsapda-szövegek alapján azt mondhatjuk, hogy egyre inkább előtérbe kerül a kizárólag a fogyasztás iránt érdeklődő „egydimenziós ember”. Mert mi történik ma? A médiából ömlik felénk a propaganda, hogy az életedet így és így tedd könnyebbé. Itt kezdődik a káosz. Mert amíg mindenki azzal van elfoglalva, hogy neki így lesz jobb, addig nem találjuk a visszavezető utat egymáshoz, mert a fogyasztói civilizáció kiszorítja a világból az emberi élet spirituális dimenzióit.¹⁹⁴ 1999-ben az Európai Bizottság egy munkacsoportja kidolgozott öt globális forgatókönyvet. Pillanatnyilag a „*Diadalmas piacok*” névre hallgató tűnik a legvalószínűbbnek. E forgatókönyv szerint a jelenlegi fejlődés megy tovább, kiépülnek a globális hálók, megvalósul az információ, az áru és a tőke globális áramlása. Fokozatosan kiépül a jóléti államok intézményrendszere, tovább szélesedik a gazdagok és szegények közti szakadék. Az emberek egyre inkább passzív fogyasztókká válnak aktív állampolgárok helyett. Ezért mindent alá-

¹⁹² 2002. augusztus 08-án egy tizenéves fiú csattanó maszlag fogyasztása miatt került kórházba. Ennek az erősen mérgező növénynek a hatása hasonló a kábítószeréhez, de maradandó károsodást és halált okozhat a fogyasztása.

¹⁹³ Hrabal 1992. 113.

¹⁹⁴ Hankiss 2000. 147-175.

rendelnek az élet legfőbb céljának, mely nem más, mint „*a világ átalakítása egy nagy, boldog bevásárlóközponttá*”.¹⁹⁵ Mert az élet dolgai egyre gyakrabban történnek ott, ahol vásárolni lehet. Ez önmagában még nem akkora tragédia, mint az, hogyha ez nincs, akkor nincs helyette semmi. Ezért nem szabad hagyni, hogy a fogyasztói társadalom győzelmet arasson feletünk.¹⁹⁶

Az „*Érzelmek tengerén hánykódó hajótörött/ Magánya mielőtt végleg magába zárja, / Nem tehet mást, hinnie kell, hogy a látóhatár mögött/ Végül a szeretet szárazföldje várja.*”¹⁹⁷ Mert kell, hogy létezzenek azok az értékek, melyek erejével felül lehet emelkedni ezen a teljesen elanyagiasodott világon, és le lehet győzni azt az emberiséget körülvevő tökéletes űrt, mely közönyössé teszi azt a külvilággal szemben.

1980 decemberében a Mozgó Világban megjelent „*A beat halott*” című hosszabb írással temették a műfajt. De minden jel szerint nem csak a rock örök, hanem a fesztiválok is. 1980-ban az Óbudai Hajógyár szigetén 25000 fiatal volt kíváncsi a Fekete bárányok koncertjére. 1993 augusztusától a Sziget újra a fiataloké lett, s 2001-ben már rekordmennyiségű látogatót – mintegy 361 000 főt – fogadtak a szervezők. Ez persze azt is jelenti, hogy a Diáksziget hasonlít egy multinacionális bevásárlóközpont-hoz, amely elszívja a kisebb boltok, fesztiválok közönségét. Mert elképzelhető, hogy a fesztiválok meghatározott mennyiségű lelkes fiatalon kénytelenek osztozni. De ahogy a pár éve megrendezésre kerülő Sportsziget sikere is bizonyítja, a fiataloknak van igényük az új, a szabadidő alternatív eltöltését kínáló lehetőségekre. Épp ezért a fesztiválok jelenthetnék az első lépést a fiatalokkal való kapcsolat felvételére. Természetesen a fesztiválok sem képesek minden fiatalot mobilizálni. Például 2002-ben a szigetlakók 80 %-a városból érkezett. Ennek ellenére nagyon kevés fiatalnak volt közülük kapcsolata civil szerveződéssel. A Szigeten kérdezett tíz fajta szervezet közül a politikai szerveződések kivételével egyiket sem jelölte meg a megkérdezetteknek több, mint 30 %-a.¹⁹⁸ Pedig az ilyen szervezetek, közösségek megteremthetnék az együvé tartozás élményét, lehetőséget biztosíthatnának az emberi kapcsolatok elmélyítésére, és lehetőséget nyújtanának a szabadidő hasznos eltöltésére; nyitottságra és tevékeny életre ösztönöznének.

Mert tizen-, huszonévesen még meg lehet élni Woodstock morzsáiból. De senki sem akarja ugyanazt az életformát folytatni harmincévesen.

¹⁹⁵ Hankiss 2002. 164.

¹⁹⁶ Hankiss 2002. 153-169.

¹⁹⁷ Tankcsapda: Vezér

¹⁹⁸ Oktatáskutató Intézet Sziget Fesztivál 2000-2002

Ezért szükség van azokra a szubkultúrák, kisebb közösségek, média és a társadalom által megadott orientációs pontokra, melyek iránytűként szolgálnak ebben a világban. A deviáns viselkedést mutató fiatalok a társadalmi viszonyok áldozatai, mert nem ők tették vaddá a világot, hanem a világ őket. És mert a normaszegő viselkedésükért nagyrészt az őket körülvevő világ a felelős, így annak a feladata, hogy megszelídítse őket. Ezért a társadalom egészének kötelessége segíteni őket abban, hogy megtalálják a modern társadalmakban elvesztett posztmaterialista értékeket. Lehet, hogy ezek megelégséhez egy élet kevés és „*A vén test férgek szájalmas tanyája végül/ De amíg reggel nem a végre ébred, bízik, remél, vár, / És a végén a régi romjain egy új világ épül fel.*”¹⁹⁹

„*Kell hogy legyen indok/ Hogy miért történik/ Minden így*”²⁰⁰

Az illúziókba minden befér: a társadalmi lázadás kifejezése, a tegnapi eszméinek elutasítása, a szórakozás, az önfeledtség vágya is. A fiatalok pedig hajlamosak arra, hogy illúziókra alapozott légvárakat építsenek. De ezt a várat a Társadalom nevű hurrikán könnyen romba döntheti. Az igazán kreatív szubkultúrák a társadalom jobbítását tűzik ki célul, és szimbiózis kialakítására törekszenek. De ha kiderül, hogy a fiatalság tetteiben kudarcra ítéltetett, akkor béke a zajkultúránkban, – úgy tűnik – csak még nagyobb zaj közepén létezik, és nem marad más, mint az ideológia nélküli hangzavar és az elvesztett illúziók.

Konzulens: Lencsés Gyula, egyetemi adjunktus

¹⁹⁹ Tankcsapda: Tiszta fejjel

²⁰⁰ Tankcsapda: Csak Neked

Irodalom

- ♦ Andorka Rudolf (1986): Befolyásolják-e az áremelések a szeszitalfogyasztást? *Alkohológia*, 17 (2): 1-7.
- ♦ Andorka Rudolf (2002): Bevezetés a szociológiába. *Budapest, Osiris Kiadó*
- ♦ Bach, Richard (1999): Búcsú a biztonságtól. *Budapest, Édesvíz Kiadó*
- ♦ Bauer Nándorné dr. (1999): „E fiúkért valaki felelős...”
Veszprém: Veszprém Megyei Pedagógiai Füzetek I.
- ♦ Burroughs, William S. (2001): A narkós. *Budapest, Cartaphilus Kiadó*
- ♦ Camus, Albert (2001): Közöny. *Budapest, Európa Kiadó*
- ♦ Christe, Nils (1998): Drogkontroll – út a totalitárius viszonyok felé.
Esély 9 (6): 9-18.
- ♦ Dahrendorf, Ralph (1994): Fiatalokhoz címzett jegyzetek.
In Dahrendorf, Ralph: A modern társadalmi konfliktus. Budapest, Gondolat Kiadó, 281-291.
- ♦ Eco, Umberto (2001): Gyufalevelek. *Budapest, Európa Kiadó*
- ♦ Eco, Umberto (2000): Miben hisz, aki nem hisz? *Budapest, Európa Kiadó*
- ♦ Elekes Zsuzsa (2000): Alkoholprobléma az ezredvégi Magyarországon.
In Elekes Zsuzsa – Spéder Zsolt (szerk.): Törések és kötések a magyar társadalomban. Budapest, Századvég Kiadó, 152-170.
- ♦ Elekes Zsuzsa, Paksi Borbála (1994): Adalékok a magyar drogfogyasztás alakulásához.
In Devianciák Magyarországon. Budapest, Közélet Kiadó, 308-322.
- ♦ Felek György (1998): A fehérgallérosoktól az új középosztályig.
Szeged, JATE Press
- ♦ Ferge Zsuzsa (2002): Elszabaduló egyenlőtlenségek.
Budapest, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület
- ♦ Hankiss Elemér (1998): Az emberi kaland – egy civilizáció-elmélet vázlata.
Budapest, Helikon Kiadó
- ♦ Hankiss Elemér (2000): Beszélgetések életről és halálról.
Budapest, Helikon Kiadó
- ♦ Hankiss Elemér (2002): Új diagnózisok. *Budapest, Osiris Kiadó*
- ♦ Hemingway, Ernest (1964): Akiért a harang szól.
Budapest, Szépirodalmi Kiadó
- ♦ Horváth Ildikó (1997): Komor árnyékok a Séd völgyében.
Népszava, szeptember 29. 6.
- ♦ Hrabal, Bohumil (1992): Zsebcslek. *Pozsony, Kalligram Kiadó*
- ♦ Juszti László - Zeley László (szerk.) (1986): A gondolkodás terhei.
Budapest, Medicina Kiadó
- ♦ Juszti László - Zeley László (szerk.) (1981): A halál egészen más...?
Budapest, Medicina Kiadó
- ♦ Kányádi Sándor (1999): Valaki jár a fák hegyén. *Budapest, Magyar Könyvklub*
- ♦ Kopp Mária (1994): A magatartási, érzelmi zavarok oki háttere és megelőzési lehetőségei. *In Münnich Iván (szerk.): Devianciák Magyarországon. Budapest, Közélet Kiadó, 102-120.*

- ♦ Kundera, Milan (2000): A lét elviselhetetlen könnyűsége.
Budapest: Európa Kiadó
- ♦ Kundera, Milan (1996): Lassúság. *Budapest, Európa Kiadó*
- ♦ Kundera, Milan (2001): Nevetséges szerelmek. *Budapest, Európa Kiadó*
- ♦ Le Bon, Gustave (1920): A tömegek lélektana. *Budapest, Franklin Társulat*
- ♦ Márai Sándor (2000): Füves könyv. *Budapest, Helikon Kiadó*
- ♦ Mrozek, Slawomir (1988): Levélkék. *Budapest, Európa Kiadó*
- ♦ Nadelmann, Ethan (1998): Józan drogpolitika. *Esély, 9 (3) 24-39.*
- ♦ Nyilas Gergely (2002): Kis füves kertecske? *Szegedi Egyetem, 2002. október 1. 10.*
- ♦ Oravecz Éva Csilla: A repülés kábulata.
In: Népszabadság Magazin 2002. október 4. 13.
- ♦ Orwell, George (2000): 1984. *Budapest, Európa Kiadó*
- ♦ Ómolnár Miklós (1986): R. B. kapitány avagy pengék és halak.
Budapest: Platform-Press Kiadó
- ♦ Rác Zózsef (2000): A drogkérdésről - őszintén. *Budapest, B+V Kiadó*
- ♦ Sebők János (2002): Rock a vasfüggöny mögött. *Budapest, GM & Társai*
- ♦ Simmel, Georg (2001): A pénz filozófiája. *Comitatus, 11 július-augusztus. 3-6.*
- ♦ Szabó Attila (1996): Művészettörténet vázlatokban. *Győr, Palatia Kiadó*
- ♦ Takács M. József (1998): Egy elmaradt forradalom anatómiája.
Párizs, 1968. Rubicon, 9 (8): 29-30.
- ♦ Tomlinson, Joe (1997): Most kiderül, milyenek az extrém sportok.
Budapest, Holló és Társa
- ♦ Ungvári Tamás (1974): A rock mesterei – az ellenkultúra kultúrtörténete.
Budapest, Zeneműkiadó
- ♦ Ungvári Tamás (1976): rock...rock...rock... *Budapest, Zeneműkiadó*
- ♦ Váradi Ferenc (1992): Tankcsapda. *Debrecen, Nyomdaipari Szolgáltató GMK*
- ♦ Weber, Max (1987): Gazdaság és társadalom I.
Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó

INTERNETES OLDALAK

- ♦ www.drogvilag.hu
- ♦ www.drog.lap.hu
- ♦ www.intersong.hu
- ♦ www.estmusic.hu/konnyu/?interju&archiv=1 (Tankcsapda interjú 2-5.)
- ♦ www.sziami.hu
- ♦ www.tankcsapda.hu
- ♦ www.math.bme.hu/~pvarhe/rpg/szez/maszlag.html
- ♦ www.heretical.org/games/chicken.html
- ♦ www.vitalitas.hu
- ♦ www.med-courier.com
- ♦ www.psychiatry.dote.hu
- ♦ www.gondolkodom.hu
- ♦ www.diak.sulinet.hu/eletmod/kultura/zene/tankcsapda.html

STATISZTIKÁK

- ♦ Demográfiai Évkönyv 2001. KSH Bp. 2002. 222-251, 468-69.
- ♦ Egészségügyi Statisztikai Évkönyv 2000. KSH Bp. 2001. 183-193.
- ♦ Magyar Statisztikai Évkönyv 2000. KSH Bp. 2001. 211.
- ♦ Magyar Statisztikai Évkönyv 2001. KSH Bp. 2002. 174-193, 252-253.
- ♦ Oktató Kutató Intézet Sziget Fesztivál 2000-2002

Politikai pártpreferenciák és szavazótáborok Szegeden, 2000-ben és 2001-ben

BEVEZETÉS

A dolgozatban a két nagy párt, a FIDESZ-MDF pártszövetség és a Magyar Szocialista Párt szegedi szavazótáborainak vizsgálatát tűztem ki célul, elsősorban azért, hogy ezeket a szavazótáborokat szociológiai szempontok szerint összehasonlítsam. Az összehasonlítás alapja a Szeged Studies kutatás 2000. és 2001. évi adatfelvétele, melyekben azokat a választadókat tekintem valamelyik párt szavazójának, akik a pártpreferenciát vizsgáló kérdésben annak vallották magukat, azaz érvényes választ adtak. Elemzésemben azért szorítkozom csupán a két nagy párt szavazótáborának vizsgálatára, mivel csak ezeknek a megfelelő feltérképezéséhez áll rendelkezésre elegendő számú érvényes válasz az adatfájlokban.

A szavazótáborok ilyenén formában történő elemzése nem új keletű dolog a politikai szociológiában, ezért dolgozatomban reményeim szerint egy kialakult módszertani hagyományt tudok követni, mindemellett azonban szeretnék újdonságokkal is szolgálni a témában. Eleve újdonságnak tekinthető a nagyvárosi minta, melynek jellemzőiről a későbbiekben részletesebben is szót ejtek. Egy másik fontos szempont, hogy a szavazótáborok összetételének alakulását nyomon követhettük, hiszen kettő darab egy év különbséggel, szinte azonos módszertannal készített, azonos mintán alapuló adatfelvétel eredményei álltak rendelkezésre.

A dolgozat első részében a pártpreferencia-kutatás fontos elméleteiről, kérdéseiről, empirikus kutatások eredményeiről ejtek szót, második részében ezen elméletek, széles körben használt empirikus módszerek felhasználásával összehasonlító elemzéseket végzek el a szegedi szavazótáborokon. Ezen elméletek empirikus próbáját – amennyiben lehetséges – szeretném megejteni a dolgozat keretei között. A működésüket – nem működésüket vizsgálni a szegedi szavazótábor esetében, a Szeged Studies adatai segítségével, míg az országos és községi mintában működésüket már megírt tanulmányok alapján ismertetni.

Az egyik ilyen jelentős elmélet a politológiai törésvonal elmélete, amely szerint a magyar szavazótáborokban háromféle törésvonal létezik: a nómenklatúra törésvonal; a város-vidék törésvonal és a vallásosság-nem vallásosság törésvonal. (Gazsó 1997, Gazsó 2000, Gazsó 2001, Körösi

1997, Körösi 2000) Ezen törésvonalak létezését, nem létezését is meg kívánom vizsgálni.

Vizsgálatom eredményeivel igazolni szeretném, hogy az eleve ismert tendencia, azaz a modern pártok gyűjtőpárttá válása, homogenizálódása Magyarországon megindult, sőt már a vége felé közeledik. Ennek eredményeképpen a két párt szavazótábora között nem találhatók szignifikáns eltérések, nagyfokú hasonlóságot mutatnak az alapsokasággal, és legfeljebb néhány, elsősorban társadalmi szinten megjelenő (fentebb említett) politikai törésvonal mentén vannak jelentősebb különbségek.

MÓDSZERTANI MEGJEGYZÉSEK

A dolgozat elkészítése során felmerült néhány módszertani probléma, ezek közül a legfontosabb talán, hogy a pártpreferenciát vizsgáló kérdés nem egységes formában lett feltéve a két (2000-es, 2001-es) kérdőívben. A 2000-es kérdőívben a pártpreferenciát tudakoló kérdést megelőzte egy, a választási részvételi szándékot tudakoló kérdés, amelyre ha nemleges válasz érkezett, a pártpreferenciát vizsgáló kérdés nem is került feltevésre. A 2001-es kérdőívbe a kérdés olyan formában került be, hogy a megkérdezettnek mindenképpen felteszik. Ez a módszertani különbség azonban reményeim szerint nem eredményez jelentős eltéréseket. Másik módszertani probléma, hogy a FIDESZ-MDF pártszövetség csupán 2001-ben egyesítette a listáit, és 2000-ben még külön szerepelt a két párt. Ezért a 2000. évi adatfájlban a FIDESZ- és MDF-szavazókat egy szavazótáborként kezeltem.

A FELHASZNÁLT KUTATÁS, ÉS AZ ADATFÁJLOK BEMUTATÁSA

Az általam felhasznált adatfájlok két szegedi kérdőíves adatfelvétel, a Szeged Studies 2000 és Szeged Studies 2001 eredményei. A kutatásokat a Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszéke végezte, mely intézmény 2000-2001 tanévtől évente végez adatfelvételeket a szegedi lakosság körében. A kutatás mintavételi módszere 2000 évben még a főcím - pótcím eljárás volt, 2001 évtől ennek a helyére lépett a tudományosan leginkább elfogadható mintavételi módszer, a csökkenő mintás mintavétel, melynek segítségével az „induló” minta kb. 55 %-ára lehet számítani, kb. 5 % tűréshatárral. A tanszék a címeket a legnaprakészebb forrásból, a Központi Nyilvántartó és Választási Hivaltaltól veszi. (Szeged Studies ku-

tatásról é.n.) A Szeged Studies kutatás 2000. évi kutatás adatfájljában a teljes minta elemszám (N) 1108 fő, a 2001. évben 1171 fő.

A PÁRTPREFERENCIA-KUTATÁSRÓL

A közvélemény-kutató cégek havi rendszerességgel teszik közzé felméréseiket a politikai pártok aktuális támogattságáról a lakosság körében. Ezekből megtudhatjuk, hogy az egyes politikai erők milyen arányban bírják a választók támogatását, és mivel a politikai preferencia mérését szociológiai kérdőívekkel végzik, melyek általában részletesek, több témával foglalkoznak. Ezért a kapott adatok segítségével részletes demográfiai, szociológia elemzések elvégzésére is van lehetőség.

A PÁRTPREFERENCIA-KUTATÁS RELEVÁNCIÁJA A 2002-ES VÁLASZTÁSOK UTÁN

Mint tudjuk, a 2002-es magyarországi választás eredményeinek előrejelzésénél a legnagyobb közvélemény-kutató cégek is komoly tévedésekbe estek. Innentől jogosan merülhet fel a kérdés, hogy egyáltalán van-e relevanciája a pártpreferencia-kutatásnak, hiszen ha ezek az adatok tévesek – és egyszer már tévesnek bizonyultak – nem biztos, hogy lehetséges érvényes következményeket levonni belőlük például dolgozatom témájában sem. Ennek a kérdésnek a vizsgálata tehát létfontosságú a témában, a következőkben megpróbálom elemezni, hogy az előrejelzést végző két nagy kutató cég, a TÁRKI és a Gallup miben látja a hiba okait.

A TÁRKI az egyik legkomolyabb hibát az MSZP szavazótáborának jelentős alulbecslésével követte el, a hiba okait elsősorban abban látja, hogy a választás közeledtével egyre növekedett a magukat biztos résztvevőként megjelölők aránya, de közülük sokan nem voltak hajlandóak elárulni pártpreferenciájukat. A preferenciájuk közlését megtagadók végül nagy többségükben az MSZP-t választották, a bizonytalanok közül pedig nagyobb arányban szavaztak az MSZP-re, mint a régebb óta határozott preferenciákkal rendelkező választópolgárok. A hiba oka tehát nem az volt, hogy az intézet megsértette volna a pártpreferencia-kutatás módszertani és etikai szabályait, hanem az, hogy feltételezte: pártpreferenciájukat el nem árulók, illetve azzal nem rendelkezők az érvényes választ adókhöz hasonló arányban fogják választani a pártokat. Az intézet megállapítása szerint olyan helyzet alakult ki, amelyben a szavazók egy része úgy gondolta, jobban teszi, ha pártválasztását elhallgatja a közvélemény-

kutatók elől. Saját hibáját abban látja, hogy ezt nem ismerte fel, és ragaszkodott ahhoz az elvhez, hogy elemzései kizárólag a megfigyelt eredményeken és azok statisztikailag szükséges módosításain alapuljanak. A kommuniké végén található ez a néhány mondat: „Ezt az elvet – a súlyos kudarc ellenére – továbbra is irányadónak tartjuk és reméljük, hogy hamarosan olyan légkör alakul ki, amelyben a politikai közvélemény-kutatások ismét megbízható eredményeket tudnak majd szolgáltatni. Addig is olyan módszerek kifejlesztésén dolgozunk, amelyek a jelenlegi viszonyok között is sikerrel alkalmazhatóak.” (TÁRKI-kommuniké 2002)

A Gallup Intézet az első forduló tévedés okát a TÁRKI-hoz hasonlóan az MSZP-szavazók egy részének – korábban soha nem tapasztalt – válaszelkerülésében, válaszmegtagadásában, azaz rejtőzködésében látja. (Gallup 2002) A második forduló előrejelzésében azonban már sikeresebb volt a Gallup, ennek oka az, hogy a két forduló között kidolgoztak egy módszert arra, hogy hogyan lehet a mért adatokban a magas válaszmegtagadói arány miatt fellépő torzításokat korrigálni. Lényegében egy plusz kérdéssort illesztettek a kérdőívhez, melynek segítségével el tudták különíteni az ellenzéki és kormánypárti nézeteket valló válaszolókat. Ezen kérdéssor segítségével nagyjából lehetséges besorolni a preferenciájukat nem vállaló, esetleg hamisan közlő válaszadókat is. (Gallup 2002)

A szavazók „rejtőzködésének” kezdetét a Gallup a választások első fordulóját megelőző hétre teszi, kiváltó okára nem tud egyértelmű választ adni. A hiba okának tehát a TÁRKI-hoz hasonlóan ezt a rejtőzködést tartja, saját hibájának pedig ennek kései felismerését. Megoldásnak a rejtőzködő szavazók valódi preferenciáit feltáró kérdés-blokkok elhelyezését látja a kérdőíveiben. (Gallup 2002)

A két cég tehát a hiba okát egy dologban, az MSZP-szavazók a választások előtt egy héttel megkezdődött rejtőzködésében látja. A TÁRKI nem kíván szakítani a pártpreferencia-kutatás jól bevált módszertani alapelveivel, de nem zárkozik el új, az adatok érvényességét ellenőrző módszerek bevezetéséről, hasonlóan a Galluphoz, amely mindezt már a két választási forduló között sikeresen megtette. Tanulásgként tehát leszűrhető, hogy ezen bukás ellenére a pártpreferencia-kutatás képes érvényes adatokat szolgáltatni, és a hiba oka főként a 2002-es választásokat megelőző speciális helyzetben keresendő. Az ezen dolgozatban felhasznált kutatások 2000 október-novemberében és 2001 október-novemberében készültek, tehát ez a hiba bizonyosan nem lelhető fel bennük, így adataikat érvényesnek tekinthetjük. A továbbiakhoz azonban a 2002-ben kialakult helyzet elkerülése végett szükség lehet ellenőrző módszerek beépítésére a kérdőívekbe.

A NAGYVÁROSI (SZEVEDI) MINTA SAJÁTOSSÁGAI ÉS ÖSSZEHASONLÍTÁSA A FALUSI ÉS ORSZÁGOS MINTÁKKAL

Véleményem szerint mindenképpen ki kell térni a nagyvárosi minta jellemzésére, hiszen annak speciális volta ennek a kutatásnak az alapja. Elmondhatjuk, hogy Szegedet a magyar viszonylatok között tekinthetjük nagyvárosnak, hiszen több mint 100 ezer lakosa van és emellett régióközponti feladatokat lát el. A városban található egy egészségügyi központ, ahol a környező települések speciális eseteit is kezelik. Emellett Szeged felsőoktatási központ is, ahol az ország egyik legnagyobb felsőoktatási intézménye található meg. (Andorka 1997:192-193)

Gazsó Ferenc szerint a hazai pártrendszer egyik szembetűnő jellegzetessége, hogy a pártok intézményesült működése a városi települések határáig terjed. (Gazsó 2000:3) Ez is azt jelzi, hogy a városokban más alapon nyugszik a politikai intézményesültség, ami befolyásolhatja a preferenciák kérdését, mint például a községekben, ahol nincsenek vagy csak elvétve vannak intézményesült pártszervezetek. A nagyobb városokban (Szegeden például) általában minden parlamenti és sok nem parlamenti pártnak is van irodája.

A nagyvárosban élő sokaság más szociológiai és demográfiai tulajdonságokkal rendelkezik, mint az ország településszerkezetében máshol elhelyezkedők, egyrészt mert mások a lehetőségeik, másrészt az életmódbeli különbségek miatt. A nagyvárosban magasabb az iskolázottság, mint az országos átlag, magasabb az átlag jövedelem, kulturális fogyasztás is. A szegedi minta tehát sok lényeges dologban eltér az országos mintától, ezek az eredmények ezért lehetnek különösen érdekesek a szociológusok számára. Így a szegedi mintán végzett vizsgálatokból semmiképpen nem következtethetünk az országos folyamatokra, annál inkább viszont a nagyvárosokban lezajlott változásokra.

Róbert Péter a településtípus szerinti különbségeket hármas bontásban vizsgálta: Budapest – város – község. Eredményei szerint az MSZP szavazói jelentősen alulreprezentáltak a községi lakosok között, kissé felülreprezentáltak a budapestieknél és arányosan vannak képviselve a városokban. A Fidesz szavazói ezzel szemben kissé alulreprezentáltak Budapesten, és felülreprezentáltak a községekben. (Róbert 2000:11)

Ezt a megállapítást alátámasztja Gazsó Ferenc vizsgálata, mely megmutatja, hogy az MSZP relatíve gyengén beágyazott a falu társadalmába, és szavazatszerző-esélye szignifikánsan kisebb a falvakban, mint országosan. (Gazsó 2000:10)

Ennek ellenére a falvakban is jelen vannak a nagy támogatottságú gyűjtőpártok, az MSZP és a FIDESZ, azonban a két domináns párt a szá-

vazatok jóval kisebb arányának begyűjtésére és integrálására képes, mint országosan vagy a városokban. Gazsó ezt azzal magyarázza, hogy „a falu világára egy olyan háromosztatú pártszerkezet illeszkedik, amelyben a harmadik gyűjtőpárt a falusi választók meghatározott körének tartós és részben tradicionális támogatását élvezi.” (Gazsó 2000:5) Ez a gyűjtőpárt az FKGP, melyet azonban ebben a dolgozatban nem vizsgálók.

Ezek az eredmények is mutatják, hogy komoly eltérés van a falusi, városi és fővárosi lakosok pártpreferenciái között. Az országos vizsgálatokból ugyan lehet városokra, községekre, fővárosra lebontva pártpreferenciát számolni, azonban a Szeged Studies kifejezetten városi mintájából magasabb elemszámmal pontosabban dolgozhatunk a városi preferenciákkal végzett elemzéseken Szeged esetében. A kapott adatokból pedig releváns következtetéseket vonhatunk le a városi lakosság szavazótáborokba tömörülése, a szavazótáborok társadalmi-demográfiai és szociológia jegyeinek megléte, illetve hiánya felől.

JELENTŐSEBB ELMÉLETEK A KÉRDÉSKÖRBE

A politikai szocializáció és a politikai preferenciák egymásra hatása

Ezen dolgozat tárgya két párt szavazótáborának vizsgálata, egyik hipotézise pedig az, hogy ezek a szavazótáborok egyre inkább homogenizálódnak, egyre hasonlatosabbá válnak egymáshoz. Az elemzésben megvizsgálom a pártok szavazótáborait, szociológia szempontok (lakóhely, nem, kor, iskolai végzettség, jövedelem, foglalkozás, társadalmi osztály) szerint. Ennek kapcsán joggal vetődik fel a kérdés, hogy vajon ezek a szociológia, jellemzők határozzák-e meg a politikai preferenciákat, avagy a választott politikai párt értékrendszere határozza meg a választópolgárok hozzáállását néhány főbb kérdéshez, pl. a vallásossághoz, osztálytudat kialakulásához. Ennek a kérdésnek a tisztázása végett véleményem szerint érdemes megvizsgálni a politikai szocializáció néhány elméletét, melynek segítségével támpontokat kaphatunk e sokat vitatott kérdés értelmezéséhez.

Robert E. Dowes szerint az ember amikor megszületik, nem rendelkezik tudással a politikai hagyományt, szerepeket és viselkedési formákat illetően, hanem a politikai szocializáció folyamatában sajátítja el ezeket. A modern politikatudományban a politikai szocializációra mint az ember élete végéig tartó folyamatra tekintenek. A téma kutatása azonban több nehézségbe is ütközött, és ezekkel a nehézségekkel a politikai preferenciák kutatásában is rendszerint találkozunk. Az egyik ilyen jelenség az, hogy a felnőttek politikai viselkedése nem feltétlen konzekvens azzal, amit gondolnak, vagy ahogy erről nyilatkoznak. Másik fontos probléma,

hogy a politikai kultúra, amiben az emberek szocializálódnak, társadalmi osztályoktól független jelenség, és minden személy esetében eltérő. Így tehát a politikai szocializáció kutatása igencsak nehézkes dolog, ráadásnak a rendelkezésre álló eszközök (kérdőív, interjú, történelmi rekonstrukció) által produkált eredmények nem tudják a politikai élet komplex jelenségét megragadni. (Robert E. Dowes In: Bogdanor 2001:537-538)

Bayer József a politikai szocializációt az élethosszig tartó nevelés folyamatának a részének tartja, melynek során kialakul az egyén politikai identitása, kötődései saját közösségéhez és annak politikai hagyományaihoz, illetve egyes tartós politikai orientációk. A szocializációban elsődleges szerepet kap a család és tágabb körei, a kortárs csoportok, de formalizált nevelési intézmények keretei közé lépve egyre több funkciót azok vesznek át. A politikai szocializációban komoly hatást gyakorolhatnak történelmi változások, ezért komoly különbségek találhatók a nemzedékek politikai szocializációjában. Bayer is megállapítja, hogy a politikai szocializáció komplex folyamat, melynek tényleges hatását, eredményeit csak részletes vizsgálatok tárhatják fel. (Bayer 1999:402-403)

Csákó Mihály és szerzőtársai a fiatalok politikai szocializációját meghatározó tényezőknak tartják a családi háttérrel, a családban zajló politikai témájú beszélgetéseket, az iskola hatását, a kortársak és a médiafogyasztás hatását és a felnőttek világa iránti attitűdöket. (Csákó et al 2000)

A kérdés tehát, hogy a politikai szocializáció milyen hatással van a pártpreferenciák alakulására, illetve a politikai preferenciák milyen hatással vannak az egyének politikai szocializációjára, igen nehezen eldönthető. Dowes felveti, hogy az a feltételezés, miszerint az eszmékből következnek a tettek, még nem bizonyított, de ugyanúgy nem bizonyítható az sem, hogy a tettekből következnek az eszmék. Ahogy az általam idézett szerzők kipontírozzák, a téma vizsgálata igen nehéz feladat, és még sok kutatásra lesz szükség, hogy cizelláltabb képet kaphassunk erről a komplex témáról.

TÖRÉSVONALAK EURÓPÁBAN

A törésvonalak elmélete három elemből tevődik össze: az első az empirikus elem, amely szociológiai szakkifejezésekkel írható le. A második az úgynevezett normatív elem, amely a társadalmi csoportok identitástudatát tükrözi. A harmadik a szervezeti elem, olyan intézmények és szervezetek, amelyek a törésvonal részeként jönnek létre. Törésvonalról csak akkor beszélhetünk, ha az mind a három fent említett szinten jelen van. A törésvonalakat a modern demokráciákban a politikai pártok hordozzák. Például az osztálytagoltságot okozó folyamatok iparosítás és urbanizáció

következményei. Az osztály létrejötté politikai folyamatok eredménye. (Körösényi 1993:35-36)

A különböző jelzőkkel ellátott tagoltság kifejezéssel szemben tehát a törésvonal fogalma a politikai megosztottságnak egy meghatározott típusát jelenti. A törésvonal jelenti a társadalmi kapcsolatrendszer „bezáródását” egy meghatározott körbe, de nem jelenti a társadalmi rétegek közötti különbséget, társadalmi tagoltságot. Társadalmi tagoltság és politikai tagoltság tehát eltérő jelentésű fogalmak. (Körösényi 1993:36)

Rokkan és Lipset azt írja, hogy a társadalmi tagoltság az ipari forradalmak következtében létrejövő hasadás a társadalomban, ami a politikai modernizáció korszakában válhat politikailag releváns szakadássá, azaz törésvonallá, politikai tagoltsággá. (idézi: Körösényi 1993:36)

A politikatudományban a különböző elméletek ellenére is kialakult egyféle konszenzus, hogy melyek azok a törésvonalak, amelyek a 20. századi nagy tömegdemokráciák korszakában léteznek. Négy nagyobb dimenzió található meg: a vallási, nyelvi-etnikai, regionális és osztálytagoltság dimenziója. (Körösényi 1993:336)

A vallási és regionális dimenziókról a magyar helyzetnél ejtek szót, az alábbiakban a nyelvi és etnikai tagoltságot, valamint az osztálytagoltságot kísérlem meg elemezni, továbbra is Körösényi András nyomán.

A nyelvi-etnikai többség és kisebbség konfliktusa a politikai tagoltság részét képezi, és hatást gyakorol a pártképződésre is. Ezek a nyelvi-kulturális ellentétek azonban intenzitásuk ellenére hosszú ideig csak részleges hatást fejtettek ki a pártképződésre: nem tudta, komoly hatást gyakorolni a pártszerveződés századforduló óta létező hármasszortatára, a párt-szerkezetet továbbra is a katolikus – liberális – szocialista párt háromszöge határozza meg. Ezek a pártok azonban a közös politikai családhoz tartozást komolyabb kötődésnek érzik a nyelvi kötődésnél. Mindennek ellenére ez a törésvonal létezik, és hatása érzékelhető. (Körösényi 1993:41-44)

Az osztályellentétek okai gazdasági jellegűek, alapjai a munkamegosztásban elfoglalt pozíciókülönbség. A munkáspártok képviselőit a politikában a munkáspártok és a szociáldemokrata pártok látják el. Ezek a pártok sokszor osztálypártokként jelennek meg mint a városi munkásság képviselői. Európában az osztálydimenzió a politikai tagoltság egyik legfontosabb dimenziója. (Körösényi 1993:46-48)

Újabb törésvonalak megjelenésének lehetséges okaiként Körösényi a külpolitikát, az antidemokratikus ellenzékét, a terjeszkedő államhoz való viszonyt és a posztmaterális értékrendet említi meg. A külpolitikai és az államhoz való viszony tekintetében még nem teljesül a törésvonal fenti definíciója, nem jelennek meg a tagoltság mindhárom szintjén. Más a

helyzet azonban a rendszerellenes ellenzék és a posztmateriális értékek esetében, elméletileg ezek a tagoltság újabb dimenzióját jelenthetik. A kérdés csak az, hogy hatásuk mennyi ideig fog tartani, és befolyásolja-e a politikai versenyt. (Körösenyi 1993:49-51)

TÖRÉSVONALAK MAGYARORSZÁGON TÁRSADALMI SZINTEN

A szavazótáborok szociológia szempontú elemzéséhez komoly támpontot nyújthat a politikatudomány törésvonal-elmélete, de annak elsősorban a témához kapcsolódó, úgynevezett „társadalmi törésvonalakkal” foglalkozó része, mely a törésvonalakat a szavazók szintjén vizsgálja. Tehát magával a törésvonal-elmélettel ebben a dolgozatban nem foglalkozunk, csupán azokkal a törésvonalakkal, melyek a szavazók szintjén is artikulálódtak.

Az egyik ilyen törésvonal a kommunista-antikommunista törésvonal, melynek egyik oldalát az egykori párttagság és a kommunista nomenklátúra reprezentálja, más szóval az a társadalmi csoport, amely integrálódott a kommunista rendszerbe, és ennél fogva sajátos érték- és érdekközösség alakul ki. (Gazsó 1997:78)

Két másik fontos törésvonal a vallásosság és a falu-város tagoltság, és a három törésvonal együtt nem csak a politikai elitet, de objektív szociokulturális jegyekkel rendelkező társadalmi csoportokat is elválasztanak egymástól. (Körösenyi 1996:190)

A vallásos-szekuláris törésvonal mentén a választók három nagyobb csoportba rendeződnek. A vallásosok, gyakrabban templomba járók között magasabb a jobbközép pártok iránti preferencia. Egy 1992-es, a vallásosság mértékét szubjektív önbesorolással mérő vizsgálat adatai szerint a liberális pártokkal szimpatizáló választók között kétszer, szocialista pártokkal rokonszenvező választók között háromszor akkora arányban fordultak elő a nem vallásosok körében, mint a vallásosok körében. (idézi: Körösenyi 2000:191)

A nomenklátúra-osztrály (kommunista-antikommunista) mentén kialakult törésvonal legfontosabb szervezeti mutatója az egykori MSZMP-párttagság. A vizsgálatok azt mutatják, hogy az ex-integráltságnak ez a mutatója jelentősen összefügg az MSZP iránti preferenciákkal. (Körösenyi 2000:192)

A nomenklátúra törésvonal megléte vitatott, Gazsó Ferenc szerint olyan társadalomban, ahol az állampolgárok politikai orientációi jórészt kialakulatlanok, ahol fejletlen a pártpreferenciákat erősen befolyásolni ké-

pes, csoportintegrációk hálózata, ahol az állampolgárok tartósan nem kötődnek semmiféle párthoz, s ráadásul a pártok identitás-generáló képessége is fejletlen, aligha lehetséges olyan releváns magyarázó elméletet konstruálni, amely az empirikus tesztelés próbáját is kiállja. (Gazsó 1997:88-89)

A vidék-város törésvonal képviselője a koherens ideológiával nem rendelkező, rétegpárti FKGP, amely a vidéki, elsősorban földtulajdonnal bíró falusi gazdálkodóknak, valamint a vidéki középosztály a pártállam évtizedeiben meghurcolt rétegeinek a pártja. (Körösényi 1998:123)

Felmérések azt mutatják, hogy ezen törésvonalak mellett a szavazók pártok közti megoszlása az életkorral is szoros kapcsolatban van. A generációk eltérő politikai magatartása – bár nem jelent politikai törésvonalat – mégis politikai minőséget hordoz. (Körösényi 1998: 124)

A törésvonalak tehát kirajzolódnak a társadalmon belül is, és elválasztják a szavazókat a három fő jellemző: a vallásosság, a kommunista nomenklatúrában elfoglalt hely és a falusi-városi lakhely mentén. Dolgozatom későbbi részében ezeket a törésvonalakat is figyelembe veszem elemzéseim elvégzésekor.

SZAVAZÓI VISELKEDÉS

A szavazói viselkedés egyike azon kutatási területeknek, amellyel a politikatudomány választ próbál adni a pártpreferenciák kialakulására, stabilitására és formálódására. Ezért jelen dolgozat témája miatt fontosnak tartottam a feltérképezését.

A szavazók magatartását vizsgáló kutatások fő kérdése az: mitől függ az, hogy az emberek melyik pártra, politikai erőre adják le a voksukat, és hogy milyen tényezők határozzák meg a polgárok szavazói magatartását, politikai preferenciáit. A választók viselkedése nem csak abban tér el, hogy egy részük más politikai erőre szavaz, hanem abban is, hogy a választásuk, pártpreferenciájuk milyen módon alakul ki. Vannak olyan szavazók, akik választásról választásra ugyanarra a pártra szavaznak, mások pedig váltogatják választásonként, aszerint, hogy melyik pártot részesítik aktuálisan előnyben. Azok az emberek, akik nem váltogatják a preferenciájukat, stabil szavazóknak tekinthetők, és az ő viselkedésüket elsősorban a párttal való erős azonosulás magyarázza, amely hosszú távon ható tényező. Azok a szavazók, akik voksukat váltogatják, nem azonosulnak egyik párttal sem, döntésük alkalmi jellegű – ők az ingadozó szavazók – és az ő döntésüket elsősorban rövid távú tényezők befolyásolják. (Körösényi 1993:92)

Körösényi hosszú távú tényezőnek tartja a a párttal való identifikációt, azonosulást. Azt mondja, erős azonosulás esetén a szavazás nem instrumentális, hanem expresszív cselekedet. Erre példa, hogy ha egy szavazó azért szavaz a republikánus pártra, mert annak érvelése, programja meggyőzte őt, akkor az azonosulás magas fokáról beszélhetünk. Ebben az esetben a szavazás nem programok és jelöltek közötti racionális választás, hanem a párthovatartozás kifejezése. (Körösényi 1993:92)

A párttal való azonosulás kialakulására elsősorban a családban végbenő szocializációnak van hatása, annak az eredménye. Fontos tényező még a párttal való erős azonosulás és az osztály-hovatartozás között kialakult szoros kapcsolat. A vallás ezzel szemben inkább a politikai jobboldalon vált a párttal való azonosulás alapjává. (Körösényi 1993:92-93)

A párttal való azonosulás intenzitása a hetvenes évek óta gyöngül, ennek okai lehetnek a társadalmi mobilitás növekedése, az individualizáció és a szocializációs minták megváltozása, a média szerepének növekedése. (Körösényi 1993:94)

Rövid távú tényezők például a pártok választási programjai, egy-egy álláspont fontos kérdésekben, jelöltek személye, a kampány hatékonysága. Ezekből a tényezőkből alakul ki lényegében a választási verseny, és ennek a folyamatnak a során döntenek el a stabil politikai lojalitással nem rendelkező választók individuális döntésként, hogy melyik pártra adják le a voksukat. E döntésben érzelmi és racionális motívumoknak egyaránt szerepük van, az utóbbira kerül a hangsúly a szavazói viselkedés közgazdasági magyarázatában, a racionális választás modelljében. (Körösényi 1993: 94-95)

AZ OSZTÁLYSZAVAZAT

Az osztályszavazat egy a szavazói viselkedésre ható hosszú távú tényezők közül. Szociológiai megközelítésben a szavazói viselkedést a társadalmi pozícióból levezethető csoportérdekek határozzák meg. Tehát amíg a közgazdaságtan modelljében a racionális választást, a pszichológia a párttal való azonosulást, a szociológia a szavazás csoportmeghatározóit keresi. (Körösényi 1993:95)

Az egyes csoportok által elfoglalt társadalmi pozíciók és a társadalmi konfliktusok következtében sajátos viszony alakult ki egy-egy társadalmi csoport és politikai párt között. Egy szociológiai megközelítés szerint a választók szavazatait determinálja a társadalomban elfoglalt helyük, azt a szavazataik tükrözik. A másodlagos csoportokhoz tartozás az, amely meghatározza az egyén politikai identitását, tehát a politikai hovatartozást itt a foglalkozás, osztály-

és/vagy státushelyzet adja. A hetvenes évektől azonban csökken az osztályhelyezet-szavazat meghatározó szerepe. (Körösenyi 1993:95)

Az osztályszavazat visszaszorulásának oka a változékonyság, kiszámíthatatlanság a szavazói viselkedésben. Ennek az okai igen összetettek, de szerepet játszik benne az középosztályosodás, az urbanizáció, a tömegkommunikáció új korszakával megjelenő individualizáció és a hagyományos mikro- és makrotársadalmi kötések lazulása. Egyre nő a „racionális” választás szerepe a szavazói viselkedésben. Egyre többet jelent a választók számára a pártoknak egyes politikai kérdésben elfoglalt véleménye, mint saját osztályhelyzetük, és csoportidentitásuk, ezek a tényezők egyre kisebb mértékben határozzák meg szavazataikat. (Körösenyi 1993:95-96)

Egy másik szociológiai magyarázat lehet az osztályszavazat csökkenésére, hogy a társadalmi hierarchiában elfoglalt státusz, pozíció és az azzal összefüggő csoportérdekek továbbra is meghatározzák a szavazói viselkedést, s míg a korábbi osztálypozíció szerepe csökkent, más szociológiai tényezők jelentősége megnőtt. Az osztályszavazat csökkenésének oka több strukturális folyamat, egyik az osztályszerkezet megváltozása. (Körösenyi 1993: 96-97)

Magyarországon az osztályszavazat-index igen alacsony, ezért klasszikus osztálytagoltságról nem beszélhetünk. (Körösenyi 1998:122)

Az osztályszavazat egyik lehetséges magyarázata annak, hogy az emberek miért szavaznak úgy, ahogy szavaznak. A későbbiekben elemzésemben megvizsgálom a pártpreferenciák és a személyes önbesorolással meghatározott társadalmi osztályba tartozás kapcsolatát.

EMPIRIKUS KUTATÁSOK A KÉRDÉSKÖRBE

Amint a bevezetésben is írtam, a szavazótáborok politikai szociológiai vizsgálata nem újdonság a magyar szociológiában és politikatudományban. Több neves kutató is foglalkozott és foglalkozik a kérdéskörrel, ezért elméleti bevezetésként szükségét érzem, hogy alapvető eredményeiket és vizsgálataikat bemutassuk. Elsőként Körösenyi András kutatási eredményeit mutatom be.

KÖRÖSÉNYI ANDRÁS ELEMZÉSE A SZAVAZÓTÁBOROK TÁRSADALMI ÖSSZETÉTELÉRŐL

Körösenyi szerint minden párt arra törekszik, hogy minél több szavazathoz jusson, és természetesen arra is, hogy lehetőleg a társadalom min-

den rétegének és csoportjának támogatását megnyerje. Ez azonban csak kisebb vagy nagyobb, de sohasem teljes mértékben sikerül, mivel a pártok ideológiájuk, politikai karakterük, programjuk, valamint pártelitjük személyi összetétele következtében eltérő mértékben vonzóak az egyes demográfiai, szociológiai, vagy kulturális jegyek mentén meghatározott társadalmi csoportok tagjai számára. A legtöbb párt továbbá nagyobb erőfeszítéseket tesz egyes csoportok megnyerésére, míg másokat elhanyagol. Pártok és szavazók kapcsolatát a pártok szavazótáborának összetétele éppúgy jellemzi, mint a különböző társadalmi csoportokon belül megfigyelt eltérő pártpreferenciák. (Körösényi 1998:134)

A pártpreferenciák szerint szorosan összefüggnek demográfiai (nem, életkor, lakóhely) szociológiai (foglalkozás, jövedelem, osztályhelyzet) szervezeti (szakszervezeti tagság, egykori párttagság, templomba járás) és kulturális (vallás, értékpreferenciák) tényezőkkel. A pártokat a szavazók általában hajlamosak olyan jellemzőkkel felruházni, amelyeket maguknak is tulajdonítanak, de ez visszafelé is működik, hiszen egyes pártok szavazótáborait a társadalom karakterisztikus jellemzőkkel ruházza fel. Ilyen volt például a Független Kisgazdapárt, a Kereszténydemokrata Néppárt szavazótáborára 1990 és '94 között, és hasonlóan karakterisztikus szavazótáborral rendelkeztek a szocialisták is. (Körösényi 1998:134)

A szerző könyvében országos viszonylatban hat kérdést vizsgál a szavazótáborokkal kapcsolatban, melyeket részben meg is válaszol egy 1994-es adatfelvétel eredményével. Ezek az eredmények természetesen ma már nem tekinthetők relevánsnak, de jó kiindulási alapot jelenthetnek az elemzéshez. Az első kérdés az, hogy a választások időpontjához képest a választó mikor döntötte el, melyik pártra kíván szavazni, ezzel a szerző a szavazók preferenciájának stabilitását vizsgálja, mivel azonban ilyen jellegű kérdés a szegedi kutatásban nem szerepel, ezért ennek a szempontnak a vizsgálatától kénytelen vagyok eltekinteni. A következő fontos dimenzió a lakóhely típusa, ami azonban Szeged esetében szintén nem merül fel értékelhető vizsgálati szempontként, legfeljebb annyiban, hogy egy nagyvárosi mintáról van szó, melynek jellemzői lényegesen eltérnek az országos és falusi mintáktól, azonban hasonlatosak a többi nagyváros jellemzőihez. (Körösényi 1998:136)

A harmadik fontos szempont a vallásosság, amit a Szeged-vizsgálat 2000-es kérdőívében mi is megtudunk vizsgálni; ezzel kapcsolatban Körösényi konklúziója az országos minta alapján egyértelműen az, hogy a vallásosság az MSZP-szavazók körében szignifikánsan kisebb mértékű, mint a FIDESZ-szavazók körében. Ezt a konklúziót mint hipotézist a szegedi adatfájlban a pártpreferenciák és a vallásosság kapcsolatának vizsgálatára átvettem. A negyedik fontos dimenzió a szavazótáborok megszólá-

sa foglalkozási csoportok szerint. Körösényi vizsgálata idején jóval több felső vezető volt az MSZP támogatója, mint bármely más pártnak. Ezt a kérdést is vizsgáljuk a szegedi adatok segítségével.

Körösényi elemzése szerint az ötödik dimenzió az életkor. Négy életkori csoportot alakított ki: 18-tól 34 évesig, 34-től 49 évesig, 50-től 65 évesig, valamint 65 év felettiek. Az adatok tanúsága szerint a Fidesz szavazótáborának többsége fiatal, ehhez képest az MSZP szavazótáborának többsége idősnek mondható. Körösényi utolsó elemzési szempontja az iskolázottság, itt 4 kategóriába sorolta a szavazótáborokat: legfeljebb 8 osztályt elvégeztek, a szakmunkásképzőt végeztek, a középfokú végzettségűek, s felsőfokú végzettségűek. Itt szignifikáns eltérés a szavazótáborok között nem található. Ezeket az elemzési szempontokat is átvettem, az elemzéseket a szeged vizsgálatok adatfájljaiban is elvégzem. (Körösényi 1998:137)

Körösényi szempontjai nagyjából elfogadhatóak az elemzés elvégzéséhez, azonban kiegészítésre szorulnak, kifejezetten szociológiai szempontokkal. Ezért a következőkben Andorka Rudolf összegzését ismertetem.

EMPIRIKUS KUTATÁSTÖRTÉNET A'90-ES ÉVEK KÖZEPÉIG ANDORKA RUDOLF NYOMÁN

Andorka szerint a politikai szociológia legközkeletűbb kutatási kérdése az, hogy ki melyik pártra szavaz, ki melyik pártot támogatja. Azonban ebben a kérdéskörben kevés a megbízható adatforrás, hiszen a rendszeresen végzett politikai közvélemény-kutatások általában nem közlik a különböző pártokra szavazni kívánók társadalmi összetételét. Ennek ellenére a pártok szavazótáborainak vizsgálatának már komoly kutatástörténete van, hiszen az 1990-es első szavazás óta sok kutató foglalkozott a témával. (Andorka 1997:450)

Úttörőnek nevezhető Szelényi Iván és Szelényi Szonja az 1990 évi parlamenti választást követő szavazóbázis elemzése. Adataik azt mutatták, hogy a szavazóbázis a különböző szociológiai ismérvek szerint nem mutatott lényeges különbségeket. Ennek ellenére néhány, a pártokkal közhelyszerűen összekapcsolt tulajdonság beigazolódott, néhány pedig megcáfolódott. Például a Kisgazdapárt szavazótáborába munkás és paraszt körből került ki, akiknek iskolai végzettsége az átlagnál alacsonyabb és vagyoni helyzetük rosszabb. A Magyar Szocialista Párt szavazói között a munkások és parasztok aránya a legkisebb volt. Az SZDSZ és a Fidesz szavazótáborába ekkor az átlagnál lényegesen magasabb arányban tartalmazott értelmiségieket és magasabb iskolai végzettségűeket. Ekkor a Ma-

gyar Demokrata Fórum szavazóbázisa volt a legközelebb az országos átlaghoz, ők voltak akkor a legkevésbé osztálypárt. A vizsgálat kimutatta még, hogy a parlamenti választáson részt nem vevők lényegesen alacsonyabb iskolai végzettségűek és szegényebbek voltak, mint a résztvevők. Ugyanezen adatfelvétel alapján Kolosi Tamás és munkatársai a szavazók véleményét vizsgálták a programokról adott vélemények tükrében. Fő következtetésük az volt, hogy a pártok szavazóinak véleményei nagyon kevésbé térnek el. (Andorka 1997:452)

Az első komolyabb lépés a téma vizsgálatában az 1993-ban végzett kelet-európai rétegződés-vizsgálat segítségével vált lehetségessé, mely tartalmazta a pártpreferencia-vizsgálat alapkérdéseit, azaz: „ha jövő vasárnap lenne a parlamenti választás, elmenne-e szavazni?”, továbbá: „ha biztosan, illetve valószínűleg elmenne szavazni, kire szavazna?”. Ezek a kérdések megegyeznek a 2000. évi Szeged-vizsgálatban feltett pártpreferenciát vizsgáló kérdésekkel. Ebben a nagymintás vizsgálatban is csupán 4 parlamenti párt híveinek száma volt elég nagy ahhoz, hogy összetételüket elemezzék. A szavazáson való részvételi szándék ebben a felvételben is erős összefüggést mutatott a társadalmi helyzettel, jövedelemmel, iskolai végzettséggel. A privilegizáltabb rétegek tagjai nagyobb százalékban állították, hogy részt vesznek a választáson. Csak példaként említem meg, hogy ekkor az MSZP potenciális szavazói közt voltak a legtöbben, akik felsővezetők voltak, s akik felsőfokú végzettséggel rendelkeztek. A munkás szavazók ekkor még nem az MSZP mögé sorakoztak fel, és az életkori összetétel azt mutatta, hogy a Fidesz választói között van a legtöbb fiatal. (Andorka 1997:453)

A következő mérföldkőnek tekinthető Gázsó Ferenc és Stumpf István 1995-ös vizsgálata, amelyben az 1994. évi parlamenti választás eredményeit elemezték a különböző pártok szavazóinak összetétele szempontjából. A '94-es választás kapcsán felvetődik a kérdés a pártpreferenciák stabilitásával kapcsolatban, hiszen a választást megelőző hat hónapban a Fidesz támogatottsága erősen lecsökkent, az MSZP támogatottsága erősen megnőtt. A szerzők ennek okait kutatva arra a következtetésre jutottak, hogy elsősorban a munkások jelentős része az MSZP választói közé állt. Ők 1993 tavaszán még nem rendelkeztek világos pártpreferenciával. Ekkor az MSZP választói táborában két, egymástól eltérő érdekekkel rendelkező nagy tábor volt: a vezető réteg, ezen belül a gazdasági vezetők jelentős része, valamint a szakképzetlen munkások. A szerzők bevezetnek több új fogalmat, a szavazókat csoportokba osztják a párthoz kötődésük erőssége, és szavazatuk konzekvens mivolta szerint. Így konklúziójuk az, hogy a korábban FIDESZ-t támogató, „gyengén kötődő, nem konzekvens” választók jelentős része áttért az MSZP oldalára. (Andorka 1997:453-454)

A pártpreferenciák ingadozásának mértékéről még részletesebb képet nyújtanak a Magyar Háztartás Panel évről évre végrehajtott adatfelvételei. Így öt különböző időpontból rendelkezünk pártpreferencia-adatokkal, és ezekből kitűnik, hogy az egyes pártok támogatóinak aránya évről évre erősen ingadozott. Mindez arra enged következtetni, hogy a politikai vélemények a magyar társadalomban még kevésbé kristályosodtak ki, ezért a következő években nem csak a pártok szavazóinak aránya, de a politikai vélemények alakulása is nagy átalakuláson fog átmenni. (Andorka 1997:454)

Andorka Rudolf nyomán tehát végighaladtunk a téma kutatástörténetén a kilencvenes évek közepéig. Ez az időszak a módszerek kialakulásának, magyar viszonylatokra való alkalmazásának az időszaka. A következőkben tárgyalt három szerző munkáiban már kiforrott módszerekkel és elemzési szempontokkal dolgozik.

RÓBERT PÉTER VIZSGÁLATA ORSZÁGOS MINTÁN, A PÁRTOK ORSZÁGOS SZAVAZÓTÁBORAINAK ÖSSZETÉTELE

Róbert Péter lényegében a fenti elemzési szempontokkal vizsgálta a parlamenti pártokra vonatkozó trendeket, szavazótáboraik összetételét, 15 hónapos időszakban, 12 adatfelvétel adatai alapján (1998 őszétől 1999 végéig). Lényegében egy átmeneti időszakban vizsgálja a politikai preferenciák alakulását, melynek nem tulajdonít különösebb jelentőséget, de érdekesnek tartja a hónapról hónapra történő összehasonlítást. Ebben az időszakban a FIDESZ kormányzott, és a politikai verseny ténylegesen a két nagy párt között zajlott, a többi párt csupán asszisztált ehhez. Igazi változások csak a FIDESZ és az MSZP szavazótáboraiiban történtek. (Róbert 2000:5-6)

Róbert szempontjai és elemzési módszerei közül sokat átvettem, gondolatmenetét több helyen követésre érdemesnek ítéltam, hiszen munkájában szociológiai és társadalmi-demográfiai szempontok szerinti elemzéseket hajtott végre a két nagy párt szavazótáborán, országos mintán. (Róbert 2000:9)

Az országos mintán a két nagy pártra szavazó nők és férfiak esetében az MSZP szavazótáborában közel fele-fele az arány, azonban a Fidesz szavazótáborában az arány 55-45 a nők javára. Tehát a FIDESZ-re több nő szavazott, mint férfi. A korösszetétel vizsgálatánál figyelembe kell venni, hogy az MSZP inkább épít az idősebb korosztályra, míg a FIDESZ mint egykori generációs párt inkább a fiatalabb nemzedékre. Az országos adatok szerint az MSZP szavazóinak közel negyede 60 év feletti, fele közép-

korú s 28 %-a fiatal. Ez egy meglehetősen egyenletes eloszlásnak tűnik, de elmondható, hogy a párt szavazótábora idősebb, mint a FIDESZ-é. A FIDESZ választóinak bő kétötöde középkorú, ugyancsak kétötöde fiatal, és szűk egyötöde 60 év feletti. (Róbert 2000:10)

Az iskolai végzettség szerinti vizsgálódásnál kiderült, hogy országosan az MSZP szavazóinak 13 %-a diplomás, 28 %-a érettségizett s 59 %-a ennél alacsonyabban iskolázott. Ez a megoszlás egy az átlagnál képzetesebb szavazótáborról tanúskodik, a diplomások enyhén felülreprezentáltak, az érettségizettek nagyobb mértékben, mint az országos átlag. A FIDESZ szavazótáborában a diplomások aránya 11 %, ami megfelel az országos átlagnak, és nincs jelentősebb eltérés attól az érettségizettek és az alacsonyabb végzettségűek tekintetében sem. Róbert megjegyzi, hogy az MSZP támogatóinak száma úgy növekedett meg, hogy a szavazótábor iskolai végzettsége statisztikailag szignifikáns módon nem változott meg. A Fidesz szavazótábora valamelyest módosult iskolázottság tekintetében 1999 végére, de jellemző, hogy inkább az alacsonyabb iskolai végzettségűk hagyták el a pártot. (Róbert 2000:11)

Társadalmi osztályszerkezet tekintetében vizsgálódásához Róbert a Goldthorpe-féle osztályszerkezetet használta fel, míg én dolgozatomban a társadalmi önbesorolás módszerével dolgozom, ezért ez a két szempont nem összehasonlítható. (Róbert 2000:11-12)

A jövedelmi helyzet mérésére az egy főre jutó háztartási jövedelmeket használta fel Róbert, kvintilisekre számítva. Mivel itt az alapfeltételezés az, hogy minden cellába 20 % jut, az adatok értelmezése egyszerűbbnek tűnik. Az MSZP esetében a sor így néz ki, az alsó kvintilistől haladva a felső kvintilisig: 15, 16, 20, 23, 26 %. Ennek alapján elmondhatjuk, hogy az MSZP szavazótáborában a jobb jövedelmi helyzetűek felülreprezentáltak. A Fidesz esetében a számsor 22, 21, 20, 18 és 18 %, ebből látható, hogy itt az alacsonyabb jövedelműek felülreprezentáltak, ellentétben az MSZP szavazótáborával. Ennek alapján megállapíthatjuk, hogy a FIDESZ választói között túlsúlyban vannak a rosszabb jövedelmi helyzetűek. (Róbert 2000:12)

A hit tekintetében az országos mintán az MSZP szavazói közül minden harmadik nem vallásos, miközben a semmilyen egyházhoz nem kötődő szavazók csak egyötöd arányban találhatók meg a Fidesz választói között. (Róbert 2000:13) A vallásosság, mint ahogy fentebb írtam, az egyike azoknak a törésvonalaknak, amelyek mentén komoly különbségek húzódnak meg a pártok szavazótáborai között, a baloldali pártoknál (MSZP) kisebb a vallásosok aránya, ellentétben a politika jobb oldal pártjaival, ahol ez az arány nagyobb, mint az országos átlag.

A volt MSZMP-tagság tekintetében az MSZP szavazótáborában 20%

vallotta magát volt tagnak, ezzel ellentétben a FIDESZ szavazótáborában csupán 5 %. Ez egyértelműen megmutatja, hogy a volt állampárt egykori hívei nagyobb arányban csoportosulnak a Magyar Szocialista Pártban, mint a FIDESZ-ben. Ez a jelenség is összecseng a fentebb leírtakkal, hiszen a nomenklatura törésvonal, azaz az egykori kommunista állampártba való integráltság is fontos megosztó tényező lehet a pártok szavazótáborai között. (Róbert 2000:13)

FALUSI SZAVAZÓTÁBOROK GAZSÓ FERENC KUTATÁSAI NYOMÁN

Gazsó Ferenc a falusi pártpreferenciák vizsgálatáról írt két tanulmánya úttörő a falusi lakosság politikai preferenciáinak vizsgálatában. Elsőként készített többdimenziós elemzést a falun élő választóközönség szociológiai jellegzetességeit, a falusi lakosság politikai orientációit megismerendő. Ismert, hogy a településszerkezet mentén a választói viselkedés jellegzetesen eltérő karaktertípusai rajzolódnak ki. Az országos pártpreferencia-kutatások rendszeresen jegyzik a falunk élő választópolgárok pártpreferenciáit is, és ezek rendszerint alátámasztják, hogy a település a pártpreferenciák szóródásának egyik jelentős dimenziója. Célja az volt, hogy empirikus elemzés segítségével megismerje a falusi választói népesség és a pártok viszonyának bizonyos jellegzetességeit. (Gazsó 2000:2).

Gazsó másik tanulmányában – mely lényegében az előzőnek egy része átdolgozva – a falusi lakosság adatait az országos adatokkal hasonlítja össze, és bizonyítja, hogy a falusi és országos preferenciák között és a szavazótáborok összetételében jelentős különbségek vannak. Egy számunkra is fontos megállapítást idéznék: „A hazai társadalomkutatásban a falu-város dimenziót a pártpreferenciákat erőteljesen differenciáló háttérváltozóként értelmezik, sőt a kutatók egy részének felfogása szerint a falusi település egyenesen objektív szociokulturális jellegzetességeket hordozó és ilyen értelemben a politikai mezőt törésvonal jelleggel megosztó faktor”. (Körösenyi, idézi: Gazsó 2001:47)

Gazsó megállapítja, hogy a falun élő választóközönség csaknem hattizede alacsony iskolai végzettséggel rendelkezik, nem rendelkezik semmiféle szakképesítéssel, tudástőkével, amelynek segítségével egy tisztas, stabil megélhetést biztosító pozícióra tudna szert tenni, egy munkahelyen el tudna helyezkedni vele. Elsősorban a nyugdíjasok iskolai végzettsége alacsony, azonban iskolázatlan és szakképzetlen a munkaképes korú (18-60 éves) lakosság közel egyharmada is. Ezért tudjuk, hogy a falusi munkaképes lakosság alacsony iskolai végzettséggel rendelkező 40 százaléka ki-

szorult a munkaerőpiacról. Összességében a falusi lakosság 38%-nak van folyamatos foglalkoztatást biztosító munkahelye, ez az arány országosan 52%. (Gazsó 2001.) Társadalmi helyzetüket tekintve a falusi lakosság minden második tagja fizikai munkás szakképzettség nélkül, és ezek az emberek a szubjektív önbesorolásnál is a társadalom legalsó rétegeibe sorolják magukat. Életkörülményeik, helyzetük és kilátásaik alapján ezek az emberek nagy többségében magukat alsó- és munkásosztályba sorolják. Érdekes még az a tendencia, hogy ezek az emberek nagyon magas arányban tartják magukat a rendszerváltás veszteseinek. (Gazsó 2001)

A PÁRTOK VÁLASZTÓINAK TÁRSADALMI HÁTTERÉRŐL ANGELUSZ – TARDOS NYOMÁN

Angelusz Róbert és Tardos Róbert tanulmányában áttekintette a hat parlamenti párt szavazótáborának szociális-demográfia jellegzetességeit. Ebből én a két nagy pártra vonatkozó eredményeiket emelném ki. Az MSZP esetében a korábbi MSZMP-tagságot tartják a döntő rekrutációs tényezőnek, emellett azonban némi szerepet játszik a mobilitás is. Az MSZP szavazótáborában az átlagosnál nagyobb számban fordulnak elő olyanok, akiknek az iskolai végzettsége meghaladja szüleik iskolai végzettségét. (Angelusz-Tardos 2000:24)

A FIDESZ szavazótáborának rekrutációjában az életkor az egyik fő tényező, emellett felfedezhető egyféle heterogenitás, mert míg az MSZP-nél a felfelé mobilitás, a FIDESZ esetében a lefelé mobilitás és az immobilitás jelenik meg önálló tényezőként. A leblokkolt mobilitás lehet a politikai beállítódások egyik szociális indítéka. A szerzők megállapítják, hogy a pártok szavazótáborát legmarkánsabban elkülönítő „erőforrás”-dimenzió egyaránt tartalmaz kulturális, anyagi és társadalmi erőforrásokat. (Angelusz-Tardos 2000:25)

A SZAVAZÓTÁBOROK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE A SZEGEDI MINTÁN

(A pártok támogatottsága az összes megkérdezett körében)

A preferenciát vizsgáló kérdések eredménye a teljes lakosságra nézve a következő: 2000-ben a FIDESZ-MDF támogatottsága 16,4 %, az MSZP támogatottsága 19,5 %. Ekkor még az MSZP vezetett a két párt közötti versenyben a szegediek körében, azonban 2001-re ez a tendencia megfordul, ekkor a FIDESZ-MDF támogatottsága 26,6 %, az MSZP-é pedig

22,6%. Láthatjuk tehát, hogy 2001-ben már a polgári erőknél volt az előny. Ezek a százalékok egybeesnek azon érvényes esetszámok arányával az adatfájlokban, melyeknek segítségével a szavazótáborokat vizsgálni tudjuk. A hozzájuk tartozó elemszám: 2000-ben a FIDESZ-MDF-re szavazók száma a mintában 181 fő, MSZP-s szavazóké 214 fő, 2001-ben FIDESZ-MDF-s szavazók 312 fő, MSZP-s szavazók 265 fő.

FÉRFI ÉS NŐI SZAVAZÓK

Az MSZP és a FIDESZ-MDF szavazótáborainak nemek szerinti összetételét a Melléklet 1. pontja alatt találhatjuk meg. A táblázatban sorszázlékok szerepelnek, tehát a két adatfelvételi időpontra vonatkozóan leolvasható, hogy a férfiak és a nők milyen arányban szavaztak a pártokra.

Az MSZP szavazói között az arány majdnem 50-50 % a nemek között mind a két adatfelvétel esetében. Ellenben a FIDESZ-MDF-re mind a két időpontban több nő szavazna, mint férfi. Az arány 2000-ben 60,8-39,2, 2001-ben 59,2-40,8 (az első szám a nők aránya, a második a férfiaké). Ennek alapján elmondhatjuk, hogy a FIDESZ-MDF szavazótáborában magasabb a nők aránya, mint a férfiaké, míg az MSZP szavazótáborában az arány közel kiegyenlített. Az arányok az időben jelentősen nem változtak meg. A nők arányában komoly változás a szavazótáborokban az eltelt egy év alatt nem történt.

IDŐS ÉS FIATAL SZAVAZÓK

Az elemzéshez három korcsoportot különböztettünk meg: a legfeljebb 35 éveseket (fiatalok), a 36-60 éveseket (középkorúak), és a 60 év felettieket (idősek). A Melléklet 2. pontja alatt találhatjuk a táblázatot, melynek megfelelő sorszázlékos megoszlásai mutatják a pártok szavazótáborainak korösszetételét. Elmondhatjuk, hogy az MSZP jobban épít az idős korú szavazókra, mint a FIDESZ-MDF (Róbert:10). Az adatok szerint ez a különbség a két párt szavazótábora között nem ennyire éles, és a két adatfelvételi időpont között jelentősen megváltozik. A 60 év felettiek aránya az MSZP szavazótáborában 2000-ben még 26,2 %, azonban 2001-ben már csupán 18,9 %. Az arány hasonlóan alakul a FIDESZ-MDF esetében is. Ez a jelenség sokféle magyarázatot kaphat. Legvalószínűbb ok az, hogy a 2001-es vizsgálatban többen adtak választ a pártpreferenciát vizsgáló kérdésre, tehát a népességben a bizonytalanok aránya a választás közeledtével csökkent, az idős korú népesség viszont már 2000-ben is stabil prefe-

renciákkal rendelkezett. Ezt alátámasztja a fiatalok jelentős mértékű aránynövekedése 2001-ben. Ez a tendencia azonban még mindig hozza azt az országos trendet, hogy a FIDESZ-MDF szavazótábora inkább nevezhető fiatalabbnak, mint az MSZP-é.

A középkorúak esetében az arányok azt mutatják, hogy ez a csoport inkább szavaz az MSZP-re, mint a FIDESZ-MDF-re, de statisztikailag szignifikáns különbség nem mutatható ki.. Hasonló a helyzet a fiatalokkal, akik azonban nem az MSZP-t, hanem a FIDESZ-MDF-et preferálják inkább. Elmondhatjuk, hogy a pártok szavazótáborainak szélesedésével, a tömegpárttá válás folytatódásával ezek a különbségek egyre kisebbek lesznek, azonban a pártok „közismert karaktereihez” hozzátartozik ez a különbség a szavazótáborok között. Hiszen a Fidesz elvileg rétegpártként indult útjára, míg az MSZP-t indulása óta az idősebb rétegek támogatják. A középkorúak aránya a fiatalok arányának növekedésével csökkent az MSZP szavazótáborában, míg a FIDESZ-MDF szavazótáborában a fiatalok aránya 2000-ről 2001-re közel 6 %-kal emelkedett, és ez a középkorú szavazók kismértékű, az idős szavazók picivel nagyobb mértékű aránycsökkenésével járt.

A SZAVAZÓTÁBOROK KÜLÖNBSÉGEI ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINT

Az iskolázottságot három szintre bontottuk a vizsgálatban. Az alapfokú végzettségbe tartoznak azok, akik nem fejezték be az általános iskolát, az alapfokú végzettségűek és a szakmunkás képesítésűek tehát azok, akik nem szerezték meg az érettségit. Középfokú végzettségűek azok, akik valamilyen közoktatási intézményben érettségit szereztek, és felsőfokúak azok, akik főiskolán, egyetemen diplomáztak. A sorszámlékok szerinti megoszlások a Melléklet 3. táblázatán láthatóak.

A nagyvárosi minta jellegéből adódóan Szegeden az iskolázottság jóval magasabb, mint az országos átlag. A pártok szavazótáborai esetében is kitűnik ez, viszont ebben az esetben is azt mondhatjuk, hogy az arányok kiegyenlítettek. A FIDESZ-MDF szavazótáborában mind a két évben magasabb a diplomások aránya, mint az MSZP szavazótáborában, és ezzel összhangban megfigyelhető, hogy a középfokú végzettségűek aránya az MSZP szavazótáborában a nagyobb. 2000-ben még magasabb az alapfokú végzettségűek aránya az MSZP szavazótáborában, azonban 2001-re ez az arány a FIDESZ-MDF javára módosul. 2000-ről 2001-re az arány 31,5 %-ról 36,5 %-ra emelkedik, ezzel együtt növekedett, de nem ilyen jelentős mértékben a középfokú végzettségűek aránya is, ezzel párhuzamban a

diplomások arányának drasztikus, több mint 7 százalékos csökkenése tapasztalható. A diplomások aránya az MSZP szavazótáborában is csökkent, de nem ilyen nagy mértékben. Ebben az esetben is érzékelhető a 2000-es és a 2001-es adatfelvétel közötti különbség, amit a korösszetétel magyarázatánál próbáltunk bemutatni.

Az iskolai végzettség az egyik olyan jellemző, ami a szegedi mintában sokkal magasabb, mint az országos mintában, pont a nagyvárosi jegyek miatt. Róbert Péter 1999 végi adatai szerint az MSZP szavazótáborában a diplomások aránya 18 %, ami sokkal magasabb mint a 11 %-os országos átlag. A FIDESZ esetében ez az arány 13 %, ami szintén magasabb az országos átlagnál, de nem olyan nagy mértékben felülreprezentáltak benne a diplomások, mint a másik nagy pártban. A szegedi szavazótáborokban az arány, mint láthatjuk 2000-ben az MSZP esetében 38,1 %, 2001-ben 30,8 %, a FIDESZ-MDF esetében 2000-ben 32,2 % 2000-ben 28,8 %. Ezt alátámasztja a nagyvárosi mintáról írt szövegrész, melyben megállapítjuk, hogy a városokban élők között magasabb a felsőfokú végzettségűek aránya, mint az országos arány, és sokkal magasabb, mint a községekben élő diplomások aránya.

A SZAVAZÓTÁBOROK KÜLÖNBSÉGEI JÖVEDELMI HELYZET SZERINT

A jövedelmi helyzet vizsgálatára a háztartás jövedelmének egy főre jutó részét használtuk, kvintilisekre osztva. A táblázatok a szavazótáborok jövedelmi megoszlásáról a Melléklet 4. (FIDESZ-MDF) és 5. (MSZP) részében láthatóak, ezeken szintén a sorszázalékos megoszlások szerepelnek. Az alapmegoszlás az lenne ebben az esetben, hogy minden cellában 20 % kapna helyet. Ezért ehhez képest tudunk viszonyítani. Az MSZP esetében a sor a legalsótól a legfelső kvintilisig 2000-ben 17,5; 12; 20,8; 25,1; 24,6 és 2001-ben 19,6; 23; 13,6; 28,5; 15,3. Az első számsorból jól látszik, hogy az MSZP esetében a magasabb jövedelműek felülreprezentáltak voltak a 2000-es felvétel idején. A második számsoron azonban látszik egyféle kiegyenlítődés. A FIDESZ-MDF szavazótáborának jövedelmi helyzete a következőképpen alakult: 2000-ben: 24,7; 18,7; 17,3; 16; 23,3 és 2001-ben 17,8; 22; 18,9; 29,2; 12,1. Az első számsor alapján a FIDESZ-MDF szavazótáborában hasonló arányban találhatók meg az alacsony jövedelműek, mint a magas jövedelműek (1. és 5. kvintilis), ez azonban 2001-re jelentősen megváltozik, a szavazótábor inkább a 2-3-4-es kvintilisbe csoportosul, a szélső kvintilisekben szereplő szavazók aránya csökken. Az MSZP esetében is észrevehető ez a tendencia. A 4., felső közép

kvintilisbe tartozók a 2001-es évben mindkét szavazótáborban igen magas arányt képviselnek. A FIDESZ-MDF szavazótáborában 29,2 %, az MSZP-ében 28,5 %.

A jövedelmi helyzetről érdemes bővebben szót ejteni, hiszen a kvintilisekbe a várt eredmény minden cella esetében 20 %, és ehhez képest mindkét párt adatai jelentősen eltérnek. Az 1999 végi országos arány megtalálható fentebb a dolgozatban, Róbert Péter tanulmányának bemutatásánál. (Róbert 2000:12) Ott az a tendencia került leírásra, hogy az MSZP szavazótáborában felülreprezentáltak a magasabb jövedelműek, mint a FIDESZ szavazótáborában. Ez az MSZP 2000-es adatsorára ránézve ilyennek is tűnik, azonban 2001-ben komoly elmozdulás figyelhető meg, a legmagasabb jövedelműek aránya jelentősen, több mint 9 %-kal csökkent a párt szavazótáborában. A FIDESZ-MDF esetében ez a csökkenés több mint 11 %-os. Ezért elmondhatjuk, hogy tapasztalható egyféle kiegyenlítődés, a 2001-es vizsgálat adatai alapján a jövedelmekben alig van különbség a két szavazótábor között. Ennek a kiegyenlítődésnek az okát azonban nem tudni miben kell keresni.

Itt kell megemlíteni, hogy a válaszadók a jövedelmi adatokat a tapasztalatok szerint nem mindig pontosan adják meg a kérdezőbiztosoknak, ezért ezek az eredmények nem tekinthetők teljesen pontosnak, ellenben véleményünk szerint mint jelzőszámok kiválóan működhetnek és bemutathatják a főbb tendenciákat a szavazótáborok jövedelmi helyzetében, azoknak alakulásában.

KÜLÖNBSÉGEK FOGLALKOZÁS SZERINT

A szavazótáborok közötti foglalkozásbeli különbségekhez 4 kategóriát használtunk fel, ezek: a vállalkozó, vezető beosztású alkalmazott, szellemi alkalmazott és a fizikai alkalmazott. A táblázatok az eredményekkel a Melléklet 6. és 7. részében láthatóak, az eddigiekhez hasonló sorszámozásos formában.

Az országos adatok szerint a vállalkozók a FIDESZ szavazótáborában szerepelnek nagyobb arányban, mint az MSZP-ben, azonban 2000-ben Szegeden az MSZP szavazótáborában magasabb a vállalkozók aránya, de ez 2001-re megfordul.

A vezető alkalmazottak aránya az MSZP szavazótáborában magasabb, azonban az adatokon látszik egyféle tendencia, hogy ennek a rétegnek az aránya az MSZP szavazótáborában csökken, a FIDESZ-MDF-ében pedig nő. A szellemi alkalmazottak aránya a FIDESZ-MDF szavazótáborában 2000-ben 44,8 %, 2001-ben 36,2 %, az MSZP szavazótáborában 2000-ben

34,7; 2001-ben 29,4. Mindkét szavazótábor esetében csökken tehát a szellemi alkalmazottak aránya, a FIDESZ-MDF-ében, ahol az arány eleve magasabb volt, nagyobb mértékben. Ennek ellenére elmondhatjuk, hogy a szellemi alkalmazottak lényegesen nagyobb arányban jelennek meg a FIDESZ-MDF szavazótáborában, mint az MSZP-ében. Ez megfelel az országos tendenciáknak, mivel országosan az MSZP szavazótáborában magasabb a vezetők aránya, mint a FIDESZ-ében, és a szegedieknek is, hiszen előzőleg megállapítottuk, hogy a FIDESZ-MDF szavazótábora valamivel magasabb arányban tartalmaz képzettebb embereket, mint az MSZP-é. A fizikai alkalmazottak aránya 2000-ben közel azonos a két párt szavazótáborában, azonban 2001-re ez az MSZP javára módosul, több mint 4 %-kal magasabb a fizikai alkalmazottak aránya a Magyar Szocialista Párt szavazótáborában.

KÜLÖNBBSÉGEK TÁRSADALMI OSZTÁLY SZERINT

Az eddigi elemzéseim a két vizsgálat, a 2000-es és a 2001-es adatainak összehasonlításán alapultak. Azonban sok kérdés, ami fontos lehet a pártválasztás szempontjából, nem szerepel mind a két kérdőívben. Innentől ezeknek a tárgyalására térek rá.

Önbesorolások módszer

Az egyik ilyen nagyon fontos kérdés a társadalmi osztály szerinti önbesorolás kérdése. Az önbesorolások módszer¹ lényege az, hogy az embereknek felteszik a kérdést, érzésük szerint milyen társadalmi osztályhoz tartoznak. A szerkezet- és rétegződésvizsgálat ezen speciális módszerét először Magyarországon Kolosi Tamás, Papp Zsolt és szerzőtársaik használták fel, az 1970-es években négy kisebb helyi mintán végzett vizsgálatukban. (Andorka:155)

Ők ezeknek a vizsgálatoknak az eredményeit a Réteghelyzet, rétegtudat című könyvükben publikálták. Kolosi és szerzőtársai pontos megítélést, nagyfokú tudatosságot tételtek fel a megkérdezettek részéről, az embereket nem csak saját helyzetükről, hanem a magyar társadalom helyzetéről is megkérdezték. (Kolosi-Papp:192)

Az egyik legkorábbi ilyen jellegű vizsgálatot Richard Centers végezte az Egyesült Államokban. Centers a Fortune magazin közvéleménykutatása nyomán kezdte el saját kutatását. A Fortune magazin felmérése azt

¹ A módszer megnevezése Anthony Giddens: Szociológia című könyvének magyar fordításában szubjektív módszer, azonban a két kifejezés egy dologra utal. Én e tanulmányban a Kolosi Tamás, Papp Zsolt-féle önbesorolások módszer kifejezést alkalmazom.

mutatta, hogy az amerikaiak 80%-a a középosztályba sorolja magát. Centers azonban rámutatott arra, hogy a magazin csupán három válaszlehetőséget kínált: alsó osztály, középosztály és felső osztály. Véleménye szerint, ha bevezetnek egy negyedik kategóriát, a munkásosztályt, akkor a saját mintájában szereplő emberek fele kész besorolni magát ebbe a kategóriába, azonban az emberek nem szívesen azonosulnak az alsó osztály kifejezéssel. Mary és Robert Jackman nemrégiben megpróbálta Centers módszerét alkalmazni. Az emberektől megkérdezték, hogy a felsorolt osztályok közül (szegény, munkásosztály, középosztály, felső középosztály, felső osztály) melyikbe sorolnák be magukat. A kapott eredmény szerint a megkérdezettek közül körülbelül 8% tekintette magát szegénynek, 37% a munkásosztályhoz, 43% a középosztályhoz, 8% a felső középosztályhoz és 1% a felső osztályhoz sorolta magát. (Giddens:235)

ÖNBESOROLÁS A SZEGED STUDIES-BAN

A Szeged 2001 kérdőívben szerepel ilyen kérdés. Az osztálybesorolás több nyugat-európai ország esetében jó statisztikai kapcsolatot mutatott a pártpreferenciákkal (Nieuwebeerta, idézi: Róbert 2000:11)

Az általunk felhasznált osztálybesorolás elemei a következők: alsó osztály, munkásosztály, középosztály, felső középosztály és legfelsőbb osztály. Legfelsőbb osztályba csupán egy megkérdezett sorolta be magát, ezért a statisztikai elemzésekből ezt a szempontot kihagyjuk. A sorszámalékokat tartalmazó táblázatok a Melléklet 8. (FIDESZ-MDF) és 9. (MSZP) részében találhatóak meg. A középosztály aránya mindkét párt esetében közel azonos a szavazótáborokban, komoly eltérés igazán csak a munkásosztály és a felső középosztály esetében van. A munkásosztályba több MSZP-s szavazó sorolta be magát (33,3 % szemben a 26,4 %-al), míg a felső középosztályba több FIDESZ-MDF-s szavazó (11,3 % szemben a 4,6 %-al) gondolja magát a helyzete, életkörülményei, lehetőségei alapján. Ezek a különbségek összhangban vannak a pártokról kialakult képpel, hiszen elvileg egy szocialista párt a munkásokat kellene, hogy maga köré tömörítse, míg egy polgári párt a tehetősebb rétegeket.

A változók eredeti kereszttáblájára elvégeztem egy Khí-négyzet próbát, mely a pártválasztás és a társadalmi önbesorolás közötti kapcsolatot vizsgálja. Kiinduló hipotézisem az volt, hogy a változók között nincs kapcsolat, azonban a Khí-négyzet próba eredménye erre rácsúszott, a változók között szignifikáns kapcsolat található (szignifikancia érték: 0,027, szignifikancia szint: 0,05, a Khí-négyzet próba táblázata a Melléklet 9. részében található meg) A statisztikai kapcsolat tehát igazolható a változók között.

Hipotézisem az volt, mint ahogy azt már az előzőekben is láhattuk, hogy nem található kapcsolat a független és függőváltozók között. A coefficients táblázatban ebben az esetben statisztikailag szignifikáns eredményt nem kaptunk, azonban a standardizált béta értékek negatívak. A regresszió esetében a negatív értékek negatív hatást, a pozitív értékek pozitív hatást jelentenek. Így tehát elmondhatjuk, hogy aki a társadalmi önbesorolásban elhelyezte magát, kisebb eséllyel szavaz a FIDESZ-MDF-re, mint az MSZP-re. Legkisebb eséllyel a munkásosztály (-0,472) és a középosztály (-0,453) tagjai teszik ezt. Ezek az eredmények összhangban állnak eddigi eredményeinkkel.

KÜLÖNBSEGEK VALLÁSOSSÁG SZERINT

A vallásosság az egyik olyan törésvonal, amely nemcsak Nyugat Európában, de Magyarországon is megjelenik, és egyféle választóvonalaként funkcionál az egyre inkább homogenizálódó pártok között. Ennek elemzését a szegedi minta esetében is fontosnak tartottam elvégezni.

Vallásosságra vonatkozó kérdés a Szeged 2000 kérdőívben szerepelt. Ezért jelen esetben ennek az adataira építke. A vallásosság esetében 3 kategóriát különböztet meg: vallásos, nem vallásos, bizonytalan. A szavazótáborok vallásosság szerinti besorolását a Melléklet 10. részében levő táblázat tartalmazza, az adatokat sorszázalékos formában megjelenítve.

A két párt szavazótábora vallásosság tekintetében markáns különbségeket mutat. A FIDESZ-MDF szavazótáborában a magukat vallásosnak vallók aránya 64,4 %, míg az MSZP-ben ez csupán 39,8 %. Ez betudható a két párt által képviselt világnézeti különbségeknek, és a tradicionális értékek mibenlétéről vallott különbségeknek. Erre a szempontra tehát az eddigiek közül a legkevésbé volt hatással a gyűjtőpárttá válás, a különbségek elmosódása.

Az országos arányhoz képest a magukat vallásosnak valló MSZP- és Fidesz szavazók aránya lényegesen kisebb a szegedi mintában. Ez betudható a városok szekuláris jellegének, a vallás kiszorulásának a városi emberek mindennapi életéből. A tendencia azonban megfigyelhető, hasonlóan az országoshoz, hogy a FIDESZ-MDF-s szavazótáborban lényegesen többen vallják magukat vallásosnak, mint az MSZP-ében.

Ezeknek a változóknak az eredeti kereszttáblájára is elvégeztem egy Khí-négyzet próbát, melynek kiinduló hipotézise az volt, hogy a változók között nincs kapcsolat. A kapott eredmények tükrében a kiinduló hipotézist elvetjük, hiszen a próba erős kapcsolatot mutat (szignifikancia érték: 0,000 , szignifikancia szint: 0,01, az eredeti táblázat megtalálható a Mel-

léklet 10. részében) a változók között. Ezzel tehát bebizonyosodott, hogy a vallásosság az egyik legfontosabb különbség a két szavazótábor között.

Az eltérés a pártok között vallásosság tekintetében a szegedi minta esetében nagyon jelentős, nagyobb mint az országos minta esetében. Ezért feltételezhetjük, hogy ez egy tipikus nagyvárosi szavazótábor egyik markáns jellemzője lehet.

KÜLÖNBSÉGEK AZ ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐ MUNKÁJÁVAL VALÓ ELÉGEDETTSÉG SZERINT

Ezt az adatot a 2001-es kérdőív alapján vizsgáltam. Ez az országos vizsgálatokban nem használt szempont, azonban a szegedi vizsgálatban igen. Feltételeztem, hogy az országgyűlési képviselő munkájának megítélése és a pártválasztási szándék között található kapcsolat, hiszen a logika azt diktálja, hogy ha rosszul dolgozik a képviselő, a szavazók le akarják váltani, azonban ha jól, pozíciójában a választáson is meg kívánják erősíteni. Ez alól kivételek lehetnek azok a választók, akik erős pártkötődésekkel rendelkeznek, az ő esetükben feltételezhetjük, hogy az országgyűlési képviselő munkájának minősége nem befolyásolja szavazatukat, hiszen magukat ettől függetlenül egy másik párthoz kötik.

A táblázat a sorszámozott adatokkal a Melléklet 11. részében található. Ebből kitűnik, hogy az akkori kormánypárti (FIDESZ-MDF) szavazók elégedettebbek a képviselő munkájával, ennek az oka az lehet, hogy ekkor Szegeden nem volt ellenzéki parlamenti képviselő. Tehát ebből kitűnik, hogy a kormánypárti szavazók inkább elégedettek képviselőik munkájával, mint az ellenzékiek.

A különbségek markánsak, a FIDESZ-MDF szavazótáborában nagyobbraért elégedett a képviselő munkájával 24,7 %, szemben az MSZP 19,5 %-ával és teljes mértékben elégedett 18 %, szemben az MSZP 11,9 %-ával.

Ezek között a változók között is statisztikai kapcsolat meglétét vizsgáljuk, a Khí-négyzet próba elvégzésével az eredeti keresztáblán. Kiinduló hipotézisem ebben az esetben is az volt, hogy nincs kapcsolat a két változó között. A próba azonban szignifikáns kapcsolatot mutatott ki a változók között. (szignifikancia érték 0,017, szignifikancia szint: 0,05, az eredeti táblázat megtalálható a Melléklet 11. részében). Ezek az eredmények tehát jelzik, hogy van kapcsolat az országgyűlési képviselő munkájának megítélése és a pártválasztás között.

A SZEMÉLYES HELYZETBEN A RENDSZERVÁLTÁS ÓTA BEÁLLT VÁLTOZÁSOK ÉS A PÁRTVÁLASZTÁS KAPCSOLATA

A Szeged 2001 vizsgálatban szerepel egy kérdés, ami azt tudakolja, hogy a megkérdezett hogyan ítéli meg, az ő személyes helyzete hogyan változott meg a rendszerváltás óta. Három kategória található meg itt: inkább rosszabb lett, se jobb, se rosszabb nem lett és jobb lett. Az eredményeket sorszázalékos formában tartalmazó táblázat a Melléklet 12. részében található meg.

Az országos vizsgálatokban tanúság, hogy az egykori MSZMP-t tagságnak szignifikáns hatása van a pártválasztásra (Róbert 2000:13). Ez a kérdés véleményem szerint hasonló alapokon nyugszik, hiszen azt vizsgálja, hogy a megkérdezett melyik rendszerben érzi jobban magát, a rendszerváltás előttiben vagy utániban. Persze az egykori állampártból sok szavazó a FIDESZ táborába került át, de többen kerültek az „utódpárt” berkeibe. A táblázat adataiból leolvashatjuk, hogy az MSZP szavazók relatív többsége, 48,6 %-a vélté úgy, hogy személyes helyzete a rendszerváltás óta rosszabbodott, szemben a FIDESZ-MDF-s szavazók 20,9 %-ával. Ez igen jelentős különbség, és megtalálható a „táblázat másik végén” is, a személyes helyzet javulását a FIDESZ-MDF szavazók 34,9 %-a vallotta, emellett azonban ugyanígy csak az MSZP-s szavazók 14,9 %-a nyilatkozott. Érdekes még megjegyezni, hogy a FIDESZ-MDF szavazók relatív többsége a se jobb, se rosszabb nem lett választ jelölte be, szemben az MSZP-s szavazók relatív többségével, mely azt vallotta, hogy személyes helyzete inkább rosszabb lett a rendszerváltás óta. Ez a különbség igen élesen jelenik meg a két szavazótábor között.

Az eredeti kereszt táblán jelen esetben is elvégeztem egy Khí-négyzet próbát, mellyel a változók közötti kapcsolatot kívántam vizsgálni. A kiinduló hipotézisem az volt, hogy a változók között nincs kapcsolat. A próba eredménye erre rácsófol, el kellett vetnem kiinduló hipotézisemet (szignifikancia érték. 0,000, szignifikancia szint: 0,01). A két változó között erős, szignifikáns kapcsolat található. Tehát elmondhatjuk, hogy a szubjektív helyzet rendszerváltás óta történt változása és a pártválasztás között van kapcsolat.

Ezt a kérdést tehát elég egyértelműen a nomenklatura törésvonalhoz sorolnám, annak ellenére, hogy nem a volt MSZMP-s párttagságra kérdez rá, csupán a személyes helyzet változásának megítélésére a rendszerváltás óta. Véleményem szerint ez a kérdés hasonló indikátor lehet az egykori MSZMP-s tagsághoz, hiszen feltételezhetjük, hogy az egykori állampárt tagjai saját helyzetüket nem javulónak ítélik meg annak felbomlása óta, különösen amiatt, hogy ők akkor a párt nomenklatúráját alkották, érdekérvényesítő, egy részük elit pozícióban volt, ami által komoly privilégiumokhoz jutottak-juttatták egymást, és ez a képességük a párt megszűnté-

vel intézményesült formában elveszett. Így tehát a törésvonal létezése Szegeden is megfigyelhető, hasonlóan az országos tendenciákhoz.

TÖBBVÁLTOZÓS ELEMZÉSEK AZ EDDIGI ÉS ÚJABB ELEMZÉSI SZEMPONTOK BEVONÁSÁVAL

Az eddigi részben elsősorban kétváltozós elemzésekkel dolgoztunk, most azonban áttértek a többváltozós elemzések alkalmazására. A többváltozós elemzéseink függő változója minden esetben a két nagy pártra való szavazási hajlandóság. Ezeket az elemzéseket Róbert Péter elemzései mintájára készítettem. (Róbert 2000:20) A magyarázó változók között szerepel a kérdezett neme (férfi szavazók a nőkhöz viszonyítva), foglalkozása (4 fajtára bontva), iskolai végzettsége (3 csoportra bontva), idegenekkel szembeni attitűdjei² (3 csoportra bontva) életkora (3 korcsoportra bontva), osztályhelyzet szerinti önbesorolása (4 csoportra bontva), a személyes helyzet változása a rendszerváltás óta (3 csoport), elégedettség az országgyűlési képviselő munkájával (3 csoportra bontva) és jövedelmi helyzet (egy főre jutó háztartásjövedelem részlet alapján számított ötödökkel mérve, a középső jövedelmi ötödhöz viszonyítva). Az elemzéshez a logisztikus regresszió módszerét alkalmaztuk, mind a két pártra külön-külön végeztem el a statisztikai becsléseket. Mindkét párt esetében két függő változót definiáltunk: a) az adott pártra szavazna, szemben az összes többi, kérdezettel, b) az adott pártra szavazna szemben az összes többi a másik nagy pártot választóval. Valamennyi modell esetében elmondható, hogy a statisztikai illeszkedés egyik lehetséges mutatója, az ún. helyesen besorolt esetek aránya a modell alapján 70 % körül mozog (ezt az adatot diszkriminancia-analízissel kaptuk). Tehát a modellek ebből a szempontból jónak tekinthetők. (Róbert 2000:21)

A FIDESZ-MDF-RE VALÓ SZAVAZÁS TÖBBVÁLTOZÓS ELEMZÉSE

A FIDESZ-MDF választására vonatkozó statisztikai modellekből származó becslések a Melléklet 13. részében lévő táblázatban találhatók meg. Valamennyi magyarázó változó együttesen található meg a modellben, tehát befolyásoló szerepüket egymással kölcsönhatásban fejtik ki.

² Ezek a változók egy K-means Cluster elemzés eredményeként jöttek ki, mellyel besoroltuk a válaszadókat idegenekkel szembeni attitűdjeik alapján. Három csoport jött ki: kirekesztők, befogadók, és „normál” attitűdökkel rendelkezők.

Szignifikáns adatot csupán egy változó produkált, ez a személyes helyzet változása a rendszerváltás óta, ennek is az a kategóriája, ami rosszabbodást jelent. Azonban az exponenciális béta értékek között ha nem is szignifikánsan, de több más dolog is kitűnik. A FIDESZRE szavazás pozitív kapcsolatot mutat a befogadó attitűdökkel, a személyes helyzet változatlanásával a rendszerváltás óta, és az országgyűlési képviselő munkájával való közepes elégedettséggel. Emellett nagyobb eséllyel szavaznak a FIDESZRE az alsó jövedelmi ötöd tagjai. Negatív kapcsolatot mutat a FIDESZ-re szavazással ha az illető férfi, azaz a FIDESZRE nagyobb eséllyel szavaznak a nők. Szintén negatív kapcsolatot mutatnak a 36-60 évesek, a munkás- és közép és felső középosztályba tartozók (tehát azokat akik osztályszempontból besorolták magukat) a FIDESZ választásával. Kisebbségi eséllyel szavaznak a FIDESZ-MDF-re a felső jövedelmi ötöd tagjai, és mint ahogy a fentiekben is említettem, szignifikánsan negatív eséllyel azok, akiknek a személyes helyzete a rendszerváltás óta rosszabbodott.

AZ MSZP-RE VALÓ SZAVAZÁS TÖBBVÁLTOZÓS ELEMZÉSE

Az MSZP választására vonatkozó statisztikai modellekből származó becslések a Melléklet 14. részében lévő táblázatban találhatók meg. Valamennyi magyarázó változó együttesen található meg a modellben, tehát befolyásoló szerepüket egymással kölcsönhatásban fejtik ki.

Az MSZP-re való szavazással pozitív kapcsolatot mutat az, ha a megkérdezett vállalkozó, vezető beosztású, munkás-, közép- vagy felső középosztály tagja (tehát besorolta magát), ha személyes helyzete rosszabbodott a rendszerváltás óta (itt is ez az egyetlen statisztikailag szignifikáns eredmény), az országgyűlési képviselő munkájával való közepes elégedettség, az alsó közép, felső közép és felső jövedelmi ötödbe tartozás. A többváltozós elemzés alátámasztja azt, hogy a személyes helyzet változásának negatív megítélése komoly szerepet játszik az MSZP szavazótáborában, a fentiekben leírtakkal ez összecseng.

Befejezés, konklúzió

A dolgozat első felében bemutatásra kerültek a legfontosabb elméletek a pártpreferenciák kialakulásáról, elrendeződéséről főbb társadalmi tényezők mentén. Ennek tanúságaként azt vonhatjuk le, hogy ezen kérdések legtöbbje komolyan vitatott, általános érvényű igazságokat a témában megfogalmazni nehéz, ha nem lehetetlen. Ez ebben a dolgozatban nem is tartozott a céljaim közé, csupán bemutatni szerettem volna ezeket a tényezőket, amik hozzájárulhatnak a politikai preferenciák alakulásához. Az elemzések adatai alapján a felhasznált elméletek empirikus próba elvégzésével működni látszanak. Azaz valóban lehet szerepe a pártpreferenciák kialakulásánál a szocializációnak, az erős pártkötődéseknek, a törésvonalak pedig valóban tagolják – empirikusan bizonyítva – a szavazótáborokat.

Szintén bemutatásra kerültek a témában elvégzett empirikus vizsgálatok, melyek egyféle módszertani ösvényt szolgáltatottak ezen dolgozat megszületéséhez. A kutatásokban az országos minta jellegzetességeivel részletesen foglalkoznak, a falusi mintákkal Gázsó Ferenc foglalkozik, de a kifejezetten városi szavazótáborokkal foglalkozó munkával nem találkoztunk. Az országos felvételekből persze lehet következtetéseket levonni a városi szavazótáborokra, azonban a Szeged Studies segítségével ezen dolgozat pontosabban, részletesebben volt képes vizsgálni a nagyvárosi szavazótáborokat. Ahol lehetőség volt rá, összehasonlítottam az országos és községi adatokat a Szegeden kapott adatokkal, és sok releváns következtetést lehet levonni az eltérésekből, elsősorban azt, hogy a városi sokaság nagyban eltér a teljes népességtől és a községekben élő népességtől.

A munka második részében a két nagy pártra, azaz a FIDESZ-MDF-re és az MSZP-re szavazó szegediek szociológiai szempontú elemzését végeztem el, őket egyféle szavazótábornak tekintve az elemzések szempontjából. Érdekesnek találtam az egy év alatt lezajlott változásokat a pártok támogatottságában, és egyes kérdésekben. Az országos vizsgálattal ellentétben a szegedi szavazótáborok jelentősen megváltoztak az egy év alatt néhány kérdésben, ennek okait azonban ezen dolgozat keretei között nem vizsgáltam. A legvalószínűbbnek tűnő azonban érdemes tovább vizsgálni: a pártpreferenciák instabilitását. Fentebb az osztályszavazat megszűnéséről szóló résznél ennek okait már fejtegettem Körösi Andrással nyomán. Ő az instabilitás egyik okának pont az urbanizációt tartotta. A szegedi preferenciák, szavazótáborok alakulását tehát érdemes lenne a

továbbiakban is figyelemmel kísérni, hogy ennek a jelenségnek egy longitudinális vizsgálat segítségével utánajárhassunk. Egy tehát biztos: ezek a szavazótáborok nem állandóak, folyamatosan változnak, alakulnak, sok-sok befolyásoló tényező miatt, melyeknek csupán kis részét volt alkalmam ebben a dolgozatban bemutatni. A fentiek alapján könnyen beláthatjuk, hogy a szavazótáborok csupán a vizsgálat időpontjában néztek úgy ki, ahogy ebben a dolgozatban megjelennek. Ma már nyilván egészen máshogy néznének ki, hiszen az eltelt idő alatt történt hatások bizonyosan komoly változásokhoz vezettek. Ennek kapcsán felmerül a kérdés, miért is éri meg foglalkozni a szavazótáborokkal egyáltalán?

Véleményem szerint azért, mert tapasztalataink szerint vannak főbb jellemzők, társadalmi törésvonalak, amiknek a mentén mindig is elkülöníthetők lesznek ezek a szavazótáborok ezen instabilitás ellenére – pont ezen törésvonalak megismerése végett. Ilyen dolog – mint ahogy az elemzéséből is kitűnik – a vallásosság, a társadalmi osztályhelyzet szerinti önbesorolás, személyes helyzet változása a rendszerváltás óta. Ezeknek a fő változóknak a mentén várható, hogy sokáig lesznek különbségek, még akkor is, ha a jól látható folyamat, azaz a gyűjtőpártok kialakulása már a többi különbség nagy részét el is mosta.

Hipotézisemet tehát, mely így szól: „az eleve ismert tendencia, azaz a modern pártok gyűjtőpárttá válása, homogenizálódása Magyarországon megindult, sőt, már a vége felé közeledik” tarthatónak vélelmezem, a fentiekben leírt kiegészítések figyelembe vételével.

Konzulensek: Feleky Gábor dr. tszv. egyetemi docens,
Pászka Imre dr. habil. egyetemi docens,
Lőrinczi János, tudományos munkatárs.

Irodalom

- ♦ Andorka Rudolf (1997) Bevezetés a szociológiába, *Budapest, Osiris.*
- ♦ Angelusz Róbert, Tardos Róbert (2000) Politikai és kulturális választóvonalak a parlamenti pártok szavazótáborában,
In: Angelusz, Tardos: Pártok között szabadon, Budapest, Osiris.
- ♦ Bayer József (2000) A politikatudomány alapjai,
Budapest, Napvilág kiadó.
- ♦ Csákó Mihály et al (2000) Politikai szocializáció Magyarországon a 90-es években, *In: Szociológiai Szemle 2000 (01)*
- ♦ Dowes Robert E. (2001) Politikai szocializáció
In: Politikatudományi enciklopédia, Bogdanor, Vernon; Budapest, Osiris.
- ♦ Gallup (2002) Még egyszer a választási pártpreferenciák mérésének tanulságairól; <http://www.gallup.hu/Gallup/release/ppref020423.htm>, *Budapest, Gallup internetes oldal.*
- ♦ Gazsó Ferenc (1997) Nomenklátúra és törésvonal,
In: Két választás között, szerk. Stumpf István, Budapest, Századvég kiadó.
- ♦ Gazsó Ferenc (2000) Társadalmi orientációk és pártpreferenciák a falusi választók, *Budapest, nyomtatásban nem jelent meg, internetcíme: <http://www.jadat.hu/videk2000.pdf>*
- ♦ Gazsó Ferenc (2001) Társadalmi percepciók és pártpreferenciák a falusi lakosság körében, *In: Szociológiai Szemle 2001 (3)*
- ♦ Giddens, Anthony (1997) Szociológia, *Budapest, Osiris.*
- ♦ Kolosi, Tamás – Papp, Zsolt et al (1980) Réteghelyzet – rétegtudat, *Budapest, Kossuth.*
- ♦ Körösenyi András: Pártok és pártrendszerek (1993)
Budapest, Századvég kiadó.
- ♦ Körösenyi András (1998) A magyar politikai rendszer
Budapest, Osiris kiadó.
- ♦ Körösenyi András (2000) Nomenklátúra és vallás. Törésvonalak és pártrendszer Magyarországon *In: Körösenyi András: Értelmiség, politikai gondolkodás és kormányzat, Budapest, Osiris kiadó.*
- ♦ Róbert Péter (2000) Az olló, epizód az állandó változásban,
Tárki Társadalompolitikai Tanulmányok, Internetes változat: <http://www.tarki.hu/kiadvany-h/soco/soco19.pdf> Budapest, TÁRKI.
- ♦ Szeged Studies kutatásról (é.n.)
http://szserv.socio.u-szeged.hu/Sz_stud/stud.htm, Szeged.
- ♦ TÁRKI kommuniké (2002.)
- ♦ A TÁRKI nyilatkozata a választási eredmények téves előrejelzésének okairól, <http://www.tarki.hu>

Melléklet

1

1. A Fidesz-MDF és az MSZP választóinak nemek szerinti megoszlása (%)						
Fidesz-MDF			MSZP			
	Férfi	Nő	Érvényes esetszám	Férfi	Nő	Érvényes esetszám
2000	39.2	60.8	181	48.1	51.9	214
2001	40.8	59.2	309	48.1	51.9	262

2

2. A Fidesz-MDF és az MSZP választóinak életkor szerinti megoszlása (%)								
Fidesz – MDF				MSZP				
	Legfeljebb 35 éves	36-60 éves	60 év felett	Érvényes esetszám	Legfeljebb 35 éves	36-60 éves	60 év felett	Érvényes esetszám
2000	32.6	42.1	25.3	178	24.8	49	26.2	214
2001	38.5	41.7	19.19	312	35.1	46	18.9	265

3

3. A Fidesz-MDF és az MSZP választóinak iskolai végzettség szerinti megoszlása (%)								
Fidesz – MDF				MSZP				
	alsó iskola	középfokú iskola	felső iskola	Érvényes esetszám	alsó iskola	középfokú iskola	felső iskola	Érvényes esetszám
2000	31.5	30.4	38.1	181	32.2	35.5	32.2	214
2001	36.5	32.7	30.8	312	35.2	36	28.8	264

4

4. A Fidesz-MDF választóinak jövedelem szerinti megoszlása (%)						
	legalsó kvintilis	2. Kvintilis	középső kvintilis	4. Kvintilis	legfelső kvintilis	érvényes esetszám
2000	24,7	18,7	17,3	16	23,3	150
2001	17,8	22	18,9	29,2	12,1	264

5

5. Az MSZP választóinak jövedelem szerinti megoszlása (%)						
	legalsó kvintilis	2. Kvintilis	középső kvintilis	4. Kvintilis	legfelső kvintilis	érvényes esetszám
2000	17,5	12	20,8	25,1	24,6	183
2001	19,6	23	13,6	28,5	15,3	235

6

6. A Fidesz-MDF választóinak foglalkozás szerinti megoszlása (%)					
	vállalkozó	vezető alk.	szellemi alk.	fizikai alk.	érvényes esetszám
2000	10,4	13,6	44,8	31,2	154
2001	9,7	15,3	36,2	38,8	268

7. Az MSZP választóinak foglalkozás szerinti megoszlása (%)

	vállalkozó	vezető alk.	szellemi alk.	fizikai alk.	érvényes esetszám
2000	13.2	21.1	34.7	31	190
2001	8.9	18.7	29.4	43	235

8. A Fidesz-MDF választóinak megoszlása társadalmi osztály szerint (%)

	alsó osztály	munkás-osztály	közép-osztály	felső közép-osztály	legfelső osztály	érvényes esetszám
2001	3.5	26.4	58.5	11.3	0.3	311

9. Az MSZP választóinak megoszlása társadalmi osztály szerint (%)

	alsó osztály	munkás-osztály	közép-osztály	felső közép-osztály	legfelső osztály	érvényes esetszám
2001	3,1	33,3	59	4,6	0	261

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,92	4	,02
Likelihood Ratio	11,72	4	,02
Linear-by-Linear Association	5,69	1	,01
N of Valid Cases	572		

a. 2 cells (20,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,46.

10. Aszavazótáborok megoszlása vallásosság szerint (%)

Fidesz-MDF					MSZP			
	vallásos	nem vallásos	bizonytalan	érvényes esetszám	vallásos	nem vallásos	bizonytalan	érvényes esetszám
2000	64,4	33,9	1,7	177	39,8	58,3	1,9	211

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	23,57	2	,00
Likelihood Ratio	23,86	2	,00
Linear-by-Linear Association	19,79	1	,00
N of Valid Cases	388		

a. 2 cells (33,3%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 3,19.

11. A szavazótáborok megoszlása az országgyűlési képviselő munkájával való elégedettség szerint (%)						
Elégedett:	egyáltalán nem	nagyobbreszt nem	is-is	nagyobbreszt igen	teljes mértékben	érvényes esetszám
Fidesz-MDF	9,3	6	42	24,7	18	150
MSZP	19,5	13,5	35,6	19,5	11,9	118

Chi-Square Tests

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	12,08 ^a	4	,01
Likelihood Ratio	12,08	4	,01
Linear-by-Linear Association	9,28	1	,00
N of Valid Cases	268		

a. 0 cells (.0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 11,01.

12. A szavazótáborok megoszlása a személyes helyzet változása szerint a rendszerváltás óta (%)				
Változás:	inkább rosszabb	se jobb, se rosszabb	inkább jobb	érvényes esetszám
Fidesz-MDF	20,9	44,2	34,9	301
MSZP	48,6	36,5	14,9	249

A FIDESZ-MDF preferálásának társadalmi-demográfiai háttere – a választás esélye logaritmikus formában (Exp B)

Magyarázó változók	Összes pártválasztó	Két nagy párt közül választók
Férfi	0.729	1.064
Vállalkozó	0.95	0.889
Vezető beosztás	0.897	0.909
Szellemi munkát végez	0.876	1.149
Alapfokú végzettség	0.918	0.804
Középfokú végzettség	1.015	1.024
Befogadó	1.143	1.049
Kirekesztő	1.056	1.003
Legfeljebb 35 éves	0.914	0.924
30-60 éves	0.631	0.878
Munkásosztály	0.011	0.01
Középosztály	0.014	0.012
Felső középosztály	0.038	0.035
Személyes helyzet rosszabb rendszerváltás óta	0.297*	0.197*
Személyes helyzet se jobb, se rosszabb rendszerváltás óta	1.249	1.589
Országgyűlési képviselő munkájával elégedett	0.898	0.868
Országgyűlési képviselő munkájával közepesen elégedett	1.197	1.115
Alsó jövedelmi ötédd	1.419	1.143
Alsó közép jövedelmi ötédd	1.049	0.891
Felső közép jövedelmi ötédd	0.952	0.747
Felső jövedelmi ötédd	0.669	0.477

Magyarázat: 1 feletti érték pozitív kapcsolat, 1 alatti érték negatív kapcsolat. Referencia kategóriák: nő, fizikai munkát végez, felsőfokú végzettségű, normál attitűdű az idegenekkel szemben, 36-60 éves, alsó osztályba tartozik, személyes helyzete jobb lett a rendszerváltás óta, elégedetlen az országgyűlési képviselője munkájával, középső jövedelmi ötéddbe tartozik.

* Szignifikáns eredmény.

Az MSZP preferálásának társadalmi-demográfiai háttere - a választás esélye logaritmikus formában (Exp B)

Magyarázó változók	Összes pártválasztó közül	Két nagy párt közül választók
Férfi	0,789	0,939
Vállalkozó	1,27	1,125
Vezető beosztás	1,041	1,101
Szellemi munkát végez	0,816	0,871
Alapfokú végzettség	1,278	1,243
Középfokú végzettség	0,904	0,976
Befogadó	0,87	0,953
Kirekesztő	1,043	0,997
legfeljebb 35 éves	1,068	1,083
36-60 éves	0,88	1,138
Munkásosztály	55,089	98,677
Középosztály	48,252	84,105
Felső középosztály	21,083	28,865
Személyes helyzet rosszabb rendszerváltás óta	4,233*	5,087*
Személyes helyzet se jobb, se rosszabb rendszerváltás óta	0,598	0,63
Országgyűlési képviselő munkájával elégedett	1,062	0,897
Országgyűlési képviselő munkájával közepesen elégedett	1,261	1,152
alsó jövedelmi ötöd	1,07	0,875
alsó közép jövedelmi ötöd	1,267	1,068
felső közép jövedelmi ötöd	1,722	1,338
felső jövedelmi ötöd	2,61	2,098

* Szignifikáns eredmény.

Megjegyzés: 1 feletti érték pozitív kapcsolat, 1 alatti érték negatív kapcsolat. Referencia kategóriák: nő, fizikai munkát végez, felsőfokú végzettségű, normál attitűdű az idegenekkel szemben, 36-60 éves, alsó osztályba tartozik, személyes helyzete jobb lett a rendszerváltás óta, elégedetlen az országgyűlési képviselője munkájával, középső jövedelmi ötödbe tartozik.

NAGY TERÉZIA

KAPCSOLATHÁLÓ-ELEMZÉS

EGY SZEGEDI HAJLÉKTALANCSOORTBAN

*„De mikor a nagy erdőkben mégy, vagy a pusztaságokra,
vagy a tengeren utazol, s lelked eltelik a fenség és a végtelen-
ség érzéseivel, ne csald magad:
tudjad, hogy szíved mélyén téged csak az ember érdekel,
semmi más.”*

Márai Sándor

Bevezető

Dolgozatomban arra a kérdésre keresem a választ, hogy a kevés számú szegedi hajléktalan miért válhatott hajléktalanná, és miért nem tudott kitörni a hajléktalan létből. A kérdés megválaszolásához a megfigyelőként részt vevő módszert és interjú-technikákat választottam.

A hosszabb időszakon keresztül végzett megfigyelések során azt állapítottam meg, hogy sok tekintetben hasonlóak a „többségi” társadalomban élőkhez. Amiben különböznek, az a kapcsolathálójuk, így kapcsolati relációs megközelítésben vizsgáltam tovább a kapcsolatokat, a kapcsolati relációban megjelenő individuumok sajátosságait, élettörténeteit és a hajléktalan lét attribútumait.

A megismerő tevékenységem során számomra különleges és nehéz életsorsokkal találkoztam, melyek részben dolgozatomban is interpretálásra kerülnek. Az életsorsok az elbeszéléseken túl, a mindennapi személyes találkozások során váltak valósággá a számomra, mind azok valósága, akik a vizsgált csoportban megjelentek, mind azoké, akik időről időre feltűntek és személyes történeteiket átadták. Átadták nekünk, kívülállóknak – megbízva bennem, s Lisztes Szilviában, akivel a terepmunkát együtt kezdtük el. Köszönettel tartozom Neki s azoknak is, akik a hajléktalanság berkein belül eligazodásunkat segítették, természetességgel és vidámsággal fogadtak.

A hajléktalanok csoportjai a nagyváros kulturális terében jelennek meg, ott végeznek társadalmi és kulturális cselekvéseket. Vizsgálatom tárgya szervesen kapcsolódik a nagyvárosi léthez, annak perifériáján jelenik meg. Ugyanakkor szembetűnően jelen van és e szembetűnés kiemelten fontos mind az ő, mind az őket vizsgálók szempontjából (is). A kutatás témájaként egy szegedi hajléktalancsoport vizsgálatát választottam, melynek során elsősorban a csoport és az egyéni kapcsolatháló felmérésére akartam koncentrálni. Célom tehát az volt, hogy ezt a kapcsolathálót felmérjem, majd jellemezzem. Az elemzés lehetővé teszi, hogy kapcsolathálózati szempontból közelítsünk meg egy specifikus „underclass” jelenséget.

A hajléktalancsoportok vizsgálatánál először a hajléktalanság fogalmát kellett körüljárni. Hajléktalannak tekintetem mindazokat, akik maguk nem rendelkeznek otthonnal, s ezért köztereken, vagy szívdességi szükség-szállásokon, hajléktalanszállókön élnek. (Albert – Dávid, 2001. 48.; Oross, 1996.) Ezt a fogalmat a *Ki a hajléktalan?* című fejezetben járom körül.

A feltételezésem szerint a kapcsolatok intenzitása a hajléktalanok között nagyobb, míg a rétegen kifelé és felfelé ritkább, az is elsősorban lét-fenntartási kapcsolat. A korábbi családi, rokoni, baráti és munkatársi kapcsolatok meggyengültek, s számszerűleg kisebbek, szemben a már említett lét-fenntartási kapcsolatokkal. A kapcsolatháló e sajátosságai is magyarázhatják a speciális, társadalmon kívüli helyzetet, a kizáródást, a hajléktalan létbe való bezáródást. A kapcsolati megközelítés mellett a vizsgálatot kiegészítettem élettörténetek vizsgálatával, s a hajléktalan lét más, lentebb ismertetett sajátosságainak megfigyelésével. Az így nyert adatokkal kívánom feltételezésemet alátámasztani.

Tehát a hajléktalanok kapcsolathálójának elméleti megközelítésekor két utat választottam. Egyrészt a hajléktalan lét különböző szempontú értelmezéseit, másrészt a kapcsolatháló, a társas kapcsolatok irányából ennek értelmezéseit vettem számba. Így a szubkulturális és deviáns értelmezést, az underclass fogalmát és ezekhez kapcsolódóan néhány elméletet járok körbe, majd a kapcsolatok jelentőségére és a kapcsolati tőke szerepére térnek ki.

A SZUBKULTÚRAKÉNT VALÓ ÉRTELMEZÉSHEZ

A szubkultúrák a domináns társadalom kulturális mezejében jelennek meg, annak egy értékét, értékkomplexumát középpontba állítva választanak olyan kulturális cselekvéseket, amelyek eltérőek a többségi kultúráétól, de a csoporton belül azonosak. A csoportok létrejötte egy közös válasz-megtalálásban, hasonló érték- és tevékenység-orientációk mentén lehetséges. A hiányra adott kulturális válaszokat a szubkultúrák jelentik meg az egyének számára. A kulturális megoldások és a közösséghez való tartozás biztonsága teszi lehetővé, hogy az egyén számára elfogadhatóvá váljon egy, a dominánstól eltérő cselekedet vagy életmód. A domináns kultúrában belül több szubkulturális megoldási modell (Cohen, 1969) választható – a választás azonban függ a látómező szélességétől, a szubjektív érték-preferenciáktól és egy sor döntéstől. A kiválasztás után az egyén azonosulása is fokozatos, a szubkulturális karrier kiépülése nem azonnali.

A szubkultúrák olyan problémamegoldási modellek, melyeken belül az egyén érvényesülni képes (Rácz, 1989. 25). A csoport kész kulturális válaszokat kínál (Hoppál, 1984. 386), melyek mentén az egymással interakcióban állók között olyan pozitív belső klíma jön létre, amely az összetartozás érzését kelti – kifelé pedig ellenséges vagy zárt (Brewer, 1998). Közös csoportnorma, kulturális ízlés és fogyasztás¹, szimbólumrendszer és nyelvi szimbólumrendszer jellemzi a szubkulturális csoportokat. Ezek alapvetően eltérnek a többségi társadalmétól, ugyanakkor a csoporton belül nem homogének, mert az egyes egyének különböző módon és mértékben azonosulnak a szubkulturális mintával.

A szubkultúrák nem függetlenek a többségi társadalom kultúrájától és normájától – inkább tekinthetők azon belül sűrűsödési pontoknak. Ezzel párhuzamosan az általuk bemutatott kulturális mintákat kulturális szöveggként kell kezelni, melyben a kultúra nyelve mindaz a szellemi és materiális termék, melyet létrehoznak azok a résztvevők, csoporttagok, akik maguk egyénenként is részesei a domináns kultúrának (is).

Ezáltal a többségi társadalom és az abban megjelenő más szubkulturális csoportok kontextusai a vizsgált szubkultúrának. A vizsgált szubkultúra pedig csak ebben a pillanatnyi tér-idő kontextusban érthető, ezért annak interpretálásakor ezt figyelembe kell venni.

A vizsgált szubkultúra esetén – a hajléktalanság specifikumai okán – néhány fogalmat érdemes külön értelmezni: a választás, a kulturális ízlés és fogyasztás fogalmait. Mindkettő kapcsán elmondható, hogy szűkült lehetőségekről van szó. A kulturális minták megválasztása egy szűk látótér-

¹ Az anyagi és kulturális fogyasztás alapján való elkülönítése a csoportoknak, társadalmi rétegeknek; általánosan gyakorolt eljárás – ld. Fábíán-Kolosi-Róbert, 2000. 225

ben nyíló lehetőségek közüli választás. A kulturális ízlés és fogyasztás is e lehetőségek mezején belül mozog, még akkor is, ha az ízlés esetlegesen ezen túlmutat. Az az értékkomplexum, amely specifikusan jellemzi e szubkultúrát, fokozottan tartalmazza a túlélés értékét.

A marginális helyzet, melyben e szubkultúrát megtalálhatjuk, speciálisan teret enged a deviánsként való értelmezésnek.

A DEVIANCIA MINT LEHETSÉGES ÉRTELMEZÉSI KERET

Terepmunkám olyan területen folyt, amelyet a deviancia-értelmezés is magáénak vallhat. A saját kultúrájából felbukkanó kutató számára az eltérés ugyan lehet szembeötlő, de a deviancia tradicionális értelemben alkalmazott fogalma nem fér meg a kulturális pluralizmus fogalma mellett. A normális és nem normális felosztás, amely egy szociális konstrukción nyugszik, csak szigorú határok között alkalmazható (vö. Spéder, 2002. 30). A (szub)kultúrák normális és abnormális kategóriáit – belső kategóriáit – éppúgy relevánsnak kell tekintenünk, hiszen az egyes élethelyzetekre kidolgozottak, a szubjektum intimitását védő normatív rendek jól működnek egymás mellett. A domináns kultúra irányából megjelenő értékelések, amolyan értékelések a mi-tudatunk kiterjesztései, a megismerő tevékenység során tartózkodni kell tőle. A deviáns karrier² – esetünkben, a fentieket posztulálva a szubkulturális karrier – a szubkultúra előterébe való belépéssel kezdődik (Nagy, 2001). Előzményeként ez esetben egy szubkulturális környezetből való kiesést és ezzel párhuzamosan a valahová tartozás igényét kell feltételeznünk, valamint egy, a szubjektum látóterébe kerülő mintákból álló halmazt. Az egyén választásával integrálódik egy-egy kulturális mintához. Az integrációval párhuzamosan az alternatív státusz-presztízs keresése is megjelenik.

A csoporton belüli norma határozza meg azt, hogy mi karrier és mi nem az. Az általam megismert területen ez gyakran egybeesik egy, a domináns társadalomban nem normalizált tevékenységgel és annak negatív megítélésével, de a karrier mégis a vonatkoztatási csoporttól függ. Éppen e kettős értékelés miatt fontos a szubkultúra belső értékei szerint való értelmezés.

A választásainkban tehát a szubkulturális tér és az abban való karrier megválasztása esetében is *értékracionális, affektív és tradicionális* szempontok érvényesülnek. A vizsgálatom tárgya esetében e szempontok szerint a választás értékracionálisnak tekinthető, minthogy a túlélés stratégiáit te-

² vö. Spéder szegénységkarrier fogalmával (Spéder, 2002. 78) és Luckenbill-Best, 1981.; Best-Luckenbill 1982.

kintették értéknek, s kevés teret nyert egy szabad választás, s azon belül is kevésbé érvényesültek a tradicionális szempontok. Az emocionális motívumoknak a szubkulturális téren belüli lehetőségek (karrier-lehetőségek, perspektívák) megválasztása esetén volt szerepük.

AZ „UNDERCLASS” SPECIFIKUS ESETEKÉNT VALÓ ÉRTTELMEZÉSHEZ

AZ UNDERCLASS FOGALMA

Az underclass fogalma az osztálytársadalom és az azon kívül állók helyzetéből vezethető le. Az osztályalattit sokan tanulmányozták, s vitatták, hogy egyáltalán van-e létjogosultsága e fogalomnak. Ahogy Dahrendorf is megállapítja: „Az amerikai »gettó«- osztályalattit sokan tanulmányozzák, és még szélesebb körben vetik fel vita során; mégis, némi kétség marad afelől, hogy vajon ez egy szerkesztmény vagy valóság. Nincs ipari társadalom a csavargók, tolvajok és munkára nem foghatók üledék csoportja nélkül.” (Dahrendorf, 1994. 239) Ugyanő Nathant idézve állapítja meg, hogy egy valóságos és új állapotot tükröz az underclass fogalma (Dahrendorf, 1994. 241), attribútumának a jogosultsági korlátot tekinti, illetőleg indirekt módon azt, hogy az underclass nem érdekelt a társadalomban. „Az osztályalatti és a tartósan munka nélkül levők esetében az a döntő tény, hogy nem érdekeltek a társadalomban. Nagyon komoly értelemben: a társadalomnak nincs rájuk szüksége. A többségi osztályban sokan szeretnék, ha egyszerűen eltűnnének, s ha ezt megteszik, a hiányukat aligha fogja valaki is érzékelni. Az ilyen helyzetben lévők ezzel tisztában vannak. Számukra a társadalom teljesen távoli.” (Dahrendorf, 1994. 255)

Azonosították a fogalmat a megfosztottság fogalmával, közvetetten a szegénység fogalmával is, a periférián való léttel (ld. Spéder, 2002), illetőleg ennek osztályszempontú megközelítésének tekintették az underclass fogalmát. Végül egy „osztályon kívüli” értelmet is kapott.

Mindezeket részben vagy egészében elfogadva, az underclass fogalmának organikus részeként tekintenek át néhány fogalmat és annak teoretikus megközelítéseit. Az alábbi fogalmak is jól jellemzik az underclass helyzetet, s annak specifikus esetét, a hajléktalan létet.

A KIZÁRTSÁG, IZOLÁLTSA

„A társadalom operatív zárt, autonóm kommunikációs rendszer. Következésképpen mindaz, amit megfigyel és leír (minden, amiről kommunikálni lehet), önreferenciálisan van megfigyelve és leírva.” (Luhmann,

1999. 55) Az egyes strukturális csoportok is ilyen zárt rendszerként értékelhetők, amelyben a csoportok közötti átjárhatóság alacsony. Az átjárhatóságon túl a kommunikáció, a kulturális és társadalmi cselekvések in-group szinten történnek. A társadalmat látens struktúrák törik meg, fragmentált.

Az izoláltság kapcsolathálózati megközelítésben jól érzékeltethető, hiszen az in-group kapcsolatok száma nagyobb, az out-group szituációk rováására is. Az elkülönülés együttjár a társadalmi kizárás (social exclusion, Kronaeus, 1998) és némiképp a bezáródás fogalmaival.

Az egyes izolációs sűrűsödési pontok egymás felé zártak, monopolizálják az egyes kulturális és szükségleti javakhoz való hozzáférést, és szimbolikus rendszerek révén is kizárnak belőle más csoportokat. A fogyasztáson túlmenően szimbólumaiban és nyelvében, valamint csoportnormáiban és értékpreferenciáiban a csoportok befelé orientáltak.

A társadalomban az underclass – a fentiekén túl – olyan izolált helyzetet jelöl, amely a munka társadalmában (Dahrendorf, 1994. 229) a munkától megfosztott, a fogyasztási javakhoz korlátozott mértékben hozzáférő attribútumok mellett az életmódbeli, kulturális, fogyasztásbeli eltérés is jellemzi.

Erre az integráció-megközelítések kapcsán még visszatérek.

A kizártság a szükségleti szinteken megjelenő fogyasztási javak hozzáféréseiből való kizártság is egyben.

A KIZÁRTSÁG EGY SPECIÁLIS ESETE: A HAJLÉK NÉLKÜLSÉG

Az épületek, s elsősorban az otthonok – a világ közepe, amelyek a biztonság és jelentőségteljesség érzését keltik, egy rendezett világ szimbólumai, amelyen belül van a rend. (Hankiss, 1997) „Az otthon elvesztése [...] az emberi élet egyik legnagyobb traumája. Otthonát elvesztve az ember hirtelen újra lecsupaszodik, törékennyé s védtelenné válik egy idegen világban.” (Hankiss, 1997. 76)

A hajlék nélkülség speciális esetében az egyén megfosztott az alapvető szükségletként számontartott (és normatív) lehetőségektől: a rekreációnak teret biztosító, a biztonságot nyújtó, a testi szükségleteknek helyet adó otthontól. A stabilitástól. Természeti környezetünkől mindennapjainkban elkülönülten élünk – a hajlékunk lehetővé teszi ezt, s a fizikai túlélésért való küzdelemben ez nagy szerepet játszik³. A többség számára ez olyannyira természetes, hogy fel sem tűnik. A hiánya az, amely e küzdelmet ismét észlelhetővé teszi – individuális és kiscsoportos szinten.

³ „A lakás nem csak társadalmi, hanem alapvető biológiai szükségletek kielégítésének is eszköze – védelmet jelent az időjárás viszontagságaival szemben – törvényszerű, hogy valahol mindenki lakik, mindenkinek van valamilyen fedél a feje felett.” – írja Utasi Ágnes (Utasi, 1987. 182)

A CSOPORT- ÉS EGYÉNI INTEGRÁCIÓ

A mindennapi életben egyre nagyobb teret nyer az individuális kreativitás, az élmények egyre inkább meghatározóbbakká válnak, de ez nem zárja ki a csoportalkotás folyamatait. Ugyanakkor nagyon fontos a csoport-integritáson túl az egyéni integritás is. Az egyéni integritás – a kölcsönös elismerés normatív koncepciója értelmében – más szubjektumok egyetértéséből, elismeréséből táplálkozik (Honneth, 1997). S itt rögtön kétfelé válhat az értelmezés: egyfelől az elismerés és el nem ismerés oppozíciójában az underclass fogalmának individualista megközelítéséhez érkezünk, másfelől ennek interszubjektív megközelítéséhez.

Tehát az egyén integritása függ az elismerésétől – így integrálódhat az adott szubkulturális környezetbe, ha ott elismeréssel nyugtazzák jelenlétét. Ugyanakkor más helyre nem integrálódhat, ha ott elutasítással (el nem ismeréssel) találkozunk. A csoporthoz való integrálódás során alkalmazkodik környezetéhez, internalizálja a csoportnormát – mintegy individuális szinten is integrálódásról beszélhetünk. Ugyanakkor a csoporthoz való azonosulással párhuzamosan a csoportból való kitűnés/kitűnni vágyás folyamata is megjelenik (Simmel, 1973), melyet az in-group szituációban is lehet deviánsként értelmezni. Pozitív értelemben még akkor is, ha a deviáns magatartás egy státusz-presztízsnövekedést generál.

A CSOPORTHÓZ VALÓ ADAPTÁLÓDÁS ÉS DEVIANCIA

A csoporthoz való adaptálódás az individuum szintjén történik, a csoport elismerésétől és befogadásától, a szubkulturális csoportnorma és minta elfogadásától, internalizálásától függ. A marginális helyzetben az egyén választási lehetőségei korlátozottak, e speciálisan traumatizált esetben, azaz a hajléktól, munkától, sok esetben a családi és más kapcsolatoktól való megfosztottság esetében a választás szűk körű. Hajlék nélkül hajléktalanná lesz az ember.

Ennek megélése során a hajléktalan létezni kell és szükséges adaptálódnia – a szükséglet-kielégítés más módjait kell elsajátítania.

A valahova tartozás igénye segíti az egyént integrálódnia egy hasonló közegbe, s azon belül is megtalálni az önmaga számára is elfogadható szubkulturális stratégiákat, megtalálni a hasonlót a hasonlók között. Az adaptáció és a deviancia a domináns kultúra és szubkultúra valamint a szubkultúrán belül is értelmezhető.

A mertoni felosztás értelmében az egyéni alkalmazkodás kulturális célok és intézményes eszközöket elutasító formájára, a visszahúzóásra lehet gondolnunk (Merton, 2002.)

„A kultúra tehát három axióma elfogadását követeli meg: először, mindenkinek ugyanazokért a nagyraagyó célokért kell küzdenie, hiszen

mindenki számára elérhetőek; másodsor, a jelenleg elszenvedett látszólagos kudarc csupán egy állomás a végső siker felé vezető úton; és harmadszor, az az igazi kudarc, ha valakiben alábbhagy vagy megszűnik a becsvágy.” (Merton, 2002. 221) Ez alapján is jól értelmezhető az, ahogy a domináns kultúrába integrálttól eltérőnek (kudarcot vallottnak) értékeli (elutasítja?) a külső környezet az underclass jelenséget. Fiktív módon tartoznak a társadalomhoz, habár benne élnek, de a hermeneutikai megállapítások értelmében társadalmi lények. A társadalom értékeinek elutasítása természetesen könnyebb (egyúttal nehezebb is), miután a hozzáférés általánosan lehetetlen. Tehát nem egyértelműen elutasításról van szó, hanem egy más adaptációs módról.

„A világvég-hangulat, a belenyugvás és a lemondás menekülési mechanizmusokban fejeződik ki, melyek végül is arra ösztönzik, hogy »elmeneküljön« a társadalom követelménye elől. [...] bekövetkezik tehát a menekülés folyamata, miközben az egyének továbbra is a sikercélt tartják a legfőbb értéknek.” (Merton, 2002. 236. Kiemelés: a szerz.)

Az adaptálódás tehát párhuzamos: a lehetőségekhez mérten a domináns társadalom mintái felé történik, míg a fizikai és kulturális szükségletekből következően, a lehetőségekből adódóan a szubkulturális környezethez.

A hajléktalan életmód eltérő (ebben az értelemben deviáns) a domináns társadalométól (vö. Spéder, 2002. 30-31). A fizikai és kulturális szükségletei kielégítése érdekében eltérő stratégiákat követ. A szubkulturális térben való deviancia, az in-group normáktól való eltérés két okból következhet be: egyfelől a domináns társadalmi normákhoz való erősebb alkalmazkodásból, azaz out-group orientációkból. Másfelől következhet az in-group normáktól általában való eltérésből. Az első lehet ez utóbbinak partikularitása, de külön is értelmet nyer.

AZ INTEGRÁLTSAĞ ÉS A MILIÓ

A szubkulturális mintához való adaptáltság, azaz a szubkulturális csoportokhoz való integráltság bekövetkeztével az egyén részévé válik egy csoportnak. A csoport (Hradilnál milió) életmód, kulturális minta és értékpreferencia által meghatározott. Ez befolyásolja az egyén életét: mind életesélyeit, mind kapcsolatait.

A milióban belső szolidaritás érvényesül, ez segíti az egyéni érdekek véghezvitelét még akkor is, ha más érdek-szintről is kell beszélnünk, mint a domináns (többségi) társadalmi környezetben. A belső szolidaritás (ld. Dahrendorf, 1994. 251-252) segíti az egyént, mind a fizikai túlélésben, mind a pszichés egészség fennmaradásában.

A csoport mi-tudata tehát jól körülhatárolt: érzékeli a státusekvivalen-

ciát, s érzékeli azt a rétegek közti korlátot is, amelyet nem áll módjában (vagy csak korlátozott mértékben; egyénenként) átlépni. A csoporton belül olyan belső klíma jön létre, amely az együttműködést segíti kifelé ellenséges vagy zárt (Brewer, 1998.) Presztízsjavakat birtokol (vagy nem birtokol), s olyan normákat vall, amely a csoportmezőn belül normális, a külső kontextusban, ettől eltérő értéket kap.

Esetünkben a mi-tudatot erősíti az is, hogy a csoporthelyzetet közel azonosan értékeli, ezzel szemben a cselekvések összehangoltsága gyenge – így a megnyilvánulásokat csoportspecifikus cselekvésként lehet értelmezni, míg ennek értelmében a mi-tudatot reflexívnek lehet tekinteni. (Angelusz, 2000. 55-56)

A vizsgált miliő egy speciális attribútuma, hogy kulturális frusztrációban van része a környező kontextusból való kizáródása folytán.

A mi-tudatot erősíti a csoporton belüli interakciók gyakorisága, s a csoporton kívüli interakciók kis száma. Ez fordítva is éppígy igaz. Ugyanakkor a miliő kapcsolathálójának sűrűsége nem eredményezi a kollektív fellépést.

A KAPCSOLATOK JELENTŐSÉGE

Az ember társas, társadalmi lény, környezetével kapcsolatot tart fenn és ápolja azokat. Ennek racionális és emocionális indokai vannak.

A társas támogatás (social support) szerepe megkérdőjelezhetetlen. „A szubjektumok individualitásuk kibontakozó tudatával egyidejűleg erősödő függést is kialakítanak azokkal az elismerési viszonyokkal szemben, amelyeket számukra szociális környezetük életvilága kínál.” (Honneth, 1997. 99) S nemcsak az elismerési viszonyokkal szemben, hanem az azt indukáló individuumokkal szemben is.

A kapcsolat a kommunikáció és a kooperáció dimenziói mentén értelmezhető. A kapcsolat célja és eszköze lehet racionális, tradicionális, emocionális. Aktuális és potenciális erőforrásoknak tekinthetők (Bourdieu), a kapcsolatok pillanatnyi állapota pedig az erőforrás-hozzáférést jellemzik. A kapcsolatok révén az egyén egy csoporthoz integrálódik, s intézményesített rítusok által időről-időre megerősíti ezt. A kölcsönös ismeretségek révén a tétekhez/erőforrásokhoz való hozzájutást eredményesíti. A hozzájutás révén az egyén lehetőségei kitágulhatnak: új kulturális csoportba/mezőbe való bejutását eredményezheti (státus-előrelépés). Ezen felül a kapcsolatok ápolása révén a státusmegőrzés szerepe is fontos. (Bourdieu, 1978)

A kapcsolatok révén olyan gazdasági tőkét mozgathat meg az egyén, amelyet nem birtokol, cserébe kötelezettségeket ró önmagára. (Bourdieu, 1998) Kölcsönös elismeréssel jár, s így az interakciós struktúra megmerevedik, a csoport határa rögzül.

A kölcsönösség kapcsán a szimmetrikus és aszimmetrikus viszonyok elemzésére nyílik lehetőség. A szimmetrikus kapcsolatokban mindkét fél birtokol olyan tőkejavakat, amelyet a másik fél nem, s kölcsönösségük révén képesek arra, hogy ezt átválthatóvá tegyék (Angelusz-Tardos, 1991. 50). Ez esetben a – homansi csereelméletre utalva – azt állapíthatjuk meg, hogy az egyének addig tartanak fenn kapcsolatot, amíg a felek egymás számára értékes forrásokat tudnak nyújtani.

Az aszimmetrikus kapcsolatokban, azaz a patrónus-kliensi kapcsolatokban a felek szintén értékes forrásokat nyújtanak egymásnak. A különbség, hogy a támogatói részről kerülnek csak a kapcsolatba a tőkejavak, míg a kliensi oldalról ezt elismeréssel, tisztelettel, elköteleződéssel viszonzozzák.

Az erős kötéseknek tekintett kapcsolatok a kapcsolati erőforrás-áramlás során megszerzett és birtokolt státus megőrzésében, míg a gyenge kötések a státusok megszerzésében játszanak szerepet. (Angelusz-Tardos, 1991.; Granovetter, 1991.; Nan Lin, 1991) A megszerzett státusok lehetővé teszik az erős kötések létrejöttét az adott társadalmi térben, ezzel a státus megtartása is lehetővé válik.

A csoport, melyet a kapcsolatokkal jellemzünk kapcsolati hálóként, annak működtetése közben válik valósággá. A kapcsolatok működtetése, s egyáltalán a birtoklása a csoporton belüli presztízs mérőeszköze.

A KAPCSOLATHÁLÓ ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI MEGKÖZELÍTÉSBN

A szubkulturális csoportokat és társas kontextusukat lehet és érdemes társadalmi hálóként értékelni, amelynek elemei az egyének (vagy csoportok), tárgya az egyének és csoportok közötti kapcsolatok, valamint annak iránya, természete és tartalma. Előbbihez az abszolút ismérvek, utóbbihoz a relációs ismérvek tartoznak (Szántó-Tóth, 1993), s úgy vélem, vizsgálódásom esetében mindkettő fontos.

A szubkulturális csoportok interakciós hálókként (Csepe, 2000. 261) való megközelítése olyan metodológiai váltás, amely lehetővé teszi, hogy a közösségeket ne zárt rendszerekként, hanem a manifestálódott kereteken túlmutató kapcsolatok vizsgálatának révén is úgy ismerjük meg, ahogy vannak – a manifest közösségen túli hatásokkal és erőterrel.

Ezáltal a szubkulturális tér fogalma is kitágul, s magába foglalja mindazokat, akik valamilyen módon és kölcsönös kapcsolat által interakcióban állnak e térrel. Ugyanakkor a kapcsolati háló megközelítésével fény derülhet arra is, hogy az adott szubkulturális (interakciós) csoport milyen

módon kapcsolódik más csoportokhoz, milyen módon befolyásolják egymást.

Mindehhez a kapcsolatok létének vagy nem létének megállapításán túl olyan szempontokat lehet és kell figyelembe venni, amelyek a kapcsolat kvalitatív értelmezését is lehetővé teszi. Tehát a van/nincs bináris oppozícióján túl a kapcsolat intenzitására, kölcsönösségére, intimitására, elismertségére vonatkozó megállapítások is fontosnak tekintendők. Az adatok megközelítését itt nemcsak az események megfigyelése, hanem egyszersmind az értelmi összefüggések megértése konstituálja. (Habermas, 1994. 137)

A megismerés ez esetben a habermasi kommunikatív tapasztalat (Habermas, 1994. 138) fogalmával írható körül. A megismerés tárgya pedig az egyéni és társas integritás, a kapcsolatok révén való integritás, az erőforrás-hozzáférés képessége (más értelemben véve a társas támogatás).

A kapcsolatok egy interszubjektív valóságban jönnek létre⁴, az egyén (ego) kapcsolatai révén több irányba is fordul, s így interakciós háló jön létre, melyben az egyes egyén függő és függést kialakító viszonyban van a vele kapcsolatban állókkal. A kapcsolatai révén a közvetett környezetét is elérheti.

A kapcsolatok működtetése és működése mellett a kapcsolati kudarc⁵ is nagyon fontos vizsgálati tárgy lehet. De ez már az interakciók értelmezési keretén belül bír érvénnyel. A kapcsolati háló összekötöttsége és sűrűsége, az interakciók sűrűsége arról referál, hogy a kapcsolatok működnek, a társas támogatás, az erőforrás-hozzáférés értelmezései pedig arról, hogy hogyan működnek.

A kapcsolathálón belül az egyes kapcsolatok dimenzióján keresztül a résztvevők elismerése, el nem ismerése⁶, az in-group és out-group szituációk értelmezésére nyílik lehetőség. A kizárás és a befogadás már nem csak a kapcsolat működésére, hanem kudarcaira is utalhat, s ezzel a státusépítés és státusmegőrzés lehetőségeire és kudarcaira is.

Az interakciós összefüggések vizsgálata jó lehetőséget nyújt arra, hogy a kapcsolati tőkét értelmezzük, azt erőforrásként tekintsük a bilaterális és multilaterális kapcsolatokban. A kapcsolatokat gyakoriságuk, közelségük, intimitásuk, kölcsönösségük szempontjából, szoros kapcsolatként való elismertségük figyelembevételével lehet értékelni (ld. Angelusz-Tardos, 1991. 41. és Marsden, 1991). A kapcsolatok elemzésekor figyelembe ve-

⁴ A társadalom maga is interszubjektív viszonyok és cselekvések egésze. (ld. Simmel, 1973)

⁵ Ennek fontosságára Sik Endre hívta fel a figyelmet 2002. december 13-án, a Magyar Szociológiai Társaság éves konferenciájának egyik szekciójában.

⁶ Mérése indirekt módon történhet, tájékozottság, barátság, támogatások és meghívások lehetnek a dimenziói. (Anheier-Gerhards-Romo, 1998.)

endő annak típusa, a kapcsolatok heterogenitása vagy homofil volta. Ez utóbbiak státusz-presztízs szempontokat éppúgy figyelembe vehetnek, mint az életkort, nemet, foglalkozást, és egyéb szempontokat.

A támogató-támogatott viszonylatban értékelt aszimmetrikus kapcsolatok és a szimmetrikus kapcsolatok vizsgálatánál a szubjektív értékelés is figyelembe veendő, s a státuszmegszerzés és státuszmegtartás szempontjából (is) értelmezhető.

A kapcsolathálóban megjelenő alanyok és relációs viszonyokon túl a kapcsolatháló jellemzői is tételes különbségeket mutathatnak. A háló méretére, sűrűségére, heterogenitására, a kapcsolatok minőségére, a rétegzettségére, multiplexitására vonatkozó adatok a háló és alanyai kvantitatív értékelését és a kvalitatív megközelítés segítségét teszik lehetővé. (vö. a fogalmakat Albert-Dávid, 1998. 125. és Szántó-Tóth, 1993. valamint Burt-Minor, 1983.)

A kapcsolatháló értékelésekor az egokhoz kapcsolódó alterek száma, presztízse, az ego presztízse nemcsak a hálóról, hanem az abban megjelenő egok (alanyok) kapcsolati tőkéjéről is árulkodik.

A kapcsolatháló elemzésekor, a fentebb bemutatott sokszínű lehetőségeket kihasználva, a kvantitatív és az azzal párhuzamosan folyó kvalitatív értelmezés együttesét kívántam hangsúlyozni. E kettőt egymással egyenértékűnek és egymást kölcsönösen kiegészítőnek tekintem.

(A fejezetben használt fogalmakhoz ld. Albert-Dávid, 1998.; Angelusz-Tardos, 1988.; Burt-Minor, 1983.; Letenyei, 1999 és 2000; Mérei, 1998.; Szántó-Tóth, 1993.)

A TEREPMUNKA

A terepmunka nagyon sokszor kiemelten fontos tereken és helyeken történik. Esetünkben ez csak annyit jelentett, hogy voltak preferáltabb térrészek, s ezek szinte egybeesnek a városlakók által kiemelt térrészeként használt területekkel. A hajléktalanok szempontjából ezek a terek a létfenntartás tereit jelentik.

Kezdetben – kutatási koncepciónk alapján – egy városrészre⁷ kellett koncentrálnunk, de minthogy az a létfenntartási mezőből kiesett, így csak a nyugalmi időszakban voltak jelen ott a hajléktalanok. Ez az időszak azonban nem esett egybe a számunkra⁸ „biztonságos”-nak tekintett időszakokkal, tehát a nappallal. Akik mégis jelen voltak ilyenkor a városrész-

⁷ Szeged-Alsóváros városrészre.

ben, azok egyénenként voltak jelen, s így a másik feltételnek nem tettek volna eleget: természetes csoportokat s azok kapcsolatait akartuk vizsgálni. A hajléktalanszállón és környékén többen jelen voltak, de csoportosulásuk inkább funkcionális volt, mintsem természetes.

Végül a csoportot, melyet kiválasztottunk, a belváros egy frekventált terén⁹ leltük fel. A kiválasztásukkor szerepet játszott az, hogy többen együtt voltak, s a későbbiekben igazolódott feltevésünk, hogy egy természetes csoporttal van dolgunk. Az első pillanattól nyitottak voltak a kérdéseinkre, s szívesen és sokat beszéltek. Így 2002 márciusa és decembere között ők voltak azok, akik megfigyelésünk objektumává váltak. Amikor a későbbiekben a csoport felbomlott, többen a látóterünkben maradtak.

Vizsgálati alanyaink tehát egy természetes és aktív csoport tagjai voltak, hajléktalanok. A csoport dinamikus volt, ennek eredményeképpen néhányan a látóterünkben, látóteremben maradtak, míg mások kikerültek onnan. A csoport tehát egy belvárosi téren volt fellelhető, a későbbiek során ez – hosszabb időszakon keresztül – állandó helyként szolgált a terepkutatás számára. A frekventáltság okán más csoportok többször és sokan átvonultak, a kapcsolatok széles skálája így fizikai valóságában is megjelent, nem csupán az interjúalanyok által említve. Ezen más csoportok csak időlegesen voltak jelen, majd saját, a belvárosban „birtokolt” területükre vonultak, vagy éppen „hazafelé”. Ezek a kisebb csoportok nagyon intenzív interakcióban álltak és állnak egymással.

A vizsgált hajléktalancsoport a szegedi hajléktalan-társadalomban speciális helyet foglal el több szempontból. Egyrészt nem használják ki a szociális intézmények által nyújtott segítséget. Másrészt, az előzőből is következően a hajléktalan-szállásokat sem veszik igénybe. Speciálisan a belvárosi létfenntartási lehetőségekkel számolnak: a frekventáltabb tereken koldulnak, „lejmolnak”, illetőleg más hajléktalanok jövedelméből élnek, ha lehetőségük van rá. A csoport periferiáján lévők más jövedelem-kiegészítéssel is élnek: így például kisebb tárgyak eltulajdonításával és orgazdához való juttatásával.

Frekventált térrész birtoklása miatt sokan ismerik őket. Egyébként is szinte általánosan elmondható, hogy mindenki mindenkit ismer. A hajléktalan szubkultúra résztvevői számára egyénenként más volt a megítélése a csoport tagjainak. Együttes jellemzésüket nehézkessé teszi, hogy más-más integrációs és adaptációs szinten jelentek meg a hajléktalan szubkultúrában.

Egyikük (L. 10 éve hajléktalan) mindent tudott, amit e szubkulturális térben szükséges (magas volt az integráltság foka). Ugyanakkor ezt a megközelítést nehezíti, hogy ugyanő mind szubkulturális környezetéhez,

⁸ A kutatás kezdetben Lisztes Szilvia néprajz és szociológia szakos hallgatóval közösen folyt.

⁹ A Dóm téren.

mind az azt körülvevő társadalmi környezet normáihoz nehezen alkalmazkodik. A csoport ugyanakkor bírt két olyan taggal (O. F., és T. Zs.) is, akik friss hajléktalanok voltak – de kettejük sem összevethető, mert egyiküket nem tartották még hajléktalannak. Azaz a szubkulturális karrier első lépcsőfokán állt – az előtérben, s a befogadás még nem volt teljes. Az elsőként említett L. viszont a szubkulturális karrier minden lépcsőfokát megjárta, a befogadással szemben őt már az elutasítás jellemezte, még akkor is, ha a szolidaritás szintjén ez alig volt érzékelhető. Ez empirikusan azt jelenti, hogy ő az, akivel a legtöbben nem szeretnének, szerettek volna együtt élni, együttes tevékenységekben részt venni.

A szituáció, melybe belecseppentünk, szintén speciális volt. A természetes csoport megválasztásakor egy speciális csoporthoz jutottunk el: olyanokhoz, akik a hajléktalanszállókat – egyikük, O. F. kivételével – nem vették igénybe. Ezt a külső környezetük és szociális munkások vélekedése alapján is úgy lehet értékelni, hogy olyan személyek, akik nem képesek adaptálódni egy minimális normához sem, amit a szállón, a közösségben való lét megkövetel. Így mindnyájan sok időt töltöttek a köztereken. Hosszabb időszakon keresztül birtokolták az adott területet – a csoport felbomlásáig.

A terepmunka itt folyt – csoportmegfigyeléssel, csoportbeszélgetésekkel, interjúkkal. A nappal nagy részét velük töltöttem, hamar elfogadták jelenlétem, de mindig csodálták, hogy egy kívülálló időt szentel rájuk, s életüket elmesélhették.

Minden nap vártak, hogy a történeteket folytathassák – számukra ki vezető csatorna szerepet töltöttem be. A szinte mindennapos jelenlétem által a hajléktalan lét perspektívái jól megfigyelhetővé lett. Az időintervallumban bekövetkező változások a szemem előtt zajlottak. Érzékelhető volt, ahogyan a hajléktalan lét előteréből a karrier kiindul és kiteljesedik egy, a hajléktalanok között alacsony presztízsértéket képviselő életmóddá. Az absztinencia és túlzott alkoholfogyasztás hullámmzése egy ember életében – az alkoholhoz való viszonyulás ingadozása. Mindezek egyetlen időpontban való megismerő tevékenység alatt nem lettek volna megismerhetők, értelmezhetők. Ehhez hasonlóan a csoport változásának megértése sem. A meghatározott módszer alapján korlátozottan ugyan, de közvetlenül állt módomban megismerni a hajléktalan szubkultúrát, s annak különösen egy csoportját.

MÓDSZEREK

Módszerűen a terepmunkát választottam, melynek során a megfigyelőként részt vevő szerep mellett döntöttem, Gold felosztása alapján (Babbie, 1996. 308.). Ez az előfeltevés szerint és később a valóságban is azt jelentette, hogy a kiválasztott csoportban megfigyelőként voltam jelen, s ha még velük is tevékenykedtem, nem próbáltam meg a hajléktalan lét felvállalását, mint azt Jenkins tette. (Jenkins, 1992.)

A diskurzusok pillanataiban létrejövő valóságokra támaszkodva és a csoportban eltöltött idő alatti megfigyelések valóságára alapozva alakítottam ki azt a valóságot, melyet most interpretálok. Az egyszeri és megismételhetetlen események sorozata egyetlen képpé merevedik ki, még akkor is, ha a dolgozatban hangsúlyozni kívánom az események és kapcsolatok dinamikusságát.

A terepmunka során interjúk és beszélgetések folytak, melyben a hajléktalanok kapcsolataira koncentráltam. A beszélgetések során nemcsak a jelenlegi, hanem a múltbeli (közeli és régmúlt) kapcsolatok is felmerültek, most – a múltbeliek figyelembevételével ugyan –, elsősorban a jelenlegi kapcsolatok feltérképezésére és bemutatására nyílt és nyílhatott mód.

Hat interjúalany és több beszélgetőpartner került a diskurzusba, néha tárgyilagosan segítve munkámat, máskor emocionálisan és indulatosan.

Az interjúk és a megfigyelés során a kapcsolatokban szereplők fizikai valóságukban is megjelentek, néhány élettörténettel bővítve ismereteimet.

Így a szorosan vett interjúalanyok száma hat, a beszélgetőpartnerek száma mintegy húsz főt tesz ki. A kapcsolathálóban közvetlenül és közvetetten több mint száz fő jelenik meg, jelentős részük hajléktalan.

A diskurzusok orientáltsága a részemről és a másik oldalról a dekoncentrált és sürgető információ-közlés ellentétes folyamatokat indíthatott be, ennek kiküszöbölésére a beszélgetéseket irányítani próbáltam néhány kérdéssel, de teret engedtem a spontán elbeszéléseknek is.

A mindennapokban és a mindennapi tereken való jelenlét és a megismélt jelenlét lehetővé tette a mélyebb szintű megismerést, a diskurzusban résztvevőket nyitottabbá tette, ugyanakkor lehetőséget teremtett egy, a kutatottak interpretációját kontextusában való megismerésre.¹⁰ A kontextus kiemelt fontosságúvá vált, miután kezdetben a történetek és

¹⁰ De „amikor a megfigyelő arra törekszik, hogy leírja két résztvevő interakcióját, a keze ügyébe eső környezet egybeesik a cselekvők környezetével, és így képes arra, hogy megfigyelje ezek face-to-face érintkezését, de nem feltételezheti, hogy tapasztalatai azonosak a cselekvők tapasztalataival...” – írja Cicourel (Cicourel, 1984. 257).

egyeniségek az elbeszélések által megszépítve kerültek elénk. Az ekkor megkonstruált valóságképek az ismételt jelenlét során általuk is felülíródtak és helyesbítésre kerültek.

A MEGFIGYELŐKÉNT RÉSZT VEVŐ SZEREP

A megfigyelőként részt vevő szerep/státusz lehetőséget teremtett a kapcsolatháló közvetlenebb megfigyelésére. Azaz lehetőség nyílt a valóság kontextusában érzékelni a kapcsolatok mennyiségét és minőségét, s lehetőséget teremtett arra is, hogy az így (a valóságban) megjelenő egyénekre rákérdezzek az interjúk során, illetve a kutatásba újabb személyek bevonására is jó lehetőségek nyíltak. A megfigyelés során a kapcsolatok mellett a hajléktalan lét problémáinak percepciója volt az, mely segítségemre volt a megértésben.

A megfigyelőként részt vevő státusznak azonban hátrányai is vannak: korlátozottabb a lehetőség az információ begyűjtésére. Elsősorban a város frekvenciáltabb helyein, a létfenntartás terein voltam jelen, s a rekreációs helyek, az éjszakai tevékenységek közvetlen megfigyelésének el kellett maradnia. Ugyanakkor a részt vevő megfigyelői státusz felvállalása akadályba ütközött: ez esetben a kutatói biztonságérzet jelentősen csökkent volna. Gyakorlati szempontokat szem előtt tartva, erre (a biztonságra) is törekedni kellett.

A bevonódás és marginalitás problémáját érintve a kutatás kapcsán a következőket lehet elmondani: a marginalitás (kutatói marginalitás) folyamatos csökkenésével párhuzamosan a bevonódás mértékére is folyamatosan kellett ügyelni: szívesen változtatták volna szerepemet szociális segítőtvé. Az idők folyamán többször ajánlották, hogy csak akkor tudom meg igazán mindazt, ami érdekel, ha „kiköltözöm”. A marginális szerep, a megfigyelő, kezdetben sokszor kizárással, az információközlés csökkenésével (visszatartásával), in-group kódok használatával volt terhelt – ez nehezítette az értelmezést. A szubjektív én-történetek kezdetben jól strukturáltak, „előkészítettek” voltak s csak az idő múlásával – a marginális helyzetből való kicsiny elmozdulással – változott meg a kontextus oly módon, hogy a láttatás helyett teret engedtek a látásnak is.

Mindez természetesen felveti az értelmezés lehetőségeinek kérdését is. Az értelmezés a kutatás időintervallumában történt, de keretei és eredményei folytonosan változtak. Változtak, mert a mélyebb szintű megismerés sokszor felülírta a korábbi értelmezéseket, a kutatás kontextusa is dinamikusan változott. Így ez az interpretáció egy hosszabb időintervallumban megszületett képek montázsa. A montázs egyes részei tapasztal-

tabb, más részei tapasztalatlanabb megfigyelés eredményei – azaz a szubkulturális kódok értelmezésének más szintjein születtek. S minthogy az események egyszeriek és megismételhetetlenek, így a bemutatás különböző szintű megismerésből összeállított képre vonatkozik."

Az értelmezést kezdetben nehezítette a szubkulturális környezet sajátosságainak, így a nyelv elsajátításának nehézsége. Ezen felül a sajátos szubkulturális környezetbe ágyazott magatartások megértése is annak kontextusában történhetett meg.

A SZUBKULTURÁLIS KÖRNYEZET

A szubkulturák – és általában, a kultúrák – vizsgálatakor a totalitásra való törekvésnek kell jelen lenni. Minden egyes sajátosság egység, mely szerves egésszé szerveződik, s kulturális mintaként jelenik meg. Az egyes dimenziókat hajlamosak vagyunk külön kezelni, ugyanakkor egyik a másiknak kontextusa, s így együttes értelmezésük és kezelése célszerű. Vannak dominánsabb összetevők, illetve periférikusak, de ezek együttesen alkotják a kultúrát. Éppen ezért is vált a megfigyelés módszeremmé.

A szubkulturák mint életmódok (életstílus-csoportok) vizsgálatakor kulturális konfigurációkkal kell megismernedni, melyeknek története rövid és zilált, változékonysága nagy, s mintegy bűvópatakként tűnnek fel a domináns kultúra terében. Kialakítanak „egy csak rá jellemző viselkedési mintát, s bár az egyének természetesen különböznek, az adott kultúra stílusa egy egységes és ideálisnak tartott életmódot alakít ki, illetve annak követésére szorítja az egyént [...] egyúttal egy alapvető ethosz jön létre a közösségen belül, amely áthatja a viselkedés mindennapi szféráit [...]” (Hoppál, 1984. 375. Kiemelés: a szerz.)

A szubkultúra egyfelől kulturális minták rendszerbe szervezettsége, melynek keretein belül nyer érvényességet egy cselekmény, és a belső normához mérten kell normálisnak, vagy a normálistól eltérőnek tartanunk/látnunk. (Hebdige, 1989.)

Az a valami, amelyet rendszerként látunk, csak a fejünkben létező, megkonstruált valóság, de valójában nem vethető egybe a résztvevőkével. Egyfelől azért sem, mert a megkonstruált valóság logikai rend szerint épül fel, míg a valóság nem ilyen. Másfelől az összevethetőséget akadá-

"Mint ahogyan Geertz írja: „Konvergens adatokon olyan leírásokat, lépéseket, megfigyeléseket stb. értek, melyek ugyan különbözők, sőt vegyesek mind fajtájukat, mind pontosságuk és általánosságuk mértékét illetően – engedékenyen összegyűjtött és különféleképpen leírt nem szabványos tények, de amelyek mégis fényt vetnek egymásra azon egyszerű ok miatt, hogy az emberek, akik e leírásokat, lépéseket és megfigyeléseket teszik, közvetlen részesei egymás életének.” (Geertz, 2001. 335)

lyozza, hogy a kutató által érvényesnek vélt valóságok talán soha nem kerültek megfogalmazásra. (Harman, 1998. 78)

Megközelítesemben arra a nézetre támaszkodtam, miszerint egy komplex közeg komplex módszereket igényel¹². Ennek értelmében kvalitatív szociológiai és interpretatív antropológiai módszerekkel közelítettem a terepmunkám tárgyához.

A HAJLÉKTALAN LÉT MEGKÖZELÍTÉSE

A hajléktalanságot a különböző kutatások többféle megközelítésben tárgyalták fel, más-más szempontból és elméleti háttérrel interpretálták. Röviden ezt tekintem át a következőkben.

A hajléktalanság okainak keresésekor a társadalmi margó elvesztését, tartós munkanélküliséget, a társas kapcsolatok hiányát és általában a hiány irányából való megközelítéseket találhatjuk elsősorban. A hajléktalanság megjelenik különböző aspektusainak vizsgálataiban: a hajlék- és a munkanélküliség, az alkohol és drogfogyasztás, traumatizáltság aspektusai mentén. A kapcsolat nélkülség, az elszakadás (leszakadás, lemaradás) és kiszorítás (kiszorítottság) aspektusai a csoportszintű (rétegspecifikus) megközelítésekben játszottak szerepet. Helyet kaptak az értelmezésben a biográfiai determinánsok dimenziói is: a voluntarizmus, a fogyatékoságok és patológiák, a családi támogatás hiánya és a balszerencse. (ld. Albert-Dávid, 1998)

A hajléktalanok kapcsolathálózati megközelítése Sutherland és Locke 1936. évi megállapításaira támaszkodik, miszerint a hajléktalanok el vannak szigetelve családjaiktól és más csoportoktól. Ezt erősítették az egyedülállóságukat, a kapcsolatokat nélkülöző életet megállapító, a baráti kapcsolatok hiányát észlelő kutatások. A kapcsolathálózat megközelítésében a hálózat-méret kicsinységét, a támogatói létszám alacsony voltát, a támogatói kvalitások gyengeségét állapították meg.

Felfigyeltek arra, hogy a megélhetést a hajléktalanok (sorstársak, a peer group) és a hajlékkal bíró támogatók együttesen segítik, s előbbiek nélkül a fennmaradás képtelen lenne. Azonban pont a sorstárs csoport léte az, amely ha segíti is több szempontból, az ahhoz való alkalmazkodás nehezíti a társadalomba való visszatérést (utal Snow és Anderson 1993 kutatására Albert-Dávid, 1998).

¹² „Egy komplex közeg, amely meglepő és előre nem látható fejleményeket tartogat, komplex módszereket igényel, és ellenáll az elemzésnek, ha az olyan szabályokra támaszkodik, melyeket jó előre megfogalmaztak, s anélkül fogalmaztak meg, hogy tekintetbe vették volna a minduntalan változó történeti feltételeket.” (Feyerabend, 2002. 39)

A magyarországi megközelítések ehhez hasonlóak, a kapcsolatháló szemszögéből Albert Fruzsina és Dávid Beáta kutatásait lehet és kell kiemelni. Emellett a segítő attitűddel (szociálpolitikai, szociális segítői felmérések), az alkoholizmus és megfosztottság, valamint a normák elvesztése szemszögéből való közelítés jellemző. (ld. Utasi, 1987; Levendel, 1992; László-Oross, 1996; Komáromi, 1996; Oross, 1996; Iványi, 1997; Albert-Dávid, 1998., 1999., és 2000.) Felmérték az alkohol és drogabúzus, a szuiciditás, a szexuális devianciák, a kriminalitás szempontjából, a betegségek elterjedtsége és epidemiológiája szempontjából, a pszichés elváltozások tekintetében – mint a paranoid és antiszociális személyiségzavar vagy a poszttraumás stressz szempontjából (Komáromi, 1996)

A korábbi kutatásoktól eltértem abban, hogy a megközelitésem egy nem kérdőíves-quantitatív eljárás, hanem kvalitatív szociológiai (és antropológiai) eljárás, amely elsősorban természetes hajléktalancsoportokat kívánt megközelíteni, s ebből a feltevésből kiindulva nem intézményi kereteken belül, hanem azon kívüli csoportból indultam ki. (A szociális intézményben a természetes csoportok helyett funkcionális együttléttel lehetett és lehet találkozni.)

Így egy nagyrészt intézményi hálózathoz nem kötődő csoporthoz jutottam, ahol megfigyelő résztvevőként vettem részt hosszabb időintervallumban a csoport életében és vizsgáltam a hajléktalanok kapcsolathálóját.

Így a hajléktalanokra való reprezentativitás sem volt célom, sokkal inkább az, hogy egy természetes hajléktalancsoport esetében vizsgáljam a hajléktalan lét feltételrendszerét kapcsolatháló-elemzői megközelítésben.

Ezzel párhuzamosan képet alkothattam azon – a hajléktalanság jellemzésére alkalmazott – attribútumoknak a maguk valóságában való megjelenéséről, amelyeket fenti kutatások számbavettek.

KI A HAJLÉKTALAN?

A hajléktalancsoportok vizsgálatánál először a hajléktalanság fogalmát jártam tehát körül. Hajléktalannak tekintettem mindazokat, akik maguk nem rendelkeznek otthonnal, s ezért köztereken, vagy szívésségi szükségsszállásokon, hajléktalanszállókon élnek. (Albert-Dávid, 2001. 48.; Oross, 1996)

A hajléktalan létet jellemezheti még ezen felül az, hogy a hajléktalanok egyénileg és magasabb asszociációs szinten is a társadalmi munkamegosztási rendszerben alul vagy kívül helyezkednek el, az érdekérvényesítési képesség hiányzik, vagy alacsony szintű, a csoporton belülré

mutat. Jellemző még a mennyiségileg és minőségileg alacsony szintű fogyasztás, az uralkodó kulturális normától eltérő attitűdök és életstílus. (Id. Bokor, 1985. 19)

A hajléktalancsoportok láthatósága (melyre egy későbbi fejezetben még visszatérek), a strukturális paraméterek (Angelusz, 2000. 41-43) alapján is körvonalazható. Tekintetbe vettem a más társadalmi csoportok és a hajléktalanok, valamint a hajléktalancsoportok közötti eltéréseket is, mely eltéréseket a rendelkezésemre álló adatok alapján, hipotetikusán állítottam össze.

Emergens paraméterként a tulajdonlás, birtoklás változót vettem, nominális paraméterként a nem, etnikai hovatartozás¹³ változóit. Hierarchikus paraméternek tekintettem a jövedelem, iskolázottság, hatalom és az érdekérvényesítési képesség változóit, graduális változóként pedig az életkort. E paramétereket¹⁴ figyelembe véve az eltéréseket táblázatban foglaltam össze (1. táblázat).

	Más társadalmi csoportoktól való eltérés (van: +; nincs: -)	Hajléktalanok közötti különbségek (van: +; nincs: -)
Emergens	+	-
Nominális	-	-
Hierarchikus	+	+
Graduális	-	+

1. táblázat A strukturális paraméterek szerinti elkülönülés

Jól látható, hogy a más társadalmi csoportoktól, melyet talán összefoglalóan nem hajléktalanok csoportjának tekintve eltért az emergens és hierarchikus paramétereiben. A homogénnek vélt hajléktalan-társadalomban az eltérések a hierarchikus és graduális paraméterekben voltak. Ez empirikusan a következőket jelenti: a nem hajléktalanok birtokosok, míg a hajléktalanok nem birtokosok, s ebből a szempontból szinte homogénnek tekinthetők. A nominális paramétereket tekintve nem voltak lényegi különbségek – mindkét nem, többféle etnikum képviselteti magát mindkét oldalon.

A hierarchikus paraméter értékelése érdekes több szempontból, hiszen nemcsak a nem-hajléktalan / hajléktalan választóvonal húzható meg, hanem (konstruált kedvezőbb / kedvezőtlenebb felosztás mentén) a hajléktalanok között is rétegzépző paraméternek tekinthető. Az eltérés ez utób-

¹³ A vallási hovatartozás kérdése gyakran maradt válasz nélkül, így ezt nem vettem, nem vehettem figyelembe.

¹⁴ E paramétereket több kutatás is alkalmazza a társadalmi rétegek és nagycsoportok különírásánál, ha a tipizálást nem is hajtja végre. Ld. Gábor-Szivós, 2002.

biaknál a keresetszerzés típusai, az abból származó lehetséges és tényleges jövedelem nagysága és ingadozása, az iskolai végzettség differenciái alapján felállított in-group presztízs-hierarchiát határoz meg. Ennek részletesebb bemutatása, valamint az érdekérvényesítési képességre, és a graduális paraméterként alkalmazott életkori eltérésekre a következőkben térnek ki.

A hajléktalan lét szubkulturális terében tehát presztízs-hierarchiát jelent a fentebb említett keresetszerzés típusa, a jövedelem, az iskolai végzettség (ez utóbbi csak másodlagos jelentőségű), s ezen felül még az érdekérvényesítési képesség és az életkor, valamint az eltérő szállástípus, a hajléktalanként eltöltött idő, bizonyos megszorításokkal. Ez a hierarchia a következőképpen interpretálódik a vizsgált csoportban.

Az időszakokon belül rendszeres munkát végző, a napibéres, az illegális jövedelemszerző (kivéve a koldus), a hulladékhasznosítók közül a piacozók, a koldus, a lejmoló, a hulladékhasznosítók közül azok, akik saját célra használják elsősorban a fellelt dolgokat – ezek a grádicsai a keresetszerzés típusainak. (vö. Utasi, 1987.) Ezen kívül, a hierarchiában egyénileg más-más helyre értékelt keresetszerzési mód: a verekedéssel, testi erővel jövedelemre szert tevők, a prostituáltak, a társak által fenntartott, s a másokat meglopó személyek módjai.

Az ebből származó jövedelem alapján az állandó jövedelemmel bírók (nyugdíj, rokkantsági nyugdíj, szociális támogatás figyelembevételével), a viszonylag állandó jövedelemmel bírók, a jövedelmükben ingadozók lépcsőfokait különítették el.

Az iskolai végzettséghez kapcsolódó presztízs jelentősen nem tér el a körülvevő társadalom lépcsőfokaitól.

Érdekérvényesítési képesség szerint: a csoporton belül érdekérvényesítéssel bírók és nem bírók. Előbbiek mintegy egybeesnek a kapcsolathálózati megközelítésben hídként értékelhető személyekkel. A hajléktalanságon túlmutató (kifelé irányuló) érdekérvényesítési képesség értékelése a legmagasabb.

Az eltérő szállástípus-használat szempontjából az időlegesen albérlésben lakó, az ágybérletben lakó, szivességi lakáshasználó, hajléktalanszállón élő, városi csöves, erdőlakó grádicsait különítik el.

Az életkort és a hajléktalanként eltöltött időt együtt és külön-külön is kell értelmezni. A fiatalabb hajléktalanok és az idősek a hierarchia aljára kerülnek a szubjektív értékelésekben, míg az életerős, középkorúak felülre (vö. Utasi, 1987). A fiatalok kikerülési esélyük miatt kerülnek alulra e grádicsra. A hajléktalanként eltöltött idő természetesen náluk a legkisebb, tapasztalatuk kevesebb. Az időt hajléktalanként eltöltött telekben számolják – a túlélési képesség mércéje is ez.

A HAJLÉKTALANOK KAPCSOLATHÁLÓJA – EGY ESETTANULMÁNY ALAPJÁN

Röviden az interjúalanyokról

A következő pár sorban nagyon röviden jellemezném az interjúalanyok kontextusait. E jellemzés kevés a megértéshez, nem is ezt a célt szolgálja. A cél sokkal inkább az volt, hogy a későbbi értelmezést segítse.

♦ **L., 48 éves férfi.** Egy válasz után került ki az utcára, önszántából választva a „szabad” életet. Ez tíz éve történt. Egy lánya született. Több hajléktalannal tart fenn kapcsolatot, némelyekkel baráti, egyikükkel (R.) testvéri kapcsolatot, ez utóbbit vérükkel is megpecsételték. Kapcsolataiból él. A belvárosban, kis zugokban tart fenn szállásokat.

♦ **T. Zs., 30 éves férfi.** Többnyire dolgozik. Több feleséggel és több gyerekkel a háta mögött, időről időre új életet kezd. A családjával rossz a kapcsolata, de néha segítik. Pszichiátriai beteg, gyógyszert nem szed. Ideiglenes munkákból tartja fenn magát, néha hazamegy, ahol megtűrik. A vizsgálat kezdetén hazajárt, később erdőlakóvá lett.

♦ **O. F., 44 éves férfi.** Koldus. Egy felesége és lánya van, unokája. Tartja velük a kapcsolatot. Lábai járni nem tud mankók nélkül. Az alkohollal való viszonya ambivalens. A hajléktalanszálló lakója.

♦ **R., 37 éves férfi.** Három felesége volt és öt gyereke van. A legfiatalabb az anyaotthonban van édesanyjával. Állandó munkákból tartja fenn magát. Fóliasátorban él.

♦ **Zs., 43 éves nő.** Két gyereke van. Jelenleg Budapesten kéregetésből él, több élettársi viszonyt is létesített, rendszeresen iszik és sokszor megverik. A gyermekeit nem ő neveli. Testvérét kihozta magához az utcára. Szegeden ő is erdőlakó volt.

♦ **N., 56 éves férfi.** Rossz családi háttérrel jellemezett. Életfogytiglani börtönbüntetésből szabadult. Szakmájában elhelyezkedni nem tud, mert sérült a keze, szíve rossz. Koldus, disznóólban lakik.

A KAPCSOLATOK TÍPUSA

A kapcsolatok vizsgálatánál azok típusait vettem számba, ennek irányát és kölcsönösségét, valamint azt, hogy a kapcsolatok pozitív vagy negatív előjellel jelennek-e meg az egyén interpretációjában. A kapcsolatok gyakorisága és intimitása mellett a későbbiek során a (szoros) kapcsolatként való elismertség is fontos szerepet játszott.

A kapcsolatháló értelmezése kapcsán előtérbe került a kapcsolati tőke és annak működtetése is. Így a híd szerepű egyének megtalálása is szere-

pet kapott, valamint az egyének kapcsolati fokai kapcsán az egyén kapcsolati presztízse is.

Az interakcionális jellemzők (Szántó-Tóth, 1993. 36) megtalálásában a kontextusában való értelmezés segített, jellemzéséhez ezt, valamint az UCINET 5.8 és a Pajek-programokat hívtam segítségül.

Családi és rokoni kapcsolatok

Az elméleti megközelítésekben erős kötéseknek tekintett családi és rokoni szálak jelentős része a vizsgált hajléktalancsoport esetében már a múlté. A megmaradt családi-rokoni kapcsolatok két térrészben jelennek meg. Egy részük a hajléktalan szubkulturális térben belülré mutat, míg továbbiak azon kívülré.

A hajléktalanok egymás közötti (hajléktalan szubkulturális téren belüli), ilyen típusú kapcsolatai közül a legjellemzőbb a szülő-gyermek, a házastársi, s ritkán a testvéri kapcsolat. A vizsgált csoportban R. volt az, aki családfenntartóként élt. Állandó munkahelye mellett a családjával töltött sok időt: gyermeke és felesége az anyaatthonban voltak éppen elszállásolva. De amint lehetett, kihozta őket magához egy hétvégére – egy fóliásátorba. A közöttük lévő szálak valóban erősek, stabilak. A kutatás vége felé Zs. a testvérét hozta ki egy fogyatékosokat ellátó intézetből.

A kvázi családi kapcsolatok, mint az élettársi kapcsolatok, gyakori és illékony intézmény. A nők részéről funkcionálisan is sürgetett a létrejötte: biztonságot nyújt számukra.

A kvázi rokoni kapcsolatok más típusaként lehetne értékelni a „vértestvérséget”, melyet a baráti kapcsolatok között értelmeznek.

A hajléktalanok kulturális teréből kifelé mutató családi és rokoni szálak többsége negatív töltéssel terhelt. Az évek folyamán megromlott kapcsolatok leépültek. A kapcsolat romlásában szerepet játszik az, ha valaki a hajléktalan életmódot választja, de fordítva is igaz: megromlott családi kapcsolati térből kerültek sokan az utcára. Jellemzően válás után az aszszonyt és gyermekeket hátrahagyva, kevés életkezdési eséllyel kerülnek ki. A volt házastárs iránti attitűdök legtöbb esetben negatívak, a gyermek irányába vagy neutralizálódtak, vagy pozitívak. Ez utóbbi esetben a lehetőségeken is túl nyújtanak anyagi támogatást, vagy nagy ajándékokkal halmozzák el a kiemeltebb ünnepeken. Tehát jellemzően a kapcsolat erősítését anyagi és nem érzelmi oldalról közelítik meg.

A családi kapcsolatok egy jelentős része nem folyamatos, szoros kapcsolatként ritkán elismert.

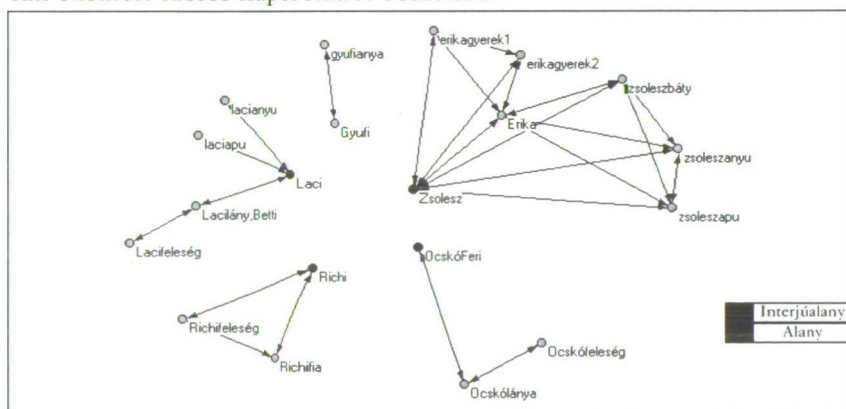
A családi támogatások iránti disszonáns érzésekről számoltak be. Örömmel fogadják, minthogy minden segítség jól jön, ugyanakkor a szé-

gyenérzet sokkal erősebb, s ezért inkább kerülük az olyan helyzeteket, ahol a család segítséget tud nyújtani. Ha mégis, akkor viszonozzák.

Az intimitás a családi kapcsolatokat kevésbé jellemzi, szoros kapcsolatként ritkán ismerik el őket. A kölcsönösség egyedi esetekben valósul meg, sokkal inkább támogató-támogatott viszonyként írható le, amelyben nem minden esetben a hajléktalan sorú ember a támogatott.

Az 1. ábrán jól látható, hogy kisszámú családi-rokoni kapcsolat jelent csak meg a vizsgált csoport kapcsolathálójában. Az ábrán a kapcsolatokat kölcsönösként, szimmetrikusként jelenítettem meg, tudva azt, hogy a rokonsági kapcsolat, ha szimmetrikus is, a kölcsönössége támogatás szempontjából (financiális, érzelmi, stb. dimenziók mentén) már nem egyértelmű.

A családi-rokoni kapcsolatok szoros kapcsolatként való elismertsége kontextuális volt: az élettörténet-interjúkkal párhuzamosan való jellemzéskor érzelmi-indulati szempontból mindenképpen szoros kapcsolatként lehetne értékelni, ugyanakkor a jelenre vonatkozóan asszimmetrikusan elismert szoros kapcsolatról beszéltek.

1. ábra. Családi és rokoni kapcsolatok

Baráti kapcsolatok

A baráti kapcsolatok a hajléktalan szubkulturális téren belül dominánsak, ugyanakkor változékonyak és illékonyak. Az időlegesen fennálló kapcsolatok kölcsönösek és kölcsönösen elismertek. Ilyenkor a gyakorisága szempontjából nagyon intenzívként jellemezhető: nemcsak hogy mindennapos, hanem mintegy napi húsz órás együttlétet is jelenthet. Ez egyúttal funkcionális, azaz létfenntartási (és biztonsági) szempontokból is célszerű. Intimitás tekintetében is jelentős, de ez természetesen legkövetkezik az intenzív egymásmellettségéből is. Gyakran jellemzik úgy is,

hogy nem marad egymás előtt titkuk – hallgatagon jegyzik meg, s jelzik a hiányérzetet arra vonatkozóan, hogy e mértéktől való nagyobb elkülönülés jó lenne néha.

Léteznek azonban nagyon erős s hangsúlyozott barátságok, melyek intenzitásuktól függetlenül fennállnak. Ilyennek tekintem a vértestvérséggel megerősített baráti kapcsolatot, a kvázi élettársként definiált, multiplex relációban álló felek viszonyát.

A baráti kapcsolatok létfenntartási dimenzióval való együttjárásáról a multiplexitás és a létfenntartási kapcsolatok jellemzése kapcsán még visszatérek.

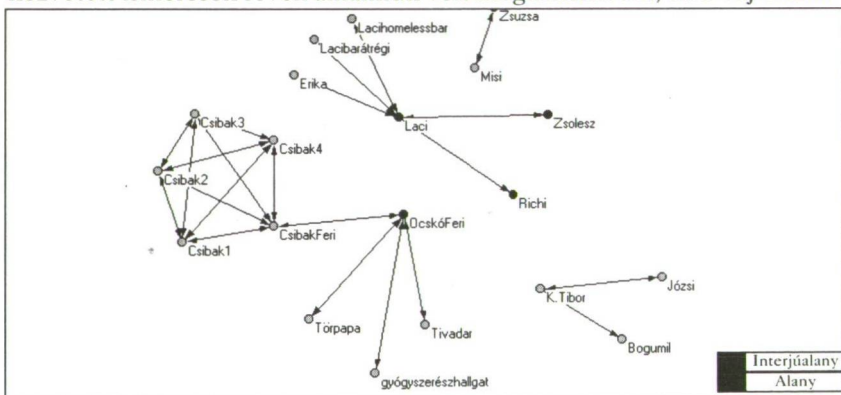
A régi barátságok, melyek a hajléktalan térrészen túlra mutatnak, felbomlottak. A megőrzésük ellenébe hatott a szégyenérzet és a kölcsönösség hiánya vagy képtelensége. Egy speciális esetben (O. F. és K.), külön utakon gyermekkori barátokként kerültek ismét össze – immáron a hajléktalanságban.

A fennálló baráti kapcsolatok működtetése, aktivizáltsága nagyfokú tehát. Általában nem kell külön a szimmetrikusság kérdésével foglalkozni, ahol mégis, ott a létfenntartási dimenzióval való párhuzamossága folytán.

A 2. ábrán megjelenített baráti kapcsolatok hálóján jól látszik, hogy néhány személy mintegy a baráti kapcsolat fókuszpontjává vált, s ők személyükben hídként is funkcionálnak (ld. A híd szerepe című alfejezetet.)

Hajléktalanokkal való kapcsolat

Egy adott városon belül a hajléktalanok többsége ismeri egymást. Az ismertség irányába hat az, ha közel azonos létfenntartási és/vagy rekreációs területet birtokolnak, vagy osztnak meg egymással, ha közvetlen vagy közvetett ismerősök révén alkalmuk volt megismerkedni, ha a hajléktala-

2. ábra. Baráti kapcsolatok

nok által preferált térrészekben előfordul az egyén. Hasonlóan növeli ezt még az is, ha a hajléktalan-ellátó szociális és karitatív szervezetek által felkínált lehetőségekkel élnek. Azaz az ismertség irányába hat, ha a hajléktalan egyén a szubkulturális téren belül aktív. Ezen felül a hajléktalan-ként eltöltött idő természetesen nagyobb lehetőséget biztosít arra, hogy valaki ismertté váljon, s társas környezetét is megismerje.

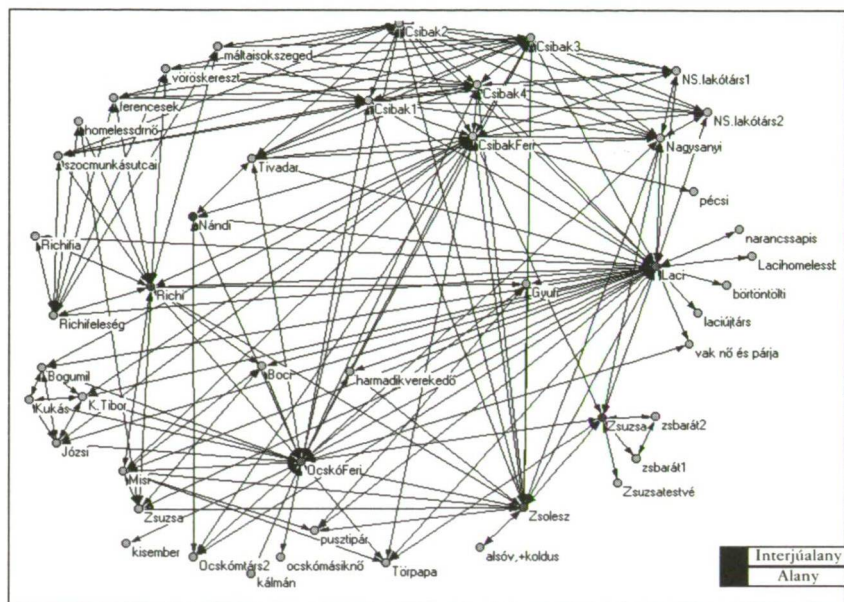
Az ismeretség megerősítése révén aktív vagy aktivizálható kapcsolat jön létre.

A hajléktalanság társadalmi terén belül kialakult státusz-presztízs hierarchia van, melyre fentebb már utaltam. Ennek mentén (is) informálisan körülhatárolt territóriumok vannak, melyeket egy-egy hajléktalan-csoport ural. Mint ahogy érvényes területfelosztások vannak, úgy vannak a hajléktalan lét szubkulturális mezején, a kapcsolati hálón belül törések. A kapcsolati tér is fragmentált. Az egyes státusekvivalens csoportok közötti kapcsolattartás viszonylag kicsi, míg a csoporton belül nagy az interakciók száma. Befelé a szolidaritás, kifelé és egyes csoportok között a kizárás érvényesül.

Gyakoriak a konfliktusok, melynek egyik célja, hogy a kiegyensúlyozott területi felosztásból például területet válaszson le, azaz az újraosztást indukálja.

Ugyanakkor annak folytán, hogy lényegileg mindenki mindenkit ismer, ez bizonyos mértékű kontrollt jelent. Egyfelől – egy határon belül – támogatják egymást, másfelől biztonságot is jelenthet. Biztonságos klímájú „tér” tűnt fel akkor is, amikor egy, a kulturális tér egyik felén lévő egyén számára, a tér másik felén elindított üzenet eljutott. Vagy hasonlóan, mikor az ingyenes ételosztás híre terjed – még akkor is, ha ez a heti ritmus/ritmus része.

A 3. ábrán jól látható, ahogyan a hajléktalanok egymás közötti kapcsolatainak számai szövődnének: kisebb csoportokat a közeg egyes embereken keresztül ér el, illetve fordítva. A háló sűrűn átszőtt, szimmetrikus ismeretségi kapcsolatokat ábrázol, a kapcsolat „töltésétől” függetlenül. Azaz nem választottam külön a negatív és pozitív érzelmi többlettel rendelkező kapcsolatokat. Ez ugyanis dinamikusan változott még az aránylag rövid kutatási időintervallumon belül is.

3. ábra. A hajléktalan-kapcsolatok

Kizárás és szolidaritás

A kizárás érvényesül az alacsonyabb presztízsű egyének, a „méltatlanok” felé. A hajléktalanok társadalmi/kapcsolati tőkéje jórészt kimerül a szolidaritáson belülré vonásban és az azon kívülre való rekesztésben.

A szolidaritás két-három-négy fős, hosszabb távon állandó csoportokban és rövidtávú barátságokban érvényesül, a biológiai, pszichés és kulturális szükségletek kielégítésében való támogatásokban él. A mértéke informálisan meghatározott, mint ahogy a kölcsönössége és a viszonzása is.

A kizárás a hajléktalan-csoportokon való „kívülrekedtségként” manifesztálódik, amely a könnyebben aktivizálható létfenntartási kapcsolatok hiányában komoly veszélyforrást is jelent.

A kizárással párhuzamosan a bezárás fogalmát is számba lehet venni. Ez esetben azt jelenti, hogy a hajléktalan lét attribútumain és kapcsolatain keresztül nem engedi az egyént kifelé és felfelé elmozdulni a társadalmi hierarchiában. Még akkor sem, ha ez az egyén számára sikerülhetne. A visszahúzó erőként fellépő hajléktalan és létfenntartási kapcsolatok teljes elhagyása a cél ilyenkor, de ez sokszor nem sikeres.

Létfenntartási kapcsolatok

A létfenntartási (megélhetési) kapcsolatok a hajléktalan csoportokon belülre és kifelé is irányulnak. A korábbi kutatásokban a támogató (patrónus) hajléktalanságára (hajléktalan/nem hajléktalan) vonatkozóan gyűjtöttek adatot, esetlegesen ez nem derül ki a beszámolókból (utal Solarz és Bogat (1990) kutatására Albert és Dávid, 2001. 152).

Terepmunkám során cizelláltabb kép fogadott. A patrónus és a kliens létfenntartási kapcsolatának viszonylatában, a hajléktalanság dimenzióját is figyelembe véve a következő formákat találtam:

- ♦ A patrónus is és a kliens is hajléktalan (homofil viszony).
- ♦ A patrónus nem hajléktalan, a kliens igen (általános támogatói viszony).
- ♦ A patrónus hajléktalan, a kliens pedig nem (különös/ritka támogatói viszony).¹⁵

A hajléktalanok között a létfenntartási kapcsolatok a következő tevékenységekben objektiválódnak: a védelem, az együttes szállás, táplálkozás és az alkoholban és dohányáruban mérhető szolidaritás.

A létfenntartásnak ezen dimenziói kiemelten fontosak – e speciális társadalmi helyzetben, a természeti viszonyoknak is kiszolgáltatva, különösen fontos. A létfenntartás az életükben olyannyira előtérbe helyezett szempont – helyzetükből adódóan –, hogy a kapcsolatháló vizsgálatakor a kapcsolatok közül magam is ezt tekintettem a legfontosabbnak.

A védelemben részesítés, a szálláshely használata, az élelmiszerek (és pénzügyi eszközök) megszerzése, a táplálkozásban és tisztálkodásban való partnerség, az alkohol- és dohányfogyasztás kölcsönössége a létfenntartási kapcsolatok alapja. A létfenntartási kapcsolatok (megélhetési kapcsolatok) kisebb időintervallumokon belül viszonylag stabilak, a mindennapok részét képezik több okból kifolyólag – ezen okokat lentebb részletezem.

A létfenntartási kapcsolatok gyakran együtt járnak a barátiként minősített kapcsolatokkal.

A létfenntartási kapcsolatok elismertek és aktívak, vagy könnyen aktivizálhatók. Ez alól kivételt képeznek azok a kapcsolatok, amelyekben vagy a patrónus vagy a kliens a hajléktalanság terén kívüli. A cselekvéseméleti szempontból ez az aktivizálhatóság („időzíthetőség” – Szántó-Tóth, 1993. 37) nagyon fontos. Ez teszi lehetővé adott esetben a fizikai túlélést, a depriváltság csökkentését.

Azonban minél nagyobb a társadalmi távolság, annál inkább csökken

¹⁵ A teljes mátrix kitöltöttségét a negyedik forma jelentené, amely esetben sem a patrónus és sem a kliens nem hajléktalan. Ez még a látóterembe került is, nem tartozik vizsgálódásom tárgykörébe.

az aktivizálhatóság. Ennek oka az, hogy a kapcsolat egyoldalúvá válik a társadalmi távolság növekedésével – a más esetben csereértékkel bíró tekintély vagy elismertség itt már nem jelent elérendő tétet. A kliensi oldalon álló hajléktalan nem tud cserébe nyújtani sok mindent, a kapcsolat egyoldalúvá lesz: ha a patrónus megérkezik a szubkulturális térbe, akkor a kapcsolat aktív, ha nem, akkor nem. A patrónus lelkiismerete az, amely a kapcsolatot fenntartja¹⁶, s időről időre megjelenik. A kapcsolat ritualizálódik: a patrónus érkezését mintegy várják adott időpontban, vagy akörül (hetente, havonta, stb.). Az érkezést követően a hogyan kérdései kerülnek előtérbe, majd a kapcsolatot szimbolikusan megerősítik közösen megélt események felidézésével és újra átélésével.

O. F., Zs., támogató érkezik – együtt a templom előtt, ahol előbbiek koldulnak²¹. A patrónus O. F.-nek ad, s mondja, hogy osszák el. Zs. erre: „Nem együtt vagyunk! Ő a Jóisten nevében kért, én az apácák nevében! Az apácák nevében, adjon!” Patrónus nevet, ismeri őket, s ad, de megjegyzi, hogy milyen apáca az, akinek házastársa van. Nevetnek.

[más időpontban] Patrónus érkezik, s messziről kiáltják elé a beváltnak minősített szöveget: „Az apácák nevében!” S nevetnek. Majd néhány kérdés, hogy hogy vannak, kit milyen baj ért. Ismét elhangzik az „apácák nevében!” formula, s a támogató ad, majd távozik.

Az ehhez hasonló „működő technikákat”, melyekkel „állandó támogatóikat” fogadják, sokszor elismétlik, saját örömeikre is. De a patrónus ismételt megjelenése is generálja.

Vizsgált kapcsolatok – nem hajléktalan patrónus és hajléktalan kliens – kicsi aktivizálhatóság jellemzi. A kapcsolat elismertsége, gyakorisága, intimitása a patrónustól függ.

Az esetben, ha a patrónus is és a kliens is hajléktalan, az aktivizálhatósága nagyobb a létfenntartási kapcsolatnak. Szoros kapcsolatként való elismertsége jó, s gyakorta a baráti minősítésű kapcsolattal azonos. Lehet, hogy a meglévő barátság a létfenntartási kapcsolat kiépülését segíti a két fél között, de az is lehetséges, hogy a létrejött megélhetési kapcsolat intimítása fokozódott oly mértékben, hogy baráti (is) átlényegült.

Egymás és értékeik védelme a külső környezettől, a társas környezet-től közös érdekük, s egymást váltva őrökönek, míg a másik pihen.

„Nem tanácsos egyedül lenni. Mindig párban vagyunk, vagy hárman. Egyik pihen, a másik figyel. Lehet, hogy most nem is látod, de látótávolsá-

¹⁶ S éppen ezért nem szükséges a rokoni szállal kevert kapcsolatot külön értelmezni, ha a patrónus nem hajléktalan.

gon belül mindig kettő csöves van. [...] Az én „lakótársam” ott alszik, azon a padon. Majd ha felkel, én alszom. Mer’ mindig figyelni kell, mert jönnek ilyen fiatalok, belekötnek, aztán jobb, ha nincs egyedül, pláne ha már melegített [alkoholt fogyasztott]. Megverik. Engem már csomószer megverték, mikor miért. Jön, aztán nem is vesz emberszámba. Kis fiatal suhancok. Meg cigányok. Meg másik hajléktalan, kifigyeli, hogy mid van, aztán pár forintért leüti.” (N. S., 45-50 közötti férfi)

A létfenntartási és/vagy baráti kapcsolatban állók sokszor azonos szálláshelyen húzódnak meg. Ez szociális intézmény is lehet, de akár a közterületnek valamely része is.

A táplálkozást is közösen oldják meg: kenyér és más dolgok vásárlása, közös húsvásárlás a menzai főzelékhez, közös főzés. Akinek nagyobb volt a bevétele, az fizet, amíg pénze van, s legközelebb máson a sor. A kölcsönösség így időben elhúzódik, s a közös csoporttudatban összegződik, arra felvésződik, hogy ki mennyi mindennel járult hozzá az utóbbi időben a közös léthez.

Az alkohol és a dohány fogyasztása intenzív, egyes csoportokban a gyógyszerek visszaélészerű használata is. Szinte mindenki dohányzik, s fogyaszt alkoholt, ezért a kapcsolatokban jelentős szerepet játszik, szimbolikus értékű, hogy kit kínálnak meg, amikor az alkoholos palack vagy a cigaretta körbejár. A csoporton belüli és a szegedi hajléktalanságon belüli presztízs-hierarchia leképeződése ez. A periférián lévő emberek többnyire kimaradnak ebből.

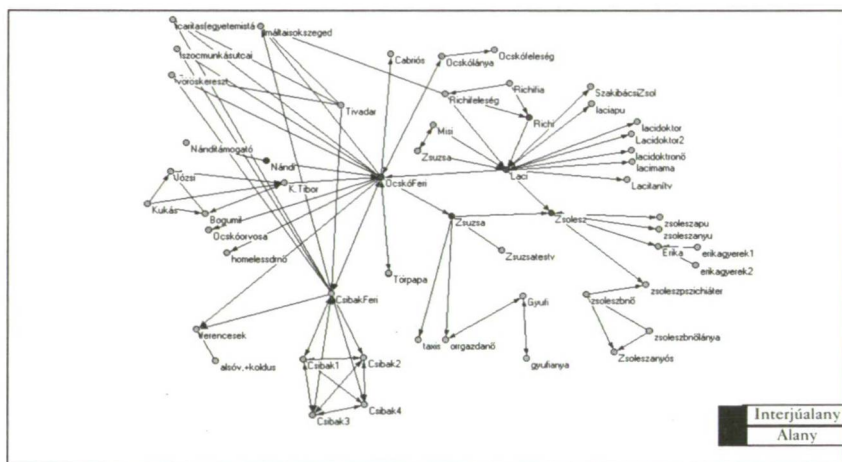
A csoport ezeket is közösen vásárolja, vagy ha egyénileg, akkor is közösségivé válik, miután egy szabályt feltétlenül érvényesítenek: ha megkínálsz másokat, téged is meg fognak kínálni, ha arra szorulsz. Amid van, oszd meg, s ne gyűjtögess magadnak. Zárójelben teszik hozzá, hogy úgyis elveszik mások. Az egyénileg vásárolt alkoholból az utolsó kortyok, az utolsó szál cigi mindig azt illeti, aki vásárolta.

Tehát a közösségi emlékezet számon tartja azt, hogy ki volt az, aki a közösségtől megvont valamit (vagy legalábbis nem osztott meg), nem volt szolidáris, vagy valamilyen módon felborította a kölcsönösség érzékeny egyensúlyát. Ha érezhetővé válik, hogy az egyensúly megbomlott, nehezen állítható már helyre. A probléma az egyoldalúságból következik.

A kölcsönös kisegítés intézménye kapcsolaterősítő funkcióval bír, míg annak megsértése a kizárás terhére vonja maga után. (ld. Kizárás és szolidaritás alfejezet és vö. Angelusz, 2000. 50.) S itt visszautalnék a bezárásra: amikor a létfenntartási kapcsolatot működtetni óhajtják, a kapcsolathálóból kifelé mozdult személyeket megkeresik, s nem engedik, hogy elhagyja azt, patrónus szerepet kap, s csak nehezen képes visszautasítani ezt.

A hajléktalan kliens és nem hajléktalan patrónus viszonyt már jellemeztem. Ennek fordítottja az, amikor hajléktalan támogat nem hajléktalan. Többnyire rokoni szálak fűzik őket egymáshoz, s a kapcsolatot többé-kevésbé kölcsönösen aktivizálják. A patrónus fél az anyagi oldalról közelíti meg a támogatás kérdését, a szülői tekintély kivívását – az érzelmi oldal sokszor elhanyagolódik, az anyagi oldalt bizonyítási kényszer uralja. A kliens attitűdjeit nem állt módomban megismerni.

Jól látható az, ahogyan az egyes fogyasztói javakon keresztül megerősítik a kapcsolatokat, a patrónus-kliensi felállásban. A létfenntartási kapcsolat attribútumai közül ezen felül a meglehetősen nagy állandóságot emelném ki. Ezzel együtt azt is hangsúlyozni szeretném, hogy enélkül az állandóság nélkül a létfenntartás bizonytalanabbá válik, s ez erősen az állandóság irányába hat. A kapcsolat intimitását a meglehetősen nagy állandóságból következően, a hajléktalan-hajléktalan kapcsolat esetén nehéz külön értékelni a szükségszerűségtől. Amikor az egyik fél nem hajléktalan, az intimitás a legtöbb esetben kicsiny, a kapcsolat elismertsége alacsony.

4. ábra. Létfenntartási kapcsolatok – aszimmetrikus ábra

A 4. ábrán is figyelembe vettem azt, hogy a létfenntartási kapcsolatoknak iránya van. Én a függés irányát vettem alapul, azaz a kliens patrónus felé való fordulását, s eszerint ábrázoltam.

(Mindehhez ld. még az Ascriptív kapcsolat, patrónus-kliensi viszony című részt.)

Multiplexitás

Többször utaltam arra, hogy a kapcsolatok nem egyértelműen sorolhatók be ilyen vagy olyan típusba, mert párhuzamosan jellemezhetőek esetleg kettő vagy több típussal. Ez esetben a multiplexitás értelmezését kell előtérbe helyezni. Azaz a kapcsolat többféle tartalmára kell helyezni a hangsúlyt, hiszen minél több szempontból megerősített egy kapcsolat ezen belül, minél inkább jellemző az érzelmi elkötelezettség, annál biztosabb az, hogy a kapcsolatot az alany aktiválni képes. Az érzelmi elkötelezettség pedig különösen valószínűsíti ezt. (Id. Szántó-Tóth, 1993)

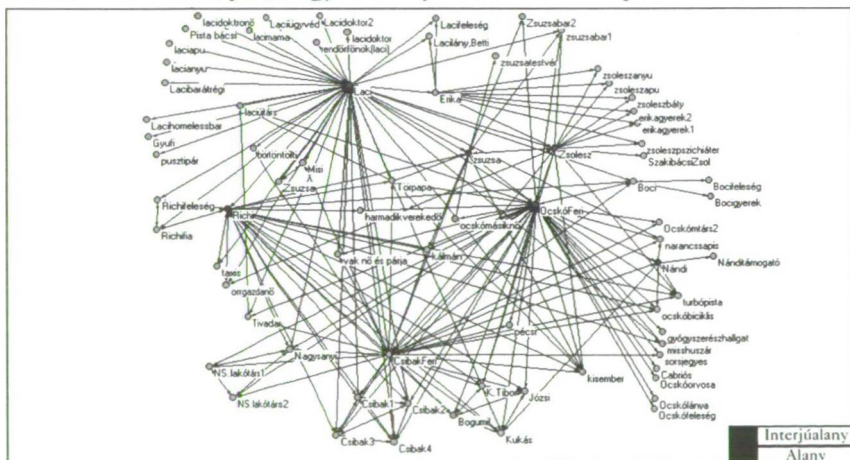
A vizsgált csoportban a multiplex kapcsolatok típusai közül előfordultak a létfenntartási-baráti, létfenntartási-rokoni, hajléktalan-családi és más formák.

Tapasztalataim és a hajléktalanok interpretációi azt mutatják, hogy azok a kapcsolatok, amelyekben mindkét fél hajléktalan, aktiválhatók, s annál inkább, minél inkább multiplex kapcsolattal van dolgunk. Viszont ha az egyik fél „kívülálló”, akkor az intenzitást kevésbé befolyásolja a multiplexitás foka.

A híd szerepe

Híd az a relációs viszony, melynek elmozdításával a kapcsolatháló két részhalmaza közötti viszony megszűnik. A relációban részt vevő szereplő az ún. töréspont. (Szántó-Tóth, 1993. 39)

Ilyen tiszta viszonyokat a hajléktalan szféra mint egyik részhalmaz, töréspont szerepű hajléktalan, s nem-hajléktalan patrónusai mint másik részhalmaz között lehet felismerni. Ebből a szempontból vizsgálva az 5. ábrát, azt mondhatjuk, hogy három jelentősebb törésponttal bír a háló.

5. ábra. A híd szerepe

Ugyanakkor teret enged egy rugalmasabb, a hajléktalanok által interpretált valóságnak, melyen maga az ábra is alapul, de arról nem olvasható le, a következőket lehet megemlíteni. A kiemelt töréspontokon túl léteznek olyan töréspontok, amelyek elmozdításával a vizsgált csoport felé való kapcsolódás meggyengülne, talán meg is szűnne. Egyes individuumok azok, amelyek a kisebb hajléktalancsoportokat egymáshoz kötik. Ők az informális hierarchiában előnyösebb helyen állnak, ego-hálójuk kiterjedtebb, s közvetlen csoportjuk rajtuk keresztül kapcsolódik a hajléktalan térbe.

A KAPCSOLATOK IRÁNYA ÉS ERŐSSÉGE

A kapcsolatok iránya kétféle típusban jelent meg: egy részük kölcsönösnek bizonyult (ld. ascriptív kapcsolat), míg más részük személyorientált és aszimmetrikus kapcsolatnak (ld. patrónus-kliensi viszony) volt tekinthető, illetőleg akként ismerték el.

A kapcsolatok erőssége tekintetében két dimenziót különítettem el: egyfelől a kapcsolat erősségét mint erős-gyenge kapcsolatot (kötést) tekintettem, másfelől a kapcsolat pozitív vagy negatív érzelmi többletére is fókuszáltam.

A kapcsolathálóban megjelenő hajléktalanok összes kapcsolatát figyelembe véve, az interjúalanyok jelenlegi kapcsolatait különösebben ismerve, megállapítható az, hogy a gyenge kapcsolatok azok, amelyek túlnyomórészt működnek, aktivizálhatók.

Ascriptív kapcsolat, patrónus-kliensi viszony

Az ascriptív kapcsolat a kapcsolat kölcsönösségét jelöli, azt, hogy mindkét fél egyenlőként jelenik meg benne, kölcsönös jóakaraton alapul (Hofer, 1991. 148) és mindkét fél a másik számára értékként elismert objektumot visz a kapcsolat színterére. Az objektum lehet gazdasági vagy emocionális, a lényeg, hogy a csere folytán mindkét fél kielégül, s nem kerülnek alá-fölérendeltségi viszonyba. A vizsgált hajléktalan-csoportban a kapcsolatok ritkán ilyenek.

A patrónus-kliensi viszony, vagy más terminusokkal élve a támogató-támogatott viszony esetében a kölcsönösségben nem áll fenn egyensúly, emellett pedig az aktorok között alá-fölérendeltségi viszony van. Ez utóbbi a kölcsönösség hiánya folytán is kialakulhat, elsősorban abban az esetben, ha a kölcsönösség nem hiányzik teljesen. Ez esetben a kapcsolatok felbomlottak – a támogatásért cserébe valamiféle nem anyagi ellenszolgáltatást lehet és kell felkínálni, hogy a támogató ne érezze vesztesnek

önmagát, s a támogatott ne érezze a teljes kiszolgáltatottságot. A hajléktalanok között ez a következő módokon nyilvánult meg:

- Anyagi és létfenntartási támogatásért cserébe biztonságot nyújt az első fél számára a második – alvás közben figyel, csomagot őriz.
- Anyagi és létfenntartási támogatásért cserébe kapcsolati tőkét vagy tudástőkét ajánlja fel.
- Létfenntartási támogatásért cserébe ruháról és ruhamosásról gondoskodik.
- Létfenntartási támogatásért cserébe alacsonyabb presztízsű munkákat végez – kukázás, lejmolás, lopás.
- Emocionális támogatásért cserébe élelmiszereket hoz stb.

Az interpretált viszonyok első felében a támogató által birtokolt értéket jelenítettem meg, amelyért a küzdelem folyik, s amelynek birtoklása a támogatót fölérendelt viszonylatba helyezi el.

A viszony kétoldalú tehát, mely egy fókuszált személy körül akár csillog alakzatot is felvehet. Ez esetben a „birtokos”, támogató szerepű személy sokszor csak a bejövő árukat osztotta újra, s maga csak kapcsolati és tudástőkét hasznosította. Ehhez mindenképpen szüksége volt arra, hogy elismerjék (Honnet, 1997) arra, hogy kliensi környezete megbízon benne.¹⁷

MILYEN TÁRSADALMI RÉTEGEK FELÉ IRÁNYULNAK A KAPCSOLATOK?

A kapcsolatok vizsgálatánál több okból fontos, hogy milyen társadalmi rétegek felé irányulnak. Elsősorban azért, mert a magasabb társadalmi-gazdasági státuszú aktorok feltételezhetőleg több támogatást tudnak nyújtani. Másodsorban azért, mert a heterofil kapcsolatok a státuselőrelépést képesek támogatni, míg a homofil kapcsolatokat inkább a visszatartás/megtartás jellemzi.

A kapcsolathálóban megjelenő kapcsolatok számszerűleg a hat fő interjúalany esetében a 2. táblázatban bemutatott módon jelennek meg. Jól láthatóan dominál a homofil kapcsolat, s a felsőbb társadalmi rétegek felé való irányulása a kapcsolatoknak alacsony, esetlegesen nulla.

¹⁷ „Ha valamely személyiség jelentőségét és erejét tekintve fölényben van, közelebbi, de távolabbi környezete is hitet és bizalmat áraszt felé, véleményét mértékadó súllyal ruházza fel, s mindez objektív instancia jellegét hordozza: a személyiség döntései előjogokat és axiomatikus bizonyosságot nyernek, amely – legalábbis bizonyos mértékig – a szubjektív személyiség mindig változó, viszonylagos, kritikának alávetett értéke fölé emelkedik.” (Simmel, 1973. 220)

Milyen társadalmi rétegek felé mutatnak a kapcsolatok? (db)						
	Felső osztály	Felső középosztály	Középosztály és alsó középosztály	Alsóosztály	Hajléktalanok	Összesen
L.	0	4	6	15	30	55
T. Zs.	0	2	3	14	21	40
O. F.	0	3	3	0	36	42
R.	0	1	0	7	20	28
N.	0	0	0	1	13	14
Zs.	0	0	0	4	16	20
Összesen:	0	10	12	41	136	199

2. táblázat. A társadalmi rétegek felé való irányultság

A társadalmi rétegek fentebbi felosztása a társadalmi rétegek vizsgálatain alapul, de néhány összevonását jónak láttam, hogy az adatok kezelhetőbbnek bizonyuljanak. A kapcsolatban megjelenő aktorokat foglalkozás-presztízs alapján soroltam be. A módszer hipotetikus, hiszen az aktorokról valójában semmit sem tudunk, legalábbis nem többet, mint amennyit láttatni kívántak. A rétegek felosztása is megkérdőjelezhető más-más szempontú megközelítésekkel. Annak oka, hogy ennek ellenére mégis itt szerepel a táblázat, az, hogy a kapcsolatok, s elsősorban a létfenntartási kapcsolatok során felmerülhet annak kérdése is, hogy a kliensek milyen társadalmi rétegeket érnek el. Azaz, hogy az elért patrónusok képesek-e segítséget nyújtani társadalmi-gazdasági helyzetükből adódóan. Ezzel azonban nem kívánom jellemezni azt, hogy kik azok, akik a hajléktalanokat támogatják.

EGO-HÁLÓ

Az interpretált kapcsolatháló az interjúalanyok és beszélgetőpartnerek ego-hálóinak különböző mértékű megismeréseiből jött létre. Az ego-hálóban megjelenő egyéneket megkerestem, ha elérhetőek voltak, de ez a módszer sohasem eredményezhet egy zárt rendszernek a feltérképezésével együttjáró ismeretet.

Így az ego-hálóban megjelenő alanyok nem teljes létszámban jelennek meg az interpretációban. Mindazonáltal elmondható, hogy az egyes interjúalanyok ego-networkjei megfelelnek a hajléktalan „téren” belüli státusz-presztízs hierarchiában elfoglalt helyüknek. Azaz a hierarchia magasabb fokán állók, több és jobb minőségű kapcsolattal bírnak, heterofil kapcsolatokkal is rendelkeznek. Mindehhez ld. A változások... fejezetet (degree) és centralitás számításait, s a korábbi fejezeteket.

A VÁLTOZÁSOK...

A kutatás időtartama alatt a vizsgált csoport dinamikusan változott. A kezdetben természetes csoportként megismert kis közösség felbomlott, újrastrukturálódott. A kutatás kezdeti időpontjában fennálló, tartós barátságként megismert kapcsolatok esetlegesen felbomlottak, újak szövődtek, a csoport vezető egyéniségeként megismert L. elhagyta a csoportot, tőle függetlenül T. Zs. is, Zs. a várost is, N. felcserélte a fennálló kapcsolatait.

L. érdekérvényesítési képességét nem tudta kamatoztatni, mert patrónusként feltüntetett szerepe mögül kilátszott, társai számára feltűnt, hogy valójában kliensként funkcionál, s a csoport nem akarta fenntartani és vezetői szerepét is elismerni. A kölcsönösség hiányának érzete személyes konfliktusokba torkolt, s átlépett más, újabb csoportokba, ahol a korábbi szerepét folytatja.

T. Zs. úgy érezte, hogy ha e csoport tagja marad, semmi esélye sincs kikerülni a hajléktalanlétből. Visszahúzó erőként értékelt minden kapcsolatfenntartásra irányuló kezdeményezést. Mind a kapcsolati térben, mind a fizikai térben új helyet keresett magának.

Zs. új lehetőségek után kutatva, a korábbi pozitív tapasztalataira építve elhagyta a várost, s Budapesten kezdett új életet. Régebbi párkapcsolatát felújította, a Nyugati pályaudvaron koldul, s többször említette, hogy vissza óhajt jönni, de a megismert közegbe nem akar visszatérni.

R. a munkájának és családjának él, albérletet vett ki, s a hajléktalan kapcsolatait korlátozott mértékben ugyan, de ápolja.

O. F. a csoport felbomlása után egy időre központi-információs szerepet (töréspont-szerepet) töltött be, majd ez fokozatosan csökkent az időintervallumban, s újabb kapcsolatokat létesített, de természetes csoportokhoz (még) nem kötődött.

N. a csoporthoz főleg O. F.-en keresztül kötődött, ez a kapcsolat megszakadt, ezt követően a presztízs-hierarchiában lefelé mozdult el, s kevés létfenntartási kapcsolatot tart csak fenn.

A felbomlás okai között a kölcsönösség hiánya és az eltérő normarend miatt bekövetkező konfliktusok sorozata a két legfontosabb ok. (vö. Csepeli, 2000. 273) A kölcsönösség hiánya korábban is megvolt, de az elnyújtott reciprocitás elvének megfelelően valamikori viszonzást vártak el egymástól, ez nem látszott bekövetkezni. Állandó konfliktusok következtek. A kapcsolatok fenntartása ezt követően egyének között és nem csoport-szinten történt, majd lassan ez is feloldódott. A narratívák egyre inkább arról szóltak, hogy ki kit milyen módon csapott be. Ennek egyik jellemző artikulálódása volt, hogy Zs. hármukkal is létesített párkapcsolatot, s

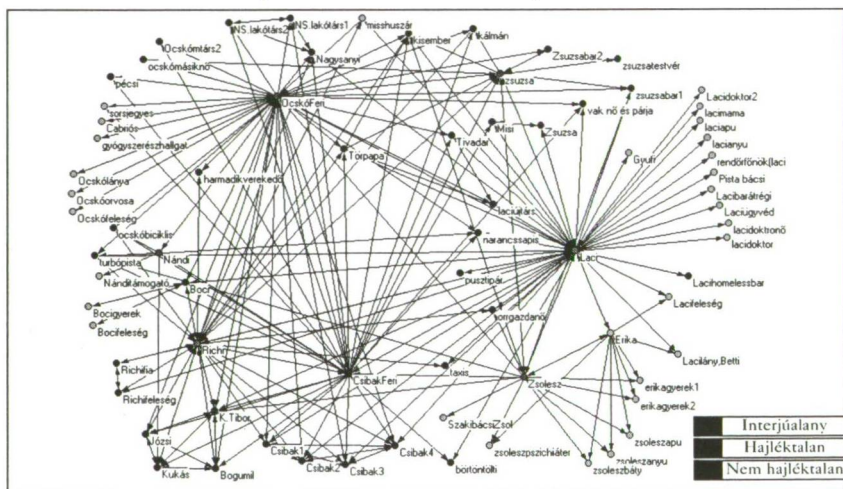
így mindegyik becsapottnak érezte magát. E történet az eltérő normarend felé is mutat. Folyamatosan érzékelhető volt, hogy a többieket valamiért (keresetszerzési mód, alkoholfogyasztáshoz kapcsolódó attitűd, tisztálkodási szokás, „lakhely” okán) mindegyikük elítéli. Ez az ítélet több-kevesebb nyíltsággal el is hangzott, konfliktusokozó volt, de idő kellett ahhoz, hogy a kapcsolatok a csoportból kifelé, homofil kapcsolatok irányába mutassanak. S idő kellett ahhoz is, hogy a felbomlás megtörténjen, a konfliktusok pedig elcsendesedjenek.

A megfigyelés időintervallumában tehát a vizsgált csoport a kezdeti stagnálásból egy dinamikusán változó kapcsolathálóvá lett, mely elszakadt és a benne lévő emberek különböző irányba mozdultak el, az utólag „nagyon heterogén” csoportként értékelt közösség helyett hasonlóbb kapcsolatokat választva.

Elsőként a centralitásuk változott meg, a közösség nem fogadta el a korábban informális vezetőként funkcionáló egyén vezetését, szelektálódott a vezetés a különböző funkciók szerint, majd az informális hierarchia csúcsán bekövetkezett a csere, s ezzel az előző vezető távozásra szánta el magát. A kapcsolatok felbomlottak, átstrukturálódtak, majd lassan elhaláltak.

A változások előtti pillanatokban készült felmérés még tükrözi a korábbi szerepeket, a változásokat már csak értelmezőként láthattam, a kapcsolatok ismételt (harmadszori) feltérképezése nem állt módomban. Tehát a második felmérés és kapcsolatháló készítés-elemzés során a következő ábra és értelmezés jött létre.

Ekkor – 2002. szeptember-október – a teljes mátrixban 103 alany és

6. ábra. A második időpontban készült kapcsolatháló

382 reláció volt jelen, és ekkor nem vettem figyelembe a szociális ellátó intézményeket¹⁸.

A háló korlátozottan adott helyt a kvantitatív megközelítésnek és az abból való következtetéseknek. A definíciók értelmében, minthogy nem zárt rendszerben készült felmérésen alapult, nem értelmezhető az összefüggőség (connectedness), s az elérhetőség mutatói is csak meghatározott kritériumok között.

Az értékek értelmezésénél figyelembe kell tehát venni, hogy a megközelítés módszerének sajátosságai folytán az interjúalanyok mutatói magasabb értékeket mutatnak, mint a periférikus aktorok. Így az összehasonlítást korlátozni kell az interjúalanyokra. Emellett a nem zárt rendszer kvantitatív és kvalitatív megközelítésénél is figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a kiindulási pont körül az információk bőségebbek, s a kvázi hólabda¹⁹ módszerből következően és a teljeskörűség lehetetlen volta miatt a külsőbb és még külsőbb körökön megjelenő szereplőkről egyre kevesebb ismerettel rendelkezünk.

Az interjúalanyok kifokát és befokát tekintve a következő értékeket kaptam, mely alapján – minthogy a mátrix irányított kapcsolatokat tartalmaz – presztízst lehetett számolni. Mivel a kutatás nem zárt rendszerben történt, s nem minden alany presztízse állapítható meg, ezért a kifinomultabb módszer, amely az egóhoz kapcsolódó aktorok presztízst is figyelembe veszi, nem volt alkalmazható, az egyszerűbb eljárást követtem, a kifok és befok alapján állapítottam meg (ld. Szántó-Tóth, 1993. 43).

Az, hogy adott aktor a hálózatban előforduló összes kapcsolat mekko-

	Kifok	Befok	Presztízs-hierarchiában elfoglalt hely (rang)		Centralitás
			Kifok/befok alapján	Szubjektív in-group megítélés alapján	
L.	43	21	2	1	0,310
T. Zs.	21	4	3	4	0,182
O. F.	48	25	1	2	0,477
R.	23	23	4	3	0,231
N.	6	2	5	6	0,094
Zs.	9	10	6	5	0,169

3. táblázat. A hajléktalanok kapcsolathálójának kvantitatív megközelítéséből adódó eredmények

¹⁸ Nem vettem figyelembe ekkor a szociális ellátó intézményeket, mert nem volt jelentős különbség az első és második felméréskor, illetőleg az afelé irányuló kapcsolatok értelmezése többszörteggé vált, a kapcsolat nem volt leírható már nem/nincs dichotómiában.

¹⁹ Kvázi, mert például a megismert csoport külső köréről már nem reprezentatív módon kerültek a vizsgálódásba a szubjektumok, hanem elérhetőséget is figyelembe véve.

ra részarányát foglalja magába (Szántó-Tóth, 1993. 42), azaz az interjúalanyok centralitása 0,477 és 0,094 közötti értékeket vett fel, amely a fentebb leírt, in-group presztízisértékelésnek (rang) megfelelt, azzal összeegyeztethető. A rang és centralitási érték közötti eltérést L. és O. F. esetében az informális hierarchiában való eltérés eredményezte. A kifok és befok számítása a csoporton belüli presztízisértékelést nem erősítette meg, ennek egyik oka lehet az, hogy az egóhoz kapcsolódó alterek presztízse nem állt rendelkezésre.

Tehát a megközelítésből adódó sajátosságok nem engedik, hogy a kapcsolatháló-elemzés főbb mutatóival operáljunk. Az értelmezés ezen empirikus-analitikus megközelítésben pótolni képes a zárt rendszerben, a kvantitatív megközelítésből származó eredményeket. Éppen ezért erre – a kvalitatív megközelítésre – helyeztem a hangsúlyt²⁰.

A HAJLÉKTALAN-ÉLETTÖRTÉNET INTERPRETÁLÁSA

A hajléktalan-élettörténetek interpretálásakor a legtöbb esetben jól kidolgozott, előre megkonstruált, strukturált történetekkel volt dolgom. A történetek csak későbbiek során egészültek ki olyan szubjektív narrációkkal, amelyek a megkonstruált történetből kimaradtak, vagy ki kellett maradjanak, hogy a struktúra vonalvezetése egyenes maradjon.

E konstruktumok a többszöri elmesélések során jöttek létre, akár tízéves hajléktalan-lét során. A szilárd keretek létrejöttében szerepet játszott az, hogy az elmesélés („Hogyan lett hajléktalan?” kérdésre adott válasz.) sokszorosan ismétlődött az életük során, s a történetekkel igyekeztek a „fogyasztói igényeket” is kielégíteni, s ezzel bizonyos sztereotípiákat igazolni. Ugyanakkor a lehetőségekhez mérten önvédő mechanizmusról is beszélhetünk – a fájdalmas pontok elhallgatása, vagy az azokon való hirtelen túljutás volt megfigyelhető az első elbeszéléseknél. Ezzel megvédték az autonómiájukat, s a pillanatnyi igényhez mérten kivívták a sajnálatot vagy a megbecsülést is.

A fogyasztásra felajánlott élettörténetek olyan konstitutív rendszereknek tekinthetők, melyek a visszatérő motívumaik által tükrözik a körülvevő társadalom morálját, indirekt módon tükrözi a társadalmi kontextus szenzációéhségét és ugyanakkor bizonyítják vagy legalábbis interpretálják a hajléktalansághoz vezető út állomásait.

A hajléktalanok által konstituált élettörténetek visszatérő motívumok-

²⁰ Az ego és az egyes személyek elhelyezése a többiek között, valamiféle relatív értékelés szempontjából. (vö. Geertz, 2001. 236)

kal rendelkeznek, amelyekkel a szubjektív valóságukat interpretálják.

Visszatérő motívumok voltak a válás utáni kisemmizettség, az utolsó albérletre és utolsó munkaadóra vonatkozó negatív jelzők a baleset vagy betegség képe, a társadalmi támogatás hiánya. A hajléktalan lét időszakában történő kimozdulási kísérletek visszaütése. Az időszakosan befogadó nők (férfiak) kegyetlensége és szexuális magatartása. A hajléktalan létből való kimozdulás képtelensége, mint például az, hogy a társak „utánamenek az embernek”, azaz a visszahúzó erejük mellett az, hogy egymást megkárosítják.

A korábbi életszakaszra vonatkozóan a nehéz gyermekkor, egyik vagy mindkét szülő teljes vagy részleges hiánya, korai alkohol- és dohányabúzus.

Emellett a szabadság választásának képe (ld. Utasi, 1987. 204) is gyakori motívum, hasonlóan ahhoz, ahogy a jelent értékeli: képtelen lenne beilleszkedni, „nincs lehetőség elkezdni: hogyan járjak az utcáról dolgozni?” – fogalmazzák meg többen. Harc és elvesztett harc, küzdelem és remény, elvesztett remény – csak néhány szó az interpretációkból.

A motívumok rendezettsége nyomatékosít, kiemel a kerek egészként megélt dolgokból (Barthes, 1982). „A nyelv rendje [...] elválasztja a lényegest a járulékostól, ezt azonban spártai módon teszi: a megnevezetlen semmijébe küldi vissza az utóbbit.” (Barthes, 1982. 127) Az interpretáció struktúrája közvetíti a lényeges motívumokat, megjeleníti a világot, létrehoz egy konstitutív valóságot, melyben az adott létre és ezen túlmenően a helyzet okaira világítanak rá – irányítva az észlelést.

A profilalkotás módszerét és az élettörténet-interpretációt együttesen alkalmazva mutatnék be néhány élettörténet-részletet.

„Az utcára kerültem minden nélkül. Ez a nő [akiről beszélt], kisemmizett. Amíg volt munkám, meg nem jött vissza a szeretője, addig jó voltam, de aztán. Leveleztünk, úgy ismertem meg. Nagyon jólelkű volt, de hogy nem örökölt semmit, semmim nem volt, mit adhattam volna neki. Az öcsém örökölte a lakást, s adott egy kevés pénzt, de hát az ... hamar elment. [Gyermekkoráról kérdezem.] Elég jól tanultam, anyám egyedül nevelt minket, öcsémmel, de aztán, hogy dolgozni kezdtem, elkerültem otthonról. Öcsém maradt otthon, övé lett minden, nem irigylem, nem bánom. [...] Aztán apánk ivott, meg olyan hirtelen haragú is volt, mint én is lettem. Nem is tudom, talán ez az oka. [...] Életfogytiglant kaptam. Felemeltem a kezem, amikor a feleségem szeretőjét megláttam. Fellöktem. [Behalt.] Nem tehetek róla. Aztán máskor meg anyámat védtem. Máskor meg verekedtem. Szóval leültem, ez elég büntetés, megbántam, Isten megbocsát. De nem tudok mit kezdeni, van szakmám [a börtönélet során sajátította el], de megsérült a

kezem, aztán meg meg is fagyott, így nem tudok vele dolgozni, nem kellek senkinek... [sír]. Amikor kiszabadultam, már lenyugodtam, de azért most is felemelem a kezem, habár a múltkor is megverték, elszedték a pénzem. Egy koldustól. [...] Van néhány ember, aki segít, de ritka.” (N., 56 éves, férfi)

„Jóeszu gyerek voltam, most is kérdezhetnek tőlem bármit, nagyon igyekeztem. Volt, hogy nekiültem lexikonoknak, hogy elolvassam, s bármit vissza lehet belőle kérdezni. De az iskolapadban nem tudtam megülni, csak az ablakot figyeltem, hogy mi van odakint. Aztán meg rengeteg csíny²¹ követtünk el. Nem akartam, de nem tudtam, hogy baj lesz. Az osztálypénzt kivettem a dobozból, s vettem mindenkinek rágót. Most is ilyen vagyok, ha van, akkor mindenkinek szólok, hogy »Gyere tesó!«, s fizetek. Aztán nem mertem viszszaadni, meg haza se, a Dunántúlon kaptak el, a szüleim értem jöttek. Na, akkor aztán kaptam. Szóval nem voltam egy jókisfiú.

Később, amikor már dolgoztam, akkor is rengeteget balhéztunk a haverokkal. Meg részegen vezettem, meg ami belefért. [Mi fért bele? – kérdem, de nem válaszol.]

Van egy lányom, a tenyeremen viszem oda neki a szővem, hogy mit szeretne, mi lenne jó. S amikor egy számítógépet kért, megkapta. Nem kérdezte senki, hogy honnan volt 350 ezer forintom. Amikor meg ballagott, akkor a faterától kértem, hogy adjon még pénzt, hogy ha valamivel drágább az ékszer, amit választ, ne kelljen szégyenkezni. Olyankor aztán mindenféle munkát elvállalok, amit ajánlanak, hogy vissza tudjam fizetni az öregnek. Megyek autót mosni, kertet ásni, szerelni ezt-azt. Szólnak, hogy gyere már, én megmiben állhatok szolgálatukra. Mert nehogy azt higgyék, hogy mert csövi vagyok, buta is vagyok.

Amikor otthagytam a feleségem, megmondtam neki, hogy bármit kérhet, meg otthagytam neki a lakást, hiszen vele van a gyerek. Meg a nőkért mindent meg kell tenni, kényeztetni kell őket, s akkor nekünk is jó dolgunk lesz. Amikor elköltöztem, nem volt hova mennem, volt pénzem, mert kifizettek. Lementem a Balatonra, aztán elittam, volt haver bőven. Visszajöttem, akkor már nem volt munkám. Nem akartam én albérletbe menni, meg apámhoz sem, ilyen öregem. Úgy gondoltam, hogy én már nem nézem, hogy más hogy nézi az én életem. [A szabadságról beszél.] Kiköltöztem. De adok magamra, a ruhámat mosom, meg igyekszem, hogy valahogy kinézzek. Nem minden csöves teszi ezt, de nézd, az én lábamon fehér zokni van. Pedig tíz éve vagyok utcán. Volt ez rosszabb is, amikor Kőhidáról kikerültem, de mindig [nem beszél erről].” (L. 48 éves, férfi)

²¹Később mindig a „balhé” szót használta, de az első interjú során még sok kifejezésen finomított.

Ez utóbbi beszélgetést hallgatva egy társa verset írt, s ennek egy részlete ide illik:

„Azt állítjuk magunkról, hogy szabadok vagyunk

Mit érünk el vele, ha közben éhen halunk.” (T. Zs.: Hajnali fény)

Az élettörténetét interpretáló személynek nem célja, hogy a múltat, úgy ahogy volt, az eseményeket a maguk története szerint közreadja. Ezen felül rövidül a történet és bizonyos momentumok előtérbe kerülnek, mégpedig azok, amelyeket ő az adott pillanat kontextusára reflektálva fontosnak tart. Ebből a szempontból érdekesek a fenti szövegrészek – spontán elbeszélés-töredékek, a későbbi cizellált narrációkat nem vettem és nem vehettem bele. A szöveg a maga konstrukciójában fontos: a fentebb említett motívumok, egyes részekben való túlszaladás, míg másokon való elidőzés – az élet sajátos és szubjektív interpretációja (individuális biográfia – Lackó, 1999. 98).

Az interpretációk indirekt módon tartalmazzák azokat a kulturális mintákat, amelyek az élettörténetekre referálnak (vö. Bódy, 1999. – a közösség és a tagjainak története), azaz az élettörténetek referálnak a múlttól, a jelenben születnek, s a jelen interpretációi is egyben (ld. Niedermüller, 1988). Az élettörténetek szimbolikus módon manifestálják az egyéni identitás attribútumait. A jelen realitásából kiindulva, retrospektív és introspektív módszereket alkalmazva jön létre a *life story*.

Az élettörténetek interpretálása közben megfigyelhetővé vált, hogy merev struktúrákról van szó. Ezek a struktúrák fellazultak az ismételt te-repmunka során, s cizellált én-elbeszélésekké váltak. Az ismételt beszélgetések és interjúk adtak módot arra, hogy a sajnálatot vagy megbecsülést kiváltani akarást felcserélje az önreferens és önkritikus attitűd. Ekkor már inkább kerültek előtérbe azok a momentumok, amelyek a külső környezet – mint hajléktalanságot kiváltó ok – mellett az életút elágazásainál hozott döntésekről szóltak.

A szubkulturális nyelvet mint a szubkulturális lét szimbolikus leképeződését tekintettem és elemeztem.²² Az interjúkat, a beszélgetések során feljegyzett töredékeket, az írott anyagok (levelek, versek) tartalomelemzését ebből a szempontból végeztem el. A hajléktalan lét különösségét, s általában véve a jelenségét mint „szimbolikus imázst” értelmeztem (Krippendorff, 1995. 120), amelyet a szimbolikus nyelven keresztül közvetítettek. Az összevetéseket nem a hajléktalan-nem hajléktalan oppozíciójában, hanem az egyes hajléktalanok által konstituált „nyilvános identitá-

²² „Azokat a szimbolikus formákat – szavakat, képeket, intézményeket és viselkedéseket – kutattam és elemeztem, amelyek terminusaiban a különböző helyeken az emberek ténylegesen megjelenítik magukat önmaguk és mások számára.” (Geertz, 2001. 231)

sok” között végeztem el. Ez igazolta a fentebbieket, tehát hogy a visszatérő motívumokként leírtak körül szervezettek (strukturáltak) az élettörténeteik. Ezzel párhuzamosan jelezném, hogy a létfenntartás funkciójához kapcsolódó szavak, szlengek és in-group kódok sokszínűsége mellett a reményvesztettséget kifejező szavak széles spektruma az, amely feltűnően sokrétű volt, összehasonlítva más területek „szűkszávúságával” is. In-group kódok, szavak és kontextuális kifejezések a reményvesztettséghez, kizártsághoz kapcsolódóan: „Lehetünk mi is még”; „remény”; „mások”; „emberek vagyunk”; „hiszem, hogy minden megváltozhat”; „csak nézz rám”; „nem e világba való”; „senki a neve”; „teljesebb jövő?”; „nem lesz”. Önmagukra vonatkoztatva: „vétek”; „emberi büntett”; „gazság”; „sötét oldal”; „vétség”; „hiba”; „hiba a készülékben” [a társadalomban]; „emberi ballépés”; „rendellenesség”; „tökéletlenség”; „tévedés”; „társadalmi tévedés”; „baklövés”; „melléfogás”; „megtévelyedett ember”; „elveszni hagyott birka”; „fekete bárány”...

Kapcsolati szempontból az élettörténet-interpretációk magukban foglalják a jelen és a múlt kapcsolatait, valamint a múltbeli kapcsolatok jelenre való reflektáltságát. Az elbeszélések végtelen sora szól fontos és elvesztett kapcsolatokról, a veszteség bekövetkeztét predesztináló tényezőkről – a strukturált történetek itt hajlamosak az önreflexív elbeszélésekbe torkollni.

A jelen kapcsolati kudarcait a státuszbeli eltérések, a „normálistól eltérő életforma” rovására, a sors rendelésére írják. Itt már nem elegendő a megfigyelés, hanem a szöveg kontextusában való megértés és a kutató-kutató számos eltéréseire reflektált/fókuszált elbeszélésekre való érzékenység.

Az életút szubkulturális interpretációja érzékelhetővé teszi a társadalomból való kizártságban való lét percepcióit. Ebben a fejezetben ennek megértő elemzésére és interpretációjára törekedtem.

LÁTHATÓSÁG

A láthatóság és megközelíthetőség fogalmait előtérbe hozva, a hajléktalanság, közelebbről a szegedi hajléktalancsoport vizsgálata során felmerült problémákra szeretnék rávilágítani.

A makrotársadalmi kutatások, a közvélemény-kutatások számára nehezen hozzáférhető populáció a hajléktalanoké, s elsősorban speciális, célzott kutatásokkal érhetők el. A percepciót nehezíti, hogy akárcsak a társadalmi nagycsoportoknak, határai elmosódottak (Angelusz, 2000. 39). Körvonalazható lenne ugyan az otthon nélküliséggel, de ezt a megközelí-

tést nehezíti az, hogy nagy részük bejelentett lakcímmel bír, de tulajdonképpen az utcán, vagy hajléktalanszállókon élnek. Mások ugyan hajléktalanként definiálják önmagukat, környezetük talán szintén így tesz, ugyanakkor időlegesen albérletben, ágybérletben, szívességi lakáshasználóként élnek. Ezt a képet cizellálják mindazok, akik időlegesen vannak utcán, vagy reménykednek benne.

Téves percepcióra okot adhat a személyes megfigyelés is, minthogy ez kicsiny és jórészt homofil közösségben zajlott. Így a hajléktalanokra sem általánosíthatók teljességében a dolgozatban megfogalmazott megállapítások, hiszen a kutatás nem reprezentatív módszereken alapult. (Ennek hibáiról: Angelusz, 2000.) Ugyanakkor ezt enyhítette az, hogy az érintett csoport személyes kommunikációjának, információáramoltatásának nyílt tere volt a megfigyelési tér.

Ugyanakkor, mint azt többször említettem a kutatás folyamán, egyre pontosabb és szubjektív megállapításokkal bővebben ellátott élettörténet-prezentációkkal találkoztam. A kutatás kezdetén sokkal jelentősebb volt az információk visszatartása, amely természetszerűleg adódik a magánélet, a privacy autonómiájából, s annak megőrzésére irányuló törekvésekből (Angelusz, 2000. 14-15). A történetek az adott közösségeken, kapcsolatokon belül érhetők el, a kutatás során ilyen primer helyzetbe kellett kerülni azért, hogy megközelíthetőek legyenek az egyének és ezzel együtt az adatok is.

Megállapítható tehát az, hogy a hajléktalancsoport láthatósága, megközelíthetősége is növekedett számomra a kutatás során, de a láthatósága, minthogy strukturális paraméterei alapján fragmentált kép állna össze, korlátozott (ld. Ki a hajléktalan? fejezetet). Ugyanakkor a mi-tudatuk, a csoporton/közegen belüli interakciók sűrűsége és intenzitása nagy, s ez élesíti a csoporthatárokat, s annak észlelhetőségét (Angelusz, 2000. 48.)

ÖSSZEFOGLALÁS

A megismerésből és az elemzésből levonható következtetések azt mutatják, hogy a hajléktalanlét a társadalmon belül is kívül van, az egyéni és a csoport kapcsolatainak vizsgálatából így tűnik. Megállapítható, hogy a vizsgált hajléktalancsoport és az egyes hajléktalanok kapcsolathálójának mérete kisebb, összevetve más, nem hajléktalanokra vonatkozó adatokkal (vö. Letenyei, 1999. és Molina, 2001).

A hajléktalanok szubkulturális terén kívülre mutató kapcsolataik alacsony társadalmi státuszú egyénekre irányulnak, amelyek nem lehetnek (nem képesek) a státuszmegszerzésben támogatni a hajléktalanokat. Az erős kapcsolataik – amelyek a státusmegőrzésben játszanak szerepet – a hajléktalanságon belülre mutatnak, vagy illékonyak és nem elegendőek a státus elhagyására. Az underclass réteg e specifikus esetén, kapcsolathálózati megközelítéssel jól szemléltethető tehát a társadalmon belül állók társadalmon kívülsége, az interjúk során megismert élettörténetek pedig ezt megerősítik.

A relációkból adódó társadalmi kizáródást támogatja a hajléktalan életmód, az egyéni és pszichés beállítódások, patológiák, alkohol- és drogabúzus (az alkoholfogyasztás jelenlegi állapota – Vukovich-Harcsa, 2002. 123). Ez utóbbiak okai is a kapcsolatháló sajátságainak – és következményei is. Ez a speciális státus, a társadalmon belüli, de mint szubkulturális (szubtársadalmi) státusz, a dominánstól eltérő normákat, életmódot, értékpreferenciát és attitűdöt produkál. Ennek következtében nemcsak a kizáródásról, hanem a bezáródásról is beszélhetünk. Azaz a többségi társadalomból való kizáródásról mint a lemaradás, a megfosztottság alapján való szegregációról és emellett a hajléktalan létbe való bezáródásról annak attribútumai és relációi folytán.

A terepmunkám a megbízhatóság szempontjából az interszubjektív interpretációkra támaszkodik, tárgyilagosságát a reflektáltsága szavatolja. Általánosíthatóságának korlátait az adja, hogy a megismert hajléktalancsoport egy a többi közül, a kiválasztásuk esetleges volt. Mindennek figyelembevételével azt mondhatom, hogy a megfigyeléseim és a dolgozatban tett megállapításaim elsősorban az adott közösségre – az egyik szegedi hajléktalancsoportra – érvényesek, s az általánosíthatósága korlátozott.

Konzulensek: Pászka Imre dr. habil. egyetemi docens,
Letenyei László dr. egyetemi adjunktus (BKE, Szociológia Tanszék)

Irodalom

- ♦ **ALBERT Fruzsina – DÁVID Beáta:** (1998) A hajléktalanság az emberi kapcsolatok szemszögéből: szakirodalmi áttekintés.

In: Szociológiai Szemle. 1998/4. 119-138.

- ♦ **ALBERT Fruzsina – DÁVID Beáta:** (1999) Ha elszakad a háló. A magyarországi hajléktalanság kapcsolathálózati megközelítésében.

In: Comitatus 1999/június

- ♦ **ALBERT Fruzsina – DÁVID Beáta:** (2001) Ha elszakad a háló. A hajléktalanság kapcsolathálózati megközelítésben. *Új Mandátum Kiadó.*

- ♦ **ANGELUSZ Róbert:** (2000) A láthatóság görbe tükrői. Társadalomoptikai tanulmányok. *Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest*

- ♦ **ANGELUSZ Róbert – TARDOS Róbert:** (1988) A magyarországi kapcsolathálózatok néhány sajátossága. (Alapadatok és -összefüggések a kulturális-interakciós rétegződés vizsgálat első eredményeiből.) *Szociológia 1988. 2. szám 185-204 o.*

- ♦ **Angelusz Róbert – Tardos Róbert:** (1991) A „gyenge kötések” ereje és gyengesége. *In: Utasi Á. (szerk.) Társas kapcsolatok. Műhely 1. Gondolat Kiadó. 40-58.*

- ♦ **Anheier, H. K.-Gerhards, J.-Romo, F. P.:** (1998) A tőke és a társadalmi struktúra formái a kulturális mezőkben: Bourdieu társadalmi topográfiájának vizsgálata. *In: Lengyel György-Szántó Zoltán (szerk.): Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Aula Kiadó*

- ♦ **Babbie, Earl:** (1996) A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. *Balassi Kiadó, Budapest*

- ♦ **Barthes, Roland:** (1982) A divat rendszere. *In: Klaniczay-S. Nagy: Divatszociológia I. 121-156*

- ♦ **Best, Joel – Luckenbill David:** (1982) Organizing Deviance. *Engelwood Cliffs, N.J.: Prentice Hall*

- ♦ **Bódy Zsombor:** (1999) A mikrotörténelem haszna nagy társadalmi csoportok kutatásában. *Századvég, 15. 39-57.*

- ♦ **Bokor Ágnes** (1985) Depriváció és szegénység. *Műhelytanulmány. Rétegződés-modell vizsgálat VI. Budapest*

- ♦ **Bourdieu, Pierre** (1978) A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. *Gondolat Kiadó*

- ♦ **Bourdieu, Pierre:** (1998) Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. *In: Lengyel - Szántó: Tőkefajták: a társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Aula Kiadó. 155-176.*

- ♦ **Brewer, Marilyn B.:** (1998) A saját csoport iránti elfogultság és a minimális csoportközi helyzet: egy kognitív-motivációs elemzés. *In: Hunyady György – David L. Hamilton – Nguyen Luu Lan Anh: A csoportok percepciója. Akadémiai Kiadó. 49-72.*

- ♦ **Burt, Ronald S.:** (1983) Range. *In: Burt, R. S. – Minor, M. J. (szerk.) Applied Network Analysis. A Methodological*

Introduction. Sage Publications. Beverly Hills-London-New Delhi.

♦ **Burt, Ronald S. – Minor Michal J.:** (1983) *Applied Network Analysis. A Methodological Introduction.*

Sage Publications. Beverly Hills - London - New Delhi.

♦ **Cicourel, Aaron:** (1984) Interpretatív eljárások és a normatív szabályok a státsussal és a szereppel való megbirkózásban. In: *Hernádi M. (szerk.) A fenomenológia a társadalomtudományban. Válogatás. Gondolat Kiadó. Budapest. 246-265.*

♦ **Cohen, Albert K.:** (1969) A szubkultúrák általános elmélete.

In: *Huszár Tibor - Sükösd Mihály (szerk.): Ifjúságszociológia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 264-286.*

♦ **Csepeli György:** (2000) Vonzalmak és kapcsolatok.

In: *Tibori T. – T. Kiss T. (szerk.) Közösségi formációk. Szöveg- és szemekönygyűjtemény a közösségelmélet szakirodalmából. Új Mandátum Könyvkiadó – SZIE JFK – Társadalomelméleti, Közművelődési és Felnőttoktatási Intézet. Budapest*

♦ **Dahrendorf, Ralph:** (1994) A modern társadalmi konfliktus.

Gondolat Kiadó. Budapest.

♦ **Fábián Zoltán – Kolosi Tamás – Róbert Péter:** (2000) Fogyasztás és életstílus. In: *Kolosi-Tóth-Vukovich: Társadalmi Riport 2000. TÁRKI. Bp. 225-249.*

♦ **Feyerabend, Paul:** (2002) A módszer ellen. *Atlantisz Könyvkiadó. Budapest*

♦ **Gábor András – Szívós Péter:** (2002) A jövedelmi szegénység alakulása, a gyermekes családok helyzete. In: *Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) Társadalmi riport 2002. TÁRKI, Bp. 42-59.*

♦ **Geertz, Clifford:** (2001) Az értelmezés hatalma. *Antropológiai írások. Osiris Kiadó*

♦ **Granovetter, Mark:** (1991) A gyenge kötések ereje. A hálózatelemélet felülvizsgálata. In: *Angelusz R. – Tardos R.: Társadalmak rejtett hálózata. Magyar Közvéleménykutató Intézet. Budapest. 371.*

♦ **Habermas, Jürgen:** (1994) A társadalomtudományok logikája.

Atlantisz Könyvkiadó. Budapest

♦ **Hankiss Elemér:** (1997) Az emberi kaland.

Egy civilizáció-elmélet vázlata. Helikon Kiadó

♦ **Harman, Lesley D.:** (1998) Közöttük lenni: megfigyelés és marginalitás.

In: *Bíró Judit (szerk.): Deviációk. Válogatott tanulmányok. Új Mandátum Könyvkiadó. 60-92.*

♦ **Hebdige, Dick:** (1989) Subculture: The Meaning of Style. *London: Methuen*

♦ **Hofer Tamás:** (1991) Patrónus – kliens kapcsolatok a paraszti társadalomban.

In: *Utasi Á. (szerk.) Társas kapcsolatok. Műhely 1. Gondolat Kiadó. 148-158..*

♦ **Honneth, Axel:** (1997) Elismerés és megvetés. Tanulmányok a kritikai társadalom-elmélet köréből. *Dianoia. Jelenkor Kiadó. Pécs*

♦ **Hoppál Mihály:** (1984) Életmódmodellek – kulturális paradigmák.

In: *Hoppál M. - Szecskő T. (szerk.): Életmód: modellek és minták. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Budapest. 374-390.*

♦ **Iványi Gábor:** (1997) Hajléktalanok. *Sík Kiadó. Budapest*

♦ **Jenkins, Curtis Jefferson:** (1992) Homeless: 30 Days Undercover in Ame-

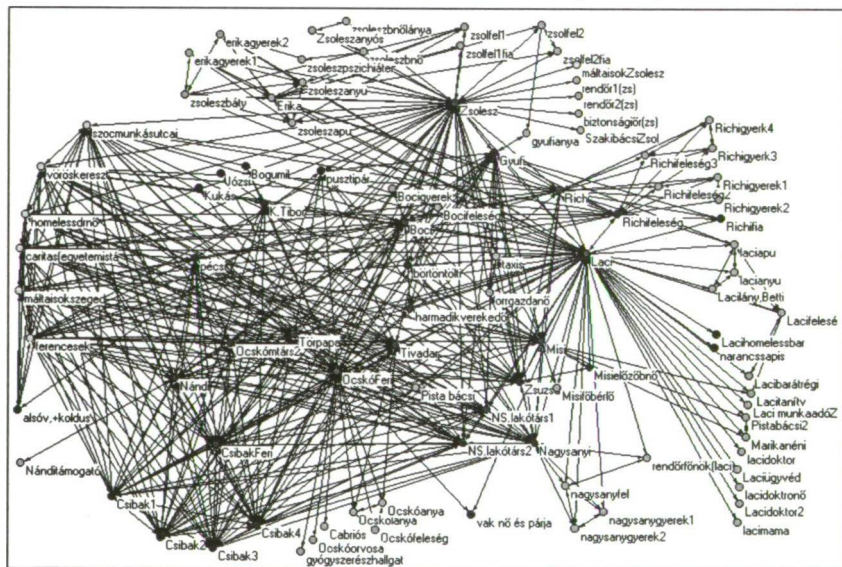
rica's Exploding Subculture. *Selah Publishing, Berkeley, Michigan*

- ♦ **Komáromi Éva:** (1996) A hajléktalanság mentálhigiénéje. In: *László K. – Oross J. (szerk.) A hajléktalanság sebei. Periferia Series Könyvek. Budapest. 3-32.*
- ♦ **Krippendorff, Klaus:** (1995) A tartalomelemzés módszertanának alapjai. *Balassi Kiadó, Budapest*
- ♦ **Kronaeus, M.:** (1998) „Social exclusion” and „underclass” – new concepts for the analysis of poverty. In: *Andreaß (szerk.): Empirical Poverty Research in Comparative Perspective, Aldershot: Ashgate. 51-76.*
- ♦ **Lackó Mihály:** (1999) Individuális és kollektív biográfia. *Századvég. 15. 97-102 p.*
- ♦ **Letenyei László:** (1999) A falusi társadalom rejtett kapcsolatai.
In: *Borsos Endre - Csöte András - Letenyei László: Rendszerváltozás után. Falusi sorsforduló a Kárpát-medencében. MTA Politikai Tudományok Intézete - SZÁMALK Kiadó. 113-148.*
- ♦ **Letenyei László:** (2000) Regionális társadalmi hálózatok.
In: *Falu Város Régió 2000/7. 21-26*
- ♦ **Levendel László:** (1992) A hajléktalan ember. *Liget. 1992/2 106-113.*
- ♦ **Lin, Nan:** (1991) Társadalmi erőforrások és társadalmi mobilitás. A státuselérés strukturális elmélete. In: *Angelusz R. – Tardos R. (szerk.) Társadalmak rejtett hálózata. Magyar Közvéleménykutató Intézet. Budapest. (23)*
- ♦ **Luckenbill, David – Best, Joel:** (1981) „Carriers in Deviance and Respectability: The Analogy's Limitations”. *Social Problems 29. 197-206.*
- ♦ **Luhmann, Niklas:** (1999) Látom azt, amit te nem látsz.
Osiris Kiadó. Budapest
- ♦ **Marsden, Peter V.:** (1991) Az amerikaiak fontos beszélgetési hálózata.
In: *Angelusz R. – Tardos R.: Társadalmak rejtett hálózata. Magyar Közvéleménykutató Intézet. Budapest. 353.*
- ♦ **Mérei Ferenc:** (1998) Közösségek rejtett hálózata.
Szociometriai értelmezés. Osiris Kiadó, Budapest
- ♦ **Merton, Robert K.:** (2002) Társadalomelmélet és társadalmi struktúra.
Osiris Kiadó. Budapest
- ♦ **Molina, José Luis:** (2001) El análisis de redes sociales. Una introducción.
Barcelona: Editions Bellaterra.
- ♦ **Nagy Terézia:** (2001) A hip-hop mint globális szubkultúra megjelenése egy nagyvárosi (szegedi) kulturális térben.
Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság. Kézirat
- ♦ **Niedermüller Péter:** (1988) From the stories of life to the life history: historic context, social processess and the biographical method.
In: *Hofer, T. – Niedermüller P.(szerk.) Life history as cultural construction/performance. Proceedings of the IIIrd American – Hungarian Folklore Conference Held in Budapest, 16-22 August, 1987. Budapest.*
- ♦ **Niedermüller Péter:** (1984) Az életmód mint a mindennapi élet stratégiája. Megjegyzések a városantropológia életmódkutatásához.
In: *Hoppál M. – Szecskő T. (szerk.): Életmód: modellek és minták. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Budapest. 360-373.*

- ♦ **Oross Jolán:** (1996) A szabadság rádfagy. In: *László K. – Oross J. (szerk.) A hajléktalanság sebei. Periferia Series Könyvek. Budapest. 132-164.*
- ♦ **Pappi, Franz Urban:** (1998) A társadalmi rétegek mint interaktív csoportok. In: *Angelusz Róbert (szerk.): A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok. Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest. 224-249.*
- ♦ **Rác Zsófia:** (1989) Ifjúsági szubkultúrák és fiatalok „devianciák”. *Magyar Pszichológiai Társaság. Budapest*
- ♦ **Simmel, Georg:** (1973) Fölé- és alárendeltség és az A divat fejezetek. In: *Simmel, G.: Válogatott társadalomelméleti tanulmányok. Gondolat Kiadó. 217-449 és 473-507.*
- ♦ **Spéder Zsolt:** (2002) A szegénység változó arcai. Tények és értelmezések. *Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó. Budapest.*
- ♦ **Szántó Zoltán – Tóth István György:** (1993) Társadalmi hálózatok elemzése. *Gazdaság és társadalom. 1993 (3) 33-55.*
- ♦ **Utasi Ágnes:** (1987) Hajléktalanok, csavargók. Rétegződés-modell vizsgálat VIII. *Peremhelyzetek. Budapest. 181-213.*
- ♦ **Vukovich György – Harsa István:** (2002) A magyar társadalom a jelzőszámok tükrében. In: *Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) Társadalmi riport 2002. TÁRKI, Bp. 112-137.*

Melléklet

Az első kapcsolatháló felvételkor készült ábra, mely minden létező kapcsolatot jelöl:

SZÜCS NORBERT

Az Óperenciás-tengeren is túl...

Magyar au pair-ek Nyugat-Európában és
az Egyesült Államokban

BEVEZETÉS¹

A piacképes nyelvtudás napjainkban a kulturális tőke egyik legfontosabb, és bizonyos iskolázottsági szint felett egyre inkább elengedhetetlen része. Az információs társadalom korában, az Európai Unióhoz való csatlakozás küszöbén a magyar társadalom egyre több, idegen nyelveket is beszélő szakembert igényel. Ez az oktatási rendszer változásában is megmutatkozik. A nyelvvizsga pluszpontot jelent az egyetemi-főiskolai felvételnél, vagy néhány esetben már felvételi követelmény. A felsőoktatásban részt vevők számára diplomafeltétel egy vagy több nyelvvizsga, s külföldi ösztöndíjak elnyerésének minimuma. Mind a középiskolát végzettek, mind a felsőfokú végzettségűek számára előny a munkaerőpiacon a hatékony nyelvtudás.

Az idegen nyelv(ek) ismerete tehát tőke, hiánya szegregáló hatású. A nyelvtudás megszerzése során azonban nagyfokú esélyegyenlőtlenség figyelhető meg. Az egyén kvalitásain túl az általános- és középiskolai nyelvoktatás minősége, ill. a család anyagi helyzete és kulturális háttere a differenciáló tényező. Kevésbé jó minőségű nyelvoktatásban részesülőknek és/vagy kevésbé tehetségeseknek iskolarendszeren kívüli lehetőségeket is kell keresniük a tanulásra. Ez természetesen függ a család és az egyén anyagi helyzetétől, az áldozatvállalás mértékétől. A magántanár és a nyelviskolai tanfolyam sokak számára megfizethetetlen. Az idegen nyelvi lektorátus keretében – felsőoktatásban részt vevők esetében – az oktatás nem elég hatékony. Alternatív lehetőségek után kell nézniük. Az Interneten való nyelvtanulás, a CD-ROM-ok vagy audiovizuális eszközök segítségével való tanulás nem mindenki számára elérhető, vagy eredményes. Haté-

¹ A tanulmány elkészítésében segítségemre voltak tanárim: Dr. Utasi Ágnes és Lőrinczi János. Köszönöm a Héra Holding támogatását – lehetővé tették, hogy adatbázisukat kutatásom során használjam. Az adatgyűjtés szakaszában sokat segítettek évfolyamtársaim és barátaim. Köszönet illet minden interjúalanyt, adatközlőt is. Fontos volt Derecskei Ágnes, Guba Szilvia és Orbán Viktor segítsége. A kutatást anyagilag támogatta a Prudentia Alapítvány és a SZTE BTK HÖK.

könyv és anyagiilag is kifizetődő nyelvtanulási módszer viszont a külföldi munkavállalás. Így anyanyelvi környezetben sajátítható el a nyelv, s nem igényel különösebb anyagi áldozatot sem a tanulási folyamat. Ezt a lehetőséget nemcsak a középfokú nyelvvizsga megszerzésével küszködők használják ki, hanem azok is, akik nem elégednek meg egy „tanfolyami nyelv” ismeretével, hanem magas fokon akarják beszélni az „élő nyelvet”.

A külföldi munkavállalásra a legelterjedtebb legális lehetőség a fiatalok körében az au pair-ség, a bentlakásos gyermekfelügyelet vállalása. Ez olyannyira elterjedt forma, hogy véleményem szerint az elmúlt években korjellemzővé vált, kialakult az „au pair-generáció”. Kevés magyar család számára megfizethető az a Nyugat-Európában általánosan elterjedt gyakorlat, hogy a gyermeket anyanyelvi környezetbe küldjék el nyelvet tanulni. Így sok magyar – és más kelet-európai országokból érkező – fiatal vállalt Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban au pair-munkát.

Az alábbi tanulmányban azt vizsgálom, hogy a nyilvánvaló ok mellett – nyelvtanulás – milyen motivációk hatására vállalt egy fiatal au pair-munkát. Érdekel, hogy kik alkotják az au pair-munka társadalmi bázisát, hogyan találnak vendéglátó családot, milyen élmények érik őket külföldön, hogyan telnek a mindennapjaik, s milyen tapasztalatokkal térnek haza Magyarországra.

AZ „AU PAIR” FOGALMÁNAK ÉS TEVÉKENYSÉGI KÖRÉNEK DEFINIÁLÁSA

Az „au pair” francia eredetű szó, jelentése: segítő személy. Az au pair fogalma egy idegen ország családjánál való tartózkodást jelent nyelvtanulás és az ország kultúrájának megismerése céljából. Az au pair-kedés hivatalosan egy, a kormányok közötti megállapodáson alapuló csereprogram. Az au pair-munkát vállaló fiatalok védelmében az Európa Tanács 1969-ben irányelveket fogadott el „Európai egyezmény az au pair foglalkoztatásról” címmel, melynek célja, hogy megakadályozza „az ebbe a kategóriába tartozó személyek erkölcsi és anyagi kizsákmányolását azáltal, hogy jogi-, erkölcsi- és anyagi védelmet nyújt nekik”.²

Három évvel később a tagországok elfogadtak egy szerződésmintát is, amely az egyezmény szellemében szabályozta az au pair és a vendéglátó család kapcsolatát. Az au pair közvetítő irodák is ezt veszik alapul a szerződések megkötésekor.

² Európai egyezmény az au pair foglalkoztatásról; Európa Tanács, Strasbourg, 1969. február 24. Kézdi-Vizi 1997. 126.

Az Európai Közösségben nagy hagyományokkal bír ez a foglalkoztatási mód. Az Európai Unió az integráció szellemében kiemelten fontosnak tartja a fiatal korosztályhoz tartozók külföldi munkavállalását, mert az idegenellenesség mértékének a csökkenését vonhatja maga után, a toleránsabb, nyitottabb, sztereotípiáktól mentes gondolkodást segíti elő.³

Az au pair szállás, teljes ellátás és rendszeres zsebpénz fejében gyermekfelügyeletet és könnyebb házimunkát vállal, a családnál lakik, amely családtagként kezeli. A zsebpénz nem minősül keresetnek és adózni sem kell utána.

Hazánkban gyakran összekeverik az au pair értelmét a baby-sitter jelentésével. A baby-sitter alkalmi vagy rendszeres gyermekfelügyelettel foglalkozik fizetésért, az au pair feladata viszont sokkal összetettebb és változatosabb, illetve a hozzá kapcsolódó ellenszolgáltatás nem minősül munkabérnek és több forrásból származik.

Au pair lehet minden egyedülálló, 17-30 év közötti (országoként változó) hajadon/nőtlen, gyermektelen fiatal, aki alapfokon beszél a választott ország nyelvén, és gyermekgondozási tapasztalattal rendelkezik. További elvárások: középfokú műveltség, jó egészségi állapot, büntetlen előélet, jogosítvány (országoként változó, egyes országok esetében meglete előnyt jelent, más országokban kötelezően előírt alkalmazási feltétel.)

Az au pair-ek feladatait a jogszabályok az Európai Unión belül pontosan meghatározzák. Az au pair hetente 25-30 órát segít, elsősorban a gyerekek gondozásában. Segíti a családot a gyermek(ek) nevelésében, a gyerekek mindennapi életéhez szükséges fő tevékenységek elvégzésében, úgymint a gyermekekkel való játék, napközbeni és esti gyermekfelügyelet, főzés a gyerekek részére, testi épségük megóvása, házon kívüli elfoglaltságok közbeni felügyelete – például parkba, iskolába való elkísérése.

Ezen kívül szokás, hogy az au pair végez valamennyi házimunkát is. Ez lányok esetében főképpen könnyű takarítást jelent, fiúk esetében pedig általában könnyű házimunkák, festés, szerelés is szóba jöhetnek. Ezek a feladatok családonként változóak, a felek közötti megállapodástól függenek. Az au pair-rel nem lehet nehéz munkát végeztetni (órákon át tartó vasalás, ablaktisztítás, a mellékhelyiségek rendben tartása, padlósúrolás, pincetakarítás, stb.). Az au pair nem lehet felelős az egész háztartási munkáért, valamint nem helyettesítheti a takarítónőt.

Az egyezmény szerint az au pair nem dolgozhat többet napi 5-6, heti 25-30 óránál és hetente két-három alkalommal kérhetők meg esti gyermekfelügyeletre. Ennél több munka végzése esetén a család túlórárt fizet, vagy már az elején au pair plusz állást ajánl, amely magasabb zsebpénzzel jár. A hétvégén minimum egy nap szabad és ennek legalább havonta egy-

³ Lerch 1997. 8.

szer vasárnapra kell esnie. A szabadság idejét és az ünnepekre történő hazautazásokat az au pair-nek egyeztetnie kell a családdal.

Az au pair munkának több változata ismert:

- ♦ **Demi Pair:** napi 3, heti legfeljebb 15 órában kell a könnyű házimunkát végeznie (vasalás, porszívózás, ágyazás), illetve segíteni a gyerekek körüli teendőkben. A demi pair valószínűleg inkább tanulással szeretné tölteni az idejét, és a családnak sincs szüksége sok segítségre. Babysitting: 1-2 éjszaka.
- ♦ **Au Pair:** napi 5, heti legfeljebb 25 órában kell a könnyű házimunkát megcsinálnia (vasalás, porszívózás, ágyazás, mosás, mosogatás), illetve segíteni a gyerekek körüli teendőkben. Babysitting: 1-2 éjszaka.
- ♦ **Au Pair Plus:** napi 7, heti legfeljebb 34 órában kell a házimunkát megcsinálnia (vasalás, porszívózás, ágyazás, mosás, mosogatás, a ház rendben tartása) illetve segíteni a gyerekek körüli teendőkben. Babysitting: 2-3 éjszaka.
- ♦ **Mother's Help:** napi 8, heti legfeljebb 40 órában kell végeznie házimunkát (vasalás, porszívózás, ágyazás, mosás, mosogatás, a ház rendben tartása) illetve segíteni a gyerekek körüli teendőkben. Babysitting: 3-4 éjszaka.

A különböző au pair-munkák után járó zsebpénz természetesen az elfoglaltság hosszától függően változik. A zsebpénz minimum-mértékét is törvény szabályozza, külön rendelet vonatkozik a nem EU tagországra.

Az au pair-eknek legtöbb esetben alkalmuk nyílik jövedelemkiegészítő pénzkeresetre, de ez teljesen egyénre és alkalomra szabott. Az au pair vízum nem jogosít fel egyéb helyen, vagy nem au-pair -ellegű munka vállalására. A kinttartózkodás ideje alatt bármilyen, a legális au pair-tevékenységtől eltérő munka kitoloncolással fenyegeti az au pairt.

Nagy-Britanniában a vízumot az országba történő belépésnél adják meg, a megbízólevél bemutatását követően. A többi országban az a gyakorlat, hogy a vízumkérvény beadása után már ki lehet utazni a családhoz bemutatkozás, ismerkedés címén, majd 2-3 hónap múlva, amikor a vízum elkészül, személyesen lehet azt átvenni a követségen. A német és holland családok általában kifizetik ilyenkor a hazautazás költségeit, más esetekben ez a családokkal való megegyezés kérdése.

Az Egyesült Államokban az au pair-munka vállalásához J-1 vízum szükséges. E vízumot szigorúan csak 12+1 hónap időtartamra adják meg. Az Egyesült Államokba kiutazóknak jóval körülményesebb procedúrán kell átesniük a vízum beszerzése során, mint az európai országokba utazóknak.

Az országba történő kiutazást az au pair-nek kell fizetnie, de ezt is átvállalhatják a családok. Vannak országok, ahol a kinti irodák megküldik a

menetjegyet (Hollandia, Belgium), más helyen (pl. Németország) a kiérkezés után kifizetik az odaút költségét. Angliában csak a London és a család lakhelye közti útiköltséget térítik a családok.

A család kötelessége időt biztosítani arra, hogy az au pair legalább heti két alkalommal nyelviskolába járhasson. Vannak családok, akik támogatást nyújtanak az iskola kifizetéséhez vagy teljes egészében átvállalják a költségeket. (Elsősorban holland, belga, esetenként német és angol családok.)

Magyarországon az emberek többsége kevés vagy éppen semmilyen információval nem rendelkezik az au-pair munkáról. Ha valakinek a családjában, ismeretségi körében nincs au-pair munkát vállaló fiatal, akkor általában nincs is tisztában a fogalom jelentésével. A hazai médiumokban csak ritkán adnak hírt erről a szféráról, s ekkor is gyakran babysitter-nek titulálják az au pair-eket.

Hírértékkel „természetesen” az átlagostól eltérő eset bír, így a csekély számú híradás általában negatív színben tünteti fel az au pair-munkát. Az újságcikkek, tv-riportok zöme becsapott, megalázott, agyondolgoztatott, csalódott fiatalokról szól. A híradásba bekerült ex-au pair-ek a család inkorrekt magatartásáról, szexuális zaklatásról, rasszista – ázsiai vagy afrikai származású – szállásadóról, kezelhetetlen gyerekekről, elszámolási vitákról tájékoztatják a nagyközönséget.⁴

Kevésbé bulvár-jellegű híradások már nem az elrettentő esetekre, hanem az objektív tájékoztatásra helyezik a hangsúlyt. Próbálnak többféle történetet bemutatni, tanácsokat adnak a munka iránt érdeklődőknek.⁵

KÖZVETÍTŐ IRODÁK

A külföldre irányuló munkaerő-közvetítés Magyarországon szerény szakmai követelmények alapján történik, csekély hatósági kontrollal. A közvetítés feltétele csupán az, hogy a cég nyilvántartásba vétesse magát és a közvetítés a fogadó ország jogszabályainak megfelelő munkavállalásra irányuljon.⁶

Az Interneten, hirdetőújságokban és informális csatornákon keresztül másfél tucatnyi magyar érdekeltségű au pair közvetítő irodát találtam. A cégek egy része külföldi irodák magyarországi képviselője.

⁴ Pl.: Egy év Németországban – felemás érzelmekkel. Hökkentő, 1999/11. 12-13.;

Kufár Róbert: Egy háztartási menedzser kalandjai. Népszabadság. 2001. 08. 31.

⁵ Vajna Tamás: Világlátott vándorlányok. Kelet-európai bébicsőzők Londonban. HVG. 1999.06.12. 55-56. Vályi-Nagy Erika: Bébisitter állást keres! Hölgyvilág 2002.

⁶ Tóth 1999. 56.

Forgalmuk szerint is két csoportra lehet osztani a közvetítéssel foglalkozó vállalkozásokat. A cégek közel fele „egyszemélyes” vállalkozás, egykori au pair-ek mellékkeresetét biztosító elfoglaltság. Elérhetőségként honlapot, e-mail címet vagy telefonszámot adnak meg, hiszen nem tartanak fenn irodát. Ügyfelekkel főként Interneten keresztül kommunikálnak, vagy a lakásukon fogadják őket.

A nagyobb cégek alkalmazottakat foglalkoztatnak, irodát üzemeltetnek, leggyakrabban Budapesten. Jellemző rájuk, hogy nem csak au pair közvetítéssel foglalkoznak, hanem egyéb tevékenységi körük is van. Gyakornoki programokat szerveznek, nyelvoktatást és au pair-képzést koordinálnak vagy hazai babysitter-közvetítéssel, gyermekfelügyelettel foglalkoznak.

A legrangosabb au pair-közvetítő szervezeteket tömörítő Nemzetközi Au Pair Egyesületnek jelenleg két magyar iroda is tagja.⁷

A piacvezető cégek és az egyszemélyes vállalkozások az információs anyagukban általában kölcsönösen riasztgatják a másik féllel a jelentkezőt. A nagy cégek felhívják a figyelmet arra, hogy az engedély nélkül dolgozó cégek a kiközvetítés után nem vállalnak felelősséget az au pair-ért, így probléma esetén nem lesz kihez fordulnia a külföldön tartózkodó fiatalnak. A kis cégek az alacsonyabb közvetítési díjait hangsúlyozzák, nagy haszonkulcs alkalmazásával vádolva a nagyobb irodákat.

A külföldön au pair-munkát vállaló fiatalok számát nem lehet pontosan meghatározni. A fiatalok egy része ugyanis nem magyar közvetítő irodán keresztül talál családot, hanem rögtön a külföldi irodával veszi fel a kapcsolatot vagy informális kapcsolatai révén vállal munkát. A külföldi irodák térítésmentesen közvetítenek, az ő munkájukat az au pair-t kereső család fizeti meg.

Az ex-au pair-ek ad hoc közvetítő szerepe nem lebecsülendő, hiszen mindkét fél számára előnyökkel járhat! Az au pair-jelölt első kézből, elődjétől kaphat információkat és „használati utasítást” a családról, így kevésbé kockázatos a kiutazása. A vendéglátó családnak is nagyobb esélye van arra, hogy a korábbi au pair-jük segítségével egy megbízható és elvárásainak is megfelelő fiatalot alkalmazzon.

⁷ A Nemzetközi Au Pair Egyesület (IAPA) egy globális szakmai egyesülete az au pair közvetítő irodáknak. Az IAPA nem foglalkozik au pair közvetítéssel – ezt csak a IAPA tagok teszik.

Az IAPA-t 1994-ben alapították a vezető au pair szervezetek Vancouverben, Kanadában. Az IAPA fő célja, hogy védje minden au pair és vendéglátó család jogait, ugyanakkor megállapítsa a nemzetközileg elfogadott irányelveit az au pair csereprogramoknak.

Jelenleg 119 tagja van 40 országban a világon. Az IAPA tagszervezetei csak olyan professzionális szervezetek lehetnek, amelyek a legmagasabb szintű szolgáltatást és gondoskodást nyújtják ügyfelek részére. Pénzügyileg megbízhatónak kell lenniük, s szigorú szűrési eljárást kell alkalmazniuk, mind az au pair-jelöltek, mind a vendéglátó családok esetében. Az au pairt megfelelően kell tájékoztatniuk, és folyamatos személyes gondoskodást kell nyújtani részükre, ha ezt a körülmények indokolttá teszik. – www.iapa.org

Ha egy érdeklődő magyar közvetítőn keresztül talál magának családot, akkor sem biztos, hogy ez a cég legálisan dolgozik. Ám a legálisan működő iroda segítségével au pair-munkát vállaló fiatalok számáról sincsenek pontos adatok. Az au pair-munkának a magyar munkaügyi statisztikában ugyanis nincs pontos besorolása. Így az egyes cégek más és más kategóriákba sorolják be éves jelentéseik során a kiközvetített au pair-ek számát.

Magyarország egyik legnagyobb au pair közvetítő irodájánál, a Héra Holdingnál egy évben majdnem 200 fiatal jelentkezik au pair-munkára. A közvetítő irodák számát és nagyságát figyelembe véve 1000-1500 főre becsülöm a magyar cégek segítségével au pair-munkát vállaló fiatalok számát. A kérdőíves felmérésem eredménye alapján az informális csatornákon, személyes kapcsolatokon keresztül családot találó fiatalok száma legalább ugyanennyi, így körülbelül évi 2.500-3.000 főre tehető a magyar au pair-ek száma.⁸

JELENTKEZÉSI ADATLAPOK ELEMZÉSE – RECENS MINTA

A mintába a Héra Holdingnál 2001 januárjától 2002 októberéig jelentkezési adatlapot kitöltő au pair-jelöltek kerültek be, összesen 297 fő.⁹ Az adatlap kitöltése után néhány esetben előfordulhatott, hogy a jelentkező elállt szándékától, vagy más csatornán keresztül talált magának családot, esetleg egyéb okból hiúsult meg a kiközvetítése, de az ilyen esetek száma elenyésző. (1. tábla)

Négy jelentkező 2000-ben töltötte ki az adatlapot. Ők azért kerülhettek be az adatbázisba, mert az au pair-szerződés a Héra Holdingnál maximum egy évre köthető, s ők egy új szerződéssel meghosszabbították a külföldi munkavállalásukat.

A 2001-ben jelentkezettek száma ad valós képet arról, hogy egy vezető au pair-irodán keresztül hány fiatal vállal egy évben au pair-munkát.

⁸ Kallós Péter londoni magyar főkonzul 1500 főre becsülte 1999-ben a Nagy-Britanniában au pair-munkát vállaló magyar fiatalok számát. Kézdi György és Vízi György óvatos becslése szerint „számuk évente ezres nagyságrendű is lehet”.

Vajna 1999. 55-56.; Kézdi-Vízi 1997. 126.

⁹ Az adatlapokat csak nyomtatott formátumban archiválták. Egy mátrix segítségével kódoltam, majd SPSS-ben rögzítettem és elemeztem a válaszokat.

	Elemzés	Arány	Valós arány	Kumulatív arány
2000	4	1.3%	1.4%	1.4%
2001	176	59.3%	59.7%	61.0%
2002	115	38.7%	39.0%	100.0%
Összesen	295	99.3%	100.0%	
Nincs adat	2	0.7%		
Összesen	297	100.0%		

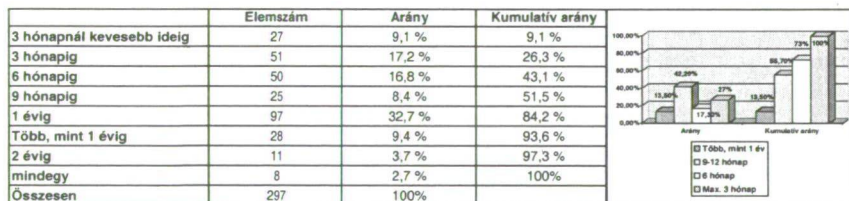
1. tábla: A mintába bekerült jelentkezők száma

A jelentkezők döntő többsége nő, csak minden tizedik au pair-jelölt férfi. (2. tábla)

	Elemzés	Arány
Férfi	30	10,1 %
Nő	267	89,9 %
Összesen	297	100%

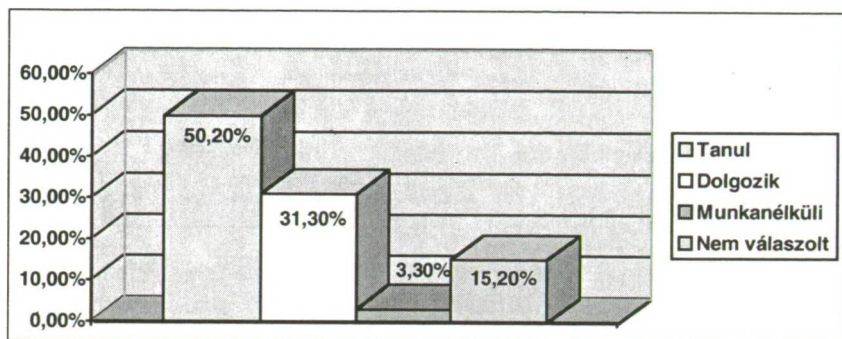
2. tábla: A jelentkezők nemek szerinti megoszlása

A legtöbben – a jelentkezők harmada – 1 éves időtartamra tervezik a munkavállalást. A jelentkezők negyede maximum 3 hónapig akar au pair-munkát vállalni. Az ilyen rövid ideig au pair-kedő fiatalok szinte kivétel nélkül nyári munkaként fogják fel az au pair-munkát, 94,6 %-uk júniusban vagy júliusban akar kiutazni. (3. tábla, 1. ábra)

3. tábla, 1. ábra: Az au pair-munka tervezett időtartama

A mintába bekerült jelentkezők fele tanuló, közel harmada már munkavállaló. Formálisan a munkanélküliek aránya elenyésző, ám a jelentkezők 15 %-ról nem derült ki, hogy mivel foglalkozik. Meggyőződésem, hogy ők a jobb benyomás kialakítása érdekében hallgatták el azt, hogy munkanélküliek. Ezt meglehetett, hiszen konkrétan sehol nem kérdez rá az adatlap a munkaerő-piaci státuszukra, s az önéletrajz megírása során is el tudták kerülni a számukra kedvezőtlen tények napvilágra kerülését. (2. ábra)

2. ábra: A jelentkezők státusza

A jelentkezőknek több mint harmada felsőoktatási intézményben tanul – az egyetemisták aránya magasabb, mint a főiskolásoké. Minden tizedik aspiráns még középiskolás. (4. tábla)

A jelentkezők átlagéletkora 22,3 év. A legfiatalabb aspiráns 17 éves volt, a legidősebb pedig 31. Az adatlapot kitöltők között a 21 éves fiatalok voltak a legtöbben, a jelentkezők 14,6 százaléka sorolható ide. A 20-24 év közötti fiatalok körében a legnagyobb az érdeklődés az au pair munka iránt. (5. tábla)

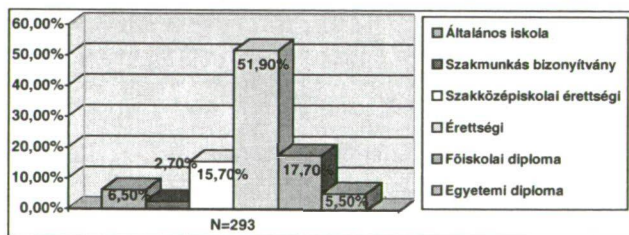
	Elemsszám	Tanulókon belüli arány	Mintán belüli arány
Egyetemista	57	38,25 %	19,2 %
Főiskola	43	28,85 %	14,5 %
Középiskola	30	20,1 %	10,1 %
Felsőfokú szakirányú képzés	4	2,7 %	1,3 %
Nem derült ki	15	10,1 %	5,1 %
Összesen	149	100%	50,2 %

4. tábla: Iskolatípus

Életkor	Valós arány N=294	Kumulatív arány
20 év alatti	16.3%	16.3%
20-24 éves	62.2%	78.6%
24 év feletti	21.4%	100.0%

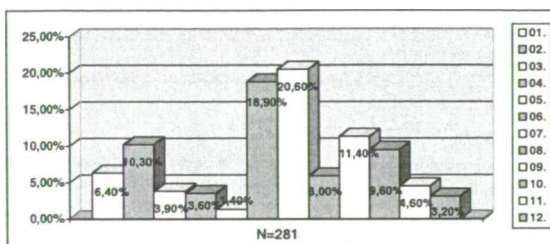
5. tábla: A jelentkezők életkori megoszlása

A jelentkezők közül a legtöbbször gimnáziumi érettségi a legmagasabb iskolai végzettsége, de 23,2 százalékuk már diplomával is rendelkezik. A főiskolai végzettségűek aránya háromszor nagyobb, mint az egyetemi diplomával rendelkezőké. A még felsőoktatási tanulmányaikat folytató hallgatók közül tehát felülreprezentáltak az egyetemi hallgatók, ám a diploma után au pair-állást vállalók között már a főiskolai diplomát szerzett fiatalok vannak túlnyomó többségben. Ez valószínűleg összefügg az azal a ténnyel, hogy a diplomás munkanélküliek között is többségben vannak a főiskolát végzetek. (3. ábra)

3. ábra: A jelentkezők legmagasabb iskolai végzettsége

Az adatlapon a jelentkezők megnevezhették a kiutazás kívánt időpontját. Az au pair-munka megkezdésének három preferált időpontja van: az év eleje (január-február), a nyár első két hónapja (június-június) és az ősz eleje (szeptember-október). A nyár első két hónapja kimagaslik az év többi része közül, ekkor akar kiutazni a jelentkezők közel 40%-a. A magas számarány oka kettős: az au pair-jelöltek egy része csak a nyári szünet alatt vállal munkát, másrészt a hosszabb időre kiutazók közül is sokan az iskolai kötelezettségeik teljesítése után kezdik el külföldi munkájukat. (4. ábra)

4. ábra: A kiutazás tervezett időpontja (hónap)

A hosszabb időre kiutazók csoportjára legjellemzőbb, hogy az ősz első hónapjaiban utaznak ki au pair-nek – a 9-12 hónapra leszerződő fiatalok harmada szeptember-október során kezdi meg munkáját. Az interjúk során kiderült, hogy az időpont megválasztásának az oka lehet hedonista és racionális alapú is. Az ősszel kiutazók egy része a nyarat „végigbulizzza”, az élvezeteknek és a barátoknak szenteli, azzal a megfontolással, hogy a következő egy év során úgysem lehet része ilyen lazításban. A kevésbé szerencsések számára csak a nyár végén derül ki, hogy nem sikerült az utóvizsga, vagy nem tudnak elhelyezkedni. Ekkor – jobb híján – nyitva áll előttük az au pair-munka lehetősége.

A fél évre utazók leginkább az év elején kelnek útra, 43,7 százalékuk január-február hónapban kezdi meg munkáját. Ők általában az iskolai évhez igazodnak, az őszi szemeszter vizsgaidőszaka után keresnek au pair-állást. (6. tábla)

A fél évre utazók leginkább az év elején kelnek útra, 43,7 százalékuk január-február hónapban kezdi meg munkáját. Ők általában az iskolai évhez igazodnak, az őszi szemeszter vizsgaidőszaka után keresnek au pair-állást. (6. tábla)

A kiutazás időpontja (hónap)	Az au pair munka tervezett időtartama				Összesen N=274
	Max. 3 hónap	6 hónap	9-12 hónap	Több, mint 1 év	
01.	–	20.8%	2.7%	13.2%	6.6%
02.	2.7%	22.9%	10.6%	10.5%	10.6%
03.	–	2.1%	6.2%	5.3%	3.6%
04.	–	6.3%	5.3%	–	3.3%
05.	1.3%	2.1%	1.8%	–	1.5%
06.	49.3%	10.4%	8.0%	5.3%	19.3%
07.	45.3%	8.3%	12.4%	15.8%	21.2%
08.	–	2.1%	11.5%	7.9%	6.2%
09.	1.3%	14.6%	16.8%	10.5%	11.3%
10.	–	4.2%	16.8%	15.8%	9.9%
11.	–	6.3%	2.7%	10.5%	3.6%
12.	–	–	5.3%	5.3%	2.9%

6. tábla: A kiutazás tervezett időpontja

A férfiak jóval nagyobb arányban hajlandóak egy évnél hosszabb időt külföldön tölteni, mint a nők. (7. tábla)

A jelentkezők életkora is befolyásoló tényező. A 24 évesnél idősebbek nagyobb arányban vállalnak hosszabb ideig tartó munkát, mint a minta fiatalabb tagjai. A 20 év alattiak 43,5 százaléka csak 3 hónap időtartamra köt szerződést. Ez evidens is, hiszen a 20 évesnél fiatalabb válaszadók jelentős része még középiskolába jár, s ők nem tudják a tanulmányaikat tanév közben megszakítani. (8. tábla)

Időtartam	Neme		Összesen N=289
	Férfi	Nő	
Max. 3 hónap	7.1%	29.1%	27.0%
6 hónap	17.9%	17.2%	17.3%
9-12 hónap	46.4%	41.8%	42.2%
Több, mint 1 év	28.6%	11.9%	13.5%

7. tábla: Az au pair-munka tervezett időtartama – nemek szerinti megoszlásban
($\chi^2=9,88$; sig = 0,02)

Időtartam	Kora			Összesen
	20 év alatt	20-24 éves	24 év felett	
Max. 3 hónap	43.5%	28.3%	11.5%	27.2%
6 hónap	13.0%	16.7%	21.3%	17.1%
9-12 hónap	30.4%	43.3%	47.5%	42.2%
Több, mint 1 év	13.0%	11.7%	19.7%	13.6%

8. tábla: Az au pair-munka tervezett időtartama – életkor szerinti megoszlásban
($\chi^2=15,35$; sig = 0,018)

Azok a jelentkezők, akik tanulói vagy hallgatói jogviszonnyal rendelkeznek, csak elenyésző arányban terveznek egy évnél hosszabb ideig tartó au pair-munkát. Legtöbben közülük 3 hónapra – a nyári szünet idején – akarnak kiutazni, de a 9-12 hónapos munkavállalás is elterjedt, hiszen a felsőoktatásban tanulók ki akarják használni az évhalasztás következtében rendelkezésükre álló szabadidőt.

A tanulmányokat nem folytató fiatalokat kevesebb kötelezettség köti Magyarországhoz, többségük legalább egy évre szeretne kiszakadni a hazai környezetből. Őket az anyagiak is jobban motiválják. Ahhoz azonban, hogy jelentősebb pénzüsszeget meg tudjanak takarítani, tovább kell a célszágban tartózkodniuk: a Magyarországon már munkavállalói státusszal rendelkező fiatalok háromnegyede hosszabb ideig szeretne külföldön dolgozni. A munkanélküliekre ez a döntés fokozottan jellemző, 9 hónapnál rövidebb ideig egyikőjük sem akart szerződést kötni. (9. tábla)

Időtartam	Kora			Összesen N=243
	Tanul	Dolgozik	Munkanélküli	
Max. 3 hónap	41,2 %	10,2 %	–	28,8 %
6 hónap	18,9 %	13,6 %	–	16,5 %
9-12 hónap	35,8 %	53,4 %	57,1 %	42,8 %
Több, mint 1 év	4,1 %	22,7 %	42,9 %	11,9 %

9. tábla: Az au pair-munka tervezett időtartama – státusz szerinti megoszlásban
($\chi^2=48,835$; sig = ,000)

A jelentkezési lapon az aspiránsnak a célországot is meg kellett jelölnie. Az elemzés során ügyelni kellett arra, hogy nem feltétlenül a megjelölt ország lett a végleges úti cél, hiszen a jelentkezőknek csak az 53,5 %-a választott egy országot. A válaszadók közel háromnegyedének volt komoly elképzelése arról, hogy hová akar kiutazni. A többiek olyan sok országot jelöltek meg lehetséges úti célként, hogy elmondhatjuk róluk: számukra majdnem mindegy, hogy hová utaznak ki. Hatan az összes felkínált országot megjelölték. (10. tábla)

Hány országot jelölt meg?	Elemzés	Arány	Kumulatív arány
1 országot	159	53.5%	53.5%
2 országot	37	12.5%	66.0%
3 országot	21	7.1%	73.1%
4 országot	14	4.7%	77.8%
5-10 országot	30	10.1%	87.9%
10-nél több országot	23	7.7%	95.6%
Nem jelölt meg országot	13	4.4%	100.0%

10. tábla: Az adatlapon megjelölt célországok száma

Életkor	Megjelölt országok száma		
	Átlag	Elemzés	Szórás
20 év alatt	4.04	48	5.59
20-24 év	3.3	183	4.74
24 évnél idősebb	2.24	63	3.38
Összesen	3.19	294	4.66

11. tábla: Az adatlapon megjelölt célországok száma – életkor szerinti megoszlásban

Minél idősebb volt a válaszadó annál határozottabb elképzelése volt a célországról. A 20 évnél fiatalabbak átlagosan négy országot jelöltek meg. (11. tábla)

Az életkorral kapcsolatos átlagok áttekintése után már sejthető volt, hogy az iskolázottsággal is összefüggésben van a megjelölt országok száma. A legalább gimnáziumi érettséggel rendelkező válaszadók az átlagnál kevesebb országot jelöltek meg. Az egyetemi diplomát szerzett jelentkezők tudták eldönteni a leghatározottabban, hogy hol kívánnak au pair-munkát vállalni. Ők általában csak egy vagy két úticélt jelöltek meg – a szórás is körülbekerül a legalacsonyabb. (12. tábla)

Legmagasabb iskolai végzettség	Megjelölt országok száma		
	Átlag	Elemzés	Szórás
Általános iskola	3.68	19	4.71
Szakképzés bizonyítvány	3.38	8	3.58
Szakközépiskolai érettségi	4.94	46	6.89
Érettségi	3.05	152	4.19
Főiskolai diploma	2.59	52	4.06
Egyetemi diploma	1.44	16	1.26
Összesen	3.23	293	4.67

12. tábla: Az adatlapon megjelölt célországok száma – iskolázottság szerinti bontásban

Munkaerőpiaci státusz	Megjelölt országok száma		
	Átlag	Elemzés	Szórás
Tanul	2.88	149	4.24
Dolgozik	3.82	93	5.61
Munkanélküli	3.44	9	3.05
Összesen	3.25	251	4.77

13. tábla: Az adatlapon megjelölt célországok száma – státusz szerinti bontásban

A tanulók valamivel kevesebb országot jelölnek meg, mint a tanulmányaikat befejezett fiatalok. (13. tábla)

A 3 hónapra kiutazók jelölik meg átlagosan a legtöbb országot – bár igen nagy a szórás esetükben. Ez arra enged következtetni, hogy nyári munka vállalása estén az au pair-kedés kikapcsolódás, kvázi-nyaralás jellege felerősödik. A rövid időre kiutazók már csak azért sem lehetnek „válogatósak”, mert ha nem tudnak a nyár elején elutazni, akkor meghíúsul a munkavállalásuk.

Az egy évnél hosszabb időre utazók is több országot jelöltek meg az átlagosnál. Ez azt sejteti, hogy ők mindenképpen ki akarnak szakadni a hazai környezetükből. Döntésük menekülésnek tűnik – akár érzelmi, akár gazdasági megfontolásból történt. A fél évre munkát vállalók viszont határozottan választottak országot maguknak. (14. tábla)

A legtöbben – a jelentkezők több mint fele – Nagy-Britanniát jelölte meg lehetséges célországgként. Bár a második legkedveltebb terület Németország, kedveltsége jóval elmarad Nagy-Britannia mögött. A válaszadók közel ötöde utazna ki dolgozni Németországba vagy Svájcba.

A skandináv országok és a francia nyelvterületek iránt is viszonylag csekély az érdeklődés. Meglepő azonban az üdülőszigetek gyakori megjelölése. A jelentkezők ezen része valószínűleg nem racionális megfontolásból dönthetett mellette, önállóan eszükbe sem jutott volna ezt a területet kiválasztani. (15. tábla)

Időtartam	Megjelölt országok száma		
	Átlag	Elemzés	Szórás
Max. 3 hónap	3,96	78	5,53
6 hónap	1,84	50	1,81
9-12 hónap	2,77	122	3,79
Több, mint 1 év	3,74	39	5,99
Összesen	3,07	289	4,48

14. tábla: Az adatlapon megjelölt célországok száma – az au pair-munka tervezett időtartama

Célország	Elemzés	Arány
Nagy-Britannia	155	52,2 %
Németország	63	21,2 %
Svájc	57	19,2 %
Írország	53	17,8 %
Kanada	50	16,8 %
Üdülős-szigetek	47	15,8 %
Olaszország	45	15,2 %
USA	44	14,8 %
Spanyolország	44	14,8 %
Hollandia	42	14,1 %
Luxemburg	40	13,5 %
Franciaország	33	11,1 %
Belgium	32	10,8 %
Monaco	31	10,4 %
Dánia	28	9,4 %
Svédország	26	8,8 %
Finnország	26	8,8 %
Málta	26	8,8 %
Lichtenstein	26	8,8 %
Norvégia	24	8,1 %
Izland	24	8,1 %
San Marino	23	7,7 %
Andorra	11	3,7 %
Egyéb: Ausztria	9	3,0 %
Egyéb: Ausztrália	5	1,7 %

15. tábla: Az adatlapon felsorolt országok megjelölésének gyakorisága

A jelentkezők döntő többsége (89,6 %) a gyermekfelügyelet mellett könnyű háztartási munkát is vállal. A felajánlott lehetőségek közül az időssek és a fogyatékos gyerekek gondozásától vonakodtak a leginkább a fiatalok. Maguktól egyéb lehetőségként legtöbbször a háziállatok gondozására ajánlkoztak. (16. tábla)

	Elemzés	Arány
Gyermekfelügyelet	138	46,5 %
Gyermekfelügyelet + könnyű háztartási munka	266	89,6 %
Fogyatékos gyermekek felügyelete	18	6,1 %
Háztartásvezetés	35	11,8 %
Idősgondozás	13	4,4 %
Kerti munka	6	2%
Kutyasétáltatás, háziállatok gondozása	10	3,4 %
Ház körüli munka	5	1,7 %
Tanítás, korrepetálás	5	1,7 %

16. tábla: Az adatlapon felsorolt munkalehetőségek megjelölésének gyakorisága

Az adatlapot kitöltők 87,4 %-a hajlandó lenne több pénzért további feladatokat elvégezni. S valóban, sokan a kötelezően ellátandó feladatán kívül vagy a befogadó családnál, vagy más munkaadónál dolgozik „mellékállásban”. (17. tábla)

Több pénzért vállalna-e több munkát?	Elemzés	Arány
Igen	249	87,4 %
Nem	36	12,6 %

17. tábla: Pluszmunka vállalása

A fiatalabb, rövid időre utazó emberek valamivel nagyobb arányban utasítják el a pluszmunka lehetőségét, mint az idősebb, legalább egy évre kiutazó társaik. Ez is alátámasztja, hogy a nyári munka esetében inkább a nyelvtanulás és az utazás az elsődleges motiváció, az anyagiak kisebb szerepet játszanak.

A jelentkezők harmada csak egy idegen nyelvet beszél, több mint fele pedig két nyelven is kommunikál valamilyen szinten. 3 vagy több nyelven csak a válaszadók 12,2 %-a ért. (18. tábla)

Hány nyelvet beszél?	Elemzés	Arány	Kumulatív arány
1 nyelvet	100	33,9 %	33,9 %
2 nyelvet	159	53,9 %	87,8 %
3 nyelvet	29	9,8 %	97,6 %
4 nyelvet	4	1,4 %	99,0 %
5 nyelvet	3	1,0 %	100,0 %

18. tábla: Beszélt nyelvek száma

A legismertebb idegen nyelv körökben az angol: a jelentkezők 87,9%-a beszéli valamilyen szinten. A német nyelv is közkedvelt, de nem éri el az angol ismertségi arányát – az adatlapot kitöltő fiatalok 60,6%-a tud saját állítása szerint németül kommunikálni. A többi idegen nyelv nagyságrendekkel lemarad a két domináns nyelvtől, a harmadik legismertebb francia nyelvet is csak a jelentkezők tizede beszéli.

Az orosz nyelvet beszélők alacsony száma elgondolkodtató – alig beszélnek többen, mint a kulturálisan és földrajzilag egyaránt távoli japánt. Az orosz nyelv ilyen mértékű ismerete – ismeretének hiánya – azért is váratlan, mert az adatlapot kitöltők 40,5 százaléka 1978-ban, vagy korábban született. Mivel az 1988/89-es tanévtől kezdve szüntették meg a kötelező orosznyelv-oktatást, ezek az emberek minimum 1 évig tanulták az általános iskolában az oroszot. Sőt, a jelentkezők tizede (10,5 %) 1975-ben, vagy korábban született, így legalább 4-5 évig tanulta a nyelvet. Két magyarázat adódik: vagy alacsony presztízse miatt tagadták le az orosz nyelv-ismeretet, vagy olyan kevésbé volt hatékony az orosz nyelv oktatása, hogy mára már semmire sem emlékeznek az egykori diákok.

Szilágyi Ákos az orosz nyelv rendszerváltás előtti tanítását a „kötelező orosz” szóval jellemzi, s rávilágít az eredménytelen tanítás egyik alapvető okára: „az orosz nyelv – különösen 1956-ig – fantomnyelv volt, és ténylegesen ellennyelvként hatott Magyarországon. (...) Az orosz nyelv nem tudás, hanem hit kérdése volt. A kötelezővé tett orosz nyelv szovjet típusú oktatási és tanulási módja nemcsak abban különbözött alapvetően a nyugati nyelvekétől, hogy kötelező volt, hanem abban is, hogy itt nem egy élő nyelv, egy profán nyelv „felhasználóbarát” megtanítása volt a cél, hanem egy holt, kvázi-szakrális nyelv mindenféle gyakorlati használhatóságot, profán szempontot mellőző memorizálása és rituális felidézése a megfelelő pillanatban és helyzetekben.”¹⁰

Az au pair-munkára jelentkezők között felülreprezentáltak az angol beszélők. Az európai trendektől eltérően ugyanis néhány kelet-közép-európai államban – Csehországban, Szlovákiában, Lengyelországban és hazánkban – kvantitatív tekintetben a német nyelv dominál. Az Eurobarométer 1995-ös reprezentatív felmérése szerint a magyar lakosság 6,1 %-a rendelkezik német, 5,1 %-a angol, 2 %-a orosz és 0,9 %-a francia nyelvismerettel.¹¹

Az au pair munkára jelentkezők – s általában a fiatalok – körében az angol nyelv dominanciáját az Internet-kultúra dinamikus terjedése is elősegítette.¹²

¹⁰ Szilágyi 2002. 54.

¹¹ Földes 2002.186-188., Budapesti Zeitung, 2000/6. 10.

Földes szerint a német nyelv magyarországi preferálásának kultúrtörténeti hagyományai mellett a gazdasági és földrajzi okokkal magyarázható a német dominanciája. Az európai országok többségében ugyanis az angol a legelterjedtebb idegen nyelv, sőt néhány frankofil országban a francia is megelőzi a német nyelv ismertségét. Földes egyébként az angol nyelv dinamikus elterjedését elemezve prognosztizálja a német nyelv rövidesen bekövetkező magyarországi trónfosztását. Erre a tendenciára Kapitánffy Johanna is utal „A magyar lakosság nyelvtudása” című tanulmányában. Kapitánffy 1999. 24.

¹² Medgyes 2002. 264

A beszélt idegen nyelvből elért kompetencia-szint több kutatás szerint is az angol nyelv esetében magasabb, mint a német vagy egyéb nyelvek esetében.¹³ Ezt az au pair-munkára jelentkezett fiatalok válasza is megerősítik. Az adatlapon szerepel ugyan is egy kérdés, mely során a jelentkezőnek az általa beszélt idegen nyelvek tudásszintjét kell egy ötfokú skálán osztályoznia. A válaszadók az összes idegen nyelv közül az angoltudásukat érzik a legmagasabb szintűnek. (19. tábla)

Nyelv	Elemzés	Arány	Nyelvtudás átlaga
Angol	261	87,9 %	3,02
Német	180	60,6 %	2,83
Francia	35	11,80%	2,51
Olasz	26	8,8 %	2,31
Spanyol	18	6,1 %	2,56
Orosz	12	4,0 %	2,92
Japán	8	2,7 %	
Román	4	1,4 %	
Latin	4	1,4 %	
Szlovén	2	0,7 %	
Szlovák	2	0,7 %	
Finn	2	0,7 %	
Norvég	1	0,3 %	
Dán	1	0,3 %	
Horvát	1	0,3 %	
Cseh	1	0,3 %	
Héber	1	0,3 %	
Hindi	1	0,3 %	

19. tábla: Idegen nyelvek ismertsége és kompetencia-szintje

A nyelvtudás minősége azok körében a legmagasabb, akik csak 3 hónapig vállaltak au pair-munkát. Ez arra enged következtetni, hogy a rövid időre kiutazók többsége egy már megszerzett nyelvtudást akar tökéletesíteni, anyanyelvi környezetben fejleszteni.

A hosszabb időre kiutazók bizonytalanabbak tudásukban. Közülük valószínűleg többen érzik úgy, hogy a használható nyelvtudás megszerzéséhez jó néhány hónapig külföldön kell tartózkodniuk. (20. tábla)

A férfi jelentkezők nyelvismeretének minősége jóval rosszabb, mint a lányoké. (21. tábla)

Időtartam	Nyelvtudás szintjének átlaga	
	Angol (N=255)	Német (N=176)
Max. 3 hónap	3,45	3,02
6 hónap	3,07	2,71
9-12 hónap	2,88	3,00
Több, mint 1 év	2,64	2,24
Összesen	3,04	2,85

20. tábla: Az angol és német nyelv kompetencia-szintje – az au pair-munka tervezett időtartama

Nem	Nyelvtudás szintjének átlaga	
	Angol (N=261)	Német (N=180)
Férfi	2,59	2,31
Nő	3,07	2,88
Összesen	3,02	2,83

21. tábla: Az angol és német nyelv kompetencia-szintje – nemek szerinti bontásban

A legfiatalabb jelentkezők általában jobbnak ítélik meg a nyelvtudásukat, mint a 20 évnél idősebbek. Ez véleményem szerint két okkal magyarázható. Az idősebb korosztály többsége kevésbé minőségi nyelvtanításban részesült. Sokak nyelvtanára frissen és gyorsan átképzett egykori orosz tanár volt, akik maguk sem rendelkeztek elegendő nyelvismerettel. A jelentkezők idősebb része ugyanis az 1990-es évek első felében végezte a

¹³ Földes 2002.191-192.

középiskolát, s ekkor kellett a magyar oktatási rendszernek megküzdenie az addigi kötelező orosznyelv-oktatásból eredő nehézségekkel. Az orosz-tanárok feleslegessé váltak, viszont nem volt elegendő nyugati nyelvet tanító pedagógus. A probléma logikus megoldása volt a nyelvoktatási, módszertani ismeretekkel rendelkező orosz-tanárok átképzése. E „gyorstalpalót” végzett pedagógusok azonban a kezdeti időszakban nyilván kevésbé hatékonyan dolgoztak, mintha megalapozottabb, anyanyelvi környezetben elsajátított nyelvtudásra támaszkodhattak volna.¹⁴ (A magas presztízsű elit-gimnáziumokat természetesen kevésbé érintette ez a probléma, mint az alacsonyabb presztízzsel rendelkező kisvárosi intézményeket.)

A 20 évnél fiatalabbak magasabb átlagpontjának a magyarázatául az is szolgálhat, hogy az idősebbek között feltehetően jóval magasabb azok aránya, akik papírszerzési vagy pénzkereseti kényszer hatására választották az au pair-

Életkor	Nyelvtudás szintjének átlaga	
	Angol (N=258)	Német (N=178)
20 év alatt	3,12	3,00
20-24 éves	3,09	2,79
24 év felett	2,83	2,88
Összesen	3,04	2,84

22. tábla: Az angol és német nyelv kompetencia-szintje – életkor szerinti bontásban

munkát. Közülük sokan felsőoktatási intézmények végzős vagy végzett hallgatói, akiknek a diplomaszerezés feltételeinek teljesítéséhez sürgetővé vált egy nyelvvizsga megszerzése. A 20 év alattiak között viszont nagyobb arányban találhatók egyébként is jó nyelvtudással rendelkező, másféle motivációval bíró fiatalok. (22. tábla)

A diplomával rendelkezők és a jelenleg is középiskolában tanulók nyelvtudásának minősége kimagaslik a többi jelentkező közül. Az egyetemi diplomával rendelkezők nyelvtudása

Iskolai végzettség	Nyelvtudás szintjének átlaga	
	Angol (N=257)	Német (N=177)
Általános iskola	3,29	3,08
Szakk munkásképző	1,33	2,33
Szakközépiskola	2,58	2,48
Érettségi	3,09	2,89
Főiskolai diploma	3,16	2,88
Egyetemi diploma	3,57	3,55
Összesen	3,03	2,48

23. tábla: Az angol és német nyelv kompetencia-szintje - iskolázottság szerinti bontásban

magasan a legjobb, s körükben eltűnik a két nyelv ismerete között megfigyelhető kvalitatív különbség is.

A középiskolában tanulók – legmagasabb befejezett iskolai végzettségük: általános iskola – nyelvi kompetenciájának magyarázatát fentebb már említettem.

¹⁴Földes 2002. 184-185., Szilágyi 2002. 59.

A legrosszabbnak a szakmunkás fiatalok ítélik meg a nyelvtudásukat. Szembeötlő, hogy egyedül az ő esetükben jobb a német nyelvismeret szintjének az átlaga, mint az angolé – ami rendkívül alacsony. (23. tábla) Ennek oka, hogy az angol nyelv tanulása Földes Csaba szerint a „magasabb minőség indikátoraként” is felfogható: magasabb presztízsű iskolatípusokban és iskolákban nagyobb valószínűséggel tanulnak angolt a diákok. A kevésbé műveltségorientált iskolatípusokban inkább a német nyelvet preferálják. A szakmunkásképzőkben – ha egyáltalán tanítanak idegen nyelvet – nagyon ritkán tanulnak angolul.¹⁵

A tanulók elégedettebbek a nyelvtudásukkal, mint a tanulmányaikat már befejezték. A legrosszabb átlagpontot a munkanélküliek csoportja produkálta. (24. tábla)

Az adatbázisba bekerülő fiatalok több mint fele csak az iskolában tanulta az adott idegen nyelvet, 38,4 %-uk pedig az iskolai oktatást mellett

Munkaerőpiaci státusz	Nyelvtudás szintjének átlaga	
	Angol (N=223)	Német (N=156)
Tanul	3,30	3,05
Dolgozik	2,77	2,59
Munkanélküli	2,00	2,50
Összesen	3,06	2,87

24. tábla: Az angol és német nyelv kompetencia-szintje – státusz szerinti bontásban

Hol szerezte a nyelvtudását?	Elemzés (N=292)	Arány
Iskolában	157	53,8 %
Magánúton	23	7,9 %
Mindkettő	112	38,4 %

25. tábla: Hol szerezte a nyelvtudását?

magánúton is képezte nyelvtudását. A jelentkezők 7,9 %-a csak magánúton segítségével, vagy autodidakta módon szerzett nyelvismeretet. (25. tábla)

Azok a jelentkezők, akik az iskolában szereztek a nyelvtudásukat, magasabb szintre becsülik a nyelvismeretüket a magánúton tanulóknál. Leginkább azok érzik kompetensnek

Hol szerezte a nyelvtudását?	Nyelvtudás szintjének átlaga	
	Angol (N=257)	Német (N=179)
Iskolában	2,93	2,74
Magánúton	2,63	2,09
Mindkettő	3,27	3,05
Összesen	3,04	2,83

26. tábla: Az angol és német nyelv kompetencia-szintje – a nyelvtanulás módja

a nyelvtudásukat, akik mindkét oktatási formát alkalmazták. (26. tábla)

A 20 évnél fiatalabb jelentkezők háromnegyede csak az iskolában tanulta az adott idegen nyelvet. Ez a nyelvtanítás minőségi javulásán túl arra enged következtetni, hogy a jelentkezők legfiatalabb csoportjában többségben vannak az ambiciózus, jól tanuló diákok, akik a szorgalmuknak/tehetségüknek köszönhetően az iskolai tanórák keretében is megfe-

¹⁵ Földes 2002. 191-193.

lelő szinten el tudnak sajátítani egy idegen nyelvet. A csak magánúton tanulók aránya a legidősebb korosztályban a legmagasabb. (27. tábla)

A legmagasabb iskolai végzettséget vizsgálva megállapítható, hogy csak a szakmunkás fiatalok és az egyetemi diplomával rendelkező au pair-ek nyelvtanulási karrierje tér el lényegesen a többi jelentkezőétől. Az egyetemi végzettségűek többsége iskolában és magánúton is tanult idegen nyelvet, kizárólag magánúton egyikőjük sem. (28. tábla)

Hol szerezte a nyelvtudását?	Kora (N=289)		
	20 év alatt	20-24 év	24 évesnél idősebb
Iskolában	76,6 %	51,7 %	43,5 %
Magánúton	2,1 %	7,8 %	11,3 %
Mindkettő	21,3 %	40,6 %	45,2 %

27. tábla: A nyelvtanulás módja – életkor szerinti bontásban ($\chi^2=13,391$; sig = 0,01)

Iskolai végzettség	Hol szerezte a nyelvtudását? N=288		
	Iskolában	Magánúton	Mindkettő
Általános iskola	55,6 %	11,1 %	3,3 %
Szakmunkásképző	50,0 %	50,0 %	–
Szakközépiskola	56,8 %	11,4 %	31,8 %
Érettségi	55,3 %	6,0 %	38,7 %
Főiskolai diploma	51,9 %	5,8 %	42,3 %
Egyetemi diploma	37,5 %	–	62,5 %
Összesen	53,8 %	8,0 %	38,2 %

28. tábla: A nyelvtanulás módja – iskolázottság szerinti bontásban ($\chi^2=28,214$; sig = 0,02)

AZ 1996 ELŐTTI ADATLAPOK ELEMZÉSE

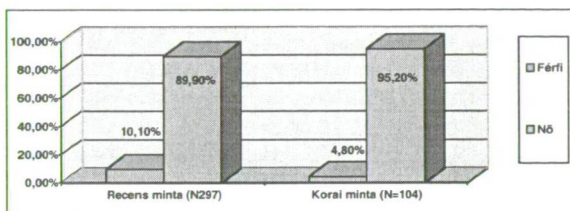
Az au pair-munkára jelentkező fiatalok összetételének és motivációinak az időbeli változását is megvizsgálhattam a Héra Holding jóvoltából. A jelentkezési adatlapok közül – véletlen mintavétellel¹⁶ – az 1996-nál korábban kitöltött kérdőívekből összeállítottam egy újabb mintát (N=104). A mintába bekerülő jelentkezési lapok többségét 1995-ben töltötték ki. A legkorábbi 1991-es datálású. (29. tábla)

	Elemzés	Arány	Valós arány	Kumulatív arány
1991	2	1,9 %	2,0 %	2,0 %
1993	11	10,5 %	11,1 %	13,1 %
1994	29	27,6 %	29,3 %	42,4 %
1995	57	54,8 %	57,6 %	100%
Összesen	99	99,3 %	100%	
Nincs adat	5	4,8 %		
Összesen	104	100%		

29. tábla: A mintába bekerült jelentkezők száma

¹⁶ A 2000-ben, vagy korábban jelentkezett fiatalok adatait – a recens mintától eltérően – nem irattartóban, hanem borítékokban raktározták. Az adatlapokat nem dátum szerint tartják nyilván, így kb. 1000 kérdőívet kellett átlapoznom a minta kialakításához.

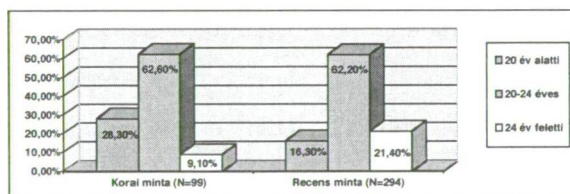
A korai adatlapok recens anyaggal való összehasonlítását megnehezíti az a körülmény, hogy a kérdőív többször változott az idők során. Így lényegesen kevesebb információt tudtam a korai adatlapokból leszűrni. Az adathiányt csak részben orvosolhatta az önéletrajzok és a bemutatkozó levelek átolvasása.

5. ábra: A jelentkezők nemek szerinti megoszlása

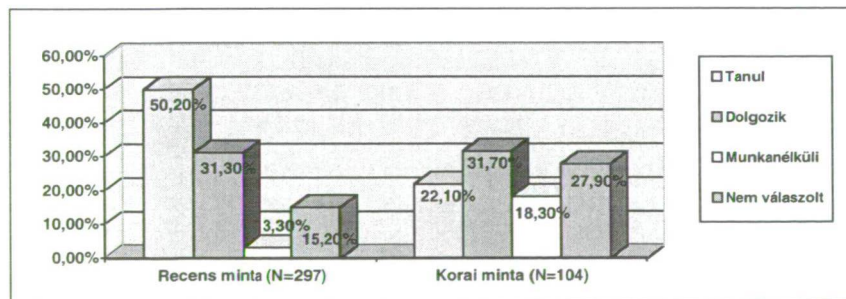
A jelentkezők között a férfiak aránya kisebb, mint a 2000 utáni adatlapok esetében. Más források is megerősítik, hogy az utóbbi években egyre több fiú vállalkozik au apir-munkára. Ennek nem az az oka, hogy korábban nem volt fogadókészség irántuk, hanem egyszerűen a fiúk tudatában női munkaként szerepelt az au pair-munka, kevesen tételezték fel, hogy férfiak is vállalhatnak ilyen tevékenységet. Napjainkra már nyilvánvalóvá vált, hogy a családok egy része – különböző megfontolásokból – direkt fiú au pair-t keres. (5. ábra)

1996 előtt 21,0 év volt a jelentkezők átlagéletkora – majdnem másfél évvel alacsonyabb a recens mintában szereplőkénél. A 24 évnél idősebbek „rovására” nagyobb volt a 20 év alatti munkavállalók aránya, mint napjainkban. (6. ábra)

6. ábra: A jelentkezők életkor szerinti megoszlása

A recens mintában a jelentkezők fele tanuló, a korábbi években viszont csak 22,1 %-uk nem lépett még ki a munkaerőpiacra. A munkanél-

7. ábra: A jelentkezők munkaerőpiaci státusz szerinti megoszlása

küliek száma lényegesen magasabb volt, a jelentkezők ötöde formálisan is ebbe a kategóriába sorolta be magát, de a nagyszámú adathiány egy részének is a munkanélküliség elkendőzése lehetett az oka. (7. ábra)

Az au pair munka vállalásakor tehát sokkal több jelentkezőt motivált a munkanélküliségtől való menekülés, mint a recens mintában. Sőt kijelenthetjük, hogy ez volt az egyik legfontosabb motivációs tényező a kilencvenes évek elején.

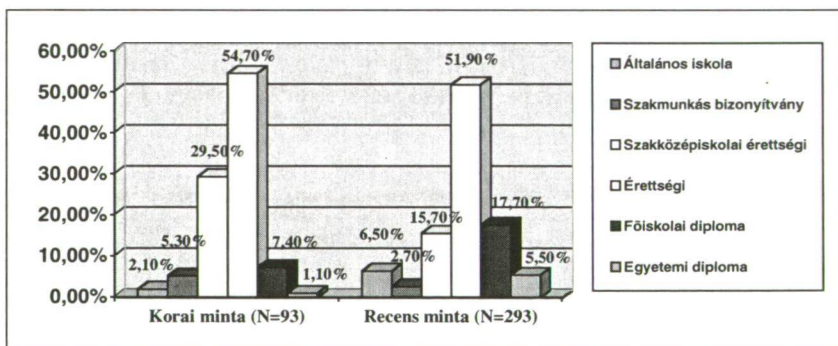
	Elemszám	Tanulókon belüli arány N=23	Mintán belüli arány N=76
Egyetemista	3	13,0 %	4,0 %
Főiskola	8	34,8 %	10,5 %
Középiskola	6	26,1 %	7,9 %
Felsőfokú szakirányú képzés	4	17,4 %	5,3 %
Nem derült ki	2	8,7 %	2,6 %
Összesen	23	100%	30,3 %

30. tábla: Iskolatípus – korai minta

A tanulmányokat végző fiatalok alacsony száma miatt az összehasonlítás csak tájékoztató jellegű, de az egyértelmű, hogy az egyetemisták mintán belüli aránya jóval alacsonyabb, mint az ezredforduló után. (30. tábla)

A kilencvenes évek elején a felsőfokú végzettségűek életstratégiáiban nem kapott helyet az au pair-munka, az ifjúsági életszakasz meghosszabbítása, a diplomaszerezés utáni továbbtanulás még kevésbé nyert létjogosultságot.¹⁷ A diplomának nagyobb presztízse volt még, a munkanélküliség is kevésbé sújtotta őket, mint az alacsonyabb végzettségűeket.

A maximum szakközépiskolai érettségivel rendelkező fiatalok aránya viszont jóval nagyobb, mint napjainkban. A kilencvenes évek elején első-

8. ábra: A jelentkezők legmagasabb iskolai végzettsége

¹⁷ Gábor 2000. 28-29.

sorban a felsőoktatási ambíciókkal nem bíró, munkanélküliségtől sújtott fiatalok pénzkereseti lehetősége volt az au pair-munka, míg napjainkban inkább a kvalifikáltabb fiatalok nyelvtanulási alkalma. (8. ábra)

Hány nyelvet beszél?	Elemsszám	Arány	Kumulatív arány
1 nyelvet	49	50,5 %	50,5 %
2 nyelvet	41	42,3 %	92,8 %
3 nyelvet	7	7,2 %	100,0 %

31. tábla: Beszélt nyelvek száma

A jelentkezők fele csak egy nyelvet beszélt 1996 előtt. A 2000 után au pair munkára jelentkezett fiatalok többsége már két idegen nyelven tudott kommunikálni, mindössze harmaduk jelölt meg egy nyelvet. Három nyelvnél többet senki nem sajátított el a jelentkezők közül. (31. tábla)

A recens mintában kiemelkedő – majdnem 90%-os – az angolul beszélők aránya. A kilencvenes évek elején jelentkezettek körében még nem tapasztalható az angol hegemoniája, a német nyelvtudással azonos az elterjedtsége. Az viszont már ekkor is egyértelmű volt, hogy ennek a két nyelvnek az ismertségét megközelíteni sem tudja más nyelv.

Nyelv	Elemsszám	Arány	Nyelvtudás átlaga
Angol	63	65,00%	3,02
Német	62	63,9 %	2,83
Francia	10	10,3 %	2,51
Olasz	2	2,1 %	2,31
Spanyol	3	3,1 %	2,56
Orosz	6	6,2 %	2,92
Japán	5	5,2 %	
Latin	1	1,0 %	

32. tábla: Idegen nyelvek ismertsége és kompetencia-szintje

A francia nyelv ebben az időszakban is a harmadik legelterjedtebb volt, az orosz pedig ekkor még a negyedik helyen állt. Oroszul a jelentkezők 6,2%-a értett. Ez a recens minta 4%-nál is nehezebben magyarázható adat, hiszen a kilencvenes évek elején jelentkezők közül még mindenki kötelezően tanult orosz nyelvet.

A beszélt nyelvek skálája sem olyan széles, mint a későbbiekben. 1996 előtt mindössze 8 nyelvet említettek a fiatalok, 2000 után már 18-at. (32. tábla)

Hány országot jelölt meg?	Elemsszám	Arány	Kumulatív arány
1 országot	44	42,3 %	42,3 %
2 országot	12	11,5 %	53,8 %
3 országot	12	11,5 %	65,3 %
4 országot	3	2,9 %	68,2 %
5-10 országot	8	7,7 %	75,9 %
10-nél több országot	7	6,7 %	82,6 %
Nem jelölt meg országot	18	17,3 %	100,0 %

33. tábla: Az adatapon megjelölt célországok száma

Az 1996 előtt kitöltött adatlapok egy része nem tartalmazta a lehetséges célországok felsorolását, vagy éppen kevesebb ország közül lehetett választani. Ezért az adatok csak részben összehasonlíthatóak. A legtöbb jelentkező (42,3 %) 1 országot jelölt meg úticélként. Átlagosan 2,62 a megjelölt országok száma.¹⁸ (33. tábla)

A preferált úticélok gyökeresen eltérnek a recens mintában megjelölt országoktól. Bár a kérdőívekben felkínált országok, és a cég üzleti stratégiája az idők folyamán változhatott, az eltérések ennek tudatában is szembeötlők.

A jelenleg preferált országok: Nagy-Britannia, Írország, Kanada, Egyesült Államok, Olaszország, Spanyolország a kilencvenes évek elején nem számítottak gyakori úticélnak. Nagy-Britanniát például hétszer kevesebben jelölték meg, mint a recens mintában.

Németország és Svájc pozíciója stabil csak a kedvelt országok között, de Németország is 13,4 %-kal kevesebb jelölést kapott 2000 után, mint a korábbi időszakban. (34. tábla)

1996 előtt a Benelux-államok sokkal „felkapottabbak” voltak, mint manapság. Nagy-Britannia jelenlegi pozícióját akkor gyakorlatilag Hollandia töltötte be. Hollandia a sztereotípiák szerint rendkívül toleráns és xenofil ország, ám ez mégsem lehet elegendő magyarázat. Nagy-Britannia távolibb országnak és ismeretlenebb kultúrának tűnhetett Hollandiánál. Hollandia „au pair-barát” országnak számít,

Célország	Elemzés	Arány
Nagy-Britannia	8	7,7 %
Németország	36	34,6 %
Svájc	21	20,2 %
Írország	1	1,0 %
Kanada	3	2,90 %
Üdülős-szigetek	12	11,5 %
Olaszország	8	7,7 %
USA	1	1,0 %
Spanyolország	4	3,8 %
Hollandia	54	51,9 %
Luxemburg	13	12,5 %
Franciaország	7	6,7 %
Belgium	21	20,2 %
Monaco	8	7,7 %
Dánia	11	10,6 %
Svédország	14	13,5 %
Finnország	9	8,7 %
Málta	8	7,7 %
Lichtenstein	10	9,6 %
Norvégia	14	13,5 %
Izland	—	—
San Marino	5	4,8 %
Andorra	4	3,8 %
Egyéb: Ausztria	1	1,0 %

34. tábla: Az adatlapon felsorolt országok megjelölésének gyakorisága

¹⁸ Németország, mint kitüntetett migrációs célpont történelmi hagyományaira Sik Endre is felhívja a figyelmet. Sik 1994. 41.

hiszen a holland családok kifizetik az au pair útiköltségét, s anyagilag is támogatják a nyelvtanfolyamot. Ez lehetővé teszi, hogy nagyobb anyagi befektetés nélkül vállaljon valaki au pair-munkát. A magyar au pair-kedés „hőskorában”, amikor még kockázatosabbnak és merészebb vállalkozásnak tűnt a külföldi munkavállalás, ez fontos szempont volt. (34. tábla)

A kilencvenes évek elejének „úttörői” lényegesen kevesebb közvetlen visszajelzéssel rendelkeztek az au pair-munkáról, mint napjainkban, amikor a fiatalok többségének van olyan ismerőse, aki már végzett ilyen tevékenységet. A kulturális távolságon kívül a földrajzi távolság is nagyobbban tűnhetett akkoriban, hiszen az Internet és a mobiltelefonok használata csak a kilencvenes évek végén terjedt el Magyarországon. Így a családdal, barátokkal való kapcsolattartás is sokkal nehezebb volt, mint napjainkban.

AZ ÖTLETTŐL A HAZATÉRÉS UTÁNI MÉRLEGKÉSZÍTÉSIG. AZ INTERJÚK ÉS A KÉRDŐÍVEK ELEMZÉSE

Az alábbiakban au pair-ekkel készített interjúk és kérdőívek alapján követem végig és elemzem az au pair-munka folyamatát az ötlet megszületésétől a hazatérés utáni mérlegkészítésig.

Az adatgyűjtés során 10 fiatallal készítettem mélyinterjút, amelyben a családi háttérre, az iskolai- és nyelvtanulási karrierre, az életstratégiákra is rákérdeztem az au pair-munkával kapcsolatos tapasztalatokon túl.¹⁹ Továbbá számos fiatalt csak az au pair-tevékenységről – elsősorban a motivációkról és a konklúziókról – kérdeztem. A velük való kommunikáció egy része Interneten keresztül történt.

Az interjúkkal és beszélgetésekkel párhuzamosan egy kérdőíves felmérést is készítettem. A survey felvétele közben számos nehézséggel kellett megküzdennem. Előzetes terveim ellenére egy au pair közvetítő irodától sem sikerült címlistát szereznem a minta összeállításához. Ezért a felmérés hólabda-módszerrel történt, ami előre jelezte az alacsony elemszámot, s néhány további módszertani problémát.

A kérdőívek döntő többségét e-mail-en, csatolt fájlban juttattam el az adatközlőkhöz, egy „bemutakozó levél” kíséretében. A megszólítottak nyitottságát, és a téma iránti elkötelezettségét jól jelzi, hogy közel 120 megkeresésre 67 válasz érkezett. Az adatközlők közel 40 százaléka segített a „hólabda görgetésében” is, új elérhetőségekkel segítette a kutatás folytatását.²⁰

¹⁹ A tanulmány végén, függelékben mellékelek egy mélyinterjút.

MOTIVÁCIÓK²¹

Napjainkban a tipikus au pair középosztálybeli családból érkezik, a szülei gyakran értelmiségiek, elsősorban pedagógusok, mérnökök. Nyelvtanulásukat támogatja a család, de nem rendelkeznek olyan anyagi lehetőségekkel, hogy az anyanyelvi környezetben történő nyelvtanulást külföldi munkavállalás nélkül megoldják.

Az au pair-munkát vállaló fiatalok egyik legfontosabb motivációja a használható nyelvtudás elsajátítása, az oktatás során elsajátított tudás anyanyelvi környezetben való aktivizálása. Mindenki számára egyre világosabbá válik, hogy aktív nyelvtudás nélkül egyre nehezebb munkát találni, a magas presztízsű állások betöltéséhez pedig nélkülözhetetlen ez a követelmény.²² A globalizációval ugyanis a „korábban dominánsan monokulturális környezetben végzett munka tekintélyes mértékben multikulturális közegbe került”²³ – immár Magyarországon is. (35. tábla)

Miért lettél au pair?	Átlag (N=65)	Szórás
Anyanyelvi környezetben akartam nyelvet tanulni	4,34	1,18
Idegen kultúra megismerésének céljából	3,86	1,33
Kalandvágy	3,82	1,41
Pénzkereset	2,69	1,7
Önálló életet akartam kezdeni	1,97	1,9
Nyelvvizsgát kellett szereznem	1,78	2,06
Kilátástalannak ítélt meg a magyarországi jövőmet	1,69	1,7
Gyermeknevelési tapasztalatokat akartam szerezni	1,42	1,3
Családi/párkapcsolati gondjaim voltak	1,28	1,8
Nem találtam megfelelő munkát Magyarországon	1,23	1,9
Félévismétlő lettem	0,3	1,08
Nem vettek fel egyetemre/főiskolára	0,17	0,49

35. tábla: Az au pair munka vállalásának a motivációi

Az elvárt tudás elsajátítására remek lehetőség a fiataloknak az au pair munka, hiszen anyagi ráfordítás nélkül – sőt, a magyarországi viszonyokat

²⁰ Ismeretlen segítőim lelkesedése néha engem is meglepett. Előfordult, hogy a kinyomtatott kérdőívet külföldről postázták, vagy ismerőseik között „kampányoltak”, kérdőíveztek az érdekekben. Az adatfelvétel a módszertan sajátosságai miatt nincs lezárva, több hólabda gurul valahol a virtuális térben...

²¹ Bár a kérdőívben természetesen szerepeltek demográfiai kérdések, e fejezetben nem célom az au pair munkát végző fiatalok összetételének elemzése, hiszen az előző két fejezet e témakörrel foglalkozott, s a az eredmények – a mintavétel sajátosságából adódó néhány eltéréstől eltekintve – hasonlóak.

tekintve nem elhanyagolható fizetésért – tökéletesíthetik nyelvtudásukat. Sőt éppen a kurrens munkaerő-piaci elvárásokat tudják az átlagnál jobban teljesíteni hazatértük után. Major Éva vizsgálatai bizonyítják, hogy a magyarországi munkaadók elvárásai a nyelvtudási készségek tekintetében a beszédértés és a beszéd terén a legmagasabbnak, s ugyan-ezen szempontoknak tud a legkevesebb munkavállaló az elvárt szinten megfelelni.²⁴ Az au pair-munkát végzett fiataloknak viszont a szóbeli kommunikáció már nem okoz nehézséget, így hazatértük után jelentősen emelkedik munkaerő-piaci értékük.

A nyelvtanulási szándékkal kiutazók egy része nem belső indíttatásból, hanem külső nyomás hatására vállal külföldi munkát. A diploma megszerzéséhez szükséges nyelvvizsgát szeretnék a hazautazás után teljesíteni. A magyarországi felkészülést vagy az anyagi lehetőségeik, vagy a szorgalmuk (hiánya) veti vissza.

A legtöbb beszélgetőpartnerem nemcsak az anyanyelvi környezetben való nyelvtanulás miatt utazott külföldre, hanem az idegen kultúra megismerését is fontosnak tartotta. Erre valóban remek lehetőség az au pair tevékenység, hiszen hosszabb ideig részese lehet egy család életének, és sok olyan kulturális hatás érheti, melyben egy turistaút során nem lenne része.

S még egy motiváció, melyet majdnem minden adatközlőm megemlített: a kalandvágy. Nem túl racionális érv, de jellemző az au pair-ek habitusára.

A jelentkezők egy része azért lesz au pair, mert önállósodni akar, mind anyagi, mind érzelmi tekintetben. A szülőktől való függetlenedés sok huszonéves fiatalnak okoz nehézséget, hiszen az ifjúsági életszakasz meghosszabbodásával a felsőoktatásban tanuló fiatalok egyre később kerülnek főfoglalkozású kereső pozícióba. A szülőktől való függés sokak számára kényelmetlen, megalázó egy bizonyos életkor után. A külföldi munkavállalással bizonyíthatják maguk és családjuk számára az érettségüket, de szerencsés esetben akár az anyagi függetlenedés lehetőségét is megte-methetik.

Ritkábban, de előfordul az ellenkező értelmű magyarázat is: azért lett au pair, mert még nem akart önálló életet kezdeni, nem kívánt főfoglalkozású állást keresni.

Az átlagosnál gyakrabban fordul elő a függetlenedés vágya azoknál a fiataloknál, akiknek konfliktusai voltak a szüleikkel. Gyakorta tekintik

²² Huszár 1998. 56.

²³ Miklósné-Szécsi 2000. 3.

²⁴ Major 2000. 41-43.

a párkapcsolati problémák, szerelmi bánatok gyógymódjának is az a pair munkát.

A pénzkereset nem szerepelt a legfontosabb motivációk között, de mindenki tisztában volt vele, hogy takarékos életmód mellett nagyobb összeg is megtakarítható. Az elmúlt évek során bekövetkezett magyarországi minimálbér-emelések azonban már valamivel kiegyenlítettebbé tették az országok közötti bérkülönbségeket, így látványos „meggazdagodás” a pair-munkával már nem lehetséges. Mint az adatlapok elemzése során kiderült, a kilencvenes évek elején még sokkal fontosabb motiváló tényező volt a relatív nagy összegű a pair zsebpénz.

A munkanélküliségtől való félelem is csak a korábbi években volt fontos ok. A bemutatkozó levelekkel ellentétben – ahol a jelentkezők többsége a gyerekek iránt érzett rajongásáról ír – a valóságban nem motiválja a fiatalokat az, hogy gyermeknevelési tapasztalatokat szerezzenek. (35. tábla)

„Van aki pénzt akar keresni, van aki nyelvet akar tanulni és van aki nem tud mit kezdeni magával. Van aki csak a kalandot keresi. (...) Az egyetemisták általában nyelvet tanulni mennek ki. Kell a diplomához a nyelvvizsga. (...) Én ilyen vegyes felvágott vagyok, egyik sem volt kizárólagos ok.”

(fiú, Anglia)

„Nem a nyelvtanulás volt a motivációm, hanem inkább az, hogy egy kicsit szétnézzek külföldön. A kalandvágy, semmi más. Nem is Franciaországba akartam menni, hanem Dél-Amerikába, csak oda nem engedtek el a szüleim. Pedig már el is kezdtük szervezni az utat a barátnőmmel, egy hajóra mentünk volna dolgozni. (...) De nem finanszírozták volna anyagilag, mert féltettek. Arra pedig szükség lett volna, mert a kiutazáshoz kellett volna 200-300 ezer forint.”

(lány, Franciaország)

„Kint is találkoztam olyanokkal, akik zűrös háttér miatt jöttek el, s égető szükségük volt arra, hogy lelépjenek otthonról. De a másik véglet meg az volt, hogy sokakat nagyon támogattak otthonról.

Európába szerintem kalandvágy és nyelvtanulás miatt mennek az emberek, Amerikába meg abszolút a pénz miatt. Akik velem egy évben voltak kint, azok öt-hatszorosát keresték annak, amit én.”

(lány, Franciaország)

„Pár hónappal előtte volt egy magánjellegű problémám, amit nem tudtam feldolgozni, ez volt a fő ok. Nagy feszültség volt bennem és úgy gondoltam, hogy nem bírok ki egy nyarat itthon. Ez egyfajta menekülés volt a problémáim elől, hátha majd kint megoldódik. Egyszer úgy fogalmaztam meg magamnak, hogy ez olyan volt, mintha világgá mentem volna. Meg az is

egy ok volt, hogy a családommal nem jövök ki valami nagyon jól, nagyon más emberek mint én, nem tolerálják az én gondolkodásmódomat. Szeretem őket, de hosszabb ideig nem bírok együtt lenni velük.”

(lány, Anglia)

„Lett volna egy csomó külföldi munkalehetőség, de az au pair-kedés a legegyszerűbb. Odamegyek egy családhoz, van kajám, szállásom. Ez egy biztos pont. (...)

Az általam megismert au pair-ek döntő többsége azért ment ki, mert itthon kilátástalannak látta az életét. Az egyiknek például volt állása Magyarországon, évekig dolgozott ápolónőként, de semmit nem tudott félretenni lakásra. Ahogy kivettem a szavaiból, igazából nem tudta, hogy mit kezdjen az életével. Nem volt elégedett azzal az élettel, amit addig élt. A legtöbben úgy gondolkoztak, hogy elvesznek egy kis szabadságot, azért hogy gondolkozzanak, hogy mást csináljanak. Hát ha adódik valami új lehetőség. Én is így voltam és először azt hittem, hogy ezzel egyedül vagyok. Azután szembesültem vele, hogy nagyon sok embernél ugyanez van. (...)

Ha belegondolsz, a múlt rendszerben milyen egyszerű volt! Valaki elvégzett egy iskolát és utána egyértelmű volt, hogy milyen munkahelyre megy. Most elvégzel sokkal több iskolát és utána nincs semmi...”

(lány, Anglia)

„A legfontosabb oka annak, hogy kimentem Angliába, a nyelvtanulás volt. Úgy gondoltam, hogy enélkül nem tudom megcsinálni a középfokú nyelvvizsgát. Másrészt dolgozott bennem a kalandvágy is. Nem az a típusú kalandvágy, hogy »fű, meg akarom ismerni egy másik ország kultúráját«, hanem szerettem volna valahol máshol is kipróbálni az életet és magamat. No meg amikor elmentem, akkor sok mindent magam mögött akartam hagyni. Akkor szakítottam a barátnőmmel, akkor éreztem meg, hogy mindjárt vége az egyetemi éveknak. Úgy éreztem, hogy váltanom kell. Eből a sok összetevőből alakult ki, hogy kimegyek külföldre.”

(fiú, Anglia)

Igen kedvelt az au pair-munka a nyelvszakon tanulók vagy nyelvszakra készülők, idegenforgalmi, külkereskedelmi képzésben részesülők és a bölcsészek, tanár szakosok körében. Az előbbieket szakmai okokból jelentkezik, az utóbbiak inkább az elhelyezkedési nehézségeik miatt.

A KIUTAZÁS MEGSZERVEZÉSE

Az au pair-munkát vállaló fiatalok szüleinek, családjának reakciója általá-

ban vegyes. Féltik elengedni a gyermeküket egyedül, hosszú időre külföldre, de sokan jó lehetőségnek is tartják az au pair-munkát, s támogatják a megszervezését. A szülők anyagi segítsége az utazás előtti nagybevásárlásnál és a biztonsági tartalékként kivitt valuta megvásárlásánál is jól jön a fiataloknak.

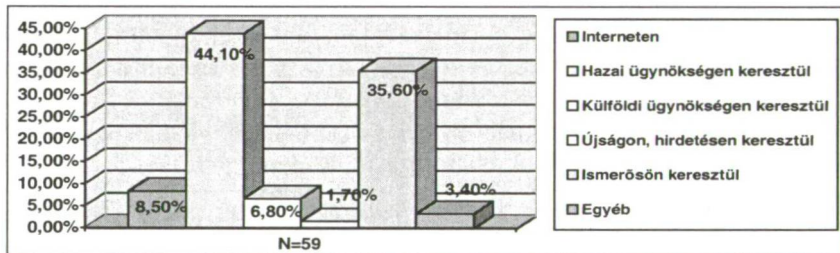
„Apukám az teljesen ki volt akadva, de ezen nem lepődtem meg, mert jobban szereti, hogyha otthon ülök. Az ő elképzelése szerint szépem elvégzem az iskolát, találok egy nyugis állást és gyerekeket szülök. Ő eleve ezt az egészet hülyeségnek tartotta: azt sem tudom hova megyek, mit kell csinálni. Féltem, hogy bajom esik, aggódott értem.”

(lány, Anglia)

„Máshogy nem tudtam volna kimenni, mert azért anyagilag ehhez is elég nagy támogatás kellett. Ki kellett vinnem egy induló-pénzt, a határon ezt nézhették. Akkor ki kellett fizetni a kiutazást, azért az sem volt olcsó, és be kellett vásárolni egy évre előre, például ruhákat.”

(lány, Franciaország)

Az au pair-munka lehetőségéről általában a kortárs kapcsolathálón keresztül értesülnek. A legtöbb fiatal magyarországi ügynökségen keresztül talál magának fogadó-családot. Az ügynökségen keresztül és az informális csatornák segítségével családot kereső au pair-ek aránya közel egyenlő. (9. ábra)

9. ábra: A család kiválasztásának a módja

Hogyan találtál családot?	Első au pair munka N=59	Már dolgozott au pair-ként N=13
Interneten	8,5 %	–
Hazai ügynökségen keresztül	44,1 %	15,4 %
Külföldi ügynökségen keresztül	6,8 %	30,8 %
Újságon, hirdetésen keresztül	1,7 %	–
Ismerősön keresztül	35,6 %	38,5 %
Egyéb	3,4%	15,4 %

36. tábla: A család kiválasztásának a módja

A „veterán” au pair-ek azonban már az informális csatornákat létesítik előnyben, hiszen külföldön kialakult kapcsolathálóval rendelkeznek.²⁵

Ők a közvetítő-irodák közül előnyben részesítik a külföldi cégeket, mert azok nem kérnek a munkavállalótól közvetítési díjat. A kommunikáció sem okoz számukra problémát, hiszen a korábbi au pair-munka során már gyakorlatot nyertek az idegen nyelvű ügyintézésben. (36. tábla)

Számos tanulmány bebizonyította, hogy a külföldi munkavállalást, s általában a migrációval kapcsolatos döntéseket nagyban befolyásolja az egyén ismeretségi körének ezen irányú tapasztalata. A rokonok, barátok, ismerősök korábbi migrációs tapasztalatai csökkentik a külföldi munkavállalás kockázatait.²⁶ Ezt a jelenséget a vándorlással foglalkozó irodalom „migrációs buroknak” nevezte el. A terminus alatt „az egyén kapcsolatrendszerén belül a migráció tervével foglalkozók, az adott pillanatban külföldön élők és a valaha külföldön megfordulók »sűrűségét«, e csoportok egyén felé közvetített értékeit és a migrációt szabályozó csoportnormákat” értjük.²⁷

Az interjúalanyaim döntő többsége is évfolyamtársaitól, barátaitól szerezte az első információkat az au pair-munkáról, s a pozitív visszajelzések bátorították fel őket arra, hogy külföldön éljenek egy ideig.

„Nekem minden unokatestvérem volt au pair – én vagyok a legkisebb – és sokat hallottam tőlük az au pair-munkáról. Csak jót hallottam róla, minden szempontból.”

(lány, Franciaország)

Az au pair-munkával kapcsolatos tevékenységeknek egyre inkább az Internet lesz a színtere. A közvetítő cégek – magyarok és külföldiek egyaránt – színvonalas és informatív honlapokat üzemeltetnek.²⁸ A közvetítő irodát kereső fiatalok egyre nagyobb arányban a hálón találhatnak rá partnereikre. A kommunikáció és a jelentkezési folyamat egy része is általában az Interneten zajlik.

Ennek ellenére a nyomtatott sajtó is népszerű hirdetési színtér. A Pesti Estnek és vidéki testvérlapjainak az apróhirdetéseiben például „Bébicsősz” címmel állandó rovatban szerepelnek az au pair szférával kapcsolatos hirdetések.

Bár több szervezet, cég – pl. Magyar Vöröskereszt, a szegedi Munkás és Családpasztorációs Központ, egyes au pair közvetítő irodák – foglalkozik Magyarországon au pair-képzéssel, a mintába bekerült fiatalok közül mindössze ketten végeztek el az au pair-munkára felkészítő tanfolyamot.

²⁵ A korábbi au pair-ek ad hoc jellegű közvetítésének előnyeiről már a tanulmány elején szóltam.

²⁶ Tilly 2001. 92.; Hárs 1999. 30.; Portes-Böröcz 2001. 73.; Sik 1994. 42.

²⁷ Simonovits 2003. 143.

²⁸ www.aupairkft.hu; www.ayusa.hu; www.a3group.hu/aupair; www.csucsposta.hu/aupair; www.heraholding.hu; www.nexus.hu/cinderella; www.vec0-2000.hu

A képzés során elsősorban a gyermekek ellátására készítik fel a fiatalokat.

Ha egy fiatal eldöntötte, hogy egy au pair közvetítő irodán keresztül vállal külföldi munkát, akkor a cég által megszabott feltételek szerint összeállít egy jelentkezési csomagot. A jelentkezéshez szükséges dokumentumok:

- ◆ Egy bemutatkozó levél „Kedves Család!” megszólítással, a fogadó család részére az adott ország nyelvén (vagy angolul). A levélnek informálnia kell a családot a jelölt főbb jellemzőiről, családjáról, érdeklődési köréről, gyermekekkel kapcsolatos tapasztalatairól, élményeiről, terveiről, valamint arról, hogy miért szeretne au pair lenni. Nagyon fontos a jó bemutatkozó levél, hiszen ez alapján választ a család.
- ◆ Két kitöltött, aláírt magyar és/vagy idegen nyelvű jelentkezési lap
- ◆ Néhány igazolványkép, továbbá néhány – gyerekek társaságában készített – színes felvétel, amellyel felkeltheti a család szimpátiáját. Fontos, hogy a fénykép vidám pillanatot örökítsen meg, olyan személyt mutasson be, akire a család szívesen rábízna gyermekét. A jelentkezők egy része mini fotóalbumot is készít, s néhány sorban kommentálja a képen látottakat.
- ◆ Orvosi igazolás – az iroda által kiadott nyomtatvány a háziorvos által kitöltve.
- ◆ 2 db ajánlólevél. Az ajánlólevelek elsősorban a feladatra való rátermettségét hangsúlyozzák. Az ajánlást megíró személy pontos elérhetőségét (név, telefonszám) mindenképpen tartalmazza, egyébként nem érvényes. Az ajánlólevelet az au pair családján kívül bárki írhatja, akinek gyermekére vigyázott, ahol valaha gyermekgondozást vállalt. Ezen ajánlást is természetesen a célország nyelvén kell elkészíteni. Amennyiben az ajánló nem beszéli a nyelvet, a lefordított levelet is alá kell vele íratni.
- ◆ Önéletrajz, mely minimálisan tartalmazza a következő információkat: név, születési idő és hely, családi állapot, iskolák, szakképesítések, tanfolyamok, foglalkozás, érdeklődési kör, a tervezett au-pair-kedésre vonatkozó esetleges megjegyzések.
- ◆ Bizonyítvány, diploma, jogosítvány másolata (ha van).
- ◆ Hatósági erkölcsi bizonyítvány.

Az aspiránsok megszabhatják a családdal szemben támasztott követelményeiket, mint például: gyerekek száma és kora, vegetáriánus konyha, elvégzendő házimunkák jellege. Elutasíthatják a háziállattal rendelkező családokat, megjelölhetik a célországban a várost vagy régiót, ahová utazni szeretnének, kereshetnek azonos vallású családot. Minderre van ugyan lehetőségük, ám csak kevesen lépnek fel extra igényekkel, hiszen min-

den egyéni kívánság megnehezíti a család megtalálását, és meghosszabbítja a közvetítési időt.

A jelentkezés során az önéletrajzok és bemutatkozó levelek megírásakor, a referenciaanyagok összeállításakor a gyermeknevelési tapasztalatokkal általában nem rendelkező fiatalok próbálnak kis „kegyes családokkal” pozitív képet kialakítani magukról.

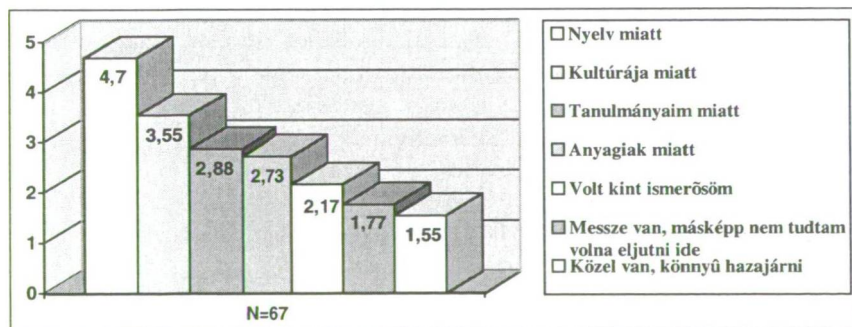
„... Aztán írni kell egy önéletrajzot, melyben a hangsúlyt arra kellett helyezni, hogy te mennyire tudsz bánni a gyerekekkel. Itt mindenki úgy hazudik, ahogy tud. Nekem nagyon nem is kellett. Beleírtam azt, hogy van 7 testvérem. Kisebbek, akikkel sokat foglalkoztam. Attila nem tudom mit hazudott, azt hiszem ő Vilinek, egy haverunknak a gyerekeivel töltött több órát, ...hónapokat.

Kellett küldeni néhány fényképet is, ahol gyerekek társaságában vagy látható. Ezen kívül két ajánlólevelet is kellett mellékelni, amiben valaki leírja, hogy te milyen baromi megbízható és gyermekbarát vagy. Ez az angolokra tipikusan jellemző, hogy beveszik ezt. Jóhízemű idioták. Egy magyar ember ezen röhögne, nem hinné el, azt mondja: »menj a kurva anyádba«! Egy angol meg elhiszi!»

(fiú, Anglia)

A célországot elsősorban az elsajátítani kívánt nyelv alapján választják ki – ami nem mindig azonos a legjobban beszélt idegen nyelvvel. Az adott kultúrával való szimpátia fontos tényező. A felsőoktatásban tanuló hallgatók számára az is választási szempont, hogy mi a szakterületük szakmai nyelve. A kiválasztásban az ország távolsága nem befolyásolja a jelentkezőket. (10. ábra)

Ha a magyar iroda külföldi partnercége megfelelő családot talált a jelentkezőnek, akkor megküldi a családról az információkat. Beszámol a

10. ábra: Az ország kiválasztásának motivációi (5=nagyban fontos volt)

szülők koráról, foglalkozásáról, születési országáról, vallásáról; a gyerekek számáról, koráról és neméről; az adott település jellegéről; a lakás felszereltségéről; a háziállatok létéről; az au pair feladatairól, a zsebpénzéről, munkaidejéről; a vele szemben támasztott követelményekről.

Fiúkat rendszerint csonka családok keresnek au pair-nek. Ha az anya maradt a gyerekekkel, akkor azért, hogy „legyen egy férfi a családban”; ha pedig az apa, akkor azért, hogy ne lehessen őt zaklatással vádolni.

Kölcsönös szimpátia esetén a felek megkötik a szerződést, megegyeznek a kiutazás időpontjában, és a család elküldi a meghívólevelet. A szerződés megkötése előtt a fogadó család általában telefonon elbeszélget a jelentkezővel. Ekkor megtárgyalhatják az addig tisztázatlan dolgokat és meggyőződhetnek az aspiráns nyelvtudásának szintjéről.

„...Először csak azt beszéltek meg a telefonban, hogy még „beszélni fogunk.” Ez is egy tipikus angol dolog: „3 nap múlva újra beszélünk.” Mi a francról, már mindent megbeszéltünk?! Ez egy ilyen angol dolog, hogy magadat adod-e a beszélgetésben.

A telefonban gyakorlatilag elmondták, hogy milyen munkát kell nekem végezni, miről van szó, hány gyerek van, mennyi időre várnak, melyek az ő feltételeik. Nagyon cizelláltak, érthetően és nagyon tagoltan beszéltek. Eleve úgy készültünk Attilával, hogy én összeállítottam egy kérdéssort. Tudtuk azt, hogy érdeklődőnek tűnjünk, kérdezzünk. Föl voltak írva a kérdések egy papírra. Pl.: Hány gyerek van?; Mit kell csinálni?; Milyen a nyelviskola?. Ilyen standard kérdések. Kb. 5-10 kérdés. Persze, amikor legelőször beszéltem velük, akkor egyet vagy kettőt tudtam megkérdezni. Végig ők beszéltek és minden kérdésemet ellóttak, mindent elmondtak. Ez annyira rossz érzés, mert be kell vágódnod, de nincs már miről beszélni. Nagyon nehéz.

Például Attila egy szót sem tudott angolul. Yes és no: ennyit tudott két évvel ezelőtt. Az én kérdéseim segítségével tudta megoldani a helyzetet, amikre a lehetséges válaszokat is felírtam. Nagy segítséget nyújtott neki, megköszönte.

A család minősége egyébként nem attól függ, hogy milyen szintű az angoltudásod. Attila családja például nagyon jó volt. Csak a szerencséről függ, hogy szenvedés lesz a következő egy év, vagy jól fogod érezni magad velük. Mielőtt kiutaztam, a régi au-pair-rel is beszéltem telefonon, aki szintén magyar volt. Nem is tudtam igazán, hogy mit kellene kérdezni. Beszélgettem vele, de úgy nagyon fontos információkat nem szereztem.”

(fiú, Anglia)

„Budapesten találkoztam az apukával, akkor egy bemutatkozó beszélgetésen voltam nála. Állítólag négy lány közül választotta ki, hogy ki menjen. Végül kivitt egy hét próbaidőre nyáron, amikor én is megismerkedtem a gyerekekkel és az egész családdal. Ott volt még a barátnőm is, tehát ak-

kor ő is el tudta mondani, hogy mit hogyan csinált, mik a szokások a családban.”

(lány, Németország)

A család kiválasztása nem mindig történik nehézségek nélkül. Sokszor hirtelen kell döntenie a jelentkezőnek, hogy elvállalja-e a munkát, vagy csak az utolsó pillanatban tudja meg, hogy ő megfelelt-e a családnak.

„Akkor már az egész hetem úgy telt el, hogy akkor most van valami vagy nincs?! Van vagy nincs?! Van vagy nincs?! Azt sem tudtam már, hogy melyik család kicsoda. Ott rágtam a körmömet, hogy pakoljak vagy ne pakoljak?! Pénteken még nem tudtam, hogy szombaton megyek-e. Végül pénteken este 6-kor telefonált, hogy szombaton mehetek.”

(lány, Anglia)

A kiutazás előtt az au pair-ek többsége nagyobb bevásárlást rendez, próbálja kitalálni, mire lehet szüksége külföldön, amit Magyarországon is – sokkal olcsóbban – meg tud vásárolni. Kiegészíti a ruhatárát, megcsináltatja a nemzetközi diákigazolványt és a jogosítványt, az előrelátóbbak elmennek fogorvoshoz.

A BEILLESZKEDÉS

A megérkezés utáni egy-két hét nehéz időszak az au pair életében, s meghatározó az interszónális kapcsolatok szempontjából – főleg a gyerekekkel való viszony irányának és mélységének kialakulásában. A gyerekekkel való kapcsolat gyakran problémás az első napokban. Ha kedvelték az előző au pair-t, akkor sajnálják, hogy el kellett válniuk tőle, ha pedig nem kedvelték, akkor eleve ellenérzéssel fogadják az utódját is. Az eredmény: mindkét esetben „kóستolgtatják” az au pair-t, próbálják a tűrőhatárát megtalálni.

Az angol családok gyermeknevelési stratégiái, módszerei is különbözhetnek a Magyarországon megszokottaktól. Testi fenyítést tilos az au pair-nek alkalmaznia, akár büntetőeljárást is kezdeményezhetnek ellene emiatt.

„Elég nehezen fogadtak el, főleg a kislány. És egy idő után – kb. 3 hónap után - nekem is elegend lett belőlük. Nem azért, mert nem voltak aranyosak, vagy normálisak, de nem tudtam átállni az angol gyermeknevelési szemléletre. Ezt a többi au pair-rel is beszéltem, meg Attilával is. Mindenki panaszkodott, ki volt akadáva.

Szerintem túl liberálisak. Hagyják, hogy a gyerekek bármit megcsinálja-

nak. A fegyelmezés hiánya egy kelet-európai ember számára a leginkább szembeötlő. Itthon ha elcsattant egy pofon, akkor azszal nem lett rosszabb. Abbahagytam a dolgot, hogyha valamit rosszalkodtam, vagy tényleg megérdemeltem. Itt a hároméves gyerekkel a szülőknek, meg az au-pair-nek meg kell beszélni a problémát. El tudom képzelni, hogy egy 3 éves gyerek mit reagál arra, hogy egy 30-40 vagy 20 évesen elkezdész beszélni arról, hogy ezt nem szabadna, másképp kellene viselkedni, az illem, az etikett. Neked ezt föl kell fognod ésszel. Hogy fogja föl egy három éves gyerek ezeket az érveket?! Ugyanolyan szemét lesz, és ennek az au pair issza meg a levét. Mert ő foglalkozik a gyerekkel.

Emlékszem, arra, amikor vittem iskolába, vagy óvodába a gyerekeket, hogy 10 perc gyalogút az első pár hét alatt 30-40 percbe telt. Utána lecsökkent, beállt a 10 percre pár hónap alatt, miután hozzám szoktak. Ott voltam tőle 100 m-re és szölongattam: »Gyere már, baszd meg!« és akkor ő meg nem jött. A legelején olyan volt, hogy elindultunk és visszarohtant a házba. Első pár héten azt kellett csinálnom, hogy meg kellett fognom – baromi erős kisgyerek volt – és kézben kellett vinnem, ő meg üvöltött. Kérdeztem a szülőktől, hogy most mi legyen? Nem akar velem jönni! Mennie kell, fogd meg és akkor vigyed. Pár napig így ment.”

(fiú, Anglia)

„Rögtön az elején tisztáztam a szülőkkel, hogy milyen fegyelmezési eszközöket alkalmazhatok (...) mondtam, hogy ha esetleg ott tartunk, akkor a fenekére is csapnék. Mondták, hogy ha szükségesnek tartom, akkor tegyem azt!”

(lány, Németország)

„Nagyon furcsa nevelési elveik voltak a szülőknek. Szerintem nagyon szigorúan fogták a gyerekeket. Félelemben éltek és teljesen antiszociálisak lettek szerintem. Nem tudtak barátkozni. (...)

Nem voltam azszal tisztában, hogy mennyit engedhetek meg magamnak, mennyire érvényesíthetem saját elveimet vagy a szülőkét. (...) Én partnere voltam a szülőknek. Mondták is a gyerekeknek, hogy amit én mondok olyan. mintha ők mondanák.”

(lány, Anglia)

„A legrosszabb az volt, hogy a gyerekeknek rossz tapasztalatuk volt az előző au pair-ekkel. Kb. két hónapig az történt, hogy jöttünk haza a suliból és a félórás utat végig üvöltötték, nagyon hangosan. Én meg próbáltam az útra figyelni, meg arra, hogy ne menjek a másik sávba. Nagyon idegesítő volt. (...) Miután eltelt két hónap, ez egyszer csak megszűnt. Rájöttek, hogy nem működik. Miután nem volt hatása, elvesztette az érdekességét.”

(fiú, Anglia)

Az első hetekben alakul ki az au pair napirendje, megtanulja kezelni a háztartási gépeket, autót, helyismeretet szerez. A közlekedés főként az angliai au pair-eknek okoz gondot, a kontinentális KRESZ-től eltérő szabályok – „balkéz-szabály” – miatt. Ezzel a nehézséggel a fogadó családok is tisztában vannak, így általában segítik az első napokban a gépkocsivezetés begyakorlását. (A kérdőíves felmérés adatai alapján az au pair-ek harmada rendszeresen használja a család autóját, a gyerekeket szállítják el az iskolába, óvodába.)

„John nagyon rendes volt, mert hívott egy oktatót, akivel két órán keresztül gyakoroltuk az autóvezetést.”

(fiú, Anglia)

„Megérkezésem után mentünk egy kört az autóval, hogy szokjam, mert hiába volt jogosítványom, nem tudtam vezetni. Egyébként otthon meg sem mondtam a szüleimnek, hogy vezetni fogok, mert akkor pláne nem engedtek volna. Eltelt egy-két hónap és akkor megírtam, hogy most már jól vagyok, megnyugodhatnak.”

(lány, Anglia)

Az au pair-nek meg kell tanulni a család életritmusát, fel kell ismerni az íratlan szabályokat is. A beilleszkedést a nyelvi problémák, az újszerű feladatok – gyermeknevelés – és az idegen, ismeretlen kultúra nehezíti.

Sokan csak ekkor szembesülnek azzal, hogy nem tudnak a megfelelően kommunikálni az adott nyelven. Az iskolai keretek között megszerzett és megfelelő szintűnek vélt nyelvtudás sokszor csődöt mondott az anyanyelvi környezetben.

„Az első megdöbbenés ott ért, amikor a sofőr megszólalt angolul és én egy kukkot sem értettem, pedig én azt hittem, hogy tudok angolul.”

(fiú, Anglia)

„Elvileg tudtam angolul, de életemben nem voltam Angliában, nem beszéltem, csak egyszer-kétszer angollal. Amikor kijött értem a fickó, és mondott egy-két mondatot, akkor csak néztem rá, mintha nem angolul beszélne. De ez csak egy-két napig tartott.”

(lány, Anglia)

Több interjúalanyom panaszkodott arról, hogy az au pair-munka kezdeti szakaszában az okozta neki az egyik legnagyobb gondot, hogy addig ismeretlen szerepekkel és elvárásokkal találkozott. Nem tudta eldönteni, hogy a családdal milyen viszonyt kell kialakítania, mit várnak el tőle.

Ezek a bizonytalankodások teljesen érthetőek, hiszen Magyarországon nem találkozhatott előzőleg ilyen státuszú emberekkel.

„Nem igazán tudtam, hogy kell viselkednem, tehát hogy én mi vagyok ott?! Családtag vagyok, nevelő néni, dadus, szolgál?! Most már nem ezek közül a szerepek közül választanék, ami akkor eszembe jutott, hanem most már kialakult bennem: egy ilyen keverék szerep, ami egyébként minden családnál más.”

(lány, Anglia)

„Elöttem egy cseh srác volt az au pair-ük, de azt elküldték, mert nem végezte jól a dolgát. Ő előtte egy spanyol srác volt, aki két hónap után megszökött, mert nem bírta a gyerekeket.

Mindenesetre ez végig bennem élt, hogy az előttem lévő au pair-t kirúgták, s nekem ezért bizonyítanom kell.”

(fiú, Anglia)

Ha a család és/vagy az au pair valamilyen végképp nem volt elégedett az együttműködésükkel, ak-

Kellett családot cserélned?	Elemsszám	Arány (N=67)
Igen	20	29,9 %
Nem	47	70,1 %

37. tábla: A családot cserélő au pair-ek aránya

Miért kellett családot cserélned?	Elemsszám	Arány (N=20)
Személyes ellentét, nézeteltérés	9	45,0 %
Kihasználás, túl sok munka	5	25,0 %
Távol lakott a várostól	2	10,0 %
Elköltözött a család	2	10,0 %
Elégtelen nyelvtudás	2	10,0 %
Anyagi okok	2	10,0 %
Nem járhatott iskolába	1	5,0 %
Nem vezetett jól	1	5,0 %

38. tábla: A családok lecserélésének okai

kor az au pair-nek – önállóan vagy a közvetítőiroda segítségével – új családot kellett keresnie. Ez a kérdőívet kitöltők közel harmadával (29,9 %) előfordult a külföldi munkavállalása során. (37. tábla)

A család elhagyásának a leggyakoribb oka a személyes ellentét, a szimpátia hiánya bizonyult. Többen panaszkodtak a kiszolgáltatottságról, a túl sok munkáról is. (38. tábla)

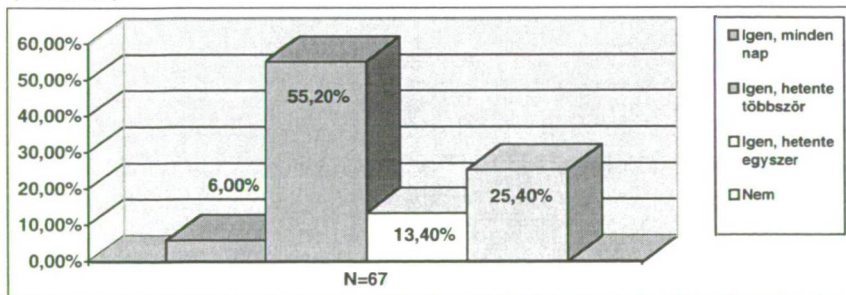
AZ AU PAIR HÉTKÖZNAPJAI

A gyermekfelügyeleten kívül az au pair feladatai közé tartozik néhány könnyebb házimunka is. A leggyakrabban a mosogatást (89,1%), a takarítást (81,3%) és a mosást (68,3%) bízzák az au pair-ekre. A takarításért számos esetben további térítést kap az au pair. (39. tábla)

Tevékenység	Nem az au pair feladata volt	Rendszeresen végzett tevékenységek		
		Plusz térítésért	Plusz térítés nélkül	Összesen
Takarítás	18,8 %	17,2 %	64,1 %	81,3 %
Főzés	40,6 %	1,6 %	57,8 %	59,4 %
Mosogatás	10,9 %	9,4 %	79,7 %	89,1 %
Mosás	31,7 %	9,5 %	58,7 %	68,3 %
Kutyasétáltatás, állatgondozás	70,3 %	1,6 %	28,1 %	29,7 %
Kerti munka	77,8 %	11,1 %	11,1 %	22,2 %
Egyéb: vasalás		1,6 %	12,5 %	14,1 %
Egyéb: babysitting		4,7 %	3,1 %	7,8 %
Egyéb: gyereket elkísérni az iskolába/óvodába		–	6,3 %	6,3 %

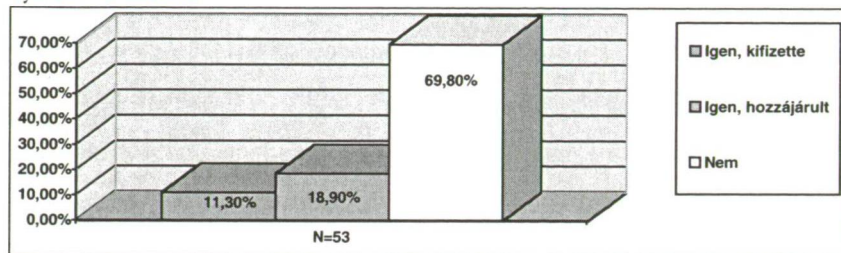
39. tábla: Rendszeresen végzett házimunkák

Az au pair-munkát végző fiatalok többsége (74,6 %) járt nyelviskolába. Minél több időt töltött külföldön a megkérdezett, annál valószínűbb, hogy részt vett egy nyelvkurzuson is. A csak nyáron au pair-kedő fiatalok jártak a legkisebb arányban nyelviskolába. A tanulók többsége nem intenzív kurzusra járt, heti 2-3 alkalommal kellett megjelenniük az órákon. (11. ábra)

11. ábra: Jártál nyelviskolába?

Az esetek 30%-ban a nyelvtanulás költségeit – részben vagy egészben – a vendéglátó család fizette ki. (12. tábla) Esetenként kikötötték, hogy csak akkor járulnak hozzá az oktatás költségeihez, ha a diák befejezi a tanfolyamot. Spanyolországban és Olaszországban lehet ingyenes nyelvtanfolyamot is találni.

12. ábra: Finanszírozta a vendéglátó család a nyelviskolai tanulmányaidat?

A nyelvtanfolyamok vizsgákkal zárulnak. Az így megszerzett nyelv-vizsgák Magyarországon honosíthatóak.

A nyelvtanfolyamok – jellegükből adódóan – a külföldi állampolgárok találkozóhelyei. Gyakori, hogy az egész osztály au pair-ekből áll össze. Így számos alkalommal a nyelviskolák diákjaiból alakulnak ki baráti társaságok és kapcsolathálók.

„A nyelviskola egy collage-ban volt (...) amire én jártam: nem angol anyanyelvűek nyelvkurzusai. A diákok nagy része au pair volt. Főleg közép-kelet-európaiak – szlovákok, csehek, románok. Én voltam az egyedüli magyar. De voltak franciák, németek, törökök is.

A nyugat-európaiakról nem tudok sokat, mert nem beszéltem velük. A kelet-európaiak sokkal inkább, nyilván egy szívf dobogott bennünk, meg egyfajta mentalitás. Ők mindannyian egyetemisták, főiskolások voltak. Felsőoktatásban tanultak a hazájukban, és nyelvet tanulni jöttek ki. Későbbi céljaik attól függően változtak, hogy mit tanultak éppen. (...) A nyelviskola árát a család fizette – ez nekik egyébként minimális összeg volt.”

(fiú, Anglia)

Az au pair-munkát végző fiatalok általában egymással töltik a szabadidejük egy részét. A baráti társaságok kialakulásakor a közös nemzetiség vagy a lakóhelyi közelség lehet a kohéziós erő. Ugyanazzal az irodával családot találó au pair-ek könnyebben tudnak egymással kapcsolatot létesíteni, hiszen megkaphatják a „kollégák” elérhetőségét. De egymás megtalál-

Találkoztál kint rendszeresen magyar fiatalokkal?	Elemzés	Arány (N=67)
Igen	56	83,6 %
Nem	11	16,4 %

40. tábla: Au pair – baráti társaságok

Jártál au pair-bulikra?	Elemzés	Arány (N=66)
Igen	22	33,3 %
Nem	44	66,6 %

41. tábla: Au pair – baráti társaságok

lása a nyelviskolák és az Internet révén egyébként sem ütközik nehézségbe.

A kérdőívre válaszoló fiatalok döntő többsége (83,6%) rendszeresen találkozott külföldön magyar fiatalokkal, s minden harmadik au pair-nek baráti társasága is kialakult a megismert au pair „kollegákból”. (40-41. tábla)

Néhány au pair-munkára jelentkező fiatal már eleve a közvetítő iroda adatlapjának kitöltésekor kéri, hogy az au pair-ként dolgozó ismerőse közelében keressenek neki családot.

Nagyobb emigráns magyar közösséggel rendelkező városokban a helyi magyar kulturális intézményeket is felkeresik a fiatalok, hogy ismerkedjenek. Vannak olyan au pair-ek is, akik viszont – nyelvtanulási megfontolásokból – tudatosan kerülnek a magyarok társaságát.

„A környékbeli au pair-ek ismerik egymást, s egymásnak adják az információkat. Nagy „bandákba” tömörülnek, és sokszor 10-15-en mennek bulizni.”

(lány, Anglia)

„Az iroda megadta nekem a leeds-i au pair-ek telefonszámaait és én fel is hívtam őket, és meg is beszélünk egy találkozót. Találkoztunk is, tök jó volt, akkor már nem éreztem olyan egyedül magamat. Voltunk együtt kirándulni is. (...)

A második félévben már a csehekkel tartottam a kapcsolatot, mert a magyarok annyira nullák voltak.”

(fiú, Anglia)

„Szórakozni is au pair-ekkel jártam, magyarokkal és külföldiekkel vegyesen. Tehát nem volt olyan, hogy csak magyarok mentünk valahova.”

(lány, Franciaország)

Az au pair-ek keresete jogilag zsebpénznek minősül, s nem kell utána adót fizetniük. A zsebpénz mértéke mindig a felek meg egyezésétől függ. Összege az au pair munkájának mennyiségétől, a kiegészítő házimunkák nehézségétől, a gyermekek számától, az esetleges speciális elvárásoktól, az adott ország szokásaitól és a város típusától függ. Nagyvárosokban általában valamivel magasabb a zsebpénz összege. Az eltérés az au pair-ek díjazásában számottevő

Zsebpénz (havonta)	Arány	Kumulatív arány
25.000 forint alatt	6,9 %	6,9 %
25.001 – 50.000 Ft	10,3 %	17,2 %
50.001 – 75.000 Ft	22,5 %	39,7 %
75.001 – 100.000 Ft	20,6 %	60,3 %
100.001 – 125.000 Ft	12,1 %	72,4 %
125.001 – 150.000 Ft	8,6 %	81,0 %
150.001 – 175.000 Ft	5,1 %	86,2 %
175.000 forint felett	13,8 %	100,0 %

42. tábla: A zsebpénz értéke

is lehet, Angliában au pair-kedő interjúalanyaim között havi 45 és 60 fontot kereső fiatal egyaránt akadt.

A kérdőíves felmérés eredményei alapján a válaszadó au pair-ek átlagkeresete 105.826 forint havonta. A szórás azonban igen nagy, a legkisebb összeg 20.000 forint, a legnagyobb pedig 380.000 Ft. A nagy intervallum annak is köszönhető, hogy a válaszadók egy része a családnak végzett többletmunkák javadalmazását is beleszámolta az összegbe. A válaszadók közel

Ország	Elemszám	Átlag	Szórás
Nagy-Britannia	31	109250	60986,8
Németország	6	68204	31089,2
Franciaország	4	72500	15000,0
Hollandia	1	62000	–
Belgium	2	55000	7071,1
Svájc	1	65000	–
Ausztria	2	77500	24748,7
Spanyolország	4	39500	9882,7
Egyesült Államok	7	252857	97590,0

43. tábla: A zsebpénz értékének átlaga - országonkénti bontásban

fele 50-100.000 forint közötti zsebpénzt kapott havonta. (42. tábla)

A zsebpénzek mértékében a lényegi eltérés az egyes országok között található. Nagy-Britanniában jóval magasabb az au pair-ek átlagkeresete (109.250 Ft), mint más országokban. Az igazán „szakadékszerű” eltérés azonban az európai (90.902 Ft) és az amerikai (252.857 Ft) zsebpénzek között található. (42-43. tábla)

Ország	Elemszám	Átlag
Európai országok	51	90902
Egyesült Államok	7	252857

44. tábla: A zsebpénz értékének átlaga

Az au pair-ek a keresetüket valóban zsebpénzként kezelhetik, hiszen a szállásukat, étkezésüket a család biztosítja. Ennek ellenére többségük melékállást is keres. A többletmunka oka általában az, hogy a Magyarországi bérekhez viszonyítva az alkalmi munkák is nagyon jól fizetnek. Bár az au pair is érzékeli, hogy a munkájának alacsony a státusza, s a helyi bérekhez képest keveset keres, de nem tekinti magát a fogadó társadalomhoz tartozónak. Éppen ezért a többletmunkát végző au pair-ek általában „cél-pénzkeresők”, akik egy speciális cél érdekében dolgoznak.²⁹ Az összegyűjtött pénzt tanulmányaik finanszírozására, fogyasztási javak beszerzésére fordítják, vagy lakásra spórolnak. A pénz tehát az otthoni jólétet segíti elő.³⁰

²⁹ Massey et al. 2001. 18-19.

A magyar és a nyugat-európai bérek közötti különbségek csökkenésével azonban egyre inkább csökken a „gyors meggazdagodás” esélye, egyre kevésbé éri meg csak a pénzkereset miatt a pair munkát vállalni – másfajta motivációkra helyeződik a hangsúly. Az 1990-es évek közepén a pair-kedő interjúalanyom még csekély szülői segítséggel, 2 év külföldi munka után lakást vett magának a megtakarított pénzéből. Ez már 2002-ben nem fordulhatna elő, manapság már kisebb célokat kell kitűzniük a takarékoskodó stratégiát választóknak.

A falvakban általában valamivel kevesebb zsebpénzt adnak, mint a nagyvárosokban. Nem biztos azonban, hogy az utóbbiak jobban járnak, mert a tömegközlekedés és a nagyobb fogyasztói csábítás miatt a nagyvárosban élők több pénzt is költenek el.

A mellékállást az a pair-ek általában a fogadó család segítségével találják meg, vagy az elődjük ügyfeleit veszik át, de nem ritka, hogy a vendéglátó család ad többletmunkát és magasabb zsebpénzt. Egyes családok azonban ellenzik, ha az a pair mellékállásokban is dolgozik, s próbálják ezt megakadályozni, arra hivatkozva, hogy így alapfeladatait nem tudja tisztességesen ellátni. Az a pair-munkán kívül hivatalosan nem vállalhatna munkát az a pair-vízummal beutazó fiatal.

Mellékállásként takarítani, kutyát sétáltatni, kertészkedni szoktak az a pair-ek, vagy gyermekfelügyeletet, konyhai mosogatást, felszolgálatást vállalnak. Elegendő munka esetén az a pair zsebpénz többszörösét is megkereshetik.

„Minden vasárnap 11-től 4-ig egy kocsmában mosogattam és pakoltam. Ezt az apuka segítségével találtam. Jártam minden héten egyszer takarítani, ezt az előző a pair-től „örökölttem”. Hagyott nekem egy kis cédulát, hogy ezeket csinálta, ezek a lehetőségek, ha érdekel, folytassam! Egy harmadik kocsmában pedig esténként mosogattam.

Nagyon jól kerestem. Volt olyan hét, hogy ezekkel a munkákkal többet kerestem, mint az a pair fizetés. Jó sok pénzt félre tudtam tenni!”

(lány, Anglia)

„Azután elkezdtem takarítani, kezdetben csak hetente kétszer. Ekkor még eszembe se jutott, hogy lakásra gyűjtsek. Az ötletet a barátnőm, az előző a pair adta, mert ő is dolgozott. (...) Azután ahogy észrevettem, hogy sok helyre tudok menni, és jól keresek, akkor egyre magasabb célokat tűztem ki magam elé. (...)

Végül is így jól ki tudtam használni az időmet, mert miután az otthoni teendőimet elvégeztem, éjszaka tudtam babysitting-et vállalni, s végülis pénzt kerestem azzal, hogy ott aludtam a gyerekek mellett a szobában. (...)

³⁰ Diósi 1999. 150.

Eljutottam arra a szintre, hogy a takarítással 2000 márkát is megkerestem egy hónapban – amikor az au pair fizetésem 400 márka volt.”

(Lány, Németország)

KULTURÁLIS SOKK

Hosszabb ideig külföldön, idegen kultúrában élők körében megfigyelhető a „kulturális sokknak” nevezett pszichológiai jelenség. Négy fázisa különíthető el. Közvetlenül megérkezés után észlelhető az „izgalom” szakasza, az idegent elbűvöli a sok újdonság. A „kiábrándulás” szakaszában a látogatóban a rengeteg új inger, benyomás hatására elutasítás alakul ki, megcsömörlik a sok újdonságtól. A „felépülés” fázisában túllép a krízisen, kezdi alaposabban megismerni az idegen kultúrát, könnyebben használja a nyelvet. Végül az „elfogadás” szakasza következik, megszokja az új életstílust, a kultúra részesének érzi magát.³¹

A kulturális sokkhoz hasonló folyamatot számos interjúalanyom is átélte. Az első szakasz a megérkezés utáni néhány nappal azonosítható. A „kiábrándulás” fázisáról sokan megemlékeztek, az első hetekben kezdődött, és egy-két hónapig is eltarthatott. Többen megkérdőjelezték döntésük helyességét, s kételkedtek abban, hogy az előzőleg megbeszélt ideig be tudják tölteni az au pair-állást. Ha valaki ilyenkor feladta, s hazautazott, akkor annak kudarcként, negatív élményként maradt meg emlékezetében az au pair-munka, s az adott országra, kultúrára sem gondol vissza jó szívvel.

Természetesen nem csak az au pair hibájából érhet véget egy szerződés, hanem a család is lehet inkorrekt. Ebben az esetben sem kell azonban feltétlenül hazautaznia. Két hét felmondási időt letöltve – vészhelyzetben pedig akár azonnal – az au pair új családot igényelhet a közvetítő irodától. (Ilyen esetekben a közvetítő nélkül érkezett fiatalok hátrányt szenvednek.)

A „felépülés” során az au pair kezd beilleszkedni a családba, beletanul a szerepébe, rutinszerűen végzi a feladatait. Barátokat talál, s aktívan tölti el a szabadidejét. Szerencsés esetben az au pair az „elfogadás” fázis jellemzőinek megfelelően fejezi be a külföldi munkáját. Így pozitív kép marad meg benne az adott kultúráról, és visszavágyik oda. Több interjúalanyom olyan sikeresen beilleszkedett, hogy csapásként élte meg a hazautazást. Ők a visszatérést tervezik, vagy akár végleges kitelepedést szerveznek.

„A várakozásaim ellenére igen erős honvágyat éreztem. Nem gondoltam

³¹ Snellman 1995. 166.

volna korábban, hogy ez velem megtörténik. Azt hittem, kemény gyerek vagyok, szarom le, mi van itthon. Úgy mentem ki, hogy egy új fejezetet akarok nyitni az életemben. Ennek ellenére elég erős honvágyat és hazavágyást éreztem, szinte végig az ottlétem alatt. Bár érdekes, hogy a honvágyam rögtön a kimenetelem után csúcsosodott ki, mondjuk egy hónapig, október közepéig. Utána elhalt. És utána tavasszal – mikor már látható volt a vége – újra kezdődött. Karácsonykor nem volt probléma, itthon voltam egy hétig.”

(fiú, Anglia)

„A barátnőm például, akivel kimentem, 1 hónap után hazajött, mert a pasi drogcsempészettel foglalkozott és le lett csukva. Tényleg zsákbamacska. De az esetek 90 százalékában az emberek nem váltanak családot, mert nincsen probléma.”

(lány, Franciaország)

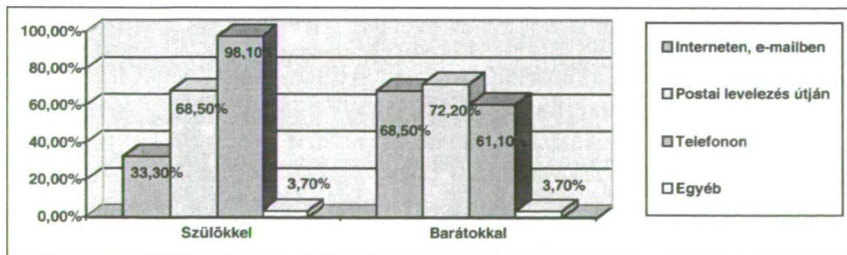
„Az első két hónapot nem nagyon szerettem, mert az tényleg nagy kihívás volt és szenvedtem is, amíg megszoktam. De utána nagyon megszerettem. Ősszel meg már szenvedtem attól, hogy decemberben haza kell jönni.”

(fiú, Anglia)

HONVÁGY, KAPCSOLATTARTÁS

A külföldön dolgozó fiatalok a honvág hatására érzékenyebben reagálnak a szülőföldről kapott hírekre. Több interjúalanyom is megemlítette, hogy külföldön sokkal intenzívebben élte meg magyarságát. A korábban felületesen kezelt nemzeti ünnepek értelemet nyertek, érzelmeket váltottak ki. A nemzeti emléknapok megünneplései spontán ismeretterjesztésre is alkalmat adtak. A fogadó család érdeklődőbb tagjaival ilyenkor az au pair megbeszélte az ünnep eredetét, jelentését, értelmezte az adott történelmi korszakot.

A honvág leküzdésében a családtagokkal és barátokkal való kapcsolattartás sokat segített. A kortársakkal az elmúlt néhány évben már elsősor-

13. ábra: A kapcsolattartás módja

ban e-mail (68,5 %) és postai levelezés (72,2 %) segítségével kommunikálnak az au pair-ek. A szülők, nagyszülők közül már jóval kevesebben ismerik az Internetet (33,3 %), de van rá példa, hogy éppen az au pair munkát végző gyermekük kedvéért sajátították el az elektronikus levelezés fortlyait. Az idősebbekkel mégis inkább a hagyományos csatornákon – elsősorban telefonon (98,1%) – tartják a kapcsolatot az au pair-ek. (13. ábra)

A kapcsolattartás módja meghatározza a kommunikáció intenzitását is. Az internetes kommunikáció jóval gyakoribb, mint a más csatornákon keresztül történő kapcsolattartás. A fiatalok közel harmada napi kapcsolatban van e-mail segítségével a barátaival. A postai levelezés a legtöbb esetben havi rendszerességgel történik, míg a szüleikkel általában heti rendszerességgel beszélnek telefonon a fiatalok. (A vendéglátó családokkal általában már a beköltözéskor megbeszéli az au pair a telefon használatának feltételeit. A családok többsége rendszeres időközönként megengedi, hogy az au pair hazatelefonáljon.) (45-46. tábla)

Az írott levélnek egyébként – az interjúalanyaim véleménye szerint – nagyobb az értéke, nagyobb érzelmi támogatást jelent a honvágy és a magányos-

Kapcsolattartás gyakorisága (N=54)	Kapcsolattartás módja/szülők		
	Interneten, e-mailben	Postai levelezés útján	Telefonon
Naponta	9,3 %	–	3,7 %
Hetente	24,1 %	18,5 %	59,3 %
Kéthetente	1,9 %	5,6 %	13,0 %
Havonta	–	29,6 %	14,8 %
Ritkábban	–	14,8 %	7,4 %
Nem használja	64,8 %	31,5 %	1,5 %

45. tábla: A szülőkkel való kapcsolattartás gyakorisága

Kapcsolattartás gyakorisága (N=54)	Kapcsolattartás módja/barátok		
	Interneten, e-mailben	Postai levelezés útján	Telefonon
Naponta	29,6 %	–	1,9 %
Hetente	33,3 %	20,4 %	16,7 %
Kéthetente	–	9,3 %	5,6 %
Havonta	5,6 %	35,2 %	18,5 %
Ritkábban	–	7,4 %	18,5 %
Nem használja	31,5 %	27,8 %	38,9 %

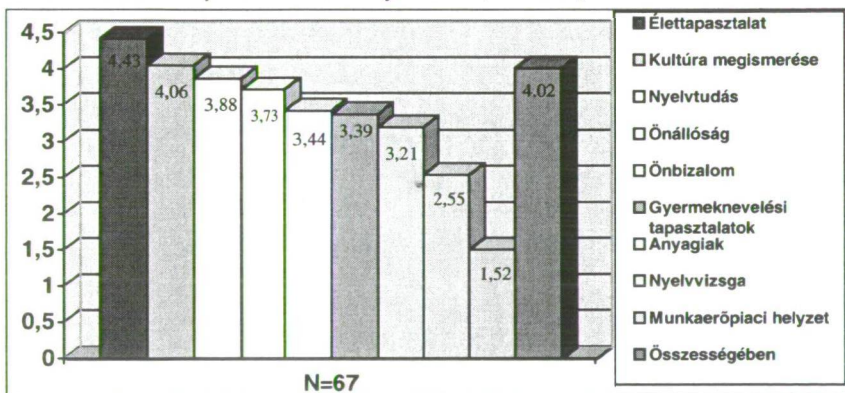
46. tábla: A barátokkal való kapcsolattartás gyakorisága

ság érzete ellen, mint az elektronikus formátum.

HAZATÉRÉS, AZ AU PAIR-MUNKA ÉRTÉKELÉSE

A hazatért au pair-ek döntő többsége – még a sok negatív tapasztatot átéltek is – összességében jó döntésnek tartja, hogy au pair-munkát vállalt. A legtöbb interjúalanyom a külföldön eltöltött időszak eredményei közül az élettapasztalatok szerzését tartja a legfontosabb eredmények. A tapasztalatszerzés után a megszerzett nyelvtudásra, és egy idegen kultúra alapos megismerésére a legbüszkébbek az ex-au pair-ek.

Önbizalmuk és problémamegoldó-képességük növekedéséről is sokan említést tettek. A nyelvvizsga megszerzésével kapcsolatos előzetes várakozásukban azonban sokan csalatkoztak. Mint említettem, a nyelvtudásuk fejlődésével mindenki elégedett volt, de a hagyományos kétnyelvű magyar nyelvvizsga-rendszer elvárásai mások, mit az egynyelvű nemzetközi nyelvvizsgáké. Így előfordult, hogy az adott nyelven jól kommunikáló hallgatóknak sem sikerült a vizsga abszolválása, vagy az önmagától elvártnál alacsonyabb szinten teljesített. (14. ábra)

14. ábra: Az au pair-munkával való elégedettség

„Rengeteg előnye van annak, ha valaki kimegy au pair-nek. Én például előtte olyan nagyon sok ideig nem voltam távol otthonról. Pláne nem úgy, hogy felelősséggel tartozok két gyerekért, akiknek azért enni kell adni, vigyázni rá, foglalkozni velük, autóval vinni-hozni. Egyedül megállni a lábamon.

Önállósodtam a családomtól és egy kicsit magára is talál az ember. Jobban el kell döntened, hogy mit akarsz, mert nincs ott senki mellettem, aki támogasson. Azt is meg lehet tanulni, hogy nem biztos, hogy csak az a jó amit mi itthon elképzelünk. Más kultúra, más gondolkodás... Én is nyitottabb lettem.

Mielőtt először kimentem, elvileg nagyon jól tudtam angolul, gyakorlatilag alig tudtam megszólalni. Most már nem jövök zavarba, ha angolul kell beszélni és nem szégyenkezem a kiejtésem miatt. Ez nagyon sokat jelent szerintem, mert ha elmennék egy multihoz dolgozni, akkor nem érdekelné őket, a nyelvvizsgám, meg az angol diplomám, beszélni kellene velük angolul."

(angol szakos lány, Anglia)

„Amikor hazajöttem, meghívtak a „hetes” válogatottba. Azt hiszem, hogy ebben igen nagy szerepe van annak, hogy én kint edzettem. Ezt ott mértem le, hogy a mi csapatunk edzésmetódusaiba elég sok újat hoztam. Új edzés-gyakorlatokat, új technikákat, új megközelítést, hogyan kellene egyes dolgokat gyakorolni, játszani, csinálni. Meccseken is többet hoztam, mint előtte."

(fiú, Anglia)

A megtakarított pénzösszeget senki sem kevesellte, aki a tervezettnél kevesebbet hozott haza, az tisztában volt vele, hogy költekezőbb életmódja miatt nem teljesültek tervei. Ritkán, de előfordul, hogy valaki megtakarítás nélkül jön haza. Ez is tudatos döntés eredménye. Egyik interjúalanyom elmagyarázta, hogy azért nem takarékoskodott, mert később, a magyarországi keresetéből úgysem tudta volna finanszírozni az adott ország alapos megismerését és beutazását

„Két év után hazajöttem, s 2,8 millió forintért vettem egy lakást a megtakarított pénzemből, amit a szüleimnek csak 300 ezer forinttal kellett kipótolni."

(lány, Németország)

„Hazajöttem, megcsináltam a felsőfokú nyelvvizsgát. Hazahoztam 2000 fontot, amit beraktam a bankba. Megismertem, hogy nem csak úgy lehet élni, ahogy mi élünk itt. Más szokások, más kaják, más kultúra. És nem biztos, hogy az a legjobb ami a miénk. Például a magyarok által híresnek tartott magyar kajákban nagyot csalódtam – kint. Megismertem olyan kajákat, amelyek sokkal finomabbak, sokkal egészségesebbek."

(fiú, Anglia)

A negatív élmények a gyerekneveléssel kapcsolatos kudarcokból, vagy a felnőttekkel való konfliktusokból adódtak. A legáltalánosabb probléma az volt, hogy a család nem tartotta be az előzetesen megbeszélt felteteleket – például több munkát várt el az au pair-től.

„Nagyon sokat dolgoztam. Túl lelkiismeretes voltam, mert mindent úgy csináltam meg, mintha magamnak csinálnám. Nagyon elfáradtam a végére, fizikailag is és lelkileg is. Egy évet, azt nem hiszem, hogy bírtam volna."

(lány, Anglia)

„Nagyon jó volt szerintem, csak fiatalon kell csinálni. Én már nem maradtam volna még egy évet összezárva egy másik családdal, úgy, hogy teljesen fel kell adni a függetlenségemet.”

(lány, Franciaország)

Ha harmonikus volt a viszony az au pair és a vendéglátó család között, akkor a későbbiekben is tartják a kapcsolatot. A kérdőívet kitöltő fiatalok többségének hazatérés után sem szakadt meg a kapcsolata a családdal. (47. tábla)

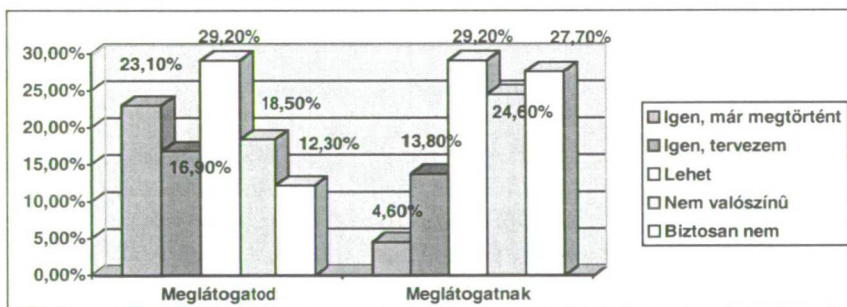
Többen említették, hogy a fogadó család Magyarországon akar nyaralni, hogy találkozzanak a volt au pair-

Hazatérés után tartod a kapcsolatot a családdal?	Elemzés	Arány (N=51)
Igen, rendszeresen	9	17,6 %
Igen, alkalmanként	19	37,3 %
Nem	23	45,1 %

47. tábla: Kapcsolattartás a vendéglátó családdal

ükkel, s hogy megismerjék annak szülőföldjét. Ennek ellenére az au pair-ek jóval több esetben látogatják meg egykori vendéglátóikat, 23,1 százaléuk már felkereste őket az au pair-munka befejezése után is. (15. ábra)

Általános tapasztalat, hogy egy-két év múltán a legjobb viszony esetén is csak akkor marad meg a kapcsolat a család és az au pair között, ha időnként személyesen is találkoznak.

15. ábra: Kapcsolattartás a vendéglátó családdal

„Aranyosak voltak, mert karácsonykor küldtek egy képeslapot. De én nem válaszoltam, mert nem látom értelmét az ilyen kapcsolattartásnak.”

(lány, Anglia)

„Írogatunk, meg egyszer-kétszer egy évben telefonálunk egymásnak. Meg ők akarnak majd jönni Magyarországra, Kelet-Európába. Az előttem lévő au pair cseh volt, és nagyon szerettek. Most tervezik, hogy erre a két helyre elnézzenek. Meg ők is hívtak, hogy menjek vissza.”

(lány, Franciaország)

„A legelső au pair ottmaradt Németországban, és a mai napig az anyukával nagy barátok. (...) Ahogy eljöttem, írtam leveleket nekik, ők is írtak, a gyerekek is írtak. Azután már csak üdvözléseket küldöztünk karácsonyra, születésnapra. (...) Azóta csak egyszer voltam náluk, egy délutánra. (...) Tortával, pezsgővel vártak, nagyon jó érzés volt.”

(lány, Németország)

„... Meghívta a lakodalmára a német családot, a gyerekek voltak a kószorúslányok.”

(lány, Németország)

Nemcsak az egykori családdal tartja a kapcsolatot az egykori au pair-ek többsége, hanem a külföldön kialakult barátságok is megmaradnak. Minden második válaszadó baráti kapcsolatot alakított ki legalább egy más nemzetiségű au pair-rel, negyedük pedig a fogadó országbeli fiatalokkal. A barátságon túl szerelmek is szövődtek a külföldi munka során, több válaszadóm, interjúalanyom az au pair-munka idején kialakult párkapcsolatban él – Magyarországon vagy külföldön. (48. tábla)

Kötöttél tartós barátságokat?	Elemzés	Arány (N=62)
Igen, a fogadó országbeli fiatalokkal	15	24,2 %
Igen, más nemzetiségű au pair-ekkel	31	50,0 %
Nem	18	29,0 %
Egyéb	8	12,9 %

48. tábla: Baráti kapcsolatok külföldiekkel

Az au pair munkát végzett magyar fiatalok összsképe végeredményben pozitív a külföldön töltött időszakról. Ha valaki nem „menekült” haza idő előtt – ami ritkán fordul elő – akkor biztos, hogy azt állította: sokat profitált a külföldön megszerzett tapasztalatokból.

A megismert ország iránt általában erősen elköteleződött az egykori au pair, csak ötödük számolt be egyértelműen negatív tapasztalatokról az adott kultúrával kapcsolatban. (49. tábla)

Hogyan változott az adott kultúra megítélése?	Elemzés	Arány (N=66)
Pozitív irányba	23	34,8 %
Nem változott	23	34,8 %
Negatív irányba	14	21,2 %
Vegyes benyomások	5	7,6 %
Egyéb	1	1,5 %

49. tábla: A megismert kultúra megítélése

Gyakran előfordul, hogy az au pair-munka során megszerzett nyelvtudás, helyismeret és tapasztalatok révén a volt au pair újra külföldön próbál boldogulni. Vagy újra au pair-munkát vállal, vagy más, jövedelmezőbb munkakörben helyezkedik el. E munkák nem minden esetben legálisak. Nem ritka, hogy gyakornokként, vagy ösztöndíjas hallgatóként tud egy ex-au pair visszatérni egy Nyugat-Európai országba. A volt au pair-ek egy része emigrációs szándékkal utazik vissza a célországba.

„Miután a második családtól eljöttem, akkor azt mondtam, hogy eddig szép volt, jó volt, nem bántam meg, de elég volt és többet nem csinálnám. Úgy voltam vele, hogy akárki akármit mond, ez kvázi-rabszolgaság. Utólag jöttem rá, hogy nekem nem a fizikai munkával volt bajom, hanem azazal, hogy másokat kell kiszolgálnom. Egy kicsit megaláztatónak érzem, másrészt úgy gondolom, hogy nem szabad itt leragadnom.

Szerintem 22-23 éves korig érdemes ezt a munkát végezni, mert akkor talán még nem teljesen felnőtt az ember. Mert egy felnőttet azért jobban szokott zavarni, ha ilyen munkát kell végeznie. Másrészt két évnél tovább sem lehet csinálni, szerintem, mert belefásul az ember.”

(angol szakos lány, Anglia)

„Én most úgy vagyok vele, hogy vissza szeretnék menni ugyanahhoz a családhoz. (...) Én mindenképpen abban gondolkodok, hogy valahova kimenni. (...) Igazság szerint, most bízom abban, hogy egy-két év és csatlakozunk az EU-hoz. És akkor sokkal könnyebb lesz minden. Már az, hogy nem kell vízum az országba, gyakorlatilag egyenlő a munkavállalási engedéllyel. Ha addig ki tudom bekkelni ott, akár illegálisan, utána már legálisan jöhetnek. Az au pair-kedést azért nem lehet túl sokáig csinálni, vagy sikerül ott majd valami jó munkát szereznem, albérletet, csajt, vagy nem tudom mi lesz. (...)

Ha lenne elég pénzem, akkor még lehet, hogy abban is benne lennék, hogy pénzért kössék házasságot, hogy le tudjak telepedni.”

(fiú, Anglia)

„Ha így utólag visszagondolok, akkor nem csinálnám máshogy még egyszer. Ha lehetőségem lenne, ugyanúgy végigcsinálnám. Sőt, mindig azt mondom, hogy ha gyermekeim lesznek, akkor őket is küldeni fogom. Mert nagyon-nagyon jó alkalom arra, hogy önállóságot tanuljon az ember, hogy talpon maradjon külföldön, s ez hatalmas önbizalmat ad. Nemcsak a nyelvet tanulja meg az ember, hanem az idegen kultúrát, a mentalitást, a hozzáállást.”

(lány, Németország)

Összegzés

Az elmúlt néhány évben az au pair-munka lehetősége közismertté vált a magyar fiatalok körében, s egyre többen személyesen is kipróbálják a külföldi munkavállalást. Az Európai Unióhoz való csatlakozással és az európai országok közötti bérkülönbségek fokozatos kiegyenlítésével valószínűleg nem fog csökkenni az au pair-munka iránti érdeklődés, csupán a gazdasági migránsok kopnak ki az au pair-ek közül.³²

Ez a folyamat éppen az au pair-munka eredeti funkcióját erősíti meg, hiszen nem a gazdasági emigráció, hanem a nemzetek közötti kommunikáció és tolerancia elősegítése volt az au pair-munka kialakítóinak a célja.³³ Az interkulturális kapcsolatok mellett az idegen nyelvek ismerete már önmagában is csökkenti az idegenellenességet, s nyitottabb gondolkodást eredményez.³⁴

Az ifjúsági életszakasz meghosszabbodásának az általánossá válása is az au pair-munka térhódításának kedvez, hiszen alkalmas a hagyományos munkavállalás elodázására, az iskolai tanulmányok meghosszabbítására.³⁵ De paradox módon a szülőktől való függetlenedésre is kitűnő lehetőség az au pair-kedés.

Az elmúlt évtized alatt az au pair-munkáról alkotott kép nagymértékben megváltozott. Az 1990-es évek elején a német nyelvterület éppen olyan kedvelt volt, mint az angol. Napjainkban már Nagy-Britanniába utaznak ki a legtöbben. A célországok változása összefügg a motivációk változásával is. Tíz évvel korábban az egyik legfontosabb szempont a pénzkereset és a munkanélküliség előli menekülés volt. Ma már nem ígér gyors meggazdagodást az au pair-munka. Az anyanyelvi környezetben való nyelvtanulás, a kultúra megismerése, vagy a családtól való önállósodás az elsődleges motiváció.

Diósi Pál kutatási eredményei is a fenti tendenciákat erősítik meg. Diósi ugyanis megállapította, hogy a külföldi tanulás esetén elsősorban az angol nyelvterületre szeretnének utazni a fiatalok, míg a német nyelvterületet inkább munkavállalási céllal választják.³⁶ Az au pair tevékenységet pedig egyre inkább tanulmányi útnak, s nem munkavállalásnak értékelik a fiatalok.

³² Hárs 1999. 28.; Massey et al. 2001. 16.

A migrációs potenciál alakulásának a tendenciáit figyelembe véve a külföldi munkavállalás mértéke a következő években növekedni fog, s éppen a 24 év alattiak körében. Sik-Simonovits 2002. 207-212.

³³ Lerch 1997. 8.

³⁴ Szűcs 2002. 9.; 23.

³⁵ Gábor 2000. 28-29.; 36-38.

³⁶ Diósi 1999. 148.

Az au pair-ek társadalmi bázisa is változott. A kilencvenes évek elején elsősorban a felsőoktatási ambíciókkal nem bíró, munkanélküliségtől sújtott fiatalok pénzkereseti lehetősége volt az au pair-munka, míg napjainkban inkább a kvalifikáltabb fiatalok nyelvtanulási alkalmá, akik karrierjébe szervesen illeszkedik a külföldi munkavállalás.

Kijelenthetjük, hogy korábban a materiális értékek domináltak az au pair munka elvállalásakor, az au pair „objektív karriert” futott be. Napjainkra a „szubjektív karrier” a jellemző, az au pair-ek a tapasztalatszerzést, intellektuális fejlődést tartják a legfontosabbnak.

Élményeik felelevenítése során több interjúalanyom vont párhuzamot az au pair-munka és a 20. század első felének magyarországi cselédsége között. Bizonyára nem minden megalapozottság nélkül jutott eszükbe ez az analógia. Azonban a cselédség intézményének volt egy pozitív, kultúraközvetítő vonása is. A magyar parasztság polgárosodásában fontos szerepet játszottak a néhány évig városi háznál cselédként dolgozó fiatal lányok. Hazatérve szülőfalujukba ugyanis a városi, polgári kultúra elemeit – pl. ruházkodás, lakberendezés, ételek, beszédmód – honosították meg a közösségükben.³⁷

Ez a gondolatmenet Bodó Julianna írásaiban is felbukkan, aki a Magyarországra irányuló székelyföldi időszakos migrációt egy modernizációs folyamat részeként értelmezi. A modernizációs kísérletet vállalók számára az anyaországban szerzett kulturális tapasztalatok és anyagi javak biztosítják az életmódváltás előfeltételeit.³⁸

A kultúraközvetítő szerep az au pair-ekre is jellemző – természetesen más hangsúlyokkal. Az étkezési kultúrájának átalakulásáról például több adatközlőm beszámolt. De a különböző ifjúsági szubkultúrák, öltözködési divatok, zenei irányzatok meghonosításában is fontos szerepük lehet.³⁹

A magyar au pair-ekkel foglalkozó vizsgálatom még nem zárult le, s már körvonalazódtak a téma új kontextusba való helyezésének a lehetőségei is. Az eddigi adatgyűjtés során megszerzett információknak csak egy részét tudtam felhasználni jelen tanulmány megírásakor. A jelentkezés során leadott önéletrajzok és bemutatkozó levelek elemzésére a későbbiekben kerül sor.

A kérdőív felvétele céljából összeállított adatbázis lehetőséget fog biztosítani arra is, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozás után követéses

³⁷ Gyáni 1983. 99-100., Gyáni-Kövér 2001. 338-339., Oláh 1994. 17.

³⁸ Bodó 1996. 70-76. A székelyföldi migránsoknak a pénzkeresettel és megtakarítással kapcsolatos attitűdjei is hasonlóak az au pair-ek egy részének stratégiáihoz.

³⁹ A globalizálódó világban, az Internet és más transznacionális médiumok korában a migráló egyének kultúraközvetítő szerepét nem kell túlbecsülni, de nem szabad alulértékelni sem. Hannerz 1999. 99-102.

vizsgálattal felmérjem, hogy az au-pair munkát végzett fiatalok – hipotézisemnek megfelelően – valóban a csatlakozás kiemelt haszonélvezői lesznek-e, vagy esetleg mégsem sikerül a külföldön szerzett tapasztalataikat, kapcsolataikat és nyelvtudásukat kamatoztatniuk.

Az au pair-téma ráirányította a figyelmemet a magyar nyelvoktatási rendszer hiányosságaira, illetve a külföldön élő/dolgozó magyar fiatalok helyzetére is. Mindkét irányba továbblépve felhasználhatóak az au pair-kutatás során szerzett tapasztalatok és kapcsolatok. Az au pair-ek alcsoportját alkotják egy folyamatosan növekvő létszámú, fiatalokból álló csoportnak, amelynek tagjai különböző motivációk alapján ideiglenesen vagy véglegesen külföldön szándékoznak letelepedni. Az ösztöndíjas hallgatóktól kezdve, a luxushajókon dolgozó fiatalokon át, az Észak-Amerikában illegálisan munkát vállaló vagy gyakornoki programot végző fiatalokig néhány dolog összeköti ennek a heterogén csoportnak a tagjait. Olyan ismereteket, tapasztalatokat és kapcsolatokat szereznek meg külföldi életük során, amely a szülőföldön nem sajátítható el, s többletlegességgel ruházza fel őket hazatérésük esetén.

Már amennyiben visszatérnek szülőföldjükre. Jelentős részük ugyanis a külföldi munkavállalás végső céljának az adott ország állampolgárságának megszerzését tekinti. Éppen ezért fontosnak tartom a jövőben a téma migrációs aspektusból való vizsgálatát is.

Hipotézisem szerint a külföldön eltöltött időszak hosszától, illetve a külföldön kialakított kapcsolatháló nagyságától és minőségétől függ leginkább, hogy egy migráns végképp letelepszik-e külföldön, vagy hazatér Magyarországra. A külföldön eltöltött időszak hosszát vizsgálva feltételezem, hogy létezik egy olyan „kritikus határ”, amely után a hazatérés már nagyobb nehézségekbe ütközik, mint a külföldi szocializáció és beilleszkedés. Céloom tehát a jövőben ezen „kritikus határ” meghatározása, mind az időbeliség, mind a network szempontjából.⁴⁰

Konzulens: Utasi Ágnes, dr. habil. egyetemi docens,
Lörinczi János, tudományos munkatárs

⁴⁰ E „kritikus határ” megállapítása valószínűleg a „migrációs burok” vizsgálatán keresztül realizálható. Sik 1994. 42.; Simonovits 2003. 143.

Irodalom

- **Bodó Julianna (1996):** Az időszakos migráció hatása az egyéni és a családi életvezetésre. In *Bodó Julianna (szerk.): Elvándorlók? Vendégmunka és életforma a Székelyföldön. Csíkszereda, Pro-Print Kiadó, 69-88.*
- **Diósi Pál (1999):** A magyar fiatalok külföldi tanulási és munkavállalási szándékai. In *Laky Teréz (szerk.): A munkaerő migrációja és az Európai Unió. Európai Tükör 61. Budapest, 143-150.*
- **Földes Csaba (2002):** Az idegen nyelvek oktatása, ismerete és használata Magyarországon – a nyelvpolitika tükrében.
Magyar Tudomány, (2): 184-197.
- **Gábor Kálmán (2000):** A középosztály szigete. *Szeged, Belvedere*
- **Gyáni Gábor (1983):** Család, háztartás és városi cselédség.
Budapest, Magyaró Kiadó
- **Gyáni Gábor – Kövér György (2001):** Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. *Budapest, Osiris Kiadó*
- **Hannerz, Ulf (1999):** A világvárosok szerepe a kultúrában.
Replika (38.) 91-104.
- **Hárs Ágnes (1999):** A migráció, a munkaerőpiac és a szabályozás.
In Laky Teréz (szerk.): A munkaerő migrációja és az Európai Unió. Európai Tükör 61. Budapest, 21-38.
- **Huszár Ágnes (1998):** A magyarországi népesség nyelvtudása a XX. században. *Modern Nyelvoktatás, 4 (2-3): 45-56.*
- **Kapitánffy Johanna (1999):** A magyar lakosság nyelvtudása.
Kultúra és Közösség, 3 (3-4): 23-26.
- **Kézdi György – Vízi György (1997):** Külföldön szerzett szakmai képesítések, diplomák, oklevelek elismerése Magyarországon.
In Juhász Rózsa (szerk.): A külföldi munkavállalásról hitelesen. Magyarok külföldön – külföldiek Magyarországon. Budapest, Novorg, 77-132.
- **Lerch Gabriella (1997):** A külföldi munkavállalásról általában.
In Juhász Rózsa (szerk.): A külföldi munkavállalásról hitelesen. Magyarok külföldön – külföldiek Magyarországon. Budapest, Novorg, 11-76.
- **Major Éva (2000):** Milyenfajta angol nyelvtudásra van szükség a nyelvigenyes munkakörökben? Vizsgálat a munkaadók elvárásainak a felmérésére. *Modern Nyelvoktatás, 6 (1): 33-50.*
- **Massey, Douglas S. – Arango, Joaquin – Hugo, Graeme – Kouaouci, Ali – Pellegrino, Adela – Taylor, J. Edward (2001):** A nemzetközi migráció elméletei: áttekintés és értékelés.
In Sik Endre (szerk.): A migráció szociológiája. Budapest. Szociális és Családügyi Minisztérium, 9-40.
- **Medgyes Péter (2002):** „Very English – Very Good!” Gondolatok az angol nyelv magyarországi térhódításáról.
In Kovács János Mátyás (szerk.): A zárva várt Nyugat. Kulturális globalizáció Magyarországon. Budapest, 2000/Sik Kiadó, 263-287.

- ♦ **Miklósné Kis Ildikó – Szécsi Tünde (2000):** A szülők szerepe a nyelvtanulásban. *Nyelv Info*, 8 (4)
- ♦ **Oláh Sándor (1994):** Egy székely falu vendégmunkás potenciálja. (1990-1993) *In Sik Endre – Tóth Judit (szerk.): Jönnék? Mennek? Maradnak? Budapest: MTA PTI, 9-18.*
- ♦ **Portes, Alejandro – Böröcz József (2001):** Keserű kenyér: a munkaerő nemzetközi migrációjának szociológiai problémái.
In: Sik Endre (szerk.) A migráció szociológiája. Budapest. Szociális és Családügyi Minisztérium, 69-88.
- ♦ **Sik Endre (1994):** (Ki)Vándorlási szándékok Magyarországon 1993-ban.
In Sik Endre – Tóth Judit (szerk.): Jönnék? Mennek? Maradnak? Budapest: MTA PTI, 40-49.
- ♦ **Sik Endre (2002):** Migrációs potenciál Magyarországon, 1993-2000.
In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk) Társadalmi Riport 2002. Budapest:TÁRKI, 207-219.
- ♦ **Simonovits Bori (2003):** A migrációs burok hatása a migrációs potenciálra a Kárpát-medencei magyarok körében.
In Sik Endre (szerk.): Menni vagy maradni?
- ♦ **Kedvezménytörvény és migrációs várakozások.**
Budapest: Sik Kiadó, 143-149.
- ♦ **Snellman, Hanna (1995):** Was it actually so? Foreign exchange students' Experiences revisited.
In Teppo Korhonen (ed) Encountering ethnicities. Helsinki
- ♦ **Szilágyi Ákos (2002):** Két globalizáció Magyarországon. Nyomok a romokban. *In Kovács János Mátyás (szerk.): A zárva várt Nyugat. Kulturális globalizáció Magyarországon. Budapest: 2000/Sik Kiadó 36-70.*
- ♦ **Szűcs Norbert (2002):** A cigányokkal kapcsolatos társadalmi távolság mértéke a szegedi lakosság körében. *Kézirat.*
- ♦ **Tilly, Charles (2001):** Áthelyeződött hálózatok.
In: Sik Endre (szerk.) A migráció szociológiája. Budapest. Szociális és Családügyi Minisztérium, 89-104.
- ♦ **Tóth Judit (1999):** A munkavállalók migrációjával, a külföldiek foglalkoztatásával összefüggő kérdésekről az EU-csatlakozásra készülés szempontjából. *In Laky Teréz (szerk.) A munkaerő migrációja és az Európai Unió. Európai Tükör 61. Budapest, 39-62.*
- ♦ **Vajna Tamás (1999):** Világlátott vándorleányok. Kelet-európai bécicsőszök Londonban. *HVG június 26. 55-56.*

HONLAPOK

♦ www.aupairkft.hu	♦ www.iapa.org
♦ www.ayusa.hu	♦ www.heraholding.hu
♦ www.a3group.hu/aupair	♦ www.nexus.hu/cinderella
♦ www.csucsposta.hu/aupair	♦ www.veco-2000.hu

A cigányokkal kapcsolatos társadalmi távolság mértéke a szegedi lakosság körében

A CIGÁNYOKKAL KAPCSOLATOS ELŐÍTÉLETEK KUTATÁSA MAGYARORSZÁGON

Magyarországon az első, cigányokkal kapcsolatos előítéletekkel is foglalkozó pszichológiai és szociálpszichológiai vizsgálatok az 1960-as évek végén kezdődtek el. A Márkus Mária, Halász László, Sipos Kornél által vezetett kutatások¹ a Bogardus-féle társadalmi távolság-skála segítségével vizsgálták az előítéletességet. Márkus rámutatott arra – az azóta sokszor bizonyított – tényre, hogy a cigányság az a kisebbségi csoport, amelynek a legnagyobb előítélettel kell megküzdenie. A Halász-Sipos szerzőpáros pedig bizonyította, hogy művészi kommunikáció hatására – bár csak relatív, s nem abszolút módon – csökkenhet az előítélet. Később a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban zajlott több érdekes vizsgálat,² ill. Hankiss Elemér, Csepeli György, Tauber István, Józsa Péter, Erős Ferenc végzett jelentősebb kutatásokat.³

Az 1990-es évek elején polémia alakult ki abban a kérdésben, hogy nőtt-e a cigányellenesség Magyarországon. Tomka Miklós és Koos Postma holland szociológus tézise szerint a rendszerváltás politikai és gazdasági nehézségei közepette növekedett az előítéletesség.⁴ Tomka véleménye szerint 1978 és 1989 között „(1) csökkent a »cigánykérdésben« a pozitív megkülönböztetés politikája mellett állást foglalók aránya, (2) emelkedett azok aránya, akik a megoldást a romákra hárítják, (3) nőtt a cigányokkal szembeni diszkriminatív intézkedéseket sürgetők aránya, (4) csökkent az integráció, és (5) nőtt a szegregáció híveinek aránya”.⁵

¹ Márkus Mária: Büszkeség és előítélet 1967., Halász László – Sipos Kornél: Művészeti kommunikáció hatása faji előítéletekre 1969.

² Hahn Endre: Egy rémhír nyomában 1976., Hahn-Tomka-Pártos: A közvélemény a cigányokról 1979.

³ Hankiss Elemér: Értékszociológiai kísérlet 1976., Józsa Péter: ideológiai áramlatok városi ifjúságunkban 1979., Erős Ferenc-Mészáros Ágnes: Pszichológiai szempontok és problémák a magyarországi cigányság helyzetére vonatkozó kutatásokban. In: Erős Ferenc: a válság szociálpszichológiája. 1994.

⁴ Tomka 1991., Postma 1996.

⁵ Csepeli-Fábián-Sik 1998. 461.

Lázár Guy szerint viszont csökkent a cigányokkal kapcsolatos negatív attitűdök és sztereotípiák elterjedtsége. 1987-es és 1992-es vizsgálatainak adatait összehasonlítva megállapította, hogy „mérséklődtek a cigányokkal szembeni előítéletek: a kedvezőtlen vonások említési aránya összesen 80%-kal csökkent, a kedvezőeké pedig 17%-kal emelkedett”.⁶

A vizsgálati eredmények különbségének az oka valószínűleg az, hogy Lázár azt tekintette cigányellenesnek, aki a cigányokat asszimilálni akarta. Így kevésbé tudta felmérni a neorasszista kirekesztő tendenciákat. A bekebelező, államnemzeti nacionalizmust, genetikai érvelésű, „régí típusú” rasszizmust ugyanis egyre inkább a kirekesztő, etnokulturális, identitásalapú neorasszizmus váltja fel. Az új típusú előítélet-rendszerek már nem akarják nyíltan eltiporni a más nemzethez, fajhoz, kisebbségi csoporthoz tartozókat, de igyekszik a külcsoportokat elhatárolni a saját csoportjától, az etnikai és kulturális kisebbségi csoportokat a többségi társadalomtól. Az „új típusú” előítéleteket mérni is nehezebb, hiszen a „politikai korrektség” jegyében sokszor nem verbálisan, az ideológia szintjén jelenik meg, hanem „csak” a mindennapi cselekvés szintjén.⁷

Tomka és Lázár eredményei között a szintézist Erős Ferenc teremti meg: „a cigányellenesség a mai Magyarországon nem egyszerűen a múltból örökölt előítélet-rendszer, hanem olyan attitűd, amelynek egyes komponenseit csökkentik, más komponenseit viszont felerősítik a rendszer-váltás, a radikális társadalmi átalakulás folyamatai”.⁸

Erős Ferenc és kollégái bebizonyították, hogy a mai Magyarországon legelutasítottabb etnikai kisebbségi csoport a cigányság. Társadalmi távolság tekintetében csak a kábítószeresek, a homoszexuálisok, a bőrfejűek (!) és a büntetett előéletűek csoportjai előzték meg a cigányokat. A megkérdezettek között az átlagosnál nagyobb mértékű előítéletesség és idegenellenesség volt tapasztalható a rokkantnyugdíjasok, az alacsony iskolai végzettségűek, a falusi lakosok, a nyugdíjasok, a keleti megyékben élők és a munkanélküliek – tehát a hátrányosabb helyzetű lakosság – körében. Az életkor gyenge pozitív korrelatív kapcsolatban áll a cigányellenesség mértékével. A legfiatalabb korosztályok esetében ez a tendencia megfordult: minél fiatalabbak, annál inkább hajlamosak a cigányellenességre. Ez valószínűleg a xenofób ifjúsági szubkultúrák térnyerésének köszönhető.⁹

A fenti képet árnyalja Tomka megállapítása, hiszen adatai szerint a ci-

⁶ Lázár 1996. 70.

⁷ Csepeli-Fábián-Sik 1998. 461., Erős 1998. 244.

⁸ Erős 1998. 244.

⁹ Erős 1998. 243., Fábián-Sik 1996. 385., 396.

gányokat ismerők, velük interperszonális kapcsolatban lévők – barátok, szomszédok, munkatársak – kevésbé értenek egyet a cigányok diszkriminációjával, mint a cigányokkal kapcsolatban nem állók.¹⁰

A SZEGEDI CIGÁNYSÁG

Az alábbi dolgozatban a szegedi lakosság cigányokkal kapcsolatos attitűdjeit vizsgálom.¹¹ Izgalmas kérdés, hogy határmentisége, egyetemvárosi léte miatt multikulturális városnak tekinthető Szeged lakossága mekkora társadalmi távolságot „tart” különböző etnikai csoportokkal szemben, milyen sajátosságok mutathatóak fel, ill. milyen általános érvényű megállapítások bizonyíthatóak újra a cigányellenességgel kapcsolatban.

A tanulmányban a Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszéke által Szeged 2001 (N=1171) és Ifjúság 2001 (N=1034) címmel felvett reprezentatív felmérések adatait vizsgálom. Elsősorban a társadalmi távolságskálákat elemzem, ugyanis mindkét kérdőívben szerepelt a Bogardus-skála egy-egy módosított változata. Ezen attitűdskálák megmutatják a válaszadó vonatkoztatási csoportja és a különféle külsoportok közötti társadalmi távolságot aszerint, hogy mely típusú interakciót fogadna el a kérdezett a külsoport egy tagjával szemben. A kérdőívek különböző itemekkel és állításokkal dolgoztak, de a cigányokkal (romákkal)¹² kapcsolatos attitűdökre mindkettő rákérdezett.

Szegeden az országos átlagnál (4,5-4,7 %)¹³ jóval alacsonyabb a cigány lakosság aránya, különböző statisztikák alapján 0,6-1,3 % közé tehető.¹⁴ A Szeged 2001 adatai szerint a válaszadók 1,6 %-a volt cigány származású, s további 1,5 %ról a kérdezőbiztosok nem tudták egyértelműen eldönteni, hogy cigány származású-e.¹⁵

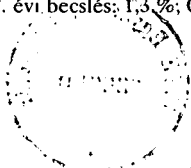
¹⁰ Tomka 1991.29.

¹¹ A dolgozatot egy nagyobb tanulmány részének tekintem, melynek további fejezetei a zsidókkal, a szomszédos országok etnikumaival, a visegrádi országok etnikumaival és a Szegeden diaszpórában élő etnikai közösségekkel kapcsolatos társadalmi távolságot, ill. a xenofóbiát vizsgálja a szegedi lakosok körében.

¹² A dolgozatban tudatosan és következetesen a „cigány” kifejezést használok a kisebbségi csoport megjelölésére, a véleményem szerint kirekesztő és eufemizáló „roma” kifejezés helyett. Az elmúlt évtizedben a köznyelvben a „politikai korrektség” jegyében e megjelölés használata terjedt el, elvetve a pejoratívnak érzett „cigány” szót. Ez helytelen, egyrészt azért, mert a „rom” szót csak az oláh cigányok használják önmegjelölésként, másrészt pedig nem a kifejezést, hanem a hozzá kapcsolódó asszociációkat kell megváltoztatni, a sztereotíp gondolkodást, az előítéletes, diszkriminatív magatartást kell a többségi társadalom tagjainak elvetni.

¹³ Kertesi-Kézdi 1998. 96.

¹⁴ 1990. évi népszámlálás: 0,6 %; 1992. évi becslés: 1,3 %; CIKOB összeírás: 0,8 %. Kertesi-Kézdi 1998. 353.

A szegedi cigányokra nem jellemző a területi szegregáció, gettósodás, csaknem minden városrészben élnek. Ez valószínűleg annak is köszönhető, hogy a szegedi cigányság heterogén, több hullámban, több felől települtek be a városba. Kiskundorozsma északi részén; Móravárosban, a Cse-repes sor környékén; Rókus városrészben a Hunyadi tér környékén; valamint Tarján és Újrókus lakótelepein élnek az átlagosnál nagyobb arányban cigány etnikumúak.¹⁶

CIGÁNYELLENESSÉG ÉS XENOFÓBIA SZEGEDEN

Erős Ferenc, Fábián Zoltán, Sik Endre több vizsgálatban is megállapították, hogy Magyarországon a legelutasítottabb etnikum a cigányság.¹⁷ A Szeged 2001 adatai ennek ellentmondó eredményeket mutatnak, hiszen az afgánokon kívül az albánokat és az arabokat is negatívabban ítélték meg, mint a cigányokat. Nem szabad azonban elfeledni, hogy a válaszdást nagyban befolyásolhatta, hogy az adatfelvétel 2001 október végén – november elején történt, röviddel az Egyesült Államokat ért terror-támadások után, a tálibok ellen folytatott hadműveletek idején.

Az aktuálpolitikai tényeken túl azonban nyilvánvaló, hogy a keresztény és az iszlám kultúrák tradicionális szembenállása mutatkozik meg a válaszokban¹⁸ – az arabokkal szemben korábbi vizsgálatok is nagy társadalmi távolságot mutattak ki.¹⁹ A felmért 19 etnikum közül a három legelutasítottabb mohamedán vallású, s a negyedik, a bosnyák etnikum is az „előkelő” 7. legelutasítottabb nemzetiség helyét szerezte meg.

A három iszlám vallású etnikum után azonban a cigányok a leginkább elutasítottak, ami azért rendkívül elgondolkodtató, mert az összes felsorolt etnikum közül ők élnek a legnagyobb számban – s általában beazonosíthatóan – etnikai kisebbségként Magyarországon.

A cigányokkal szembeni nagy ellenszenv azonban nem magyar, vagy közép-európai sajátosság. Egy 1992-es németországi vizsgálat szerint a cigányok a legelutasítottabb etnikai kisebbség, a megkérdezettek 64%-a viseltetett ellenszenvvel irántuk, míg más etnikai kisebbség „ellenszenvin-

¹⁵ Az etnikai besorolást a lekérdezés után a kérdezőbizosok végzeték. A „Kemény-iskola” követői bírálják ezt az eljárást, egyrészt etikai alapon, másrészt módszertani megfontolásból, mert véleményük szerint a szubjektív megítélés miatt igen nagy a torzítások lehetősége. Havas-Kemény-Kertesi 1998. 31-32.

¹⁶ Rátkai 1998. 37-38., Rátkai-Sümeghy 2001. 5-7.

¹⁷ Fábián 1999.83-84.

¹⁸ Huntington 2001. 347-363

¹⁹ Fábián 1999.83-84.

dexe” 20 % alatt maradt. Osztrák kutatók hasonló eredményeket kaptak 1991-ben és 1995-ben végzett vizsgálataikban.²⁰

A cigányokkal szembeni általános ellenszenvet jól példázza, hogy a válaszadók legnagyobb csoportja „be sem engedné az országba” a cigányokat, tehát teljesen ellenséges magatartást tanúsít irántuk, nem tekinti őket a nemzet részének. A kevésbé szélsőségesen fogalmazó, de a személyes kapcsolatot (szomszédságot, munkatársi viszonyt) elutasítók száma szintén igen magas. Szembetűnő, hogy sokan nem akartak vagy nem tudtak állást foglalni – valószínűleg ők sem a befogadók táborát erősítik.

A további elemzés során használok egy kevesebb típusból álló osztályozást is. A „kirekesztők” szívük szerint az országba sem engednék be a

	Elemsszám	Átlag	Szórás
Afgánok	996	2,10	1,44
Albánok	985	2,19	1,47
Arabok	1016	2,24	1,47
Romák	1032	2,26	1,49
Románok	1034	2,33	1,56
Ukránok	1013	2,36	1,54
Bosnyákok	949	2,37	1,50
Oroszok	1030	2,44	1,53
Kínaiak	1026	2,46	1,45
Szerbek	1052	2,71	1,54
Néger	1021	2,92	1,50
Szlovákok	1006	2,97	1,51
Csehek	1000	3,01	1,50
Horvátok	1018	3,01	1,52
Lengyelek	1013	3,25	1,59
Zsidók	1020	3,26	1,66
Amerikaiak	1039	3,55	1,60
Németek	1044	3,59	1,60
Osztrákok	1035	3,59	1,59

1. táblázat: Társadalmi távolság átlaga etnikumonként²¹

	Elemsszám	Kérdezettek aránya (%)	Válaszadók aránya (%)	Kumulatív arány (%)
Nem engedném az országba	448	38,3	43,4	43,4
Az országban lehet	214	18,3	20,7	64,1
Szegeden lehet	207	17,7	20,1	84,2
Munkatárs lehet	46	3,9	4,5	88,7
Szomszéd lehet	51	4,4	4,9	93,6
Családtag lehet	66	5,6	6,4	100,0
Összes válaszadó	1032	88,1	100,0	
Nem válaszolt	75	6,4		
Nem tudja	64	5,5		
Összes kérdezett	1171	100,0		

2. táblázat: Társadalmi távolság

cigányokat. A „pc-kirekesztők” alatt azokat a személyeket értem, akik Szegeden és/vagy Magyarországon megtűrnék őket. Kevésbé szélsőséges állásfoglalásukat a politikailag korrekt közbeszéd elterjedésének, s a mindennapokba való beszívárgásának tulajdonítom. Az „elfogadók” kategóri-

²⁰ Csepeli-Fábián-Sik 1998. 465. (Margalit 1996., Karmasin 1992., Golub és Cohen 1995.)

²¹ 1=be sem engedném az országba; 6=elfogadnám családtagként is

ájába azok az emberek kerültek, akik nem ellenzik a személyes kapcsolatot létét, szomszédnak és/vagy munkatársnak is elfogadnának cigányokat. A „befogadó” teljesen nyitott attitűddel bír, családtagként is el tudna képzelni egy cigány etnikumút.

Ez a besorolás még érzékeltebben mutatja, milyen minoritás nem minősül valamilyen módon kirekesztőnek.

	Elemsszám	Válaszadók aránya (%)	Kumulatív arány (%)
Kirekesztő	448	43,4	43,4
Pc- kirekesztő	421	40,8	84,2
Elfogadó	97	9,4	93,6
Befogadó	66	6,4	100,0
Összesen	1032	100,0	

3. táblázat: Társadalmi távolság, kategóriák

AZ ISKOLAI VÉGZETTSÉG HATÁSA A TÁRSADALMI TÁVOLSÁG ALAKULÁSÁRA

Az iskolai végzettséget vizsgálva általánosságban kijelenthetjük, hogy minél magasabb iskolai végzettségű valaki, annál kevésbé kirekesztő, az elvégzett osztályok számával nő az elfogadás mértéke is. Ez a megállapítás megegyezik a szakirodalomban leírt általános tendenciákkal.²² A variencia-analízis alapján a különbség a felsőfokú végzettségűek és a diplomával nem rendelkezők attitűdjei között található.

Az átlagosan elvégzett osztályok száma a „kirekesztőknél”, majd a „pc-kirekesztőknél” a legalacsonyabb.

Legmagasabb iskolai végzettség	Elemsszám	Rangátlag
Alapfokú	376	458,38
Középfokú	369	514,38
Felsőfokú	286	593,84
Összesen	1031	

4. táblázat: Társadalmi távolság rangátllaga, iskolázottság szerint ($\chi^2=37,348$; $\text{sig}=0,000$)

	Átlag	Elemsszám	Szórás
Kirekesztő	11,77	448	2,70
Pc-kirekesztő	12,66	421	2,87
Elfogadó	13,23	96	3,15
Befogadó	13,12	66	3,15
Összesen	12,36	1031	2,89

5. táblázat: Elvégzett iskolai osztályok átlaga

Részletebben megvizsgálva az átlagokat árnyaltabb képet kapunk. A legkirekesztőbb csoport a szakmunkásoké, a csak általános iskolai végzettséggel rendelkezőknél is alacsonyabb az átlaguk a Bogardus-skálán. Az szórás is itt a legalacsonyabb, ami viszonylag homogén gondolkodásmódra utal. Az ő magas fokú előítéletességüknek az oka valószínűleg a „szociális féltékenységek”: el akarják határolni magukat a társadalmi hierarchia alján – ám tőlük nem is olyan messze – elhelyezkedő csoportoktól.

²² Pl. Csepe-Fábián-Sik 1998. 468.

Erre egyrészt a pozitív énkép megőrzése miatt van szükségük, másrészt közvetve gazdasági megfontolások is eredményezik, hiszen a munkaerőpiacon elsősorban az ő számukra jelenthetnek konkurenciát a képzetlen cigányok tömegei.²³

Az érettségivel rendelkezők közül a gimnáziumban végzeteknek átlaga jóval magasabb, a szakközépiskolában tanultak attitűdjei gyakorlatilag megegyeznek az alapfokú végzettségűekkel.

A legelfogadóbbak az egyetemi végzettségűek, a főiskolán tanultak csoportja markánsan más értékrendet képvisel az átlagok alapján. Ezt a Scheffe-teszt is alátámasztotta: az egyetemi végzettségűek cigányokkal szembeni attitűdje – a gimnáziumi érettségivel rendelkezők kivételével – szignifikánsan különbözik az összes más végzettségű válaszadótól.

Legmagasabb iskolai végzettsége	Elemsszám	Rangátlag
Max. 8 általános	158	464,95
Szakk munkásképző	218	453,63
Szakközépiskolai érettségi	219	490,63
Gimnáziumi érettségi	150	549,06
Főiskolai diploma v. technikum	167	543,50
Egyetemi diploma	119	664,47
Összesen	1031	

6. táblázat: Társadalmi távolság rangátalaga, iskolázottság alapján
Kruskal-Wallis-teszt ($P2=54,040$; $sig=0,000$)

Az idegen nyelvek ismerete is nyitottságot, toleranciát eredményez. A Mann-Whitney-próba bebizonyította, hogy az idegen nyelvet beszélők, ill. nem beszélők csoportja között szignifikáns különbség van a cigányellenesség tekintetében – az idegen nyelvet nem beszélők jóval kirekesztőbbek a csoport-rangsorszám alapján. Sőt, minél több nyelvet beszél valaki, annál kisebb társadalmi távolságot tart más kultúrákból származó személyekkel – így a cigányokkal – szemben is.

Nem meglepő tehát, hogy a „befogadóknak” 59 %-a, míg a „kirekesztőknek” csak 28,6 %-a beszél valamilyen idegen nyelven.

Beszél-e Ön idegen nyelvet?		
χ ² -próba értéke=33,127; sig = 0,000; N=1032		
	Igen	Nem
Kirekesztő	71,4%	28,6%
Pc-kirekesztő	60,6%	39,4%
Elfogadó	52,6%	47,4%
Befogadó	40,9%	59,1%
Összesen	63,3%	36,7%

7. táblázat: Nyelvtudás aránya

²³ Aronson 1995.248-251., Allport 1999. 287

A FOGLALKOZÁS ÉS A TÁRSADALMI TÁVOLSÁG ÖSSZEFÜGGÉSEI

Fábián Zoltán és Erős Ferenc véleménye szerint az átlagosnál nagyobb mértékű előítéletesség tapasztalható a rokkantnyugdíjasok, a nyugdíjasok, és a munkanélküliek – tehát a hátrányosabb helyzetű lakosság – körében.²⁴ A Szeged 2001 adatai azonban nem mutatnak ilyen különbséget a tevékenység típusa alapján. A nyugdíjasok sem kimagaslóan cigányellenesek, sőt a rokkantnyugdíjasok átlagpontja magasabb, mint az öregségi nyugdíjasoké.

A FEOR besorolás szerint képzett csoportok között azonban már van szignifikáns különbség a Kruskal-Wallis-próba eredménye alapján. A diplomás szellemi dolgozók a legelfogadóbbak – ebben az esetben egyértelműen a magasabb iskolázottsággal függ össze a tolerancia. A leginkább cigányellenesek a szakmunkásként dolgozók.

A variencia-analízis²⁵ megmutatta, hogy a diplomás szellemi dolgozók és a vállalkozók attitűdjei jóval pozitívabbak a cigányokkal szemben, mint a többi FEOR-csoporthoz tartozó válaszadó attitűdje.

Fő tevékenysége	Átlag	Elemzés	Szórás
Állásban van, alkalmazott	2,30	525	1,50
Alkalmi munkából él	2,32	25	1,57
Vállalkozó	2,20	51	1,55
Munkanélküli	1,77	31	1,31
Nyugdíjas	2,18	266	1,39
Egyéb inaktív	2,33	48	1,67
Tanuló	2,48	80	1,65
Összesen	2,26	1026	1,49

8. táblázat: Társadalmi távolság átlaga, tevékenységek szerint bontásban

FEOR	Elemzés	Rangátlag
Vállalkozó	85	495,55
Alkalmazott/vezető	137	472,50
Diplomás szellemi	135	552,77
Egyéb szellemi	169	432,09
Szakmunkás	231	396,05
Nem szakmunkás fizikai	145	422,50
Összesen	902	

9. táblázat: Társadalmi távolság rangátlagja, FEOR besorolás

A NEMZETISÉG ÉS A CIGÁNYELLENESÉG ÖSSZEFÜGGÉSEI

Nem okozott meglepetést a nem csak magyar nemzetiségű családból származó személyek távolságtartásának vizsgálata során, hogy az idegen etnikumú nagyszülőkkel is rendelkezők nyitottabbak a cigányokkal szemben. A variencia-analízis azonban rámutatott, hogy szignifikáns különbség csak akkor mutatható ki a cigányellenesség kérdésében, ha a válaszadó anyai és apai nagyszülei között egyaránt található idegen etnikumú.

²⁴ Erős 1998. 243., Fábián-Sik 1996. 385., 396.

²⁵ Anova/Scheffe-teszt

A KÖZBIZTONSÁG HATÁSA A TÁRSADALMI TÁVOLSÁG ALAKULÁSÁRA

1990 előtt a médiában és a kriminológiai szakirodalomban általánosan elterjedt volt a „cigánybűnözés” fogalmának a használata. A rendszerváltás után e kifejezés a „politikai korrektség” jegyében száműzve lett a közbeszédből, és jogszabály tiltja a rendőrségi közleményekben az etnikai hovatartozás megjelölését az elkövető külső megjelenésének leírásakor – hacsak nem kifejezetten etnikai indíttatású bűnügy képezi a tájékoztatás tárgyát, amelyben releváns a szereplők etnikai háttere.²⁶

A „cigánybűnözés” stigmatizáló fogalma azonban mégsem kopott ki a közgondolkodásból, hiszen a többségi társadalom jelentős részének véleménye szerint a cigányság bűnöző hajlamú népcsoport, vagy legalábbis jóval nagyobb arányban szegi meg a törvényt, mint a többségi társadalomhoz tartozóak. Ezt alátámasztja Erős Ferenc kutatása is, amely kimutatta, hogy a magyar lakosság közel 67 százaléka egyetértett azzal a kijelentéssel, hogy „a bűnözési hajlam a cigányok vérében van”.²⁷

Póczik Szilveszter kutatásai bizonyították, hogy a sztereotípiákkal ellentétben a cigányok bűnelkövetésében – egyetlen kivétellel – nem lehet etnoszociális jegyeket bizonyítani, s ezzel cáfolható az a nézet is, mely szerint a romák körében a bűnözés etnospecifikus megélhetési forrás lenne.²⁸

A „cigánybűnözés” fogalmának látens fennmaradását a Szeged 2001 vizsgálatának eredményei is bizonyítják. Minél elégedetlenebb egy válaszadó Szeged városának és közvetlen lakókörzetének közbiztonságával, annál inkább hajlamos a cigányellenességre. A közbiztonsággal elégedettek kisebb társadalmi távolságot tartanak a cigányokkal szemben, mint az elégedetlenek.

A variencia-analízis megmutatja, hogy az egész város közbiztonságának megítélésekor a szignifikáns különbség az elégedettek és az elégedetlenek között húzódik, míg a közvetlen lakókörzet biztonságának megítélése inkább differenciál. Ez utóbbi esetben ugyanis az elégedettség skálán középértéket megjelölők is jóval cigányellenesebbek, mint az elégedettek.

A Wilcoxon-teszt alapján a korábban jellemzett négy típus mindegyike szignifikánsan elégedettebb a közvetlen lakókörzetének közbiztonsá-

²⁶ Krémer 1997. 46-51.

²⁷ Erős 1997. 715-716.

²⁸ A kivételt a szexuális cselekmények köre képviseli, ami valószínűleg azzal függ össze, hogy a cigány kultúrhagyományokban a 10-12 éves lányok már nemileg érettnak számítanak, tehát együttélésre, vagy akár prostitúcióra is alkalmasnak minősülnek. E tradíciókkal magyarázható a kiskorú veszélyeztetése miatti ítéletek magas száma. Póczik 1999. 31.

gával, mint általában véve Szeged közbiztonságával. A „kirekesztők” a legkevesbé elégedettek a közbiztonsággal, s az „elfogadók” (Szeged), ill. a „befogadók” (lakókörzet) a legelégedettebbek.

	Mennyire elégedett a közbiztonsággal?		Mennyire elégedett lakókörzetének közbiztonságával?	
	Elemzés	Rangátlag	Elemzés	Rangátlag
Elégedetlen	301	455,03	249	458,52
Is-is	426	499,79	300	492,16
Elégedett	280	563,04	470	548,66
Összesen	1007		1019	

10. táblázat: Közbiztonsággal való elégedettség – Kruskal-Wallis-teszt

POLITIKA ÉS TÁRSADALMI TÁVOLSÁG

A válaszadók pártpreferenciáját elemezve nem meglepő, hogy a MIÉP-szimpatizánsok a leginkább cigányellenesek – a Csurka-hívek több mint fele még az országba sem engedné be őket. Bár klasszikus kirekesztő tanokat hirdetnek a párt ideológusai, a „politikailag korrekt” kirekesztők aránya sem elhanyagolható, így a MIÉP-szavazók 90%-a valamiképp a kirekesztést képviseli. Ez a leghomogénebb csoport a cigányokkal kapcsolatos attitűdök tekintetében, a szórás náluk a legalacsonyabb (1,29).

Talán igaza lehet annak a vulgárpolitológiai közhelynek, hogy a szélsőjobb és a szélsőbal valahol szélén „összeér”, tehát populizmusuk miatt jó néhány ideológiai és hatalomtechnikai párhuzam vonható meg köztük. A második leginkább cigányellenes csoport ugyanis a Munkáspárt szavazóiból áll össze. Sőt, a „kirekesztők” aránya magasabb, mint a MIÉP táborában.²⁹

A Bogardus-skála átlagai alapján az SZDSZ szimpatizánsai alkotják a leginkább befogadók csoportját. A tipológiát megvizsgálva már árnyaltabb képet kapunk. Kiemelkedően alacsony a „kirekesztők” aránya, ámde kiemelkedően magas a „pc-kirekesztők” aránya, ami jelzi, hogy az elvek és a mindennapi gyakorlat nem mindig fedi egymást. Kétségtelen azonban, hogy a többi párt szavazóival ellentétben egyedül a liberális szavazók nem lépik át a 80 %-s határt a valamiképpen kirekesztőnek minősülő arányában (77,1%), s kiemelkedően magas körükben a „befogadók” aránya is.

²⁹ Az adatok hitelességét csökkenti a Munkáspárt vizsgálata során a másik két kisebb párthoz képest is alacsony elemszám.

A két nagy párt³⁰ szavazói közül a szocialisták viszonyulnak pozitívabban a cigányokhoz. A „kirekesztő” és a „elfogadó” attitűdűek aránya hasonló, ám a „pc-kirekesztők” a Fidesz-MDF-szimpatizánsok, a „befogadók” pedig a MSZP-szavazók körében felülreprezentáltak.

Pártpreferencia ($\chi^2=12,358$; sig=0,027)						
	Fidesz-MDF	MSZP	SZDSZ	MIÉP	Munkáspárt	Összesen
Kirekesztő	41,8%	41,6%	16,7%	53,1%	55,6%	41,1%
Pc-kirekesztő	43,6%	40,4%	60,4%	36,7%	27,8%	42,7%
Elfogadó	9,9%	10,2%	8,3%	6,1%	11,1%	9,7%
Befogadó	4,6%	7,8%	14,6%	4,1%	5,6%	6,5%
Elemsszám	282	245	48	49	18	642

11. táblázat: Pártpreferenciák

A Mann-Whitney-teszt bizonyította (sig=0,000), hogy az EU-szkeptikusok körében a cigányellenesség jóval erősebb, mint az Európai Unióhoz való csatlakozást pártolók között. Az Unióhoz való csatlakozást elvetők aránya a „kirekesztők” között a legnagyobb. (A tendenciának ellentmond, hogy a „befogadók” esetében is magasabb az átlagosnál a protestálók aránya.)

Természetesen az Európai Unióhoz való csatlakozás következményeit is a „kirekesztők” ellenzik a legerősebben. Minél cigányellenesebb valaki, annál inkább ellenzi a külföldiek magyarországi munkavállalását, föld-és lakásvásárlását. Leghevesebben a külföldiek földvásárlása ellen tiltakoznak a válaszadók – talán mert a média is ezzel a kérdéssel foglalkozik a legtöbbit.

	Szeretné-e, hogy Magyarország az EU tagja legyen? ($\chi^2=36,563$; sig=0,000)	
	Igen	Nem
Kirekesztő	80,4%	19,6%
Pc-kirekesztő	92,2%	7,5%
Elfogadó	97,8%	2,2%
Befogadó	85,0%	15,0%
Összesen	87,4%	12,5%

12. táblázat: Az Európai Unióval kapcsolatos vélemények

A JÖVEDELEM HATÁSA A TÁRSADALMI TÁVOLSÁG ALAKULÁSÁRA

A válaszadók anyagi helyzete is befolyásolja a Bogardus-skálára adott válaszokat. Az egy főre eső jövedelem alapján kiszámított alsó 10%-hoz tartozók sokkal negatívabban viszonyulnak a cigányokhoz, mint a felső

³⁰ A Fidesz és az MDF szavazóit a kérdőív alapján nem lehet elkülöníteni.

decilishez tartozó, jó anyagi körülmények között élő megkérdezettek. Ennek megfelelően a „kirekesztők” körében a legalacsonyabb az egy főre eső átlagjövedelem, s a „befogadók” között a legmagasabb.

A variancia-analízisből az is kiderül, hogy a kirekesztők és a pc-kirekesztők csoportjai között van szignifikáns különbség ($\text{sig}=0,014$). A cigányellenes attitűdű válaszadók közül tehát az alacsonyabb jövedelműek nyíltabban felvállalják a kirekesztő álláspontjukat, mint a magasabb egy főre eső jövedelemmel rendelkezők.

	Elemsszám	Százalék	Egy főre jutó jövedelem átlaga	Társadalmi távolság átlaga	Szórás
Alsó decilis	95	9,9	13108,40	1,94	1,41
Felső decilis	96	10,0	81614,58	2,81	1,66
2-9. decilisek	773	80,2	33878,73	2,25	1,49
Összesen	964	100,0	36585,64	2,28	1,51

13. táblázat: Társadalmi távolság átlaga, decilisek

	Jövedelem átlaga	Elemsszám	Szórás
Kirekesztő	33594,5	373	20295,3
Pc-kirekesztő	38741,9	355	20671,3
Elfogadó	38999,2	78	22554,4
Befogadó	40337,6	59	27362,5
Összesen	36654,3	865	21337,1

14. táblázat: Egy főre eső jövedelem átlaga

A TÁRSADALMI MOBILITÁS HATÁSA A CIGÁNYELLENESSÉG ALAKULÁSÁRA

Minél alacsonyabb presztízsű társadalmi osztályba sorolta be magát egy válaszadó, annál inkább cigányellenesnek bizonyult. Az adatok megerősítik Aronson megállapítását, mely szerint a társadalmi és gazdasági hierarchia alján elhelyezkedő csoportok jóval előítéletesebbek, mint a magasabb presztízsűek. A nagyobb előítéletek magyarázatául többféle ok szolgálhat. Az alacsony társadalmi-gazdasági-műveltségi státuszú embereknek „(1) szükségük van arra, hogy legyen valaki, akivel szemben ők is fölényben érezhetik magukat; (2) a bőrükön tapasztalják, hogy a kisebbségi csoportok tagjai konkurálnak velük a munkalehetőségekért folytatott versenyben; (3) jobban frusztrálva vannak, mint mások és ezért sokkal agresszívebbek is; (4) a műveltség hiánya következtében világképük erősen leegyszerűsített sémákra, sztereotípiákra épül”.³¹

³¹ Aronson 1995. 248.

Allport-Bettelheim és Janowitz empirikus vizsgálataira hivatkozva kifejti, hogy az előítélettel kapcsolatban „a társadalmi mobilitás dinamikus fogalma sokkal jelentősebb, mint bármelyik statikus demográfiai változó.”³²

Melyik társadalmi csoporthoz tartozónak érzi magát?	Rangátlag	Elemsszám
Alsó osztály	433,18	45
Munkásosztály	478,10	314
Középosztály	524,00	591
Felső középosztály	564,83	63
Legfelső osztály	584,33	3
Összesen		1016

15. táblázat: Kruskal-Wallis Teszt átlaga
($\chi^2 = 11,663$; $\text{sig}=0,020$)

Az emberek előítéletének mértékét döntően befolyásolhatja, hogy a státusza lefelé vagy felfelé van elmozdulóban.

A szegedi lakosok válaszai is megerősítették ezt az elméletet, hiszen magukat a rendszerváltozás veszteseinek mondók jóval cigányellenesebbek, mint azok, akik profitáltak a politikai-gazdasági fordulatból. A Kruskal-Wallis-teszt megmutatja, hogy bár a család helyzetének változása nem mutat szignifikáns különbséget a cigányellenesség mértékében, ($\text{sig}=0,107$), a személyes helyzet változása és az új rendszer egészének megítélése már eltéréseket okoz. A „kirekesztők” között alulreprezentáltak azok, akik magukat felfelé mobilizálódónak érzik, s felülreprezentáltak pedig a „vesztesek”. A nem kirekesztők között az „elfogadók” pozitívabban ítélik meg a rendszerváltást, mint a „befogadók”.

	Az Ön helyzete hogyan változott a rendszerváltozás hatására?		Az új rendszer összességében jobb-e, mint a korábbi?	
	Elemsszám	Rangátlag	Elemsszám	Rangátlag
Inkább rosszabb	341	441,93	355	439,08
Se jobb, se rosszabb	412	495,33	286	492,03
Inkább jobb	219	539,30	344	549,45
Összesen	972	–	985	–

16. táblázat: A rendszerváltás megítélése – Kruskal-Wallis teszt

	Az Ön helyzete hogyan változott a rendszerváltozás hatására? ($\chi^2=26,234$; $\text{sig}=0,000$)		
	Inkább rosszabb	Se jobb, se rosszabb	Inkább jobb
Kirekesztő	42,6%	40,7%	16,7%
Pc-kirekesztő	29,4%	44,6%	25,9%
Elfogadó	25,6%	44,4%	30,0%
Befogadó	34,4%	36,1%	29,5%
Összesen	35,1%	42,4%	22,5%

17. táblázat: A rendszerváltás megítélése

³² Allport 1999.279.

MULTIKULTURÁLIS TÁRSADALOM ÉS AZ ELŐÍTÉLETEK

A várakozásnak megfelelően minél inkább cigányellenes valaki, annál inkább ellenzi a menekültek befogadását, a multikulturális társadalom léte-

		Elemzés	Rangátlag
Fogadjuk-e be azokat a menekülteket, akik szeretnék itt maradni?	Kirekesztő	438	585,28
	Pc kirekesztő	407	453,68
	Elfogadó	93	412,92
	Befogadó	64	360,94
	Total	1002	–
A menekültek veszélyeztetik-e Magyarország biztonságát?	Kirekesztő	427	576,81
	Pc kirekesztő	403	450,50
	Elfogadó	95	406,23
	Befogadó	63	351,23
	Total	988	–
Zavarja-e, hogy Magyarországon sokféle nemzetiség él együtt?	Kirekesztő	444	615,58
	Pc kirekesztő	418	457,28
	Elfogadó	97	391,44
	Befogadó	66	354,45
	Total	1025	–
Zavarja-e, hogy Szegeden viszonylag sok külföldit lehet látni?	Kirekesztő	443	601,11
	Pc kirekesztő	418	467,50
	Elfogadó	97	394,70
	Befogadó	66	375,85
	Total	1024	–
Zavarja-e, hogy külföldiek letelepedési engedélyt kaphatnak az országban?	Kirekesztő	442	621,79
	Pc kirekesztő	418	451,69
	Elfogadó	96	366,07
	Befogadó	64	342,61
	Total	1020	–

18. táblázat: Menekültek, külföldiek megítélése

kesztők” támadják a leginkább, s a „befogadóknak” van a legkisebb ellenérzése.³³

A „kirekesztők” nemcsak az etnikai alapú multikulturális társadalmat ellenzik nagyobb mértékben, mint a kevésbé cigányellenesek, hanem a nem etnikai alapú szubkultúrákat is, például a homoszexualitást. A kábítószertfogyasztás elítélésében azonban már olyan széles körű a társadalmi konszenzus, hogy ez az álláspont már nincs szignifikáns kapcsolatban a cigányellenességgel. (A válaszadók 78,8%-a semmilyen körülmények között nem tudná elfogadni legalizálásukat.)

³³ A kérdésfeltevés során a „1” kód jelölte a toleráns álláspontot, a „3” pedig az intoleránsat, így minél alacsonyabb az átlag, annál toleránsabb a válaszadó.

		Elemzés	Rangátlag
Magyarországon homoszexuálisok házasságot köthessenek egymással	Kirekesztő	429	522,44
	Pc kirekesztő	399	484,00
	Elfogadó	92	448,81
	Befogadó	65	416,48
	Total	985	–
Magyarországon engedélyezzék enyhébb kábítószeres fogyasztását	Kirekesztő	445	515,89
	Pc kirekesztő	415	515,07
	Elfogadó	93	473,69
	Befogadó	65	481,40
	Total	1018	–
Zavarja-e, hogy Szegeden több külföldi tulajdonú bevásárlóközpont van	Kirekesztő	442	553,32
	Pc kirekesztő	418	486,71
	Elfogadó	97	463,42
	Befogadó	66	466,85
	Total	1023	–
Zavarja-e, hogy az országban sok nagyvállalat külföldi tulajdonban van?	Kirekesztő	444	562,26
	Pc kirekesztő	418	481,91
	Elfogadó	97	468,36
	Befogadó	65	435,17
	Total	1024	–

19. táblázat: A globalizáció és szubkulturák megítélése

AZ ÉLETKOR ÉS A TÁRSADALMI TÁVOLSÁG KAPCSOLATA

Fábián Zoltán az életkor és a cigányellenesség fontos összefüggéseire hívja fel a figyelmet. Egyrészt az életkor gyenge pozitív korrelatív kapcsolatban áll a cigányellenesség mértékével, másrészt a fiatalok esetében egy ellenkező irányú tendencia is kirajzolódik: a fiatalabb életkor negatívabb attitűdökkel jár együtt. Ez Fábián véleménye szerint az idegengyűlölő ifjúsági szubkulturák – elsősorban a skinhead-mozgalom – térnyerésének köszönhető.³⁴

A Szegeden 2001-ben végzett felmérés eredményei megegyeznek ezzel az állítással. Az időskorúak a leginkább előítéletesek, felülreprezentáltak a „pc-kirekesztők” körében. A középkorúak a legelfogadóbbak, ami a „kirekesztők” alacsony arányának köszönhető. (A „pc-kirekesztők” körében viszont ők is felülreprezentáltak.)

A 35 évesnél fiatalabb válaszadók alacsony átlagpontszáma a szélsőségesen elutasítók magas arányának köszönhető.

³⁴ Fábián 1999. 90. Az Ifjúság 2001 adatai azonban azt mutatták, hogy a skinheadekkel kapcsolatos attitűdök nem állnak szignifikáns kapcsolatban a cigányellenességgel. Egy másik ifjúsági szubkulturáról alkotott vélemény azonban befolyásolja azt: a punkokkal szimpatizáló fiatalok inkább toleránsak a cigányokkal szemben.

Mann-Whitney-próbával 23 éves kornál lehetett megállapítani szignifikáns különbséget a cigányellenesség tekintetében, tehát a 18-23 éves korosztály körében bizonyíthatóan magasabb a cigányellenesség, mint az idősebb korúaknál ($\text{sig}=0,049$).

	18-35 éves	36-55 éves	56-75 éves	Osszesen
Kirekesztő	49,0%	38,0%	43,2%	43,4%
Pc-kirekesztő	34,1%	45,3%	44,0%	40,8%
Elfogadó	9,4%	9,4%	9,4%	9,4%
Befogadó	7,6%	7,3%	3,4%	6,4%

20. táblázat: Az életkori csoportok megoszlása ($\chi^2=17,194$; $\text{sig}=0,009$)

A SZEGEDI KÖZÉPISKOLÁSOK CIGÁNYOKKAL KAPCSOLATOS ATTITÜDJEI

2001-ben a Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszéke a szegedi középiskolások körében is végzett egy reprezentatív felmérést, amely során néhány etnikummal kapcsolatban a társadalmi távolságot is felmérték egy Bogardus-skála segítségével. A skála nem teljes mértékben ugyanaz, mint a Szeged 2001 esetében, hiszen egyrészt kevesebb etnikai csoportot sorol fel, másrészt a diákok életkori sajátosságainak megfelelően az állítások is különböznek.³⁵ Ennek ellenére a tendenciák természetesen számos esetben összehasonlíthatóak a felnőttek körében tapasztalható eredményekkel.

A Szeged 2001 esetében kapott eredményekkel szemben a szegedi középiskolás fiatalok egyértelműen a cigányokat tartják a legkevésbé elfogadható etnikai csoportnak. Ez a ragzor megerősíti Erős Ferenc és Fábíán Zoltán azon megállapítását, hogy Magyarországon a cigányság a leginkább elutasított etnikai csoport.³⁶ A sorrend nem kérdőjelezi meg azonban a felnőttek körében tapasztalható eredményeket sem, hiszen a diákok körében is az arabok, palesztinok csoportja a második legelutasítottabb etnikum, s az amerikaiak a leg-szimpatikusabbak.

	Elemsszám	Átlag	Szórás
Roma (cigány)	892	1,91	1,41
Arab, palesztin	892	2,40	1,62
Román	888	2,62	1,64
Szerb	875	2,99	1,58
Zsidó	874	3,06	1,63
Romániai magyar	900	3,74	1,52
Szerbiai magyar	877	3,75	1,56
Amerikai	915	4,58	1,32

21. táblázat: Társadalmi távolság átlaga etnikumonként

³⁵ A könnyebb összehasonlíthatóság kedvéért a kérdőívben szereplő állítások kódszámainak sorrendjét felcseréltem. (Tehát a kérdésben a „családomba fogadnám” állítás 1-es kódszámon szerepelt, de a statisztikai számításoknál már a Szeged 2001 mintájára 6-os kódot rendeltem hozzá.)

³⁶ Fábíán 1999. 83-84.

A fiataloknak az amerikaiakkal és a cigányokkal – a két szélső pólussal – kapcsolatos véleménye a leginkább homogén a szórás eredménye alapján. A Bogardus-skálán jól elkülönült csoportot alkotnak a romániai és szerbiai magyarok. Megítélésük igen pozitív, de mégis messze elmarad az amerikaiaktól, akiket a diákok 46 százaléka elfogadna barátoknak, s további 21 százalékuk akár a családjában is szívesen látna.

	Elemsszám	Kérdezettek aránya	Válaszadók aránya	Kumulatív arány
Egy országban sem lagnék vele	524	50,7 %	58,7 %	58,7 %
Egy városban, faluban lagnék vele	188	18,2 %	21,1 %	79,8 %
Elfogadnám szomszédnak	30	2,9 %	3,4 %	83,2 %
Elfogadnám osztálytársamnak	53	5,1 %	5,9 %	89,1 %
Elfogadnám barátomnak	75	7,3 %	8,4 %	97,5 %
Családomba fogadnám	22	2,1 %	2,5 %	100,0 %
Összes válaszadó	892	86,3 %	100,0 %	–
Nem válaszolt	66	6,3 %	–	–
Nem tudja	77	7,4 %	–	–
Összes kérdezett	1034	100,0 %	–	–

22. táblázat: Társadalmi távolság

A szegedi fiatalok között a „kirekesztők” aránya jóval magasabb (58,7%), mint a felnőttek körében (43,4%). Úgy tűnik, körükben a nyílt diszkrimináció kevésbé ütközik kulturális tabukba, mint az idősebbek esetében. A „befogadók” arány is alacsonyabb (a felnőtteknél 6,4%), ám az „elfogadók” jóval többen vannak, mint a Szeged 2001 válaszadói körében (9,4%).³⁷

	Elemsszám	Válaszadók aránya	Kumulatív arány
Kirekesztő	524	58,7 %	58,7 %
Pc-kirekesztő	188	21,1 %	79,8 %
Elfogadó	158	17,7 %	97,5 %
Befogadó	22	2,5 %	100,0 %
Összesen	892	100,0 %	–

23. táblázat: A társadalmi távolság típusai

bé ütközik kulturális tabukba, mint az idősebbek esetében. A „befogadók” arány is alacsonyabb (a felnőtteknél 6,4%), ám az „elfogadók” jóval többen vannak, mint a Szeged 2001 válaszadói körében (9,4%).³⁷

A nemek szerinti társadalmi távolságot vizsgálva kiderül, hogy a felnőttekkel ellentétben a szegedi középiskolások körében szignifikáns különbség van a fiúk és a lányok attitűdjei között – a fiúk a kevésbé toleránsak a cigányokkal szemben. A társadalmi távolság-skálán mért

	Elemsszám	Rangátlag	Rangsorok összege
Fiú	493	417,97	206061,00
Lány	395	477,61	188655,00
Összesen	888		

24. táblázat: Társadalmi távolság rangátlaga, nemek szerint

³⁷ Az összehasonlítás csak a két szélső érték esetében helyénvaló teljesen, hiszen a Bogardus-skála 2-5 közé eső értékei nem teljesen ugyanazok, így az „elfogadó” és a „pc-kirekesztő” kategória részben eltér a felnőttek és a középiskolások diákok esetében.

viszonylag nagy nemek közötti átlagkülönbség oka az, hogy a fiúk a „kirekesztő”, míg a lányok a „pc-kirekesztők” körében nagymértékben felülreprezentáltak.

	Fiú	Lány	Összesen
Kirekesztő	65,3%	50,6%	58,8%
Pc-kirekesztő	16,0%	27,3%	21,1%
Elfogadó	16,6%	19,2%	17,8%
Befogadó	2,0%	2,8%	2,4%

25. táblázat: A nemek eloszlása ($\chi^2=22,748$; $\text{sig}=0,000$)

A nyelvtudás – a „Szeged 2001”-ben mértékhez hasonlóan – növeli a nyitottságot, toleranciát (Mann-Whitney-teszt, $\text{sig}=0,002$). A nyelvvizsgálóval rendelkező középiskolás diákok az átlagnál kisebb arányban találhatók meg a „kirekesztők” között, s felülreprezentáltak a „elfogadók” között.

	Van-e nyelvvizsgád? ($\chi^2=15,432$; $\text{sig}=0,001$)		
	Igen	Nem	Összesen
Kirekesztő	43,5%	60,1%	58,9%
Pc-kirekesztő	20,3%	20,9%	20,9%
Elfogadó	34,8%	16,4%	17,8%
Befogadó	1,4%	2,6%	2,5%

26. táblázat: Nyelvtudás, kategóriánként

A tanulmányi eredményesség szempontjából két szélső csoport – a bukottak és a kitűnő tanulók – alulreprezentáltak a „kirekesztők” között. A kitűnő tanulók esetében ennek az oka az, hogy ők kevésbé hajlamosak a szélsőséges megállapításokra, s jobban elsajátították az iskola által is sugallt politikailag korrekt beszédet.³⁸

Az évismétlők³⁹ valóban kevésbé cigányellenesek, az „elfogadók” körében magasán felülreprezentáltak. Ennek oka valószínűleg az, hogy a bukott tanulók jelentős hányada rossz szociális körülmények között él – közel negyedük családjának komoly anyagi gondjai vannak – így feltételezhetően egy részük cigányok által sűrűn lakott részen él, személyes kapcsolata van cigány etnikumúakkal, vagy maga is cigány származású. Ez a körülmény pedig Tomka szerint általánosságban mérsékli a cigányellenességet.⁴⁰

	Tanulmányi átlagod az elmúlt tanévben? ($\chi^2=48,836$; $\text{sig}=0,000$)					
	Évet ismételvek	2,00-3,00	3,01-4,00	4,01-4,50	4,51-5,00	Összesen
Kirekesztő	46,7%	65,6%	66,0%	60,1%	41,9%	58,6%
Pc-kirekesztő	16,7%	15,9%	16,7%	21,7%	31,8%	21,1%
Elfogadó	33,3%	13,2%	15,4%	16,2%	24,7%	17,9%
Befogadó	3,3%	5,3%	2,0%	2,0%	1,5%	2,5%

27. táblázat: Tanulmányi eredmények

³⁸ A kitűnő tanulók 65 %-a gimnáziumba jár.

³⁹ A bukás aránya a szakmunkásképzőben a legmagasabb, 7 %, de a legtöbb bukott tanuló ennek ellenére is a szakközépiskolákból kerül ki.

⁴⁰ Tomka 1991. 29.

A válaszadó családjának jelenlegi anyagi helyzete és az anyagi helyzetének elmúlt években megfigyelhető változása azonban nincs szignifikáns kapcsolatban a cigányellenesség mértékével – szemben a felnőtt szegedi lakosoknál tapasztaltakkal. Így elmondható, hogy a diákokat még kevésbé befolyásolja a családjuk jövedelme attitűdjeik kialakításakor.

A családok jelenleg anyagiilag... ($\chi^2=41,987$; $\text{sig}=0,003$)						
Tanulmányi átlagod	Néikülözések között él	Anyagi gondokkal küzd	Éppen, hogy kijön	Beosztással jól kijön	Gondok nélkül él	Nem tudom
Évet ismételek	2,6%	21,1%	21,1%	31,6%	18,4%	5,3%
2,00-3,00	1,8%	10,7%	24,3%	44,4%	18,3%	,6%
3,01-4,00	,8%	7,3%	22,1%	49,3%	18,2%	2,2%
4,01-4,50	,4%	4,7%	17,9%	48,3%	27,4%	1,3%
4,51-5,00	-	5,1%	17,5%	53,0%	23,5%	,9%
Összesen	,8%	7,3%	20,5%	48,4%	21,5%	1,6%

28. táblázat: A család anyagi helyzete

Kruskal-Wallis-próbával nem mutatható ki szignifikáns összefüggés a cigányellenesség mértéke és az iskolatípus között, de a keresztábla elemzése rámutat néhány jellegzetességre. Tomka fent idézett tézise megmagyarázza, miért felülreprezentáltak a szakmunkás tanulók a „befogadók” körében. A gimnazisták óvakodnak a szélsőségektől, közöttük a „elfogadók” és a „pc-kirekesztők” aránya nagyobb az átlagosnál. A nyílt kirekesztés esetében a szakmunkás és szakközépiskolás fiatalok attitűdjei megegyeznek.

	Gimnázium	Szakközépiskola	Szakmunkásképző	Összesen
Kirekesztő	53,3%	62,1%	62,6%	58,7%
Pc-kirekesztő	24,2%	20,3%	16,1%	21,1%
Elfogadó	20,7%	16,7%	13,5%	17,7%
Befogadó	1,7%	1,0%	7,7%	2,5%

29. táblázat: Iskolatípusok megoszlása ($\chi^2=31,497$; $\text{sig}=0,000$)

A vallásos neveltetés ténye, egy felekezethez való tartozás vagy az egyházi szertartásokon való részvétel gyakorisága nem mutat szignifikáns összefüggést a cigányellenességgel. A hitbéli meggyőződés azonban már útmutatóul szolgálhat. Az Ifjúság 2001 adatai is alátámasztják Fábián Zoltán megállapítását, mely szerint a fiatalok vallásossága toleranciával párosul.⁴¹ Az ateisták közül kerülnek ki a leginkább cigányellenes fiatalok ($\chi^2=13,234$; $\text{sig}=0,010$).

Vallásosság: mivel tudnád magadat jellemezni?	Elemzszám	Rangátlag
Az egyház tanítását követem	45	470,54
Vallásos vagyok a magam módján	351	473,14
Nem tudom, hogy vallásos vagyok-e	124	431,65
Nem vagyok vallásos	237	418,97
Határozottan más a meggyőződésem	128	406,16
Összesen	885	-

30. táblázat: Vallásos meggyőződés, Kruskal-Wallis-teszt

⁴¹ Az idősebb korosztálynál azonban előítéletességgel és autoritarizmussal párosul a vallásosság. Fábián 1999. 97.

Összegzés

A Szegedi Tudományegyetem Szociológia Tanszékének 2001-ben végzett reprezentatív szegedi kutatásainak adataiból kiderül, hogy a városban tapasztalható cigányellenesség mértéke és tendenciái általában megegyeznek az országosan mért adatokkal.

A több nyelvet beszélő, magasabb iskolázottságú, felfelé mobilizálódó szegedi lakosok a válaszadók többségénél kisebb társadalmi távolságot tartanak a cigányokkal szemben. A szegedi középiskolás diákok körében a szélsőséges kirekesztés jóval nagyobb arányban fordul elő, mint a felnőttkorú lakosság körében. Ez azonban csak részben magyarázható a szélsőséges ifjúsági szubkultúrák térnyerésével. A fontosabb ok az, hogy a nyílt kirekesztés a fiatalok körében kevésbé ütközik kulturális tabukba, mint a felnőttek körében. A felnőttek inkább hajlamosak alkalmazni a politikailag korrekt beszédmódot. Ennek ellenére a cigányokról alkotott véleményük nem kedvezőbb, mint a fiataloké. Sőt, a felnőttek körében a valamilyen módon kirekesztő álláspontot képviselők aránya 84,2 %, míg a diákok esetében „csak” 79,8 %.

Az elemzés arra is rávilágított, hogy politikailag korrekt beszéddel el lehet feleltetni a cigányellenes indulatokat, de a közgondolkodás nem változott meg a „pc-beszéd” elterjedése óta sem.

A cigányokkal kapcsolatos előítéletek nagy része Lázár Guy véleménye szerint a cigányok és a nem cigányok közötti életmódbeli különbségekből fakadnak. Lázár kutatásának eredményei azt mutatták, hogy a „cigányok jellemzésére elsősorban a kedvezőtlen tulajdonságokat használták fel az emberek, (...) a kedvezőtlen tulajdonságok közül az érintkezéssel, az életmóddal kapcsolatos normák megszegésére utaló tulajdonságok kerültek előbbre.”⁴²

Csepeli György auto- és heterosztereotípiákat vizsgálva arra az eredményre jutott, hogy a magyarországi magyarság többsége lustának (74 %), erőszakosnak (70 %) és önzőnek (65 %) tartja a cigányokat, intelligensnek viszont csak 14 %.⁴³

Az életmódbeli különbségek egy részének a cigányok többségét sújtó rossz szociális helyzet az oka. Igazat kell adni Székelyi-Örkény-Csepeli szerzőtársak megállapításának: „...a romáknak egyszerre kell szembenézniük a kulturális és etnikai másság által kiváltott ellenérzésekkel, valamint a romákat sújtó szegénységet előítéletesen értelmező ellenséges magyarázati sémákkal.”⁴⁴

⁴² Lázár 1996. 70-71.

⁴³ Csepeli 2002. 145.

⁴⁴ Székelyi-Örkény-Csepeli 2001. 19.

A cigányellenesség mértékének csökkenése tehát kétféle módon következhet be Magyarországon. Egyrészt a cigányság – s más nem cigány etnikumú leszakadó rétegek, akik életmódjuk miatt sokak szemében cigánynak minősülnek – szociális helyzetében kell drasztikus fejlődést elérni. Másrészt a cigány kultúra egyenrangúságát kell elérni, a többségi kultúrától eltérő kultúrákkal szembeni előítéletességet csökkenteni. E folyamatban elsősorban az iskolai oktatás érhet el pozitív eredményeket.

Konzulens: Pászka Imre dr. habil. egyetemi docens,
Lőrinczi János, tudományos munkatárs

Irodalom

- ♦ Allport, Gordon W. (1999): Az előítélet. *Budapest: Osiris Kiadó*
- ♦ Aronson, Elliot (1995): A társas lény.
Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- ♦ Csepeli György (2002): A nagyvilág e kívül... Nemzeti tudat és érzésvilág *Magyarországon 1970-2002. Budapest: József E. Kiadó*
- ♦ Csepeli György-Fábián Zoltán-Sik Endre (1998): Xenofóbia és a cigányságról alkotott vélemények.
In Kolosi Tamás-Tóth István György- Vukovich György (szerk.): Társadalmi Riport 1998. Budapest: TÁRKI, 458-489.
- ♦ Erős Ferenc (1997): Előítélet és etnicitás.
Magyar Tudomány, (6): 712-723.
- ♦ Erős Ferenc (1998): Előítélet és etnicitás: a cigányellenesség dimenziói a mai magyar társadalomban.
In Erős Ferenc (szerk.): Megismerés, előítélet, identitás. Budapest
- ♦ Erős Ferenc-Mészáros Ágnes (1994): Pszichológiai szempontok és problémák a magyarországi cigányság helyzetére vonatkozó kutatásokban.
In Erős Ferenc (szerk.): A válság szociálpszichológiája. Budapest: T-Twins Kiadó

- ♦ **Fábián Zoltán** (1999): Tekintélyelvűség és előítéletek.
Budapest: Új Mandátum Kiadó
- ♦ **Fábián Zoltán-Sik Endre** (1996): Az előítéletesség és a tekintélyelvűség a mai Magyarországon.
In Andorka Rudolf - Kolosi Tamás - Vukovich György (szerk.): Társadalmi Riport 1996. Budapest: TÁRKI, 381-413.
- ♦ **Havas Gábor-Kemény István-Kertesi Gábor** (1998): A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. *Kritika, (3): 31-33.*
- ♦ **Huntington, Samuel P.** (2001): A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása. *Budapest: Európa Kiadó*
- ♦ **Kertesi Gábor-Kézdi Gábor** (1998): A cigány népesség Magyarországon. Dokumentáció és adattár. *Budapest: Socio-typo Kiadó*
- ♦ **Krémer Balázs** (1999): A cigányok és a bűnözés.
Belügyi Szemle, (7-8): 40-51.
- ♦ **Lázár Guy** (1996): A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. *In Többség – kisebbség. Jel-Kép Könyvtár. Budapest: Osiris Kiadó, 9-116.*
- ♦ **Póczik Szilveszter** (1998): Etnikai hátrányok és a roma kisebbség kriminológiai nézőpontból. *Belügyi Szemle, (7-8): 15-39.*
- ♦ **Postma, Koos** (1994): Changing prejudice in Hungary. Groningen. *Niederland*
- ♦ **Rátkai Árpád** (1997): Szeged változó etnikai arculata.
Convivencia – Együttélés, 2 (1): 33-46.
- ♦ **Rátkai Árpád-Sümeghy Zoltán** (2000): Szegedi etnikai közösségek területi elhelyezkedése. *Kézirat.*
- ♦ **Székelyi Mária-Örkény Antal-Csepeli György** (2001): Romakép a mai magyar társadalomban. *Szociológiai Szemle, 11 (3): 19-46.*
- ♦ **Tomka Miklós** (1991): Gazdasági változás és a cigányokkal kapcsolatos közvélemény.
In Utasi Ágnes-Mészáros Ágnes (szerk.): Cigánylét. Budapest: MTA Politikatudományi Intézet

ABSTRACTS

Barbara Héjjas

THE SOCIAL IMAGE OF YOUNG PEOPLE IN THE LIGHT OF SONG LYRICS

Different groups are functioning as mouthpieces of their fans, therefore music, listened to by young people, is a way of self-expression for youngsters. Because of this, we may get to know which social problems affect young people by analysing the lyrics.

I would like to demonstrate these problems by means of a content analysis of song lyrics of maybe the most famous and best known rock group in Hungary called Tankcsapda. But the problems introduced in the study affect not only the Tankcsapda-fans, but a wider circle of young people. Lyrics of other rock groups (for example Akela, Sziámi, Sing-sing) are, therefore, presented to support these arguments.

The purpose of my study is to introduce those social problems concerning youngsters that are sung consciously or unconsciously by groups, and to mention their true forms, which appears in real life, in our society. Moreover, I describe their preliminaries and reasons and the attempts made to solve them. The fact that there could be parallels drawn between the lyrics of Tankcsapda and different sociological theories, touching meaningful parts of society (for example alcoholism, depression) or concerning and challenging many people (for example drug using), led us to conclude that investigating lyrics is crucial for getting to know and understand their mentality.

On the basis of an analysis of lyrics, we must recognise that the biggest problem is not the different ways of deviant behaviour, but the reasons behind it. (barbi80@freemail.hu)

Gábor Dániel Nagy:

POLITICAL PARTY PREFERENCES AND VOTING BASES IN SZEGED, 2000-2001

In this paper the author examines Szeged, the voting basis of the two largest Hungarian political parties, the Hungarian Socialist Party, and the Alliance of Young Democrats. For this comparative sociological inquiry he uses the empirical data of the Szeged Studies 2000 and 2001 surveys.

In the first part of the paper, the author reviews the main theories of party preference research, and the most important empirical research conducted in this field. In the second part, he analyses the voting bases, based on the survey data.

He came to the conclusion that voting bases in Szeged are changing from time to time, but there are „constant” political ruptures, which distinguish the bases clearly. (email: ngd@freemail.hu)

Terézia Nagy:

SOCIAL NETWORK ANALYSIS IN A HOME- LESS GROUP IN SZEGED

In this paper I examine a homeless group living in Szeged, and search for answers about why have they become homeless. I also search the answer about why they couldn't re-integrate into society. In order to research these questions, I used the method of participating observation and interviews. My long term observations have shown that the homeless are very similar to the great majority of society.

I only found a difference in their social networks, so I continued my research with social network relational analysis. I used qualitative sociological and interpretative anthropological methods to analyze their contacts, their individual abilities in relation to their social networks, and the attributes of being homeless.

Based on my research, we can say that this „underclass” phenomenon inside the society is really outside it. During my observations I met some unique and challenging lives, which I interpret in my paper. These lives became real to me during the everyday personal meetings with members of the observed group. (email: eteca@freemail.hu)

Norbert Szűcs

THE DEGREE OF SOCIAL DISTANCE GYPSIES AMONG THE RESIDENTS OF SZEGED

In this essay I am investigating the attitudes of the population of Szeged about gypsies. This research is based on the data of the Szeged 2001 (N=1171) surveys and the Youth 2001 (N=1034) carried out by the Department of Sociology at the University of Szeged. First I analyze the Bogardus scales which show the social distance between the identification group of the respondent and different outsider groups according to what types of interaction the respondent would accept towards a member of an outsider group.

During the analysis, I use a categorization of 4 types to describe the social distance concerning the gypsies. I apply the categories of the excluder, pc-excluder, accepting, and receiver among which the second one gives an opportunity to the politically correct speech to spread and to leak into the everyday life.

The two surveys make it possible for me to compare the attitudes of the secondary school students and the grown-up population. The students clearly think of the gypsies as the least acceptable ethnic group while the grown up residents reject three Islamic ethnic groups more than the gypsies - probably the aftermath of the 11th September attack.

The age of the respondents slightly correlates with the degree of hostility against gypsies but in case of the youth there is, too, another tendency that stands out: the younger age comes with more negative attitudes. Among the youth the proportion of the extreme excluders is much higher (58,7%) than among the adults (43,4%).

Those respondents who are more educated, speak more languages, have higher income and upward mobility in the adult population kept a smaller social distance towards the gypsies than the average. (email: noresz123@freemail.hu)

Norbert Szűcs

OVER THE OPERENCIAS SEA...
Hungarian au pairs in West Europe

The word 'au pair' means young people who live in a foreign country in the same conditions as the host family and they also live and work with the family. The au pair usually looks after the children and helps the family with light housework for accommodation, food, and regular pocket money. In this essay, I investigate the motivations of the au pairs working in West Europe and their experiences about this job.

During the research, I applied many different research methods such as deep interviews with youths who returned home having worked as au pairs and also interviews with several heads of au pair agencies. A market-leading au pair agency made its database available to me so I could analyze application forms, CV's and introductory letters too. A few of the most important observations of the research:

In the past decade, the motivation for the au pair work and the social basis of the job has changed radically. At the beginning of the 1990's, the German speaking countries were just as popular as the English speaking ones were. Today most of the young people travel to Great Britain. The change of destinations relates to the change of motivations. Ten years ago, one of the most important aims was to earn money and escape from unemployment. Nowadays the au pair work does not offer the possibility of becoming rich quickly. The primary motivations are usually such things as studying a language in a native speaking environment or getting to know the culture or gaining more independence from the family. The characteristics of au pairs have changed accordingly:

At the beginning of the 1990's, the au pair work was primarily for youth without ambitions for further studies and with the threat of unemployment. Today it is a chance of language study for more educated people. The experiences gained abroad play an important part in the career of the youth who worked as au pairs. (email: noresz123@freemail.hu)

23516

EGY - leh

Kiadja a Belvedere Meridionale

6756 Szeged, Hattyas sor 10.

(+36) 62 / 544-759

www.belvedere.meridionale.hu

szerk@belvedere.meridionale.hu

belvedere@jgytf.u-szeged.hu

Felelős kiadó: DR. SZEGFÜ LÁSZLÓ

Kiadóvezető: JANCÁS CSABA

Borítóterv: PÁSZKA CSANÁD – ZOLTÁN

Tipográfia és tördelés: SZAKÁCS LÁSZLÓ

Korrektúra: VÖRÖS ESZTER, SZUPERÁK ATTILA

Nyomta: Bába Nyomda

Felelős vezető: Dr. Majzik István